

MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY

Vedecký časopis pre medzinárodné
politické, ekonomické, kultúrne
a právne vzťahy

Ročník VI.

1/2008

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis
pre medzinárodné politické, ekonomické, právne a kultúrne vzťahy
Fakulty medzinárodných vzťahov
Ekonomickej univerzity v Bratislave

Medzinárodné vzťahy 1/2008, ročník VI.

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis
pre medzinárodné politické, ekonomické, právne a kultúrne vzťahy
Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Redakcia:

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava
Tel.: 00421 2 624 11 856
E-mail: lipkova@euba.sk

Hlavná redaktorka:

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Redakčná rada:

prof. Ing. Vítázoslav Balhar, CSc.
prof. Dr. Otmar Höll
prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.
Ing. Július Kostolný
JUDr. Ing. Juraj Králik, CSc.
prof. PhDr. Peter Kulašik, CSc.
doc. PhDr. Ján Lidák, CSc.
Ing. Ladislav Lysák, DrSc.
doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
doc. Ing. Miroslav Mečár, CSc.
Mgr. Boris Mattoš
prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
doc. Ing. Pavel Nezval, PhD.
prof. Dr. Joachim Osinski
JUDr. Peter Rusiňák, PhD.
doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.
prof. JUDr. Ľudovít Tóth, CSc.
PhDr. Peter Weiss, CSc.
prof. Ing. Dana Zadražilová, CSc.

Výkonný redaktor:

Ing. Richard Woltemar

Jazyková redaktorka:

PhDr. Katarína Strelková, CSc.

Vydavateľ:

Vydavateľstvo EKONÓM

Registračné číslo:

2761/2002

ISSN 1336 – 1562

Obsahové zameranie

Variability of Contents

Vedecké články

Scientific articles

Diskusie

Discussion

Názory

Opinions

Prehľady

Surveys

Informácie

Information

Tézy doktorandov

Doctorand's Thesis

Recenzie

Reviews

Obsah

Content

Vedecké články

SÚČASNÉ PROBLÉMY V EUROZÓNE A PERSPEKTÍVY JEJ ĎALŠIEHO VÝVOJA
doc. Ing. Jana Kotlebová, PhD. _____ 7

SUVERENITA A NEZÁVISLOSŤ ŠTÁTU - KOSOVO
prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc. _____ 20

**O VYBRANÝCH ASPEKTOCH TYPOLÓGIE ZÁKLADNÝCH PARADIGIEM V SÚČASNÝCH
MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOCH**
doc. PhDr. František Škvrnda, CSc. _____ 27

Diskusie

LIBERALIZAČNÉ TENDENCIE V OBLASTI SLUŽIEB V SÚČASNOSTI
Ing. Tomáš Dudáš, PhD. _____ 40

Názory

**MOŽNOSTI RIEŠENIA PROBLÉMOV ROZVOJOVÝCH KRAJÍN V RÁMCI MEDZINÁRODNÝCH
VZŤAHOV**
Mgr. Ivana Raslavská, PhD. _____ 52

K NIEKTORÝM ASPEKTOM BUDOVANIA DIPLOMATICKEJ SLUŽBY SLOVENSKEJ REPUBLIKY
JUDr. Peter Rusiňák, PhD. _____ 68

ENERGETICKÁ ŠACHOVNICE EVROPSKÉ UNIE
PhDr. Irah Kučerová, PhD. _____ 80

Prehľad

PRÁVNA ÚPRAVA HRANIČNÝCH KONTROL A VÍZ V EURÓPSKEJ ÚNII
JUDr. Lucia Hurná, PhD. _____ 89

ROPA A JEJ BUDÚCNOSŤ
Ing. Martin Grešš, PhD. _____ 101

**KONKURENCIESCHOPNOSŤ MIESTA: ÚZEMIE A PREDPOKLADY VYTVÁRAJÚCE JEHO
EKONOMICKÝ POTENCIÁL**
Ing. Miroslav Mojžiš _____ 112

Informácie

NÁSTROJE ENVIRONMENTÁLNEJ POLITIKY EU

Ing. Lucia Gálová _____ 132

UKRAJINA – 152 ČLEN SVETOVEJ OBCHODNEJ ORGANIZÁCIE

JUDr. Halina Martyniv, PhD. _____ 142

Tézy doktorandov

SEKUNDÁRNE PRAMENE EURÓPSKEHO PRÁVA

JUDr. Ivana Mrázová _____ 150

HYPOTEKÁRNA KRÍZA V USA

Ing. Eva Majerníková _____ 156

Recenzie

NAÍM, M. : ČERNÁ KNIHA GLOBALIZACE

Ing. Martin Lábaj, PhD. _____ 162

ABSTRAKT

V čase, keď sa globálna ekonomika ocitá v problémoch s klesajúcim ekonomickým rastom a rastúcou infláciou, pokračuje ďalšie rozširovanie členskej základne eurozóny. Globálna nerovnováha sa prejavuje aj na európskom finančnom trhu. Euro sa zhodnocuje oproti americkému doláru, finančné trhy pociťujú nedostatok likvidity v dôsledku hypotekárnej krízy v USA, inflácia narastá. Stredobodom pozornosti sú centrálné banky a ich možnosti ovplyvňovania podmienok na peňažnom trhu. V tejto súvislosti sa pretriasa otázka funkčnosti menovej únie a jej perspektívy do budúcnosti. Zámerom príspevku je poukázať na vývoj v eurozóne a vystihnúť pozitívne a negatívne faktory jej ďalšieho napredovania.

ABSTRACT

In the conditions of falling economic growth and rising inflation in the global economy, the process of enlargement of Euro Zone follows. European financial market feels effects of global imbalance. Euro appreciates against american dolar, financial market suffers because of insufficient liquidity in connection with mortgage crise in USA, inflation rise. Attention shifts toward central banks and their capability to influence conditions on money market. In this view is open the question of functionality of monetary union and her pespectives in the future. The aim of this article is analysing development in eurozone and bring some positive and negative factors in the next years.

Úvod

1 Zmeny v inštitucionálnom usporiadaní ES/EÚ/EMU

1.1 Rozširovanie členskej základne ES/EÚ/EMU

Ekonomická integrácia v Európe naberá v 21. storočí vysoké obrátky. Na porovnanie, v r. 1957, keď spoločenský základ európskej ekonomickej integrácie tvorili tri spoločenstvá v podobe Európskeho spoločenstva uhlia a ocele, Európskeho hospodárskeho spoločenstva a Euratomu na princípe jednotnej členskej základne, teda **6 štátov**, v r. 2008 už Európsku úniu (EÚ) predstavuje **27 ekonomík**. Ako vidieť z nasledujúcej tabuľky č. 1, členská základňa EÚ sa najprudšie rozvinula v r. 2004, po vstupe 10 krajín strednej a východnej Európy (vrátane Slovenska). Ako posledné pristúpilo do EÚ Bulharsko a Rumunsko k 1. januáru 2007.

Proces rozširovania EÚ však nie je ukončený, ako najväčší **kandidáti** dnes figurujú ďalšie tri krajiny – **Chorvátsko, Turecko a Macedónsko**. S Tureckom a Chorvátskom sa otvorili prístupové rokovania 3. 10. 2005 a v júni 2006 začala Európska komisia s nimi rokovať o jednotlivých kapitolách *acquis communautaire*. Macedónsko získalo štatút kandidátskej krajiny v decembri 2005.

Rozširovanie členskej základne EÚ (ES)

Tabuľka č. 1

Rok	Krajina	Členská základňa EÚ (ES) (počet krajín)
1957	Belgicko, Holandsko, Luxembursko, Taliansko, Francúzsko, Nemecko	6
1973	Dánsko, Írsko, Spojené kráľovstvo	9
1981	Grécko	10
1986	Portugalsko, Španielsko	12
1995	Fínsko, Švédsko, Rakúsko	15
2004	Slovensko, Česko, Maďarsko, Poľsko, Slovinsko, Malta, Cyprus, Lotyšsko, Litva, Estónsko	25
2007	Bulharsko, Rumunsko	27
(budúcnosť)	kandidátske krajiny – Chorvátsko, Turecko, Bývalá juhoslovanská republika Macedónsko	(30)
	Potenciálne kandidátske krajiny – Albánsko, Bosna a Hercegovina, Čierna Hora, Srbsko	(34)

Zdroj: vlastné spracovanie autorky

Ďalšími **potenciálnymi kandidátskymi krajinami** sú **Albánsko, Bosna a Hercegovina, Čierna Hora a Srbsko**. Spolupráca EÚ s krajinami Západného Balkánu sa realizuje v rámci stabilizačného a asociačného procesu (Stabilisation and Association Process – SAP) formou regionálnej finančnej pomoci, ktorá prúdi týmto krajinám prostredníctvom programu CARDS (Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation – v rokoch 2001 - 2006) a IPA (Pre-Accession Assistance – od januára 2007). Podmienkou ich ďalšieho napredovania k právoplatnému členstvu v Európskej únii je dokončenie politických a ekonomických reforiem a splnenie tzv. Kodaňských kritérií.

1.2 Zmeny vo formách ekonomickej integrácie

Ekonomická integrácia má viacero vývojových etáp. Základom je ekonomická spolupráca, ktorá vedie zúčastnené krajiny k poskytovaniu si rôznych výhod alebo výnimiek v rámci zahraničného obchodu. Za prvú vývojovú etapu preto možno sčasti považovať systém všeobecných preferencií. „Vychádza z **preferenčných obchodných oblastí** (členovia uplatňujú medzi sebou nižšie colné sadzby než voči nečlenom), prechádza do **pásma voľného obchodu** (úplné odstránenie ciel a kvantitatívnych obmedzení v obchode medzi členskými štátmi), **colnej únie** (spoločné colné tarify voči tretím krajinám), **spoločného trhu** (voľný pohyb tovaru, služieb, osôb a kapitálu), **hospodárskej únie** (spoločné makroekonomické politiky vrátane fiškálnej a menovej politiky, jednotná mena) a napokon **politickej únie**. Menová únia môže byť kombinovaná s pásmom voľného obchodu, s colnou úniou, so spoločným trhom alebo hospodárskou úniou. Menová únia je pritom možná aj bez obchodnej integrácie.“¹

V procese budovania hospodárskej a menovej únie v Európe – HMÚ (Economic and Monetary Union – EMU) bol najdlhším obdobím prechod od colnej únie k jednotnému vnútornému trhu (1957 – 1993). Napriek tomu, že sa eurozóna v súčasnosti nachádza vo svojom štvrtom vývojovom štádiu a 31. 12. 1992 sa deklarovalo dobudovanie jednotného vnútorného trhu, existujú ešte oblasti, pre ktoré neplatí v plnom rozsahu zásada voľného

¹ KOTLEBOVÁ, J.: *Medzinárodné finančné centrá*. Bratislava: IURA Edition, 2006, ISBN 80-8078-109-5, s. 63

pohybu. Určitým vysvetlením môže byť skutočnosť, že prekážky jednotného vnútorného trhu sa odstraňovali pri nepretržitom rozširovaní členskej základne. V jeho priebehu sa odhaľovali čoraz početnejšie diferencie medzi jednotlivými krajinami z hľadiska rozvinutosti trhov, národných zvyklostí, legislatívneho rámca, pričom neexistovala jednotná menová politika. K urýchleniu týchto procesov prispel práve vznik Európskeho menového systému, spoločnej menovej jednotky ECU a neskôr Hospodárskej a menovej únie a jednotnej meny EUR. Vidíme tu teda určitý prechod od politických stimulov integrácie cez sektorovú ekonomickú spoluprácu k orientácii na zmenu menového usporiadania v kontexte vytvárania určitej ochrannej hrádze pred vonkajšími vplyvmi na základe princípu stability.

1.3 Zmeny v inštitucionálnom usporiadaní menovej únie

V rámci eurozóny má kľúčové postavenie Eurosystem, ktorý tvoria Európska centrálna banka a národné centrálné banky tých členských krajín EÚ, ktoré prijalo euro za svoju jednotnú menu. Vzhľadom na skutočnosť, že nie všetky krajiny EÚ participujú na eurozóne, dočasne sa využíva na označenie vrcholných subjektov v menovej politike aj Európsky systém centrálnych bánk. Po vstupe všetkých členských krajín do eurozóny budú pojmy Eurosystem a Európsky systém centrálnych bánk synonymá. **V súčasnosti je členom eurozóny 15 členských krajín EÚ**, ako posledné vstúpili do eurozóny k 1. januáru 2008 Malta a Cyprus (Tabuľka č. 2).

Členovia eurozóny (EMU)

Tabuľka č. 2

Členská krajina	HDP/1 obyvateľa v EUR	Podiel HDP krajiny na HDP eurozóny v %
Belgicko	30 031	3,74
Cyprus	18 937	0,17
Fínsko	31 719	1,97
Francúzsko	28 356	21,13
Grécko	19 194	2,52
Holandsko	32 698	6,30
Írsko	41 075	2,06
Luxembursko	71 615	0,40
Malta	12 458	0,06
Nemecko	28 194	27,39
Portugalsko	14 670	1,83
Rakúsko	31 140	3,04
Slovinsko	15 167	0,36
Španielsko	22 260	11,57
Taliano	25 109	17,46
Spolu za eurozónu	26 609	100

Zdroj: údaje použité z roku 2006 dostupné z <http://sdw.ecb.europa.eu/> prepočítané autorkou na Súčasnú eurozónu (15 krajín)

V súvislosti s vyššie uvedenými zmenami v členskej základni eurozóny dochádza aj k **zmene v upisovaní základného kapitálu Európskej centrálnej banky**. Centrálné banky eurozóny majú povinnosť splatiť svoj podiel na základnom kapitáli ECB v plnej výške, nečlenské centrálné banky len do výšky 7 %. Posledné zmeny v upisovaní základného kapitálu ECB znázorňuje tabuľka č. 3. Z nej vyplýva, že celkový upísaný kapitál ECB predstavuje sumu 5 760 652 402,57 EUR, z toho k 1. 1. 2008 je splatených 4 137 159 937,99 EUR, čo predstavuje podiel 71,82 %.

Národná centrálna banka	Podiel na základnom kapitáli					
	Podiel NCB k 22. 4. 2004	Podiel NCB k 1. 1. 2007	Podiel NCB k 1. 1. 2008	Splatený podiel k 1. 1. 2007	Splatený podiel k 1. 1. 2008	Upísaný podiel k 1. 1. 2008
	%	%	%	EUR	EUR	EUR
Banque Nation. de Belg.	2,5502	2,4708	2,4708	142 334 199,56	142 334 199,56	142 334 199,56
Deutsche Bundesbank	21,1364	20,5211	20,5211	1 182 149 240,19	1 182 149 240,19	1 182 149 240,19
Bank of Greece	1,8974	1,8168	1,8168	104 659 532,85	104 659 532,85	104 659 532,85
Banco de España	7,7758	7,5498	7,5498	434 917 735,09	434 917 735,09	434 917 735,09
Banque de France	14,8712	14,3875	14,3875	828 813 864,42	828 813 864,42	828 813 864,42
CB and FSA of Ireland	0,9219	0,8885	0,8885	51 183 396,60	51 183 396,60	51 183 396,60
Banca d'Italia	13,0516	12,5297	12,5297	721 792 464,09	721 792 464,09	721 792 464,09
BC du Luxembourg	0,1568	0,1575	0,1575	9 073 027,53	9 073 027,53	9 073 027,53
De Nederlandsche Bank	3,9955	3,8937	3,8937	224 302 522,60	224 302 522,60	224 302 522,60
Oesterr. Nationalbank	2,0800	2,0159	2,0159	116 128 991,78	116 128 991,78	116 128 991,78
Banco de Portugal	1,7653	1,7137	1,7137	98 720 300,22	98 720 300,22	98 720 300,22
Suomen Pankki	1,2887	1,2448	1,2448	71 708 601,11	71 708 601,11	71 708 601,11
Banka Slovenije	0,3345	0,3194	0,3194	18 399 523,77	18 399 523,77	18 399 523,77
Central Bank of Cyprus	0,1300	0,1249	0,1249	503 653,84	7 195 054,85	7 195 054,85
Central Bank of Malta	0,0647	0,0622	0,0622	250 818,81	3 583 125,79	3 583 125,79
Bank of England	14,3822	13,9337	13,9337	56 187 041,67	56 187 041,67	802 672 023,82
Sveriges Riksbank	2,4133	2,3313	2,3313	9 400 866,26	9 400 866,26	134 298 089,46
Danmarks Nationalbank	1,5663	1,5138	1,5138	6 104 332,92	6 104 332,92	87 204 756,07
Česká národní banka	1,4584	1,3880	1,3880	5 597 049,87	5 597 049,87	79 957 855,35
Eesti Pank	0,1784	0,1703	0,1703	686 727,37	686 727,37	9 810 391,04
Latvijas Banka	0,2978	0,2813	0,2813	1 134 330,06	1 134 330,06	16 204 715,21
Lietuvos bankas	0,4425	0,4178	0,4178	1 684 760,40	1 684 760,40	24 068 005,74
Magyar Nemzeti Bank	1,3884	1,3141	1,3141	5 299 051,33	5 299 051,33	75 700 733,22
Narodowy Bank Polski	5,1380	4,8748	4,8748	19 657 419,83	19 657 419,83	280 820 283,32
Národná banka Slovenska	0,7147	0,6765	0,6765	2 727 956,95	2 727 956,95	38 970 813,50
Banca Națion. a României	-	2,5188	2,5188	10 156 951,89	10 156 951,89	145 099 312,72
Bulharská národná banka	-	0,8833	0,8833	3 561 868,99	3 561 868,99	50 883 842,67
Spolu členovia EMU	71,4908	69,5092	69,6963	4 004 183 399,81	4 014 961 580,45	4 014 961 580,45
Spolu nečlenovia EMU	28,5092	30,4908	30,3037	122 952 830,19	122 198 357,54	1 745 690 822,12
S P O L U	100	100	100	4 127 136 230,00	4 137 159 937,99	5 760 652 402,57

Zdroj: vlastné spracovanie autorky, údaje použité z www.ecb.int

Najväčší podiel na základnom kapitáli ECB má Deutsche Bundesbank, Banque de France, Bank of England a Banca d'Italia. Členovia EMU sa na základnom kapitáli ECB podieľajú 69,6963 % a nečlenovia EMU 30,3037 %. Z bývalých transformujúcich sa krajín strednej a východnej Európy je najväčším akcionárom Narodowy Bank Polski s 4,8748 %, na porovnanie podiel Národnej banky Slovenska predstavuje 0,6765 %.

V súvislosti so zmenou v členskej základni eurozóny dochádza aj k zmene v zastúpení v orgánoch Európskej centrálnej banky. Rozširuje sa jednak Rada guvernérov (21 členov), ktorú tvoria členovia Výkonnej rady (6 členov) a guvernéri národných centrálnych bánk členských krajín EMU a jednak Generálna rada (29 členov), ktorú tvorí prezident a viceprezident ECB a guvernéri národných centrálnych bánk členských krajín EÚ. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že po poslednom rozšírení eurozóny dosiahol počet guvernérov v Rade guvernérov 15, tzn. že **po prípadnom rozšírení eurozóny o Slovensko budú guvernéri hlasovacie právo vykonávať na základe rotácie**. Členovia Výkonnej rady majú stále hlasovacie právo.

Prechod Slovenska, Malty a Cypru do eurozóny zároveň znamenal povinnosť zabezpečiť **kompatibilitu legislatívy pokrývajúcej činnosť ich centrálnych bánk so Štatútom ESCB a ECB**. Na právnu konvergenciu zákona o národnej centrálnej banke

s horeuvedeným štatútom majú dočasnú výnimku krajiny, ktoré sú členmi EÚ, ale nie eurozóny. Podmienkou ich prechodu na jednotnú menu je však jej naplnenie. Špecifické postavenie v tejto otázke má Centrálna banka Dánska, pretože Dánsko vyhlásilo, že nemá záujem prijať euro. Musí však zabezpečiť aspoň nezávislosť svojej centrálnej banky. Pre Dánsko sa právna konvergencia nehodnotí od roku 1998. Podobne má výnimku z prispôsobovania menovej legislatívy aj Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska, ktorého sa netýka ani povinnosť zabezpečiť nezávislosť centrálnej banky. Cieľ cenovej stability pre národné centrálny banky je záväzný pre Švédsko od 1. júna 1998 a pre novo pristupujúce krajiny od vstupu do EÚ.

1.4 Zmeny vo výkone jednotnej menovej politiky

Za jednotnú menovú politiku v eurozóne zodpovedá celý Eurosystem, teda nielen Európska centrálna banka. Oproti stratégii a nástrojom, ktoré pripravil Európsky menový inštitút ako predchodca ECB pre výkon menovej politiky v eurozóne, došlo k určitým úpravám.

V r. 2003 napr. Rada guvernérov **upravila menový cieľ**, a to zabezpečiť mieru inflácie pod, ale blízko 2 % v strednodobom horizonte. Pôvodne bola stanovená horná hranica pre rast harmonizovaného indexu spotrebiteľských cien na ročnom základe do 2 %.

V tom istom roku, konkrétne v máji 2003 taktiež došlo k **výmene dvoch pilierov stratégie menovej politiky**, kde prvým pilierom v novom podaní je ekonomická analýza a druhým pilierom je menová analýza. Zmena v stratégii odzrkadľuje zmenu pozornosti ECB na analýzu širokého súboru ekonomických premenných, ktoré môžu ovplyvniť celé makroekonomické prostredie, a teda aj menové prostredie, ktoré sa monitoruje prostredníctvom vývoja menového agregátu M3 (tak jeho zložiek ako aj jeho protistrán).

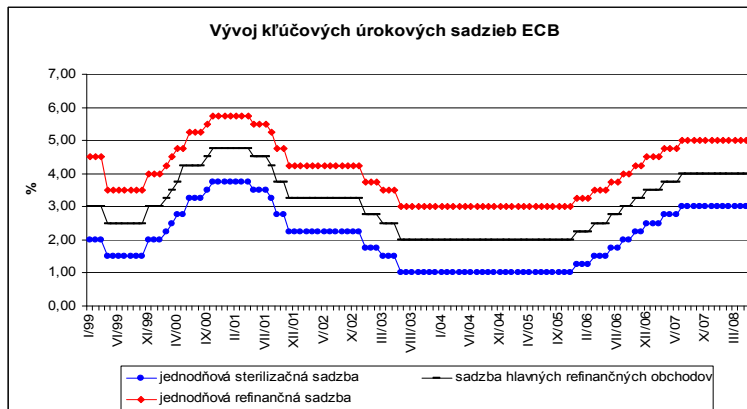
V oblasti nástrojov menovej politiky sa za najvýraznejšie zmeny považujú:

- od 28. júna 2000 uskutočňovanie hlavných refinančných operácií na základe tendra s pohyblivou úrokovou sadzbou (predtým s pevnou úrokovou sadzbou),
- od r. 2004 skrátenie splatnosti hlavných refinančných operácií z dvoch na jeden týždeň,
- od 28. 2. 2004 sa dlhodobé refinančné operácie uskutočňujú poslednú stredu každého kalendárneho mesiaca (predtým prvú stredu periódy udržiavania minimálnych rezerv)
- pravidelne raz ročne sa prehodnocujú limity pre dlhodobé refinančné operácie (posledný platný limit je 50 mld. EUR stanovený na rok 2007 a dosiaľ nezmenený),
- zmena sadzby povinných minimálnych rezerv z 1,5 – 2,5 % rezervnej základne na 0 a 2 % od 1. 1. 2000,
- od januára 2004 zmena periódy udržiavania minimálnych rezerv, konkrétne sa za začiatok periódy považuje deň zúčtovania prvého hlavného refinančného obchodu, ktorý nasleduje po zasadaní Rady guvernérov, na ktorom sa stanovuje výkon menovej politiky na nasledujúci mesiac,
- od mája 2007 platí jednotný kolaterálny rámec akceptovateľných aktív (jednotný zoznam), ktorý obsahuje obchodovateľné a neobchodovateľné aktíva, avšak rozdiel pre menové operácie je v tom, že na priame obchody sa nepoužívajú neobchodovateľné aktíva (predtým sa využíval dvojstupňový systém tier 1 a tier 2),
- od apríla 2007 začína fungovať TARGET 2 ako náhrada za predchádzajúci TARGET, pričom bol prijatý harmonogram prechodu členských krajín na novú jednotnú platformu platobného a zúčtovacieho systému pracujúceho na princípe gross v reálnom čase,
- v dôsledku efektov hypotekárnej krízy v USA sa koncom decembra 2007 upravila splatnosť hlavných refinančných obchodov na dva týždne a ECB v poslednom kvartáli r. 2007 doplnila chýbajúcu likviditu na trh dodatočnými doladňovacími operáciami.

2 Aktuálny menový vývoj v eurozóne

Na riadenie menovej politiky v eurozóne využíva ECB **klúčové úrokové sadzby**. Patria sem minimálna ponúkaná úroková sadzba pre hlavné refinančné operácie (minimum bid rate of the main refinancing operations), úroková sadzba pre jednodňové refinančné obchody (interest rate on marginal lending facility) a úroková sadzba pre jednodňové sterilizačné obchody (interest rate on deposit facility). Ich vývoj možno sledovať na grafe č. 1. Poslednýkrát ich menila 6. júna 2007.

Graf č. 1

Zdroj: vlastné spracovanie autorky, údaje z www.ecb.int

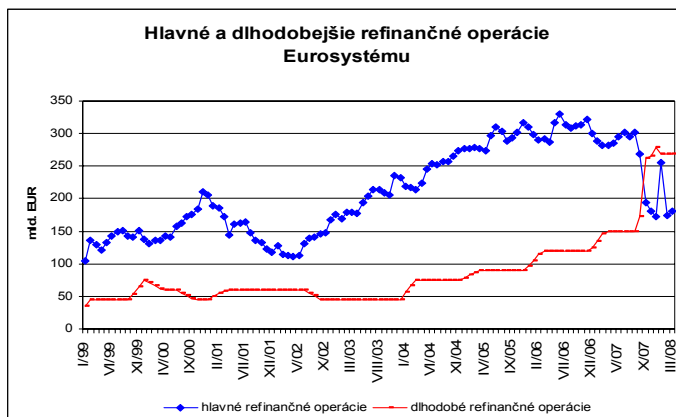
„Európska centrálna banka upravuje tieto svoje kľúčové úrokové sadzby vzhľadom na riziká, ktoré vplývajú na jej konečný cieľ, ktoré by teda mohli ohroziť jeho plnenie. Pri raste rizík sa snaží zvyšovať svoje úrokové sadzby, následkom čoho odbúrava inflačné tlaky. Naopak pri expanzívnej politike znižuje svoje úrokové sadzby, tzn. snaží sa o dodanie ďalšej likvidity na trh, čím podporuje aj rast peňažnej zásoby.“²

V jednotnej menovej politike Eurosystému prevládajú **trhové menové nástroje**. Patria sem operácie na voľnom trhu (hlavné, dlhodobějšíe, dolaďovacie a štrukturálne operácie), automatické operácie (jednodňové sterilizačné a refinančné operácie), povinné minimálne rezervy a devízové intervencie. Z uvedených druhov sa „najčastejšie používajú reverzné transakcie vo forme hlavných refinančných operácií“³, ktoré sa uskutočňujú raz týždenne so splatnosťou jeden týždeň. Od r. 2000 sa uskutočňujú na základe tendra s variabilnou úrokovou sadzbou, pričom ich vykonávajú národné centrálné banky prostredníctvom štandardných tendrov. Ako znázorňuje graf č. 2, na dodanie likvidity na trh sa najviac podieľajú týždenné refinančné operácie, určitú výnimku však tvorí koniec roka 2007 a začiatok roka 2008, keď v súvislosti s chýbajúcou likviditou na európskom trhu, Eurosystém doplnil väčší objem likvidity aj prostredníctvom dlhodobějších refinančných operácií a pri hlavných refinančných operáciách upravil krátkodobu ich splatnosť na dva týždne.

² KOTLEBOVÁ, J. – SOBEK, O.: *Menová politika – stratégie, inštitúcie a nástroje*. Bratislava: IURA Edition, 2007, ISBN 978-80-8078-092-0, s. 165

³ KOTLEBOVÁ, J.: *ECB a riadenie likvidity bankového systému v európskej Hospodárskej a menovej únii*. Habilitačná prednáška, Bratislava: Edícia Habilitačné a inauguračné prednášky, september 2007, ISBN 978-80-225-2387-5, s. 25

Graf č. 2

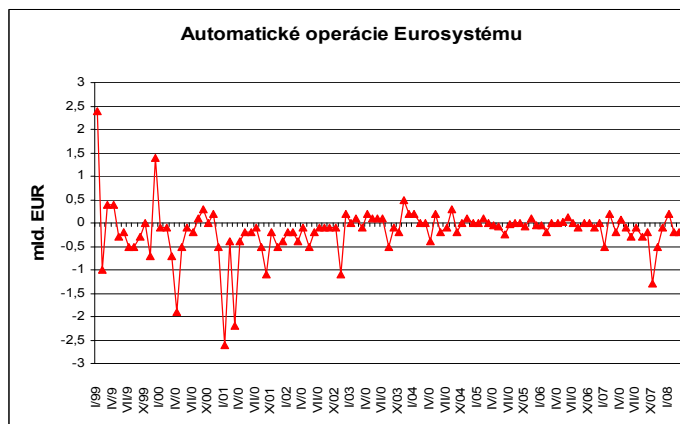

Zdroj: vlastné spracovanie autorky, údaje z www.ecb.int

Čo sa týka dolad'ovacích operácií, tie využíva ECB na reguláciu tlakov na úrokové sadzby v dôsledku pohybov v likvidite. Napríklad vzhľadom na vysokú likviditu na trhu koncom roka 2007 v dôsledku dodávania likvidity cez hlavné refinančné operácie, stiahla likviditu dolad'ovacími operáciami, aby stlmila tlaky na zníženie úrokových sadzieb.

Vplyv automatických operácií (jednodňové sterilizačné a jednoduché refinančné operácie) na likviditu Eurosystemu je nepatrný (graf č. 3).

Graf č. 3

Zdroj: vlastné spracovanie autorky, údaje z www.ecb.int

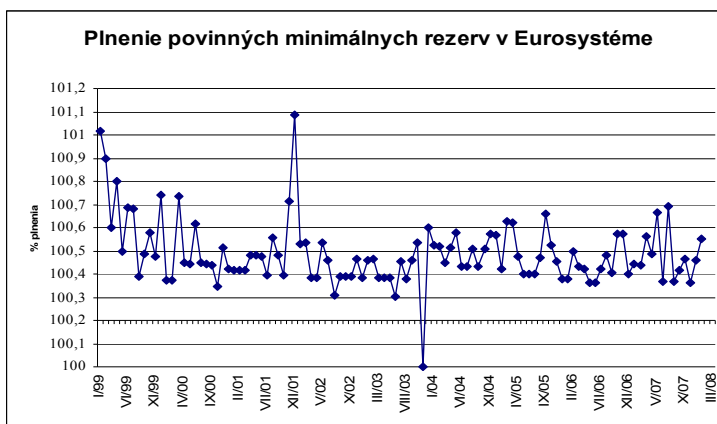
Vzhľadom na pretrvávajúce problémy s likviditou v globálnom meradle (v dôsledku hypotekárnej krízy), podobne ako aj ostatné vyspelé centrálné banky, pristúpila ECB k dodaniu likvidity aj prostredníctvom tzv. term auction facility so splatnosťou 28 dní. ECB týmto spôsobom doplnila likviditu v decembri 2007, v januári 2008 a naposledy 25. marca 2008 v objeme 15 mld. USD.

Povinné minimálne rezervy sa v menovej politike Eurosystemu využívajú s cieľom stabilizovať úrokové miery ako aj riadenie likvidity. Finančné inštitúcie ich držia na svojich účtoch v národných centrálnych bankách. Aktuálne je ich výška stanovená na 0 a 2 % z rezervnej základne, ktorú tvoria formy peňazí so splatnosťou do dvoch rokov, pričom sú z nej vyňaté položky s dlhšou lehotou splatnosti, repo obchody a záväzky voči iným inštitúciám

podliehajúcim systému minimálnych rezerv Eurosystemu, resp. záväzky voči ECB a národným centrálnym bankám.

Ako znázorňuje graf č. 4, menové finančné inštitúcie sa snažia držať povinné minimálne rezervy po celú dobu existencie eurozóny nad 100 %, výnimkou je len koniec roka 2003, keď došlo k systematickej zmene v tvorbe rezerv. Pri podrobnejšom skúmaní ich tvorby možno nájsť určité proporcie, keď pri chýbajúcej likvidite na trhu je ich tvorba nižšia, naopak pri prevyšujúcej likvidite finančné inštitúcie tvoria vyššie povinné minimálne rezervy. Rezervy nad rámec povinnosti sa neúročia, bežne sú úročené sadzbou hlavných refinančných obchodov.

Graf č. 4

Zdroj: vlastné spracovanie autorky, údaje z www.ecb.int

3 Problémy súčasnej menovej politiky v eurozóne a perspektívy ďalšieho vývoja eurozóny

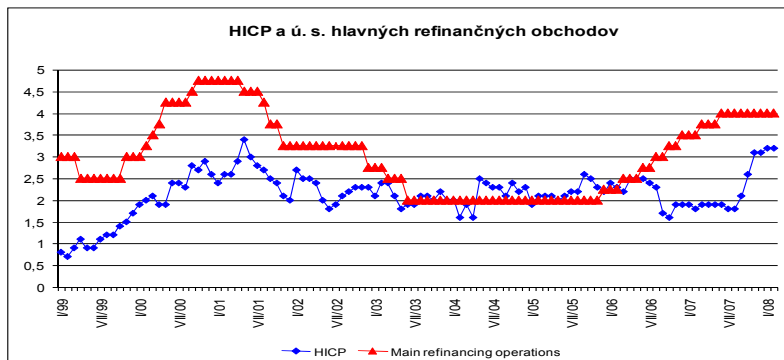
Ako je možné pozorovať na grafe č. 5, eurozóna od svojho vzniku funguje viac-menej v podmienkach vyššej inflácie než je jej strednodobo vyhlásený cieľ, pričom po období takmer vyrovnanej inflácie (september 2006 až september 2007), keď sa jej darilo zvyšovaním svojich kľúčových úrokových sadzieb limitovať rast HICP, prichádza obdobie prudkého nárastu inflácie, avšak ECB zostáva svojimi kľúčovými úrokovými sadzbami na nezmenenej úrovni.

Pod nárast inflácie v eurozóne sa podpisujú hlavne rastúce ceny energií a potravín. Rast cien energií a potravín je celosvetovým problémom, ako je však možné pozorovať na nasledujúcom grafe č.6, trend vo vývoji cien ropy je takmer identický s infláciou v eurozóne.

ECB uvádza ako faktory podpisujúce sa pod vyšší rast inflácie aj „vplyv zvýšenia nepriamych daní, obmedzené výrobné kapacity v dôsledku hospodárskej expanzie a rastúci nedostatok pracovných síl v eurozóne“⁴. Za hlavné riziká do budúcnosti považuje okrem toho aj vplyv podnikov na cenotvorbu v oblastiach nízkej konkurencie a možný nárast miezd vo verejnom sektore.

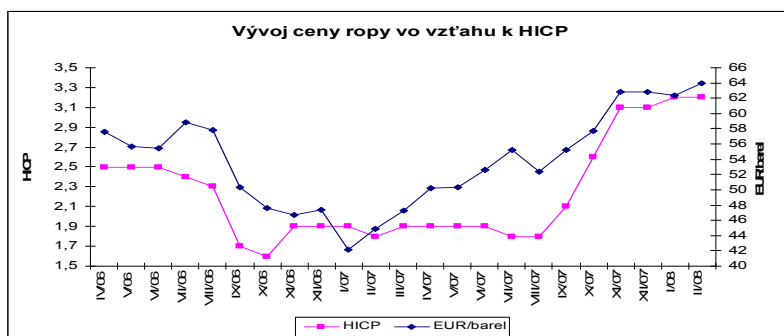
⁴ <http://www.ecb.int/pub/pdf/annrep/ar2007sk.pdf>, s. 10

Graf č. 5

Zdroj: vlastné spracovanie autorky, údaje z www.ecb.int

Graf č. 6

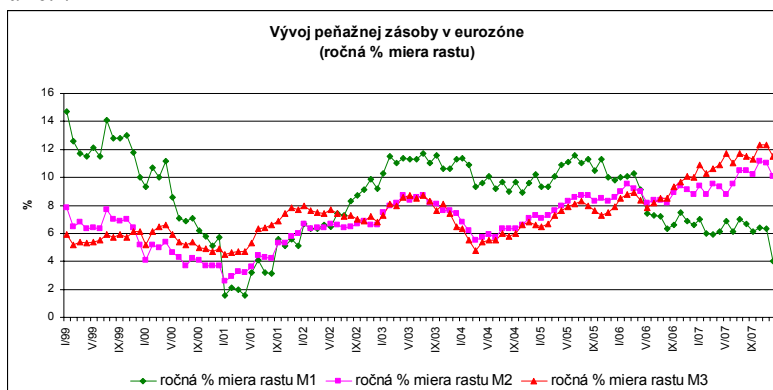

Zdroj: vlastné spracovanie autorky, údaje z www.ecb.int

Z pohľadu menových faktorov, ktoré sa podpisujú pod vysoký rast harmonizovaného indexu spotrebiteľských cien, možno považovať aj rast peňažnej zásoby. Graf č. 7 znázorňuje vývoj jednotlivých zložiek menového agregátu M3 počas celej existencie eurozóny. Možno z neho vyčítať, že výrazne narastá dopyt po dlhodobějších formách peňazí zahrnutých do tohto agregátu (limitovaná je splatnosť do dvoch rokov), konkrétne po dlhových cenných papieroch so splatnosťou do 2 rokov a depozitách taktiež so splatnosťou do dvoch rokov. Naopak dopyt po likvidnejších formách peňazí naopak klesá. Tento vývoj možno spájať s vysokými úrokovými sadzbami v eurozóne a zhodnocujúcou sa jednotnou menou euro. Na druhej strane, čo je pozitívne, v apríli 2008 dochádza k poklesu peňažnej zásoby vo všetkých jej segmentoch, čím sa ich tlak na rast inflácie znižuje. Podobný vývoj v jednotlivých agregátoch bol na začiatku roka 2001.

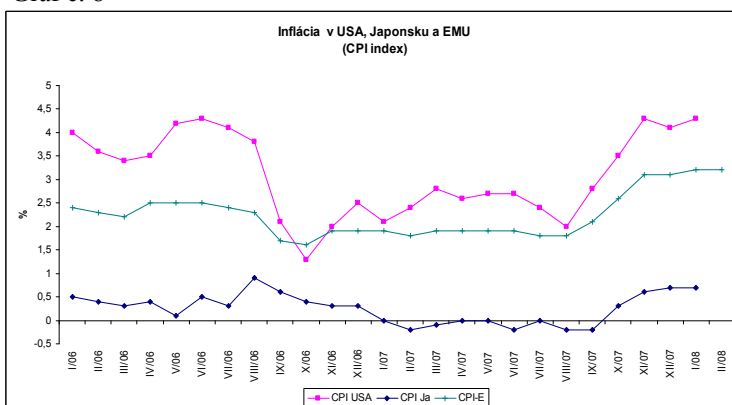
Graf č. 7

Zdroj: vlastné spracovanie autorky, údaje z www.ecb.int

Ako potvrdzuje aj nasledujúci graf č. 8, rast inflácie nie je problémom len Európskej centrálnej banky, inflácia rastie aj v ďalších významných regiónoch ako sú Japonsko, USA (ale aj Slovensko). Tento jav je dôsledkom rastúcej globálnej nerovnováhy ako aj efektov hypotekárnej krízy v Spojených štátoch amerických, keď FRS v snahe podporiť ekonomický rast znižuje svoju kľúčovú úrokovú sadzbu federálnych zdrojov.

Graf č. 8

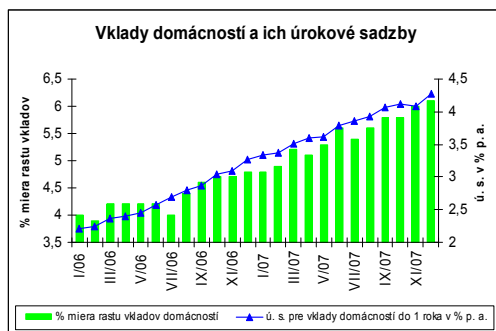

Zdroj: vlastné spracovanie autorky, údaje z www.ecb.int

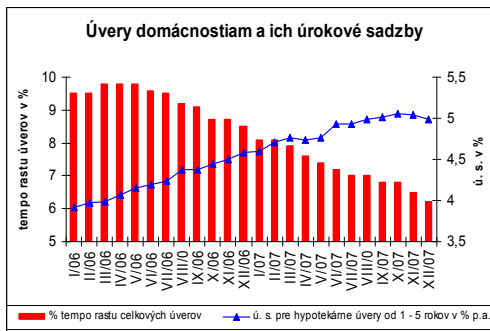
Nasledujúce grafy č. 9 a 10 znázorňujú vývoj vkladov a úverov domácnostiam v eurozóne. Možno z nich vyčítať, že vklady domácností v eurozóne rastú (aj vzhľadom na rastúce úrokové sadzby a zhodnocujúce sa euro) a úvery domácnostiam naberajú opačný trend, čiže klesajú.

V prípade podnikov je situácia o niečo odlišná. Znázorňujú to grafy č. 11 a 12. V prípade vkladov podnikov vývoj nie je až taký jednoznačný. Súvisí to s tým, že disponibilné zdroje využívajú podniky do rozšírenia svojich aktivít, resp. ich investujú do výhodnejších foriem investícií ako sú vklady do bánk. Čo sa týka úverov podnikov, ich tempo rastu rastie, čo je v súlade s vyššie uvedenými závermi, že na európskom trhu je nedostatok likvidity a celkove investície podnikov narastajú.

Graf č. 9

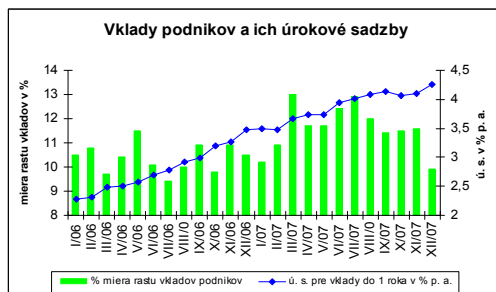

Graf č. 10

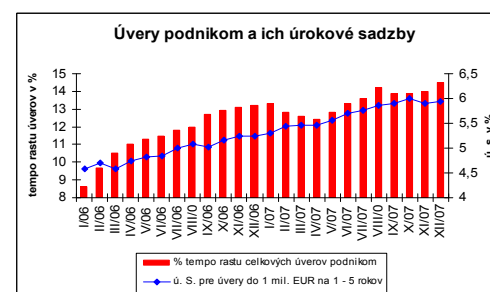

Zdroj: vlastné spracovanie autorky, údaje z www.ecb.int

Graf č. 11

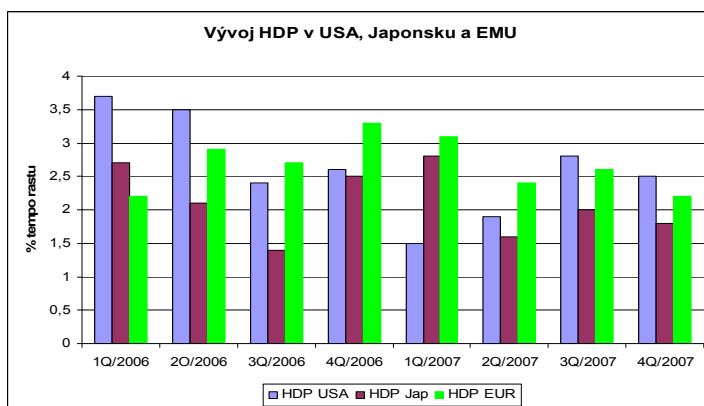
Graf č. 12

Zdroj: vlastné spracovanie autorky, údaje z www.ecb.int

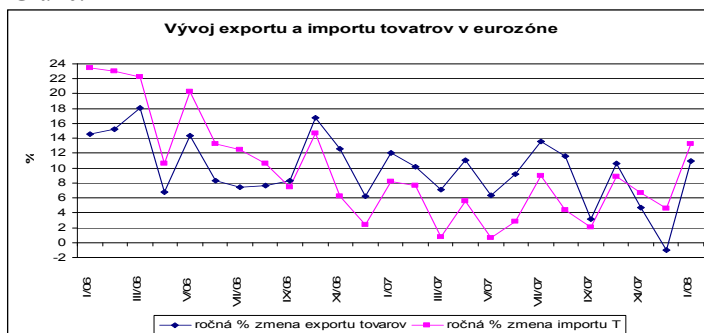
Ak diskutujeme o súčasných problémoch eurozóny, okrem rastúcej inflácie je problémom aj pokles ekonomického rastu (graf č. 13). Za posledný štvrtrok roku 2007 poklesol HDP eurozóny o 0,4 %. Podľa údajov z mesačného bulletinu ECB za marec 2008 je optimistickejšia prognóza až na rok 2009, kedy by sa mal ročný HDP pohybovať v intervale 1,3 – 2,3 %. Eurostat uvádza prognózu ekonomického rastu na rok 2008 vo výške 1,8 %.

Graf č. 13

Zdroj: vlastné spracovanie autorky, údaje z www.ecb.int

Graf č. 14

Zdroj: vlastné spracovanie autorky, údaje z www.ecb.int

Efekty hypotekárnej krízy, zhodnocovanie eura voči americkému doláru, chýbajúca likvidita na trhu, rast inflácie sa podpísal aj na zahraničnom obchode. Ako možno vyčítať z grafu č. 14, práve od septembra 2007, keď na európsky trh začali silnejšie doliehať efekty americkej krízy, dochádza k vyšším ročným % zmenám na mesačnej báze v importe tovarov, než v exporte. Situácia v prospech exportu bola priaznivá v celom ročnom období od septembra 2006 až do septembra 2007.

Čo sa týka perspektív ďalšieho vývoja eurozóny, dlhodobejšie prognózy sú oproti krátkodobým pozitívnejšie. Súvisí to hlavne s tým, že v eurozóne sú priaznivejšie podmienky pre budúci ekonomický rast – investície podnikov rastú, klesá nezamestnanosť a euro sa zhodnocuje.

Veľmi zaujímavá je práca pána Barryho Eichengreena (2007). V nej napríklad pripúšťa, že v priebehu najbližších 10 rokov môže jeden alebo viac členov opustiť eurozónu. Náklady na znovuzavedenie národnej meny by boli však omnoho vyššie ako boli náklady spojené s prechodom na euro. Na budúcnosť eurozóny by to malo diferencovaný vplyv v závislosti od toho, či by išlo o malú a neskoro prístupujúcu krajinu alebo veľkú a formujúcu krajinu eurozóny. Negatívne dopady by nemali len ekonomický charakter, ale aj politický. Následné asymetrické šoky by mohli ešte viac spomaliť ekonomický rast a zvýšiť nezamestnanosť, vzrástli by náklady na obsluhu dlhu a krajina by sa mohla dostať do určitej politickej izolácie aj pri nadväzovaní obchodných kontraktov.

Na druhej strane, vývoj výmenného kurzu USD/EUR otvára diskusiu aj o možnom nahradení amerického dolára eurom v pozícii rezervnej meny. Michael Woodford (2007) vo svojej štúdií spája minulé úspechy pri riadení inflácie s globalizáciou a tú považuje aj za príčiny súčasnej globálnej nerovnováhy. V globálnom meradle globálna likvidita ovplyvňuje úrokové sadzby viac ako domáca likvidita. Na druhej strane, pomer medzi úsporami a investíciami v domácej ekonomike ovplyvňuje globálnu rovnováhu medzi úsporami a investíciami len nepatrne, pretože na neho viac vplývajú domáce úrokové sadzby. Strata kontroly nad domácimi úrokovými sadzbami eliminuje vplyv domácej menovej politiky nad domácimi úsporami a investíciami, a teda aj keď je domáca menová politika účinná nad kontrolou domáceho agregátneho dopytu, jej kontrola nad infláciou sa stráca. K tomu prispieva aj proces finančnej integrácie. Preto si snaha o zachovanie globálnej rovnováhy do budúcnosti vyžaduje spoluprácu centrálnych bánk.

ZÁVER

Aktuálny vývoj v eurozóne je spojený s rastúcou infláciou a klesajúcim ekonomickým rastom. Európska centrálna banka napriek problémom s nedostatočnou likviditou neznižuje svoje kľúčové úrokové sadzby, ale snaží sa dopĺňať likviditu cez krátkodobé dolaďovacie operácie. Neustále zhodnocovanie eura a vyššie úrokové sadzby oproti americkému trhu znevýhodňujú európskych exportérov. Vysoké úrokové sadzby pomáhajú ECB krotiť rast

inflácie. Obrat vo vývoji menových agregátov (pokles v apríli 2008) možno považovať za úspech jednotnej menovej politiky. Do budúca sa javí pozitívnu aj tá skutočnosť, že rastú investície podnikov, čím sa vytvárajú podmienky na napredovanie ekonomického rastu. Treba si uvedomiť, že efekty americkej hypotekárnej krízy ešte potvrdávajú (priemerná doba liečenia krajiny z dôsledkov finančnej krízy v minulosti bola cca 3 roky) a cenová stabilita v eurozóne v strednodobom horizonte nie je až taká narušená, ako sa to javí z krátkodobého hľadiska (najmä od septembra 2007). Výhľad eurozóny do budúcnosti z nášho uhlu pohľadu je preto pozitívny. Epicentrom problémov je skôr americký trh. Je preto potrebná spolupráca tak ECB ako aj FRS a ďalších vyspelých centrálnych bánk, aby sa z tejto globálnej rovnováhy národné trhy dostali čo najskôr a s čo najnižšími stratami.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. Annual Report ECB 2007 dostupné zo stránky <http://www.ecb.int/pub/pdf/annrep/ar2007sk.pdf>
2. EICHENGREEN, B.: *The Breakup of the Euro Area*. Cambridge: National Bureau of Economic Research, 2007, Working Paper 13393, dostupné z <http://www.nber.org>
3. KOTLEBOVÁ, J. – SOBEK, O.: *Menová politika – stratégie, inštitúcie a nástroje*. Bratislava: IURA Edition, 2007, ISBN 978-80-8078-092-0
4. KOTLEBOVÁ, J.: *Medzinárodné finančné centrá*. Bratislava: IURA Edition, 2006, ISBN 80-8078-109-5
5. KOTLEBOVÁ, J.: *ECB a riadenie likvidity bankového systému v európskej Hospodárskej a menovej únii*. Habilitačná prednáška, Bratislava: Edícia Habilitačné a inauguračné prednášky, september 2007, ISBN 978-80-225-2387-5
6. Monthly Bulletin of ECB, ročníky 1999 – 2008, dostupné na webovej stránke www.ecb.int
7. WOODFORD, M.: *Globalization and Monetary Control*. Cambridge: National Bureau of Economic Research, 2007, Working Paper 13329, dostupné z <http://www.nber.org>

KONTAKT

doc. Ing. Jana Kotlebová, PhD.
Katedra bankovníctva a medzinárodných financií
Národohospodárska fakulta
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1, 852 19 Bratislava
Tel.: 00-421-67291327
E-mail.: jana.kotlebova@euba.sk

ABSTRAKT

Vo svojom článku autor pojednáva o problematike suverenity štátu s akcentom na vnútornú a vonkajšiu suverenitu. Konštatuje, že štát nevzniká na základe vyhlásenia, ale na základe úspešného dovŕšenia efektívneho ovládnutia konkrétneho územia, uznania tejto skutočnosti spoločenstvom štátov a tiež i tým štátom, na území ktorého nový suverén vzniká. Preto vyhlásenie nezávislosti je teda nevyhnutným, nie však dostatočným krokom na ceste k vytvoreniu nového štátu secesiou.

ABSTRACT

The author deals in this paper with the issue of the states' sovereignty, the different opinion of this topic, its internal and external aspects, the limitations of the states sovereignty and the recognition of the state and its consequences as well. From the authors' point of view, the state can not come into existence on the basis of the declaration, but pursuant to the successful process of obtaining the effective control over the territory and the recognition of the other states, in particular by the state, on which territory was the new state created. The declaration of the independence is necessary, but not the one and only step on the way of the creation of the new state by succession.

Za súčasného stavu vývoja všeobecného medzinárodného práva je medzinárodnoprávna subjektivita štátu neoddeliteľne spojená so suverenitou (zvrchovanosťou). Ideu suverenity rozpracovali teoretici absolutizmu v súvislosti so zápasom feudálnych panovníkov o sústredenie neobmedzenej a nezávislej moci voči iným feudálne absolutistickým štátom. Od tých čias prešla idea suverenity podstatným vývojom, počas ktorého sa menil jej obsah, jej spoločenská funkcia i nositeľ suverenity.

V západnej Európe viedli historické podmienky formovania novodobých štátov k tomu, že sa tieto politicky organizovali podľa národného princípu. Tak sa stalo, že jeden národ obvykle vytvoril jeden štát (napr. francúzsky národ francúzsky štát). Nebolo preto treba rozlišovať politický pojem národa od etnického pojmu národa (národnosť).

V strednej a východnej Európe naopak vznikli za iných podmienok mnohonárodné štáty. Vedľa pojmu štátnej suverenity prišlo za týchto okolností k formulácii pojmu suverenity národa, ako požiadavky plnej voľnosti rozhodovať o vlastnom osude pre tie národy, ktoré nemohli doposiaľ vytvoriť svoj vlastný štát. Tieto národy si mohli podľa svojej slobodnej voľby zostaviť vlastný národný štát alebo sa spojiť s inými národmi v spoločnom mnohonárodnom štáte (ako členský štát federácie alebo v autonómnej časti viacnárodného štátu). Politický význam suverenity národa významne stúpol v období národno-oslobodzovacieho zápasu koloniálnych národov. Koncept suverenity národa našiel svoje vyjadrenie v zásade sebaurčenia národov. Táto zásada je zakotvená v Charte OSN (čl. 1 ods. 2) a rozvedená v oboch Medzinárodných paktoch o ľudských právach z r. 1966 (čl. 1) a v deklarácii zásad priateľských vzťahov a spolupráce medzi štátmi z r. 1970.

Pod štátnou suverenitou sa rozumie nezávislosť štátnej moci od akejkolvek inej moci, a to v oblasti medzištátnych vzťahov, tak i vo veciach vnútorných. /1

Vo svojej nezávislosti navonok (zahraničnej politike) a samostatnosti vo vnútri (vnútornej politike) nie je štát obmedzený ničím iným, len suverénnymi právami iných štátov, všeobecným medzinárodným právom a slobodne prevzatými medzinárodnými záväzkami. Inak má voľnosť konania.

Vonkajšia suverenita štátu sa prejavuje v tom, že štát je plnoprávnym subjektom medzinárodného práva, rovnoprávnym voči všetkým ostatným suverénnym štátom a rovnoprávnym členom medzinárodného spoločenstva.

Vnútna suverenita sa vyznačuje tým, že štátu prináleží výlučná moc na jeho území voči všetkým osobám a veciam (územná suverenita). Akékoľvek akty cudzieho štátu sú na území suverénneho štátu zakázané, iba ak by k nim dal súhlas.

Suverenita štátu však nie je nedovolená obmedzená tým, že štát na seba preberá záväzky na medzinárodnej úrovni (napr. uzatvorením zmluvy). Naopak, tým prejavuje svoju suverenitu. V súčasnosti však už nemožno hovoriť o absolútnej suverenite, ako ju presadzovala nemecká pozitivistická veda v období nemeckého imperializmu, ktorá medzinárodné právo chápala iba ako vonkajšie štátne právo. Prevzatím medzinárodného záväzku štát na určitý čas obmedzuje výkon svojej suverenity v určitej oblasti svojej činnosti (napr. právo pokojného prechodu lodí iných štátov pobrežnými vodami).

Suverenita štátu je však len faktickou skutočnosťou, pokiaľ ju charakterizujeme ako moc, ktorá navonok, vo vzťahu k iným suverénom, nie je obmedzená inak, než vlastným potenciálom, a vnútri ju chráni vnútroštátne právo daného nositeľa suverenity. Medzinárodne relevantná je iba suverenita chránená aj medzinárodným právom, teda suverenita, ktorá je predmetom medzinárodnej úpravy. Medzinárodná ochrana suverenity štátu spočíva v tom, že:

a) voľnú vnútroštátnu sféru chráni právnymi zákazmi nezasahovania (princíp nezasahovania), avšak zároveň ju obmedzuje svojimi normami, ktoré je štát povinný plniť vo svojej vnútornej sfére. Tým sa zužuje suverénna voľnosť štátov upravovať si vnútorné veci podľa svojej výlučnej vôle. Voľnosť štátov vo vnútorných veciach je však napriek tomu stále veľmi rozsiahla, medzinárodné právo v tejto oblasti ustanovuje záväzky skôr výnimočne, avšak v súčasnosti je zrejмый trend podstatne rozširovať počet týchto záväzkov; /2

b) vo vonkajšej sfére vzťahov k iným štátom oprávňuje suveréna na medzinárodnú normotvornú činnosť princíp suverenity štátov. Normy medzinárodného práva čoraz väčšmi obmedzujú výlučnú voľnosť štátov v ich správaní a nahrádzajú ju systémom oprávnení a povinností medzinárodnej povahy, t. j. medzinárodnými vzťahmi. Rozsah voľnostných vzťahov sa v súčasnosti obmedzuje len na výnimky, hoci naďalej veľmi závažného politického významu. /3

Medzinárodné právo chráni moc štátu voči územiu vymedzenému štátnou hranicou. Hranice tvoria fiktívne čiary, ktoré vedú zo stredu zemegule, pretínajú hraničnú líniu na zemskom povrchu a kužeľovitým rozširovaním pokračujú až po hranicu kozmického priestoru. Takto vymedzený priestor tvorí štátne územie suveréna, ktorý ho ovláda svojou výlučnou (suverénnou) mocou.

Územný suverén má úplnú – všeobecným medzinárodným právom neobmedzenú – voľnosť disponovať týmto územím, môže teda aj zmluvou previesť územnú časť alebo celé štátne územie na iného suveréna. Pri prevode celého územia cedujúci štát ako samostatná mocenská jednotka zaniká a zlučuje sa do jedného štátneho celku s iným štátom, prípadne aj formou federácie.

Okrem voľnosti disponovať štátnym územím navonok, t. j. v prospech iného štátu, územný suverén sa tiež môže zriecť vnútornej dispozície týmto územím bez toho, aby došlo k zmene hraníc. Zmluvou sa týmto spôsobom môže zriecť územnej výsosti voči určitej časti štátneho teritória, spravidla ide o účelovo vymedzenú územnú výsosť, ktorú prevádza na iného suveréna. Napríklad pri zriaďovaní vojenskej základne cudzieho štátu prevod územnej výsosti je vymedzený funkčným účelom, a to v rozsahu určenom v zriaďovacej zmluve.

Od cedovania územnej výsosti zmluvnou formou (ex contractu) treba odlišovať situácie, keď výkon územnej správy iným štátom sprevádza akt ozbrojeného násilia. Ide o vojnovú okupáciu, ktorú vykonáva buď agresor na území svojej obete, alebo v sebaobrane štát, ktorý priniesol vojenské operácie na teritórium agresora, prípadne bezpečnostná rada OSN, realizujúca ozbrojené donútenie voči agresorovi. Vo všetkých uvedených situáciách je právne vylúčené prípadné zmluvné vymedzenie režimu okupačnej správy. Je to tak preto, že jednou zmluvnou stranou by bol vždy agresor, ktorý sa však porušením kogentného zákazu použitia sily pojmovo zbavil možnosti uzavierať platné zmluvy, dokiaľ trvá protiprávny stav spôsobený agresiou (ex iniuria ius non oritur), a tak obsah zmluvy slúži buď cieľu, alebo účelu, ktorý agresia sleduje alebo ktorý ju sprevádza (čl. 52 Viedenského dohovoru o zmluvnom práve). Režim okupačnej správy je preto upravený medzinárodným právom, najnovšie v znení Ženevského dohovoru o ochrane civilných osôb počas vojny (1949) /4, jeho humanitárne ustanovenia majú kogentnú povahu.

Ak zmluvný dôvod výkonu územnej výsosti cudzím štátom zanikne, automaticky sa obnovuje správa územného suveréna. Cudzí územný správca teda nemôže na svoju ujmu preniesť výkon svojich (zmluvou získaných) práv na tretí štát. Pokiaľ ide o vojnovú okupáciu (normovanú ex lege), aj pri legálnom obsadení treba územnú správu ukončiť, ak bol agresor akciami sebaobrany vo svojom ozbrojenom porušovaní kogentných primárnych noriem zastavený, to isté platí, ak bol potenciálnymi ozbrojenými akciami Bezpečnostnej rady OSN donútený splniť aj obsah príslušných sekundárnych – zodpovedných noriem. Zánikom dôvodov legálne vojrovej okupácie (okupácia agresora je vždy nelegálna) /5 sa teda takisto obnovuje úplný rozsah výsosti územného suveréna.

Napriek tomu, že sa bežne používa termín koloniálna správa, v právnom zmysle je kolónia integrálnou súčasťou územia koloniálneho štátu, a teda patrí pod jeho územnú suverenitu, je to tak aj vtedy, keď má kolónia vnútornú autonómiu (aj zákonodarnú).

Suverénny štát určuje slobodne svoje štátne a spoločenské zriadenie a má plnú voľnosť pri správe svojich vnútorných vecí. Voľne tiež disponuje svojím štátnym územím a prírodnými zdrojmi, ktoré sa v ňom nachádzajú.

Suverenita štátu sa prejavuje tiež tým, že jeho štátni občania zostávajú podriadení moci svojho štátu i vtedy, keď sa nachádzajú v zahraničí. Osobná jurisdikcia štátu je v tomto prípade však obmedzená právom štátu pobytu, ktoré vyplýva z jeho zvrchovanosti a povinnosti cudzinca rešpektovať právny poriadok štátu pobytu.

Ak prijíma štát dobrovoľné medzinárodnoprávne záväzky voči iným štátom tým, že s nimi uzatvára medzinárodné zmluvy, nepovažuje sa to za nedovolené obmedzenie jeho suverenity. Naopak, tým, že štát prijíma povinnosť podľa medzinárodného práva, prejavuje svoju suverenitu a uplatňuje navonok svoju osobnosť a spôsobilosť k právnym úkonom. Nedostatok suverenity sa totiž práve prejavuje v nespôsobilosti závislého štátu prijímať samostatné medzinárodnoprávne záväzky, a to buď vôbec alebo záväzky určitého druhu. Na druhej strane, nie je však pochyb, že prevzatím medzinárodnoprávneho záväzku štátu obmedzuje výkon svojej suverenity v istej oblasti svojej činnosti a na určitú dobu. Miesto pôvodnej slobody konania je štát v budúcnosti zviazaný zdržať sa istého konania alebo konať určitým spôsobom.

Za súčasného stavu vývoja medzinárodného spoločenstva je každý štát povinný plniť množstvo medzinárodnoprávných záväzkov, ktoré vyplývajú jednak zo všeobecného medzinárodného práva a jednak z mnohostranných zmlúv a zvláštnych dohôd, ktoré dobrovoľne a vo vlastnom záujme uzatvoril s inými štátmi alebo s medzinárodnými organizáciami.

K významnejším obmedzeniam výkonu územnej suverenity, ktorá vyplýva zo všeobecného medzinárodného práva, patrí napr. imunita cudzích diplomatov, imunita majetku iných štátov, imunita cudzích vojnových lodí a lietadiel alebo právo pokojného prechodu lodí iných štátov pobrežnými vodami.

Niektorými medzinárodnými zmluvami viacstrannými alebo dvojstrannými sa štáty vzdali svojej pôvodnej slobody pri výkone územnej suverenity a zaviazali sa postupovať určitým spôsobom. Platí to napr. o plavbe na medzinárodných riekach a prieplyoch, o režime cudzincov, o postavení národnostnej menšiny, o vydávaní páchatel'ov trestných činov alebo o úprave pracovných podmienok.

Z pojmu štátnej suverenity vyplýva rad dôsledkov pre právny pomer suverénneho štátu k iným štátom. /6 Možno ich formulovať ako subjektívne práva a im zodpovedajúce subjektívne povinnosti štátov. Hlavné z týchto práv, ktoré sú predpokladom nezávislej existencie štátov a ich vzájomných rovnoprávných vzťahov, zaradila staršia veda pod základné práva a povinnosti štátov.

Pojem základných práv a povinností štátov vytvorila prirodzeno-právna škola. Podľa tejto koncepcie majú členské štáty medzinárodného spoločenstva, isté základné práva, ktoré sú absolútnej povahy, t.j. platia vždy a všade voči každému inému štátu. Tým sa líšia zásadne od ďalších relatívnych práv, ktoré štáty nadobúdajú a potrebujú vo svojom styku s inými štátmi pri výkone svojich základných právach (napr. uzatváranie medzinárodných zmlúv).

Pozitivistická škola popiera existenciu zvláštnej kategórie základných práv a povinností štátov a ich absolútnu povahu. Vychádza z toho, že všetky práva štátov sa zakladajú výlučne na pozitívnom práve, obyčajnom alebo zmluvnom, a nie je medzi nimi možné robiť podstatný rozdiel. Konkrétne základné práva a povinnosti štátov sú podľa nej iba rôzne spôsoby, ktorými sa uplatňuje medzinárodnoprávna osobnosť štátu.

Okruh základných práv a povinností štátu sa u jednotlivých autorov líši. Ako základné právo obvykle uvádzali právo na existenciu (sebazachovanie). Ďalšie právo, ako právo na nezávislosť, rovnosť, výkon územnej zvrchovanosti, medzinárodný styk, medzinárodné pocty a svojpomoc, tiež právo viesť vojnu, považovali za práva odvodené.

V regionálnom rámci kodifikovali základné práva a povinnosti štátov americké štáty v Montevidejskej deklarácii z r. 1936 a neskôr v Charte Organizácie amerických štátov z r. 1967 (čl. 9-22).

V celosvetovom meradle sa kodifikáciou základných práv a povinností štátov zaoberala Organizácia spojených národov. Valné zhromaždenie prikázalo v r. 1947 Komisii pre medzinárodné právo, aby pripravila návrh deklarácie práv a povinností štátov.

Komisia pripravila návrh, ktorý obsahoval tieto práva a povinnosti štátov, v najvšeobecnejšej podobe, formulovanej v 14. stručných článkoch: právo na nezávislosť zo strany iného štátu a na zvrchované právomoci, vrátane voľby vládnej formy; právo štátu vykonávať na svojom území jurisdikciu nad všetkými osobami a vecami, ktoré sa tam nachádzajú; právo každého štátu na rovnosti s inými štátmi; legitímne právo každého štátu na individuálnu alebo kolektívnu sebaobranu proti ozbrojenej agresii; povinnosť každého štátu zdržať sa zasahovania do vnútorných alebo vonkajších záležitostí iného štátu; zdržať sa vyvolávania občianskej vojny na území iného štátu a zabrániť organizovaniu takej činnosti na svojom území namierenej proti druhému štátu; povinnosť vyvarovať sa vojny ako nástroju svojej národnej politiky; zdržať sa hrozby silou alebo použitia sily ako proti územnej celistvosti alebo politickej nezávislosti iného štátu, tak akýmkoľvek iným spôsobom nezlučiteľným s právom alebo medzinárodným verejným poriadkom; povinnosť zdržať sa uznania územných ziskov dosiahnutých použitím sily; povinnosť urovnávať svoje spory s inými štátmi mierovými prostriedkami, povinnosť dbať o to, aby podmienky, ktoré vládnú na

území štátu, neohrozovali ani medzinárodný mier, ani medzinárodný poriadok; povinnosť štátu zachádzať s osobami pod jeho jurisdikciou tak, aby boli rešpektované ľudské práva a základné slobody, bez rozdielu rasy, pohlavia, jazyka alebo náboženstva; povinnosť plniť poctivo záväzky vzniknuté zo zmluvy a iných prameňov medzinárodného práva, povinnosť rozvíjať svoje vzťahy s inými štátmi v súlade s medzinárodným právom a zásadou, že suverenita štátu je podriadená primátu medzinárodného práva.

Valné zhromaždenie zobralo tento návrh v r. 1949 na vedomie a vyzvalo členské štáty, aby k nemu dali svoje pripomienky (Dok. OSN A/RES/375/IV). Návrh však nemal širšiu odozvu. Valné zhromaždenie preto odložilo v r. 1951 jeho prejednanie dovtedy, kým mu väčšina členov dodá svoje pripomienky a námety. Pretože sa tak nestalo, Valné zhromaždenie sa už k tejto otázke nevrátilo. Avšak hlavné myšlienky návrhu deklarácie práv a povinností štátov boli použité neskôr pri príprave deklarácie zásad priateľských vzťahov a spolupráce medzi štátmi, ktoré Valné zhromaždenie prijalo v r. 1970. /7

Štáty ako subjekty medzinárodného práva možno deliť podľa rozsahu suverenity na štáty suverénne a závislé.

Suverénne sú tie štáty, ktoré majú plnú spôsobilosť k právam i k právnym úkonom podľa medzinárodného práva. Iba zvrchovaný štát ako organizovaná a nezávislá najvyššia moc, ktorá si všestranne podrobuje určité územie s jeho obyvateľstvom, je materiálne schopná plniť záväzky z medzinárodného práva a uplatňovať nároky podľa medzinárodného práva.

Závislými štátmi (polosuverénnymi) a závislými územiaми sa naopak nazývajú tie štáty a územia, ktorých nezávislosť vo vnútorných veciach (a eventuálne i samostatnosť vo veciach vnútorných) je obmedzená medzinárodným právom v prospech iného štátu. Závislé štáty nie sú plnoprávnymi subjektmi medzinárodného práva, pretože nemajú plnú spôsobilosť k medzinárodno-právnym úkonom.

Hlavnými formami závislosti štátov a územia boli medzinárodný protektorát, vazalita, kapitulačné režimy, mandáty, poručenské územia a nesamosprávne územia. Tieto formy boli v priebehu národno-oslobodzovacieho boja za nezávislosť behom minulých desaťročí v podstate odstránené a na ich mieste vznikli nové nezávislé štáty.

Dňa 17. februára 2008 bol zo strany kosovských Albáncov vyhlásený „samostatný“ štát Kosovo. Toto vyhlásenie sa udialo bez súhlasu Srbskej republiky a tiež OSN.

V kontexte s doposiaľ uvedeným sa treba zamyslieť, či v prípade Kosova ide o „samostatný štát“, a ako je to s jeho „nezávislosťou“. Nové štáty sú spravidla vytvárané z dôvodu uplatnenia práva určitého národa na svoje sebaurčenie. Tu je nutné zdôrazniť, že toto právo môžu uplatňovať iba národy, a nie národnostné menšiny. V prípade Albáncov, už skôr existoval národný štát a vznik ďalšieho štátu, a ešte k tomu v susedstve, nebol potrebný. Tento postup vytvára precedent, ktorý môže destabilizovať situáciu v Európe a tiež i v rôznych častiach sveta a vyvolať napätie medzi štátmi.

Predmetné oddelenie nebolo v súlade s platnou doktrínou medzinárodného práva, a preto ho treba považovať za protiprávne. Záverečný akt KBSE z r. 1975 obsahuje princíp neporušiteľnosti hraníc v Európe. Zmluvné strany sa zaviazali ho rešpektovať a dodržiavať pri uskutočňovaní svojich vzájomných vzťahov. Podľa tohto princípu nie je možné zmeniť hranice štátu bez jeho súhlasu, čo zo strany albánskeho obyvateľstva v Kosove a štátov, ktoré Kosovo uznali, nebolo dodržané. Taktiež v tomto prípade nezasiahla medzinárodná autorita, ktorou je OSN, pretože ani Bezpečnostná rada, ani valné zhromaždenie s takýmto postupom nevyslovili svoje súhlasné stanovisko.

Pokiaľ ide o „suverenitu“ Kosova, orgány štátnej moci nevykonávajú zvrchovanosť nad územím Kosova, ani nad jeho obyvateľstvom. Na území Kosova sa nachádzajú cudzie vojenské a policajné sily, ktoré nie sú podriadené kosovským orgánom. Sú tam taktiež rôzni

špecialisti organizujúci vnútorný život krajiny. Ani výkon suverenity nad obyvateľstvom Kosova nie je vykonávaný. Obyvateľstvo srbskej národnosti sa odmietlo tejto suverenite podriaďť. Z týchto dôvodov nie je možné Kosovo považovať za „suverénny a nezávislý štát“. Daný stav najvhodnejšie vystihuje termín „medzinárodný protektorát“, aj keď v minulosti už bol prekonaný.

ODKAZY:

- 1/ Potočný, M: Mezinárodní právo veřejné, Zvláštní část, C. H. Beck 1996.- Praha, s.12
- 2/ Tomko, J. a kol.: Medzinárodné verejné právo, Obzor 1988, s. 106
- 3/ Tamtiež
- 4/ Mráz, S.: Vybrané kapitoly medzinárodného humanitného práva, SAMO č. 2/1998, s. 35 a nasl.
- 5/ Tamtiež, s. 4 a nasl.
- 6/ Tomko, J., Kopšo, A.: Medzinárodné právo a politika v dokumentoch, Obzor 1978, Bratislava, s. 142 a nasl.
- 7/ Tamtiež, s. 194

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. Albrightová, M.: Nejlepší ze všech možných světů. Nakladatelství Práh, Praha 2003
2. Barša, P.: Hodina impéria. Zdroje súčasnej zahraničnej politiky USA. Masarykova Univerzita, Brno 2003
3. Brzezinsky, Z.: Bez kontroly. Chaos v předvečer 21. století. Victoria Publishing, Praha 1993
4. Brzezinsky, Z.: Velká šachovnice. K čemu zavazuje Ameriku její globální převaha.
5. Mladá Fronta, Praha 1999
6. Brzezinsky, Z.: Volba Globální nadvláda nebo globální vedení. Mladá Fronta, Praha 2004
7. Bush, G. W.: Slib musíme splnit. Pragma, Praha 2002
8. Fakta a čísla OSN. Základní údaje o Organizaci spojených národů. Informační centrum OSN v Praze, Praha 2002
9. Ghali, B. B.: Unvanquished. A U.S. – U.N. Saga. Random House, New York 1999
10. Chomsky, N.: Hegemony or Survival. America's Quest for Global Dominance. Penguin Books, New York 2003
11. Johnson, P. Dějiny 20. století. Rozmluvy, Praha 1991
12. Keohaner, R.: After Hegemony. Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton University Press, Princeton 1984
13. Kissinger, H.: Potřebuje Amerika zahraniční politiku. BB Art, Praha 2002
14. Kissinger, H.: Umění diplomacie. Prostor, Praha 2996
15. Králik, J.: Dejiny umenia diplomacie. Ekonóm, Bratislava 1999
16. Krejčí, O.: Mezinárodní politika. Victoria Publishing, Praha 2001
17. Laurent, E.: Tajný svět Georga W. Bushe. INTU, Praha 2004
18. League of Nations 1920-1946. United Nations, New York and Geneva 1996
19. Mandel, M.: How America Gets Away with Murder. Pluto Press, London 2004
20. Morgenthau, H.: Politics Among Nations: the Struggle for Power and Peace. A.A. Knopf, New York 1985
21. Nye. J. S.: Bound To Lead. The Changing Nature of American Power. Basics Books, New York 1990

22. Nye, J.S.: The Paradox of American Power. Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone. Oxford University Press, Oxford 2003
23. Neuscheler, F.: Multilateralism vs. Unilateralism. Development and Peace Foundation, Bonn 2001
24. Potočný, M.: Rada bezpečnosti- její funkce a význam. Svoboda, Praha 1978
25. Schleyová, N; Busseová, S.: Války USA. Kronika agresivního národa. Brána, Praha 2004
26. Soros, G.: Bublina americkej nadvlády. Ako napraviť zneužitie americkej sily. Kalligram, Bratislava 2004
27. Suchý, P.: Zahraniční politika USA v devadesátých letech 20. století. Mezinárodní politický ústav, Brno 2001
28. White, D. W.: The American Century. Yale University Press, Chelsea 1996

Článek bol spracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/4563/07 – Vzťah medzinárodného práva a európskeho práva.

KONTAKT

prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
Katedra medzinárodného práva
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: mraz@euba.sk

O VYBRANÝCH ASPEKTOCH TYPOLÓGIE ZÁKLADNÝCH PARADIGMIEM V SÚČASNÝCH MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOCH

doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

ABSTRAKT

O vybraných aspektoch typológie základných paradigiem v súčasných medzinárodných vzťahoch

Typológia koncepcií a teórií ako meritórna otázka charakteristiky vedy. Chápanie paradigmy vo filozofii vedy T. Kuhna. Škola, smer a hnutie vo vede. Objektívna podmienenosť vzniku plurality koncepcií a teórií vo vývoji medzinárodných vzťahov. Prehľad prístupov ku klasifikácii paradigiem vo vývoji medzinárodných vzťahov. Charakteristika základných paradigiem v súčasných medzinárodných vzťahoch: neorealizmus, neoliberalizmus, scientizmus, kriticizmus, ktorý sa niekedy zvykne spájať s neomarxizmom. Neorealizmus a neoliberalizmus ako tradičné paradigmy. Zbližovanie neorealizmu a neoliberalizmu v rámci veľkých debát v medzinárodných vzťahoch. Scientizmus a kriticizmus ako nové paradigmy. V príspevku sú zvýraznené všeobecno sociologické (sociálno-filozofické) aspekty problematiky.

ABSTRACT

About selected aspects of typology the basic paradigms in contemporary international relations.

The typology of concepts and theories as fundamental content issue of the science. Approach of paradigm in T. Kuhn's philosophy of science. School, way and stream in the science. Objective conditionality of origin of plurality the concepts and theories in the international relations development. Characterization of basic paradigms in contemporary international relations: neorealism, neoliberalism, scientism, criticism, which is sometimes soldered with neomarxism. Neorealism and neoliberalism as traditional paradigms. Neorealism and neoliberalism convergence in the frame of great disputes in international relations. Scientism and criticism as new paradigms. In the article are highlighted general sociological (social philosophical) aspects of the questions.

Úvod

Za necelé storočie od svojho vzniku⁵ veda o medzinárodných vzťahoch⁶ prešla mimoriadne dynamickým vývojom, čo bolo objektívne podmienené javmi a procesmi spoločenského života, v prvom rade jeho ekonomickými a politickými dimenziami, medzi ktorými zohrávali mimoriadnu úlohu bezpečnostné problémy. Ak v roku 1914 bolo 62 samostatných štátov, v roku 1946 ich počet stúpol na 74. V roku 2006 mala OSN po rozdelení Srbska a Čiernej Hory už 194 členských štátov. Do medzinárodných vzťahov postupne začali vstupovať vo veľkom počte medzinárodné organizácie ako aj ďalšie subjekty, ktoré sa označujú za neštátnych aktérov (hráčov). Pohľad na medzinárodné vzťahy sa rozšíril (ale aj skomplikoval) i v súvislosti s tým, že sa prestali chápať len ako veľká politika spojená

---

⁵Vznik teórie medzinárodných vzťahov sa časovo niekedy odvodzuje od vytvorenia prvej katedry medzinárodných vzťahov na univerzite v Aberystwythe (Wales) v roku 1919.

⁶Niektorí autori v záujme odlíšenia pojmov teória medzinárodných vzťahov (ako relatívne samostatnej vedy) a teórie medzinárodných vzťahov (ako jednotlivých teórií, z ktorých sa táto veda skladá), používajú pojem veda (učenie) o medzinárodných vzťahoch. Pozri Spindler, M. – Schieder, S.: *Theorie(n) in der Lehre von den internationalen Beziehungen*. In: Schieder, S. - Spindler, M. (Hrsg.): *Theorien der internationalen Beziehungen*. Opladen, Leske und Budrich 2003, s. 7 – 33. Na základe tohto pohľadu budeme považovať pojmy teória medzinárodných vzťahov a veda (učenie) o medzinárodných vzťahoch za synonymá.

predovšetkým s otázkami vojny a mieru a za ich súčasť sa považujú aj rôzne sociálne a kultúrne otázky, ktoré súvisia s každodenným životom. V súčasnosti teda medzinárodné vzťahy predstavujú oveľa rozsiahlejší a zložitejší súhrn problémov, ktoré podmieňuje väčší počet aktérov, než tomu bolo v čase ich vzniku ako vedy.

Okrem toho v podmienkach globalizácie, dochádza k „časopriestorovej kompresii“, čo tiež prispieva k dynamizácii medzinárodných vzťahov. Tento fenomén sa často spája aj s ich interdependenciou – vzájomným ovplyvňovaním jednotlivých aktérov, ktoré má mnohostrannejší a intenzívnejší charakter ako v minulosti. Kvalitatívne nové problémy do stavu a tendencií vývoja medzinárodných vzťahov, ktoré sú s globalizáciou v dialektickej jednote protirečení, prináša prechod spoločnosti do postmoderného štádia.

V obraznom vyjadrení sa vo viacerých sociálnych vedách vrátane teórie medzinárodných vzťahov objavuje charakteristika 20. storočia aj ako „krátkeho“ – ohraničeného vznikom prvej svetovej vojny (1914) na jeho (oneskorenom) začiatku a zánikom bipolárneho usporiadania medzinárodných vzťahov po rozpade ZSSR (1991) na jeho (urýchlenom) konci. Sociálny čas medzinárodných vzťahov má teda iné dimenzie, ako je fyzikálny čas daný kalendármi. Anglický historik E. Hobsbawm nazval krátke 20. storočie aj "vekom extrémov",⁷ čo umožňuje uplatniť ďalšie teoretické a metodologické postupy pri charakteristike a analýze problémov medzinárodných vzťahov.

V týchto podmienkach a súvislostiach vznikajú rôzne názory a idey, ktoré sú usporiadané do viacerých koncepcií a teórií, uplatňovaných pri skúmaní problémov medzinárodných vzťahov, súvisiacich s ich históriu, aktuálnym stavom i perspektívami. V príspevku sa budeme zaoberať vybranými aspektami existencie viacerých koncepcií a teórií vo vede o medzinárodných vzťahoch a ich súvislosťami. Zameriame sa na klasifikačné a typologické postupy, ktoré nám umožnia vyčleniť základné typy paradigiem, uplatňovaných v súčasnej teórii medzinárodných vzťahov. Zvýrazníme najmä tie momenty, ktoré majú všeobecný sociologický (sociálno-filozofický) charakter.

1 O význame typológie názorov v medzinárodných vzťahoch

Narastajúca zložitosť a početnosť medzinárodných vzťahov viedla k rôznym diskusiám o teoretických a metodologických otázkach ich poznávania, ktoré sa označujú aj za veľké debaty.⁸ Na ich pozadí ako aj v spojení s reálnym vývojom medzinárodných vzťahov v druhej polovici 20. stor. a problémov, ktoré v nich vznikli, možno vnímať aj význam analýzy rozdielnych koncepcií a teórií objavujúcich sa vo vede o nich a ich teoretickej a metodologickej reflexie.

Analýza teórií a koncepcií v medzinárodných vzťahoch v tomto kontexte môže mať historizujúcu a aktuálnu stránku, pričom toto odlišenie má relatívny charakter. Do historizujúcich analýz v našom príspevku zaradíme najmä teórie a koncepcie, ktoré prevládali zhruba do konca 80. rokov minulého storočia, alebo ináč vyjadrené do konca obdobia spravidla charakterizovaného ako studená vojna.

Do aktuálnej analýzy zaradíme predovšetkým tie koncepcie a teórie, ktoré sa rozvíjajú predovšetkým po skončení studenej vojny a snažia sa reagovať na existujúcu situáciu vo svete, ktorý sa o. i. vyznačuje novými problémami a protirečeniami vyvolanými globalizáciou

---

⁷Pozri Hobsbawm, E. J.: *Věk extrémů. Krátké dějiny 20. století 1914 – 1991*. Praha: Argo, 1998. Podobne sa hovorí aj o dlhom 19. storočí, ktoré sa začalo Francúzskou buržoáznou revolúciou (1789) a skončilo prvou svetovou vojnou (1918).

⁸Drulák, P.: *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál, 2003, s. 47 – 51; Jackson, R. – Sørensen, G.: *Introduction to international relations. Theories and approaches*. Oxford: Oxford University Press, 2007, 3 rd. ed., s. 31.

a prechodom k postmodernému štádiu vývoja spoločnosti. Existujú názory, ktoré považujú zmeny v medzinárodných vzťahoch po skončení studenej vojny za také zásadné, že dospievajú k záveru o konci vestfálskeho systému a vzniknutú situáciu charakterizujú ako postvestfálsky svet, systém či obdobie.⁹

Medzi historickou a aktuálnou analýzou koncepcií a teórií medzinárodných vzťahov nemožno klásť rigorózne hranice, lebo ani globalizácia ani postmoderna nezačali vznikať po skončení studenej vojny, ale sú výsledkom dlhodobějších sociálno-ekonomických, politických, kultúrnych a ďalších spoločenských procesov. Neočakávanosť zmien po zániku bipolárneho usporiadania systému medzinárodných vzťahov, rozvoj globalizácie v spojení s vplyvom postmodernej zнову viedli v teórii medzinárodných vzťahov k rozvíjaniu názorov v dvoch smeroch.

V prvom z nich – viac pesimistickom – sa uvažuje o tom, že bez ohľadu na svoj doterajší vývoj teória medzinárodných vzťahov nedokázala zhromaždiť dostatočné množstvo exaktných poznatkov o skúmanej problematike, a preto možno pochybovať o jej existencii. Túto pozíciu zastávajú najmä autori, ktorí považujú vytvorenie relatívne samostatnej a univerzálnej vedy o medzinárodných vzťahoch za otáznú, lebo sú podľa nich príliš mnohostranné a rôznorodé. Poznamenáme, že takéto názory, nevznikli len na konci 20. storočia, ale prejavovali sa už aj skôr.¹⁰

Druhý z nich – optimistickejší – sa zakladá na tom, že existencia viacerých konkurujúcich si myšlienok, pohľadov, prístupov a pod. v teórii medzinárodných vzťahov,¹¹ ktoré sa stávajú, podobne ako ich samotná realita, čoraz rozsiahlejšími a zložitejšími, neznamená ich rozpad a zánik, ale naopak, umožňuje získať o ich súčasnom stave a tendenciách vývoja primeraný, aj keď nejednoznačný obraz. Rozdielnosť myšlienok, pohľadov, prístupov a pod. v medzinárodných vzťahoch vedie k ich vzájomnému obohacovaniu a napomáha získanie uceleného prístupu, ktorý umožňuje pri skúmaní i riešení praktických problémov zohľadniť existujúcu komplikovanosť a mnohostrannosť reality.

V druhej polovici 20. stor. došlo k dynamizácii prelínania jednotlivých názorov, koncepcií a teórií v medzinárodných vzťahoch a ich predstavitelia sa spravidla pohybujú v rámci, v ktorom sa pohľad na realitu charakterizuje ako multiparadigmálny alebo pluralitný. Žiadna z týchto koncepcií a teórií sa však nedá označiť za všeobecnú prijatú, či už z hľadiska teórie, metodológie alebo praxe.

Klasifikácia a typológia¹² predstavujú vedecké metódy, ktoré sa používajú najmä v záujme usporiadania javov a procesov, ale aj myšlienok, koncepcií a teórií. V teórii

---

⁹Takéto práce sa začali objavovať už v druhej polovici 90. rokov. Pozri napr. Linklater, A.: *The transformation of political community: ethical foundations of the Post-Westphalian era*. Columbia: University of South Carolina Press, 1998; Falk, R.: *Law an emerging global village: A Post-Westphalian Perspective*, Ardsley, Transnational Publishers 1998.

¹⁰Pozri napr. Wight, M.: *Why is there no International Theory?* In: *International Relations*, 1960, 2, 35 – 48.

¹¹Walt, S. M.: *International Relations: One World, Many Theories*. In: *Foreign Policy*, 1998, 110, s. 29 – 46.

¹²Klasifikácia je postup, pri ktorom sa snažíme každý jav v danej triede zaradiť podľa stanovených znakov a ich kritérií na pomerne presne stanovené a ohraničené miesto. Na tomto základe sa klasifikácia môže stať príliš detailnou a rozsiahlou a niekedy sa v nej stráca prehľadnosť. Typológia je všeobecnejšia ako klasifikácia a v jej rámci sa zameriavame na vymedzenie základných, najvýznamnejších javov (súborov) javov, ktoré sú príznačné pre skúmanú oblasť. V súvislosti s tým budeme pracovať s pojmom typológia paradigmatom medzinárodných vzťahov. Pozri Velký sociologický slovník. Praha: Karolinum, 1996, s. 486 – 487 a 1342 – 1343.

medzinárodných vzťahov je typológia tiež jednou z často používaných vedeckých metód, ktorá súvisí s ich rozvojom ako relatívne samostatnej vedeckej disciplíny. Typológiu koncepcií a teórií považujeme zároveň za meritórnú obsahovú (teoretickú) otázku, lebo spravidla každá učebnica, monografia či iná publikácia pojednávajúca o všeobecných teoretických otázkach medzinárodných vzťahov sa tejto téme v rôznom rozsahu venuje.

2 Objektívna podmienenosť vzniku plurality koncepcií a teórií vo vývoji medzinárodných vzťahov

Objasnenie vývoja teórie medzinárodných vzťahov teda vyžaduje zaoberať sa aj typologizáciou základných koncepcií a teórií, ktoré sa v nej vytvorili. Táto problematika nie je samoúčelom, ale prispieva k pochopeniu, ako jednotlivé myšlienky a názory vznikali, na ktoré prvky, stránky, otázky v medzinárodných vzťahoch ako objektívnej realite sa zameriavali a ako sa ich snažili objasniť.

Podľa T. L. Knutsena sa dajú rozlišovať dve fázy, ktoré predchádzali vzniku teórie medzinárodných vzťahov ako relatívne samostatnej vedy. Prvá z nich je spojená s „dlhým šesnástym storočím“, ¹³ keď zemepisné objavy zmenili dovtedajšie vnímanie sveta a tradičnú geografiu a vytvorili nové chápanie priestoru, ktoré sa dá označiť aj za akúsi prvú podobu globalizácie. Začal sa meniť i obsah vnímania sveta a jeho histórie, keď pod vplyvom renesancie a reformácie definitívne prevládol svetský názor na život spoločnosti. Vytvárajú sa nové pohľady na štát, jeho suverenitu a moc, ktoré sa prezentujú nielen v rôznych dielach súdobých mysliteľov, ale ovplyvňujú aj praktickú (reálnu) politiku, riešenie problémov spoločenského života. O položení základu teórie medzinárodných vzťahov môžeme hovoriť aj v tej súvislosti, že objavenie Ameriky K. Kolumbom v roku 1492 sa často považuje za začiatok novoveku.

Druhá fáza súvisí s teoretickým rozvinutím pohľadov na štát, jeho suverenitu a moc, vojny a mier, usporiadanie medzinárodných vzťahov a pod. Ide o vývoj názorov na tieto otázky v spoločenských vedách od začiatku 17. do konca 19. storočím. Boli podmienené tým, že namiesto náboženských vojen v európskom priestore začali prevládať vojny medzi formujúcimi sa národnými štátmi. Aj do riadenia štátov začali vstupovať okrem panovníkov a ich dvorov politici a rôzni odborníci, najmä ekonómovia a právnici. V súvislosti s rozvojom masových komunikačných prostriedkov sa k spôsobom riešenia problémov v štáte začala vyjadrovať v rôznych podobách aj verejná mienka atď.

Vo vývoji sociálneho myslenia postupne vznikli sociológia, politológia, teória medzinárodných vzťahov. Dominujúci vplyv západnej civilizácie (euroatlantizmu, niekedy len anglosaského zamerania) sa v nich prejavuje až doteraz. Aj pri existencii plurality názorov, koncepcií a teórií v súčasných medzinárodných vzťahov treba poukázať na fakt, že ich teoretická i metodologická základňa vyrastá zo západného myslenia, čo sa prejavuje predovšetkým v chápaní otázok moci a bohatstva.

Problémami medzinárodných vzťahov (medzi štátmi, či aj v širšom význame medzi rôznymi spoločnosťami – kultúrami, civilizáciami a pod.) sa myslitelia začínajú ucelene (dôkladnejšie a podrobnejšie) zaoberať až ku koncu 19. storočia. Úvahy o fenoméne medzinárodných vzťahov však majú v sociálnom myslení hlbšie korene a siahajú do staroveku. ¹⁴ Nový pohľad na spoločnosť a štát sa začal rozvíjať v podmienkach osvietenstva ¹⁵

---

¹³Za dlhé šesnáste storočie sa označuje relatívne ucelený vývoj od roku 1492 (objavenia Ameriky K. Kolumbom) až do začiatku Tridsaťročnej vojny v roku 1618.

¹⁴Spravidla sa odvíjajú od antického Grécka, najmä v spojitosti s prácou Thukydida o Peloponézskych vojnách.

¹⁵Už v tomto čase sa vytvárajú základy diferenciácie sociálneho myslenia na konzervatívny, liberálny a socialistický prúd. Vo vzťahu k medzinárodným vzťahom (alebo aj širšie politickým vedám) sa často hovorí aj o hobbesovskej a kantovskej tradícii.

a premietol sa parciálnym spôsobom aj do pohľadu na oblasť medzinárodných vzťahov. Podmienenosť vzniku plurality koncepcií a teórií vo vývoji medzinárodných vzťahov preto vyžaduje zvažovať aj ich historicky staršie teoretické a metodologické súvislosti.

Teória medzinárodných vzťahov vznikla na základe liberálneho (idealistického) sociálneho myslenia (v jeho lone) a vychádzala z predstavy USA o svetovej politike zhrnutej v názoroch vtedajšieho prezidenta W. Wilsona, najmä v jeho 14 bodoch. Pri charakteristike začiatkov a východísk tejto teórie možno zvýrazniť dva fakty¹⁶ – z priestorového hľadiska sa orientovala na problémy atlantického (euro-atlantického, západného) regiónu a z obsahového hľadiska v nej išlo o úsilie vyhnúť sa novej svetovej vojne. Nasledujúci vývoj však ukázal, že tento rámec bol veľmi úzky a neucelený. Liberalizmus nebol dostačujúcou odpoveďou na vývoj svetovej politiky, ktorý sa vymkol cieľom, záujmom a hodnotám západného sveta (civilizácie) a nevedel zabrániť ani ďalšej svetovej vojne, ktorá bola ešte katastrofálnejšia ako predchádzajúca.

Napriek svojmu liberálno-idealistickému „štartu“ sa teória medzinárodných vzťahov vyvíjala ako multiparadigmálna veda. Tento stav niektorí autori objasňujú prostredníctvom pluralizmu teórií, ktoré sa v nej postupne vytvárali. K multiparadigmálnemu vývoju teórie medzinárodných vzťahov prispieval aj jej interdisciplinárny charakter. V súvislosti so zvýraznením sociologických momentov skúmania témy načrtneme chápanie pojmov, ktoré sa vzťahujú k možnému objasňovaniu vnútornej štruktúry vedy, majúcej význam pre spôsob objasňovania teoretických problémov v nej.

Paradigma v najvšeobecnejšom význame predstavuje určitý vzor. Pojem do vedeckej terminológie ako ústrednú kategóriu filozofie vedy zaviedol T. Kuhn. Paradigma v tomto pohľade je vedeckým vzorom v určitom období, modelom z ktorého vychádza vnútorne jednotné zameranie vedeckého výskumu. Charakterizuje sa aj ako určitá štruktúra predstáv, hodnôt a postupov vo vede. Vo voľnejšom chápaní znamená predovšetkým teoreticko-metodologickú koncepciu vymedzujúcu najdôležitejšie otázky a zásady, ktoré sa používajú pri skúmaní v určitej vede.¹⁷

Paradigma však spravidla nepostačuje na objasnenie zložitej štruktúry viacerých spoločenských vied, na čo sa používajú aj pojmy škola, smer a hnutie. Pojem škola sa pri klasifikácii teoretických názorov v sociologickej vede obvykle používa na označenie skupiny sociológov, ktorí sú vo vzájomnom (priamom či sprostredkovanom) kontakte a riešia zhodnú výskumnú problematiku, zastávajú spoločnú východiskovú teoretickú orientáciu a základné metodologické princípy, opierajú sa o rovnaké rešpektované autority. Spravidla sa okolo jednej takej autority sústreďujú alebo na jej odkaz programovo nadväzujú. Škola je väčšinou viazaná nielen na tému, metódu a teoretické princípy, ale predovšetkým na určitú osobnosť, inštitúciu či miesto. V teórii medzinárodných vzťahov sa často hovorí napr. o anglickej škole. Ak sa určitá vedecká škola rozširuje, prekračuje inštitúcie a miesto svojho pôsobenia a ovplyvňuje väčšiu časť vedeckej komunity v danom odbore mení sa na smer. V prípade, že sa smer rozšíri z vedného odboru, v ktorom pôvodne vznikol do iných odborov, zvykne sa označovať za hnutie. Hnutie má spravidla širší rozmer ako je vedecká škola, či smer a často je spojené s rôznymi združeniami a aktivitami intelektuálneho charakteru, prostredníctvom ktorého ovplyvňuje viacero vedných odborov, poprípade vstupuje aj do spoločenského a politického života.¹⁸

---

¹⁶Knutsen, T. L.: *Dějiny teorie mezinárodních vztahů*. Brno: Bannister & Principal, 2005, s. 236 – 237.

¹⁷*Sociologické školy, směry, paradigmata*. Praha: Slon, 2000. 2. dopl. vyd., s. 20.

¹⁸Tiež tam, s. 19 – 20.

S iným členením vnútornej štruktúry vedy na základe tejto skupiny pojmov prišiel ešte v 70. rokoch minulého storočia sovietsky (ruský) filozof T. I. Ojzerman, ktorý rozlišoval učenia, školy, prúdy a smery. Učenie je systém logicky spojených názorov, ktoré sa môže chápať ako prvotný fenomén sociálneho myslenia. Pokiaľ má nejaké učenie, vytvorené jedným mysliteľom alebo ich skupinou, svojich pokračovateľov, ktorí ho rozvíjajú alebo modifikujú, formujú sa školy. Súhrn modifikácií jedného učenia, ktoré rozvíjajú rôzne školy, sa označuje za prúd. Napokon smer je súhrn prúdov, ktoré majú napriek rozdielom spoločné principiálne zásady a zameranie pohľadu na skúmané problémy.¹⁹

Medzinárodné vzťahy sú vedou, ktorá nie je teoreticky a metodologicky konzistentná, ale je súhrnom myšlienok, názorov a postupov rôznym spôsobom skúmajúcich a objasňujúcich povahu a logiku medzinárodných vzťahov. V nadväznosti na ne sa vytvárajú koncepcie a teórie, ktoré môžeme považovať aj za stupne učení. Koncepciu budeme charakterizovať ako usporiadaný súhrn myšlienok, názorov a postupov, ktorý relatívne jednotným a uceleným spôsobom objasňuje určitý problém praxe a teórie, v našom prípade medzinárodných vzťahov. Koncepcia má spravidla otvorenú podobu, zvyčajne vybraný problém, prvok, spôsob (ich skupiny) poznávania. Nie je konečným stupňom, či cieľom poznania a predpokladá sa, že sa bude rôznym spôsobom vedecky overovať, konfrontovať s inými koncepciami, smerovať k určitým teóriám, spájať sa s nimi, prispievať k ich precízácii, rozvoju a pod. Teóriu potom chápeme ako základnú dimenziu (rámec), kde sa uskutočňuje skúmanie, relatívne ucelený a utriedený súhrn názorov, postupov, myšlienok a koncepcií používaných pri objasňovaní medzinárodných vzťahov, javov, procesov a problémov v nich. Teórie sa ďalej rozvíjajú a transformujú v rámci škôl a smerov (prúdov a smerov), ktoré ich ďalej modifikujú, spájajú a pod.

Paradigma predstavuje určitú líniu – smer, ktorý sa v medzinárodných vzťahoch vytvoril z niekoľkých blízkych teórií (učení a škôl) objasňujúcich medzinárodné vzťahy v kontexte určitých princípov, ide teda o fenomén, ktorý je širší ako teória. Na označenie týchto súhrnov názorov, myšlienok a postupov (učení) autori charakterizujúci vývoj a súčasný stav medzinárodných vzťahov používajú aj ďalšie pojmy, ktoré dávajú širokú možnosť interpretácie (tradície u T. L. Knutsena a P. Druláka, obrazy sveta u G. Krella).

3 Stručný náčrt paradigiem v súčasných medzinárodných vzťahoch

Z veľkého množstva rôznych klasifikácií, ktoré objasňujú obsah a zameranie teórií v medzinárodných vzťahoch sa prikláňame k názorom, ktoré ich začleňujú do troch až štyroch základných paradigiem (skupín teórií, línií, smerov). Túto klasifikáciu používa P. Drulák, ktorý vyčleňuje ako základné prístupy realistickú a liberálno-idealistickú tradíciu, scientizmus a kritické teórie.²⁰ O. Krejčí vyčleňuje tri základné skupiny teórií medzinárodnej politiky: realizmus, idealizmus a scientizmus.²¹ P. Cygankov uvádza tri klasické paradigmy: liberálno-idealistickú, politický realizmus a marxistickú (marxisticko-leninskú) a štyri súčasné školy a smery: neorealizmus, neoliberalizmus, medzinárodnú politickú ekonomiu a neomarxizmus.²² T. L. Knutsen uvažuje o troch transformovaných paradigmách: neoliberalizme, neorealizme a postrevolucionizme.²³ P. Viotti a M. Kauppi rozoznávajú ako základné skupiny teórií

---

¹⁹Ojzerman T. I.: *Hlavné filosofické smery*. Praha: Svoboda, 1975, s. 15.

²⁰Pozri Drulák, P., cit. práca, s. 53 – 133.

²¹Pozri Krejčí, O.: *Mezinárodní politika*. Praha: Ekopress, 2001, s. 471 – 615.

²²Pozri Cygankov, V. P.: *Teorija meždunarodnyh otnošenij*. Moskva: Gardariki, 2003, s. 105 – 116 a 126 – 155.

²³Pozri Knutsen, T. L.: *Dějiny teorie mezinárodních vztahů*, Brno: Bannister & Principal, 2005, s. 300 – 310.

realizmus, pluralizmus (liberalizmus) a ekonomický štrukturalizmus.²⁴ Ďalší autori uvádzajú aj väčší počet paradigiem (škôl či teórií) ale vyššie uvedené sa medzi nachádzajú.²⁵

Ako prvú paradigmu v súčasnej teórii medzinárodných vzťahov budeme charakterizovať neorealizmus, ktorý nadväzuje na realizmus a základný spôsob riešenia problémov v medzinárodných vzťahoch vidí v moci, v používaní mocenských prostriedkov. Historicky ho možno považovať aj za najrozšírenejšiu (najrozsiahlejšiu, najviac rozpracovanú) teóriu. Nepredstavuje však jednotnú či jednoznačnú paradigmu a vo svojom vnútri je v súčasnosti už pomerne diferencovaný (napr. štruktúrny neorealizmus, základný /esenciálny/ realizmus). Za súčasť realistických teórií sa považuje aj geopolitika, ktorá zvyrazňuje význam zemepisnej polohy a veľkosti aktéra pre jeho pôsobenie v medzinárodných vzťahoch.

Neorealizmus vychádza z hobbesovskej línie vo vývoji názorov na vojnu a mier. V realistických teóriách sa kladie dôraz na materiálne, najmä silové, aspekty pôsobenia aktérov medzinárodných vzťahov, z ktorých sú rozhodujúce štáty. Vo vzťahu k bezpečnosti sa preferuje jej vojenská stránka. Aktivity štátov sa prioritne vysvetľujú z ich záujmov, ktoré vedú k vzájomnej rivalite a vytvárajú anarchické prostredie, čo vyúsťuje do úsilia o vytvorenie mocenskej rovnováhy.²⁶ V tejto súvislosti niektorí autori poukazujú aj na nebezpečenstvo unipolarity v súčasnosti.²⁷ Jadro neorealizmu sa dá zhrnúť do záverov, že „zahraničná politika musí vyrastať z jasného vedomia národného záujmu“ a národný záujem má „objektívny základ, ktorý je odhaliteľný racionálnou analýzou.“²⁸

Druhou paradigmou v súčasnej teórii medzinárodných vzťahov je neoliberalizmus, ktorý nadväzuje na liberálno-idealistické teórie a preferuje možnosti riešenia problémov medzinárodných vzťahov na základe mieru a spolupráce, aj keď ich neabsolutizuje. Vychádza z kantovskej línie vo vývoji názorov na vojnu a mier. Liberalizmus zvyrazňuje prospešnosť a prínosy hospodárskej spolupráce a idealizmus je založený na predpokladoch pozitívneho pôsobenia ideí, hodnôt a noriem. Táto paradigma je vo svojom vnútri je ešte viac diferencovaná ako neorealizmus (federalizmus, neofunkcionalizmus, liberálny inštitucionalizmus, teória demokratického mieru, transnacionálne teórie, výskum mieru a i.). Z hľadiska aktérov zdôrazňuje pôsobenie medzinárodných organizácií i ďalších subjektov inštitucionálneho charakteru, ktoré vidí aj vo vnútri štátov. Zvýšenú pozornosť venuje fungovaniu medzinárodných organizácií a medzinárodných režimov. Štáty vníma ako konglomerát viacerých subjektov a záujmov, a preto spochybňuje jednoznačnosť a racionalitu ich konania. Odmieťa preferenciu vojenskopolitických (bezpečnostnopolitických) aspektov pôsobenia štátov i ďalších aktérov a poukazuje na význam využívania hospodárskych,

---

²⁴Viotti P. R. – Kauppi, M. V.: *International Relations and World Politics*. Security, Economy, Identity. 3rd ed., Upper Sadle River, Pearson Prentice Hall 2006, s. 16 – 24

²⁵Pozri Baylis, J. – Smith, S. (eds.): *The Globalization of World Politics: An Introduction of World Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2005; Burchill, S. – Devetak, R. – Linklater, A. – Patterson, M. – Reus-Smith, Ch. – True, J.: *Theories of international relations*. London: Palgrave, 2001, 2nd ed.; Goldstein, J.: *International Relations*. New York: Longman, 2004, 5th ed.; Krell, G.: *Weltbilder und Weltordnung*. Baden-Baden: Nomos, 2004, 3. erw. Aufl. a i.,
²⁶Cyganov, P. A., cit. dielo, s. 126 – 132; Drulák, P., cit. dielo, s. 54 – 55; Elman, C.: *Realism*. In: Griffiths, M. (ed.): *Encyclopedia of international relations and global politics*. London: Routledge, 2005, s. 711 – 712; Goldstein, J., cit. dielo, s. 72 – 73; Knutsen, T. L., cit. dielo, s. 302 – 305; Krell, G., cit. dielo, s. 161 – 166; Schnörmig, N.: *Neorealizmus*. In: Schieder, S. - Spindler, M. (Hrsg.), cit. dielo, s. 61 – 88; Viotti, P. R. – Kauppi, M. V., cit. dielo, s. 88 – 89.

²⁷Burchill, S.: *Realism and Neo-realism*. In: Burchill, S. – Devetak, R. – Linklater, A. – Patterson, M. – Reus-Smith, Ch. – True, J., cit. dielo, s. 97 – 98.

²⁸Krejčí, O., cit. dielo, s. 524.

normatívnych (právnych), morálnych a kultúrnych dimenzií ich aktivít.²⁹ Okrem voľného obchodu ide aj o demokraciu a ľudské práva. O. Krejčí zvyrazňuje moralizmus a legalizmus v idealizme v medzinárodných vzťahoch.³⁰ S. Lamy uvádza 4 varianty vplyvu liberalizmu na súčasné medzinárodné vzťahy: obchodný, republikánsky, sociologický a inštitucionálny.³¹ J. Macmillan charakterizuje liberalizmus v súčasných medzinárodných vzťahoch ako liberálny internacionalizmus³² a zvyrazňuje aj jeho transsociálny charakter.³³

Tretia paradigma v súčasnej teórii medzinárodných vzťahov sa spravidla označuje ako scientizmus. S predstaviteľmi realizmu a liberalizmu nevstúpil do sporu v súvislosti s tým, aký je charakter medzinárodných vzťahov, ale vo vzťahu k spôsobu ich poznávania.³⁴ Nemá tradície hobbesovskej ani kantovskej línie vo vývoji sociálneho myslenia a viaže sa k pozitivismu, ktorý sa objavil zhruba v polovici 19. stor., ale najmä k behaviorálnej revolúcii.³⁵ Úsilie scientistickej paradigmy bolo zamerané na objektivizáciu poznania v spoločenských vedách. Za jednu z najvýznamnejších súčastí scientistickej paradigmy v teórii medzinárodných vzťahov sa považuje uplatnenie a rozpracovanie systémového prístupu, ktoré sa spája najmä s dielom M. Kaplana z roku 1957 o systéme a procesoch v medzinárodných vzťahoch.³⁶ Napriek tomu, že v súčasnosti sa vo všeobecnosti naprieč celým spektrom medzinárodných vzťahov pracuje s pojmom systém a uznáva sa aj potreba určitej gnozeológie (epistemológie) a metodológie pri ich skúmaní, je táto paradigma zo všetkých štyroch najmenej rozpracovaná, pričom tiež nie je vnútorne ucelená. U mnohých autorov, ktorí podávajú rôzne klasifikácie paradigiem v teórii medzinárodných vzťahov sa objavuje len marginálne alebo úplne absentuje.

Štvrtá paradigma v súčasnej teórii medzinárodných vzťahov – kriticizmus (súhrn kritických teórií) – predstavuje najdiferencovanejšiu skupinu. Kritické teórie v medzinárodných vzťahoch nie sú kritické len k ďalším paradigmám, najmä neorealizmu a neoliberalizmu, ale aj k samotnej realite medzinárodnej politiky. V tejto paradigme sa poukazuje nielen na potrebu kritického skúmania medzinárodných vzťahov, ale aj na potrebu zmeny ich usporiadania a riešenia problémov v nich.

Pojem kritická teória niektorí autori odvodzujú v širšom kontexte sociálneho myslenia od pôsobenia Frankfurtskej školy.³⁷ V súvislosti s tým sa často považuje za ich základný prvok neomarxizmus, ktorý nadväzuje na marxizmus. Opäť ide o paradigmu, ktorá je vo svojom vnútri diferencovaná, pričom zdôrazníme, že marxistická teória medzinárodných vzťahov sa odlišuje od praktického uplatňovania marxizmu (marxizmu-leninizmu) v zahraničnej politike

---

²⁹Cygankov, P. A., cit. dielo, s. 132 – 136; Drulák, P.: cit. dielo, s. 72 – 73; Goldstein, J., cit. dielo, s. 118 – 119; Krell, G., cit. dielo, s. 188 – 194; Schieder, S.: *Neuer Liberalismus*. In: Schieder, S. - Spindler, M. (Hrsg.), cit. dielo, s. 169 – 226.

³⁰Krejčí, O.: cit. dielo, s. 543 – 545.

³¹Lamy, S. L.: *Contemporary mainstream approaches: neo-realism and neo-liberalism*. In: Baylis, J. – Smith, S. (eds.), cit. dielo, s. 212 – 214.

³²Pozri aj Burchill, S.: *Liberalism*. In: Burchill, S. – Devetak, R. – Linklater, A. – Patterson, M. – Reus-Smith, Ch. – True, J., cit. dielo, s. 31 – 32.

³³Macmillan, J.: *Liberal internacionalizmus*. In: Griffiths, M.: *Encyclopedia of international relations and global politics*. s. 505.

³⁴Drulák, P., cit. dielo, s. 89.

³⁵Krejčí, O., cit. dielo, s. 571 – 577.

³⁶Kaplan, M. A.: *System and Process in International Politics*. New York, E. Krieger Pub. Co. 1975

³⁷Linklater, A.: *Critical theory*. In: Griffiths, M.: *Encyclopedia of international relations and global politics*. s. 147 – 156.

a medzinárodných vzťahoch socialistických štátov, najmä bývalých. Za neomarxistické teórie medzinárodných vzťahov sa považujú predovšetkým: neogramsciánska teória,³⁸ teória sveto-systému I. Wallersteina,³⁹ nadnárodný (transnacionálny) historický materializmus a teória závislosti (regulácie).⁴⁰ Z obsahového hľadiska je jednou z kľúčových kategórií súčasnej neomarxistickej teórie medzinárodných vzťahov hegemonia. Problém hegemonie je rozpracovávaný najmä v neogramscianizme, kde je ústrednou témou a má významné postavenie aj v teórii závislosti a v teórii sveto-systému.

Ku kritickému paradigmu⁴¹ sa ďalej spravidla zaraďujú postmodernizmus,⁴² feminizmus⁴³ a (sociálny) konštruktivizmus.⁴⁴ Pomerne často sa k nim pridávajú aj názory kritizujúce súčasnú podobu globalizácie⁴⁵ a kritické názory spojené s politikou zelených⁴⁶, ktoré však predstavujú viac prakticky orientované súhrny politických ideí a princípov ako ucelené teórie.

Niektorí autori vymedzujú kritickú paradigmu (teórie) ako relatívne samostatnú časť teórie medzinárodných vzťahov, bez toho, aby ju vnútorne diferencovali a nestotožňujú ju s vyššie uvedenými teóriami, hoci vidia ich vzájomnú blízkosť. Charakterizujú ju najmä ako spôsob pohľadu, prístup a objasňujú ju v normatívnej, sociologickej a praxeologickej stránke.⁴⁷

---

³⁸Bieler, A. – Morton, A. D.: Neo-Gramscianische Perspektiven. In: Schieder, S. - Spindler, M. (Hrsg.), cit. dielo, s. 337 – 362.

³⁹Základom tejto teórie je trojzväzkové dielo I. Wallersteina o modernom sveto-systéme. (Wallerstein, I. M.: *The Modern World-system*. San Diego, Academic Press. Jednotlivé diely predstavujú: *Capitalist Agriculture and the Origins of European World-Economy in the 16th Century*. (1974); *Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750* (1980) a *The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840's* (1989). Pozri aj Nölke, A.: *Weltssystemtheorie*. In: Schieder, S. - Spindler, M. (Hrsg.), cit. dielo, s. 309 – 336.

⁴⁰Pozri Krell, G., cit. dielo, s. 275 – 291.

⁴¹Pozri Drulák, P., cit. práca, s. 110; Weber, C.: *International relations theory: a critical introduction*, London, Routledge 2001.

⁴²Devetak, R.: *Postmodernism*. In: Burchill, S. – Devetak, R. – Linklater, A. – Patterson, M. – Reus-Smith, Ch. – True, J., cit. dielo, s. 181 – 208; Diez, Th.: *Postmoderne Ansätze*. In: Schieder, S. - Spindler, M. (Hrsg.), cit. dielo, s. 449 – 476; Smith, S. – Owens, P.: *Alternative approaches to international relations*. In: Baylis, J. – Smith, S. (eds.), cit. dielo, s. 285 – 287. Postmodernistické teórie medzinárodných vzťahov považujeme nielen za jeden z ústredných problémov skúmania, ale aj jeho metodologický nástroj. Ide tiež o mimoriadne diferencovaný súhrn názorov, ktorý je v dynamickom stave.

⁴³Krell, G., cit. dielo, s. 311 – 344; Enloe, C.: *Feminism*. In: Griffiths, M. (ed.), cit. dielo, s. 272 – 281; Finke, B.: *Feministische Ansätze*. In: Schieder, S. - Spindler, M. (Hrsg.), cit. dielo, s. 477 – 504; Smith, S. – Owens, P., cit. práca, s. 280 – 283.

⁴⁴Barnett, M.: *Social Constructivism*. In: Baylis, J. – Smith, S. (eds.), cit. dielo, s. 251 – 270; Krell, G., cit. dielo, s. 345 – 374; Phillips, A.: *Constructivism*. In: Griffiths, M. (ed.), cit. dielo, s. 115 – 126; Reus-Smit, Ch.: *Constructivism*. In: Griffiths, M. (ed.), cit. dielo, s. 209 – 230; Ulbert, C.: *Sozialkonstruktivismus*. In: Schieder, S. - Spindler, M. (Hrsg.), cit. dielo, s. 391 – 420.

⁴⁵Take, I.: *Weltgesellschaft und Globalisierung*. In: Schieder, S. - Spindler, M. (Hrsg.), cit. dielo, s. 253 – 278.

⁴⁶Patterson, M.: *Green Politics*. In: Griffiths, M. (ed.), cit. dielo, s. 277 – 307.

⁴⁷Devetak, R.: *Critical Theory*. In: Burchill, S. – Devetak, R. – Linklater, A. – Patterson, M. – Reus-Smith, Ch. – True, J., cit. dielo, s. 155 – 180; Humrich, Ch.: *Kritische Theorie*. In: Schieder, S. - Spindler, M. (Hrsg.), cit. dielo, s. 421 – 448.

Ďalším pojmom, ktorý sa používa na označenie kritickej paradigmy, sú alternatívne prístupy.⁴⁸ V rámci tejto koncepcie sa teórie medzinárodných vzťahov na začiatku 21. stor. členia špecifickým spôsobom, odlišujúcim sa od prevažne zaužívaného, ktorého variant sme uplatnili aj my. Zaradujú sa do troch základných teoretických pozícií. Prvou sú racionalistické teórie (najmä neorealizmus, neoliberalizmus, ku ktorým sa pričleňuje aj marxizmus/neomarxizmus), stavajúce na pozitivizme. Druhou sú alternatívne prístupy, ktoré sú spojené s postpozitivizmom a označujú sa aj ako reflektivistické. Patria medzi ne postmodernizmus, feministické teórie, normatívne teórie, historická sociológia a postkolonializmus.⁴⁹ Treťou pozíciou, ktorá sa nachádza medzi nimi, je sociálny konštruktivizmus. Tento prístup k deleniu teórií medzinárodných vzťahov reaguje na situáciu, ktorá bola spojená s diskusiou o pozitivizme a postpozitivizme v štvrtej veľkej debate.

Kritické črty má aj medzinárodná politická ekonómia.⁵⁰ Nadväzuje na historické úvahy o politických a ekonomických otázkach v rámci merkantilizmu, liberalizmu a marxizmu a využíva súčasné poznatky a závery ekonómie, politológie a sociológie. Považuje sa za produkt 70. a 80. rokov 20. stor. Rozvinula sa najmä v súvislosti s viacerými ekonomickými otrasmí v medzinárodných vzťahoch od 70. rokov minulého storočia (surovinová kríza, ropné šoky, kríza doláru USA a i.).⁵¹

Kritické zameranie medzinárodnej politickej ekonómie má silný metodologický akcent, lebo vychádza zo záveru, že preferovanie politických a bezpečnostných otázok v medzinárodných vzťahoch nedokáže dať ucelenú odpoveď na ich základné problémy. Okrem výraznej orientácie na ekonomické aspekty,⁵² sa zameriava aj na skúmanie ich politických súvislostí, ktoré interpretuje v dvoch základných rámcoch. Prvým je nový pohľad na pôsobenie moci a bohatstva, ktoré sú navzájom prepojené ale výrazne podmienené aj globalizáciou.⁵³ Druhým je zvýraznenie pôsobenia záujmov a inštitúcií.⁵⁴ V oboch týchto rámcoch je prítomný aj sociologický aspekt pohľadu, ktorý je spojený najmä s charakteristikou pôsobenia aktérov (štátov a medzinárodných organizácií) v týchto vzťahoch.

---

⁴⁸Smith, S. – Owens, P., cit. dielo, s. 271 – 296.

⁴⁹Charakteristiku postkolonializmu pozri Abrahamsen, R.: *Postcolonialism*. In: Griffiths, M. (ed.), cit. dielo, s. 670 – 678.

⁵⁰Bieling, H.-J.: *Internationale Politische Ökonomie*. In: Schieder, S. - Spindler, M. (Hrsg.), cit. dielo, 363 – 391; Cohn, T.: *International Political Economy*. In: Griffiths, M. (ed.), cit. dielo, s. 441 – 451; Cygankov, A. P., cit. dielo, s. 140 – 149; Pšeja, P. – Krpec, O. (red.): *Mezinárodní politická ekonomie*. Brno: Masarykova universita, Mezinárodní politologický ústav 2006.

⁵¹K zakladateľom medzinárodnej politickej ekonómie patrí R. Gilpin. Pozri Gilpin, R.: *The Political Economy of International Relations*. Princeton, Princeton University Press, 1987; Gilpin, R.: *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. Princeton, Princeton University Press 2001.

⁵²Balaam, D. N. – Veseth, M.: *Introduction to International Political Economy*. Upper Saddle River, Prentice Hall 2007, 4th ed.; Cohn, Th. H.: *Global Political Economy: Theory and Practice*. Upper Saddle River, Longman 2004, 3rd ed.; Sobel, A. C.: *Political Economy and Global Affairs*. Washington, CQ Press 2005.

⁵³Lairson, Th. D. – Skidmore, D.: *International Political Economy: The Struggle for Power and Wealth*. Harcourt Brace, Wadsworth Publishing 2002, 3 ed.

⁵⁴Oatley, Th.: *International Political Economy: Interests and Institutions in the Global Economy*. New York Longman, 2007, 3rd ed.

Ojedinele sa medzi kritické teórie zapájajú aj niektoré prúdy, ktoré sú súčasťou súčasného neorealizmu a neoliberalizmu. Ide napr. o kritickú geopolitiku, ktorá sa prejavuje najmä v hodnotení vzťahy geografických faktorov, politiky a moci.⁵⁵

Pri charakteristike neomarxizmu⁵⁶ v teórii medzinárodných vzťahov sa poukazuje na to, že marxizmus bol pôvodne zameraný na inú oblasť sociálnej reality ako sú medzinárodné vzťahy. Marxizmus sa prvotne orientoval na vzťahy medzi triedami vo vnútri štátu a mimo neho v ekonomickom kontexte. V tomto rámci ho P. Viotti a M. Kauppi v teórii medzinárodných vzťahov zaraďujú k ekonomickému štrukturalizmu.⁵⁷

Vzhľadom na to, že neomarxizmu sa v súčasnej slovenskej literatúre v spoločenských vedách všeobecne i v teórii medzinárodných vzťahov venuje okrajová alebo vôbec žiadna pozornosť, podáme jeho stručnú charakteristiku. Jej význam vidíme aj v tom, že viacerí autori poukazujú na vplyv neomarxizmu na ďalšie kritické teórie, najmä na postmodernizmus. Okrem toto sa zdôrazňuje aj skutočnosť, že teória medzinárodných vzťahov od svojich počiatkov reagovala na marxizmus, ktorý predstavuje v pohľade na spoločnosť (svet) radikálnu socialistickú interpretáciu osvietenectva. V tomto zmysle možno vidieť prístup marxizmu k teórii medzinárodných vzťahov aj v širších súvislostiach existencie a vzájomného pôsobenia troch základných línií vývoja „západného“ sociálneho myslenia v novoveku, ktoré sa spravidla člení na konzervativizmus, liberalizmus a socializmus.⁵⁸ Jadro realistického prístupu k teórii medzinárodných vzťahov je spojené s konzervativizmom, liberalistického (idealistického) s liberalizmom a marxistického so socialistickým. V socialistickom myslení sa zo všeobecného pohľadu na medzinárodné vzťahy preferuje rovnosť národov (štátov) a princíp sociálnej spravodlivosti pri riešení sporov medzi nimi, nezávisle na ich moci a bohatstve. V súvislosti s medzinárodnými vzťahmi, ktoré sú tak teóriou ako aj relatívne samostatnou oblasťou spoločenského života a vývoja, sa poukazuje i na to, že marxizmus ovplyvnil nielen sociálne myslenie, ale aj dejiny konca 19. a celého 20. storočia a v tomto období pôsobil aj reálne v medzinárodných vzťahoch. Prispel k množstvu sociálnych zmien, ktoré majú mnohostranný a dlhodobý charakter a najmä v západnej Európe sa stále považuje za významnú časť sociálneho myslenia, ktorá je pri skúmaní života a vývoj súčasnej spoločnosti (sveta) intelektuálne prínosná a ktorá je v rôznych sociálnych vedách reprezentovaná výraznými autoritami.⁵⁹

A. Linklater vidí prínos marxizmu k rozvoju teórie medzinárodných vzťahov v štyroch základných oblastiach.⁶⁰ Materialistické chápanie dejín, analýza výroby, vzťahov vlastníctva a tried tvoria zásadnú protiváhu realistickým teóriám, ktoré predpokladajú, že zápas o vojenskú moc a bezpečnosť podmieňuje základnú štruktúru svetovej politiky. Marxistický pohľad vedie k záverom, ktoré sú spojené s dvomi ďalšími oblasťami - s kapitalistickou globalizáciou a s medzinárodnou nerovnosťou. Pre marxistov je globálne rozširovanie kapitalistickej modernity úpadkom rozvoja modernej spoločnosti a usporiadania jej medzinárodných vzťahov a vedie k rastu nerovnosti vo svete. Štvrtým prínosom je

---

⁵⁵Albert, M. – Reuber, P. – Wolkersdorfer, G.: *Kritische Geopolitik*. In: Schieder, S. - Spindler, M. (Hrsg.), cit. dielo, s. 505 – 530.

⁵⁶Cyganov, A. P., cit. dielo, s. 149 – 155; Hobden, S. – Jones, R. W.: *Marxist theories of international relations*. In: Baylis, J. – Smith, S. (eds.), cit. dielo, s. 225 – 250; Krell, G., cit. dielo, s. 266 – 310; Linklater, A.: *Marxism*. In: Burchill, S. – Devetak, R. – Linklater, A. – Patterson, M. – Reus-Smith, Ch. – True, J., cit. dielo, s. 129 – 154; Rupert, M.: *Marxism*. In: Griffiths, M. (ed.), cit. dielo, s. 518 – 528; .

⁵⁷Viotti, P. R. – Kauppi, M. V.: cit. práca, s. 21 – 24.

⁵⁸Pozri Knutsen, T. L., cit. dielo, s. 239 - 246.

⁵⁹Za takúto autoritu sa považuje najmä ekonóm a sociológ z USA I. M. Wallerstein.

⁶⁰Linklater, A., cit. dielo, s. 150.

objasňovanie medzinárodných vzťahov a kapitalistickej globalizácie, ktoré má odhaliť existujúce vzťahy medzi mocou a nerovnosťou ako aj systém dominancie a exklúzie, ale umožniť i vytváranie predstáv o lepších formách života.

Vidíme aj prínosnosť historickej sociológie⁶¹ pre rozvoj teórie medzinárodných vzťahov. Nejde len o jej blízkosť k sociologickému pohľadu na ich problematiku, ale najmä o to, že sa orientuje na poznávanie širších sociálnych vývojových procesov a zvyrazňuje kontinuitu a celistvosť medzinárodných vzťahov a potrebu ich skúmania v tomto duchu. V popredí jej pozornosti stojí historický proces rozvoja spoločnosti v celku, ako aj sociálne systémy, a inštitúcie, ktoré ho rozhodujúcim spôsobom podmieňujú. Označuje sa aj za teóriu dlhodobých vývojových procesov. Zo širokej škály problémov, ktorými sa zaoberá historická sociológia, poukážeme na oblasť skúmania materiálne faktory, ktorých konfiguráciou objasňuje vznik a vývoj štátu ako ústredného aktéra medzinárodných vzťahov.

Analýza konkrétnych problémov medzinárodných vzťahov spravidla len svojim hlavným zameraním inklinuje jednoznačne k jednej niektorej z týchto, či iných teórií v medzinárodných vzťahoch a prejavuje sa najmä v používanej terminológii. V meniacich sa podmienkach vývoja medzinárodných vzťahov dochádza k tomu, že sa jednotlivé paradigmy zblížujú, čo sa týka najmä neorealizmu a neoliberalizmu.⁶² Niektorí autori toto zblížovanie vidia v rámci veľkých debát v teórii medzinárodných vzťahov už od polovice 80. rokov minulého storočia a označujú ho za neo-neo syntézu.⁶³ P. Cygankov charakterizuje vzťah medzi neorealizmom a neoliberalizmom ako spor, ale dospieva k záveru, že ide o relatívny stav, lebo majú viac spoločného ako rozdielneho.⁶⁴

ZÁVER

V našom výskume sme dospeli k záveru, že základné paradigmy v súčasnej teórii medzinárodných vzťahov predstavujú:

- neorealizmus,
- neoliberalizmus,
- scientizmus,
- kriticizmus, ktorý sa niekedy zvykne spájať s neomarxizmom.⁶⁵

Neorealizmus a neoliberalizmus označíme ako tradičné paradigmy, lebo nadväzujú na základné línie, ktoré sa vo vývoji medzinárodných vzťahov prejavujú od ich vzniku na začiatku 20. storočia (realizmus a liberalizmus – idealizmus). Scientizmus a kriticizmus budeme považovať za nové paradigmy. Reagujú aj na výsledky veľkých debát v teórii medzinárodných vzťahov a na ich vplyv na jej rozvoj. Vytvorili sa však aj v širšom kontexte vývoja sociálneho myslenia a spoločenských vied a pri poznávaní problémov medzinárodných vzťahov hľadajú iné riešenia ako tradičné paradigmy.

Typologická schéma, ktorá charakterizuje základné paradigmy v súčasnej teórii medzinárodných vzťahov teoreticky ani metodologicky nie je úplná. Treba ju doplniť

---

⁶¹Hobden, S. – Hobson, J. M. (eds.): *Historical Sociology of International Relations*. Cambridge University Press 2002; Hobson, J. M.: *Historical Sociology*. In: Griffiths, M. (ed.), cit. dielo, s. 368 – 374; Škvrnda, F.: *Historická sociológia v súčasnej teórii medzinárodných vzťahov*. In: Slovensko v nových kontextoch – výzva pre sociologickú vedu. Zborník referátov z výročnej konferencie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV Nitra 17. – 18. marec 2006, Nitra, Slovenská sociologická spoločnosť pri SAV 2007

⁶²Lamy, S. L., cit. dielo, s. 218 – 219.

⁶³Drulák, P., cit. práca, s. 50.

⁶⁴Cygankov, P., cit. dielo, s. 140.

⁶⁵Poznamenávame, že scientistické a kritické teórie medzinárodných vzťahov sa prelínajú omnoho viac ako realistické a liberálne a neraz sa považujú za úzko spojené.

o nezákladné paradigmy, teórie a koncepcie, ktoré nemožno zaradiť do uvedených paradigiem. Vzhľadom na rozsah state sme sa nimi nezaoberali. Najmä v posledných 20 rokoch vzniklo viacero podnetných teórií a koncepcií, ktoré prinášajú nové pohľady na skúmanie medzinárodných vzťahov a problémov v nich. Najčastejšie inklinujú ku kriticistickej paradigme, ktorú v našom ďalšom výskume hypoteticky charakterizujeme ako najdynamickejšie sa vyvíjajúcu, ale aj vnútorne najviac diferencovanú a protirečivú, kde možno nájsť nové odpovede na otázky vznikajúce v medzinárodných vzťahoch v postmodernej spoločnosti globalizujúceho sa sveta.

Stat' bola spracovaná v rámci grantu VEGA č. 1/0826/08 Medzinárodné vzťahy v podmienkach postmodernej spoločnosti globalizujúceho sa sveta (sociologické a politologické aspekty sociálno-ekonomických a bezpečnostných problémov)

KONTAKT

doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.
Katedra medzinárodných politických vzťahov
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Tel.: 02 / 67 295 427
E-mail.: skvrnda@euba.sk

ABSTRAKT

Liberalizácia medzinárodného obchodu patrí medzi najdôležitejšie úlohy v súčasnom svetovom hospodárstve. Článok dáva krátky pohľad na teoretické a praktické aspekty liberalizácie medzinárodného obchodu so zreteľom na Všeobecnú dohodu o obchode so službami – GATS. Táto zmluva je jedným z výsledkov uruguajského kola rokovaní GATT, jej prijatie je však veľmi kontroverzné. Najväčšie obavy zo zmluvy GATS majú rozvojové štáty, ktoré sa obávajú o dominanciu nadnárodných korporácií vo svojich národných sektoroch služieb. GATS sa preto stal dôležitou otázkou súčasného kola rokovaní v rámci WTO a jej implementácia je najmä zo strany rozvojových štátov viac než opatrná.

ABSTRACT

The liberalization of international trade is one of the most important issues of the current world economy. The aim of this article is to give a brief review of the liberalization process with an emphasis on the General Agreement on Trade in Services – GATS. This trade agreement is the result of the Uruguay round of GATT negotiations and as such it is the most controversial one. The GATS agreement is especially unpopular in the developing countries which feel that large transnational corporations from the developed countries will take over their service industries. Therefore the issues of GATS belong to the cornerstones of the current WTO negotiations and developing countries implement the agreement only very warily.

ÚVOD

Po druhej svetovej vojne sa začal proces postupnej liberalizácie medzinárodného obchodu, ktorý prebiehal hlavne v rámci zmluvy GATT. Prvé kolá rozhovorov v rámci tejto zmluvy sa koncentrovali na odstránenie prekážok v obchode s tovarom, keďže ten tvoril dominantnú časť medzinárodného obchodu. Od 70. rokov minulého storočia je však možné sledovať rast medzinárodného obchodu so službami, čo zvýšilo záujem o liberalizáciu aj tejto časti medzinárodného obchodu. Najväčšími svetovými vývozcami služieb sú priemyselne vyspelé štáty, nie je teda prekvapujúce, že práve oni mali záujem o čo najrýchlejšiu liberalizáciu obchodu so službami. Rozvojové štáty mali rezervovaný postoj k liberalizácii obchodu so službami, dohoda sa preto v tejto oblasti rodila pomerne ťažko.

1 Teoretické aspekty liberalizácie medzinárodného obchodu so službami

Keďže základ medzinárodného obchodu tvoril dlhé desaťročia obchod s tovarom, ekonomická veda venovala najväčšiu pozornosť práve tejto časti medzinárodného obchodu. Obchod s tovarom bol pre väčšinu štátov vo svetovom hospodárstve najdôležitejším faktorom hospodárskeho rozvoja, nie je teda prekvapením, že liberalizačné snahy smerovali práve do tejto oblasti medzinárodného obchodu. Obchod so službami však začal v posledných dvoch desaťročiach minulého storočia nadobúdať dôležitejšie miesto vo svetovom obchode, a preto začala ekonomická veda venovať väčšiu pozornosť i liberalizácii medzinárodného obchodu so službami.

Porovnanie medzinárodného obchodu s tovarom s obchodom so službami prináša ten poznatok, že bariéry medzinárodného obchodu sú v oboch prípadoch podobné. Zároveň však treba dodať, že obchodné bariéry sú v oblasti obchodu so službami omnoho komplexnejšie než v prípade obchodu s tovarom, čoho hlavným dôvodom je vysoká miera regulácie mnohých odvetví služieb. V prípade medzinárodného obchodu s tovarom sa ujalo členenie obchodných

bariér na bariéry tarifné a netarifné. Čo sa týka medzinárodného obchodu so službami, aj v tejto oblasti možno nájsť oba typy bariér – výrazne však prevládajú netarifné bariéry medzinárodného obchodu. Clá sú v oblasti služieb pomerne zriedkavé, čo je spôsobené niekoľkými faktormi⁶⁶.

Po prvé, služby majú veľmi často nehmotný charakter. To znamená, že ich exaktné meranie je veľakrát ťažké, s čím súvisí aj problém s výpočtom ciel. Po druhé, možnosti medzinárodnej výmeny služieb sú širšie než možnosti medzinárodnej výmeny tovaru. Mnohé služby sú v zahraničí poskytované prostredníctvom dočasných agentov spoločností v danom štáte alebo prostredníctvom stálych dcérskych spoločností. Bariéry na obmedzenie pohybu pracovnej sily alebo priamych zahraničných investícií dokážu výrazne obmedziť medzinárodnú výmenu služieb, dodatočné colné bariéry nie sú teda potrebné. Po tretie, mnohé odvetvia služieb sú silne regulované a mnohé služby poskytuje verejný sektor. Štátna regulácia služieb je obvykle silnou bariérou pre pôsobenie zahraničných poskytovateľov služieb, preto opäť nie je potreba ďalších bariér vo forme ciel.

Silná prevaha netarifných bariér v oblasti medzinárodného obchodu so službami znamená, že proces liberalizácie je v tejto oblasti komplexný a zdĺhavý. Mnohé bariéry medzinárodného obchodu sú navyše vedľajším efektom domácej regulácie sektora služieb, ktorá sa považuje za legitímnu. Príkladom môže byť ochrana spotrebiteľov zo strany štátu, ktorá môže vyústiť do potreby certifikácie lekárov, stavebných inžinierov, daňových poradcov a iných odborníkov. Regulácia sa môže týkať takisto firiem – klasickým príkladom je regulácia bánk, poisťovní a iných finančných spoločností centrálnou bankou alebo inou špecializovanou inštitúciou. Regulácia domáceho trhu však môže vyústiť aj do uprednostňovania domácich poskytovateľov služieb. Príkladom môže byť regulácia, ktorá by vyžadovala, že stavební inžinieri musia byť absolventmi domácich univerzít. Vláda by mohla argumentovať snahou o udržanie kvality stavebných inžinierov, de facto by však z trhu vylúčila všetkých zahraničných stavebných inžinierov (ktorí môžu byť rovnako kvalitní, dokonca až kvalitnejší než domáci odborníci). Domáca regulácia môže teda chrániť nielen domácich spotrebiteľov služieb, ale aj domácich poskytovateľov služieb – čo sa najčastejšie uskutočňuje práve na náklady domácich spotrebiteľov. Dôležitou úlohou pri liberalizácii služieb je izolovať pozitívne efekty regulácie domáceho trhu od škodlivých efektov, ktoré sú dôsledkom regulačných opatrení smerujúcich k ochrane domácich firiem.

V oblasti medzinárodného obchodu so službami sa najčastejšie vyskytujú nasledovné druhy obchodných bariér:

- *Clá* – ako už bolo spomenuté, ich výskyt je v oblasti služieb pomerne zriedkavý v porovnaní s netarifnými prekážkami obchodu, ale stále ich možno nájsť aj v tejto oblasti.
- *Regulácia diskriminačného charakteru* – ide o regulačné opatrenia, ktoré zvyšujú náklady obchodovania so službami, ale neprinášajú pre spotrebiteľov žiadne dodatočné výhody. Táto forma obchodných bariér je v oblasti služieb veľmi rozšírená – príkladom môžu byť rozdielne právne normy regulujúce dopravné prostriedky v jednotlivých štátoch, zbytočné prestoje na štátnych hraniciach, štátna regulácia preferujúca domáce podniky alebo netransparentná právna úprava poskytovania služieb.
- *Licenčné a certifikačné požiadavky* – tieto požiadavky môžu obmedziť alebo dokonca zastaviť obchodnú výmenu služieb na medzinárodnej úrovni. Časté sú požiadavky na certifikáciu lekárov, architektov, stavebných inžinierov, právnikov alebo účtovníkov. Základným cieľom tejto regulácie je ochrana domácich spotrebiteľov, možno ju však použiť aj na ochranu domácich firiem. Ak vláda „správne“ stanoví certifikačné požiadavky, ich splnenie je pre zahraničné osoby komplikované a nákladné (napr.

---

⁶⁶ Zdroj: Copeland, B. a Matoo, A.: The Basic Economics of Services Trade.

nutnosť získať diplom na domácej univerzite alebo nutnosť mať trvalý pobyt na území štátu).

- *Kvóty* – patria medzi najrozšírenejšie netarifné prekážky obchodu aj v oblasti služieb. Pomocou kvót možno účinne obmedziť alebo úplne vylúčiť (ak kvótu nedostanú⁶⁷) pôsobenie zahraničných poskytovateľov služieb na domácom trhu. Kvótami možno obmedziť aj konzumáciu služieb domácimi občanmi v zahraničí – najčastejšie sa využívajú rôzne obmedzenia v oblasti platobného styku (napr. limit pre zahraničnú menu pri vycestovaní do zahraničia a podobne). Kvóty sa dajú použiť aj na reguláciu zahraničných spoločností pôsobiacich v domácej ekonomike – môže sa určiť napríklad počet zahraničných bánk alebo poisťovní alebo počet zahraničných telekomunikačných spoločností. Špecifickou kapitolou môže byť ochrana určitých odvetví služieb prostredníctvom zákazu zahraničného vlastníctva podnikov v týchto odvetviach (zákaz väčšinového vlastníctva prípadne úplný zákaz). V neposlednom rade, kvóty sa dajú využiť aj na obmedzenie pohybu pracovných síl, čo v istých odvetviach môže výrazne obmedziť medzinárodný obchod so službami.

Existencia bariér vo svetovom obchode vedie k mnohým nevýhodám, ktoré už boli v ekonomickej literatúre veľakrát popísané. Tieto nevýhody a problémy sú samozrejme platné aj pre oblasť služieb. Po prvé, existencia obchodných bariér vedie k zníženému výberu dostupných služieb pre domácich spotrebiteľov. Tým, že vláda čiastočne alebo úplne obmedzí podnikanie zahraničných spoločností, domáci spotrebiteľia majú na výber len služby domácich spoločností. Po druhé, keďže domáce spoločnosti sú chránené vládou, strácajú impulz zvyšovať svoju efektívnosť a kvalitu poskytovaných služieb. Odstránenie zahraničnej konkurencie zníži konkurenčný tlak, čo povedie k stagnácii v kvalite poskytovaných služieb. Po tretie, odstránením zahraničnej konkurencie sa domáci poskytovatelia dostanú do kvázi monopolnej situácie, výsledkom čoho je, že domáci spotrebiteľia zaplatia za poskytnuté služby vyššie ceny, než by platili pri úplne otvorenom trhu.

Pozitívny vplyv liberalizácie medzinárodného obchodu so službami na hospodársky rast sa pokúsil dokázať aj ekonóm Svetovej banky Aadytia Mattoo, ekonóm Medzinárodného menového fondu Arvind Subramanian a výskumník Univerzity Maryland Randeep Rathindran v spoločnej štúdii, ktorá bola publikovaná v roku 2001⁶⁸. Autori začínajú svoje skúmanie od vplyvu existencie efektívneho sektora služieb na hospodársky rozvoj ekonomiky ako celku. Ako príklad uvádzajú efektívny finančný sektor, efektívny a dynamický sektor telekomunikácií alebo efektívny sektor informačných technológií, ktorý je jedným z pilierov modernej znalostnej ekonomiky.

Vplyv reštrikcií v medzinárodnom obchode so službami na národné ekonomiky je podľa autorov štúdie možné analyzovať zo statického a dynamického pohľadu. Hlavný rozdiel medzi týmito dvoma pohľadmi je pritom nazeranie na vplyv liberalizácie medzinárodného obchodu so službami na hospodársky rast. Statická analýza reštrikcií v medzinárodnom obchode vedie k výsledku, že tieto reštrikcie vedú k poklesu bohatstva danej ekonomiky. Tento pokles je spôsobený zvýšenými cenami domácich služieb a následnými stratami na strane domácich spotrebiteľov – túto stratu pritom nedokáže vyrovnať ani rast domácej produkcie služieb a rastúce vládne príjmy. V prípade sektora služieb je pritom strata bohatstva ešte vyššia, keďže mnohé služby sú produkované pre výrobu a výsledkom je zníženie efektivity aj v oblasti výroby. Odstránenie bariér v medzinárodnom obchode so službami vedie k návratu

---

⁶⁷ Napr. zákaz pre zahraničných prepravcov uskutočňovať prepravu, ktorá sa celá uskutoční na území domáceho štátu.

⁶⁸ Mattoo, A., Rathindran, R. a Subramanian, A: Measuring Services Trade Liberalization and Its Impact on Economic Growth: An Illustration. August 2001. – <http://www.ictsd.org/issarea>

efektivity a bohatstva na pôvodnú úroveň – statický model však nepočíta s pozitívnym vplyvom liberalizácie na hospodársky rast.

Dynamický model na rozdiel od statického verí v existenciu pozitívneho vplyvu liberalizácie medzinárodného obchodu so službami na hospodársky rast. Otázkou však je, či je mechanizmus pôsobenia rovnaký ako v prípade liberalizácie medzinárodného obchodu s tovarom, alebo v prípade služieb pôsobia odlišné mechanizmy. Autori štúdie sú zástancami druhej možnosti, keď vyzdvihujú najmä dve špecifické vlastnosti medzinárodného obchodu so službami. Po prvé, v oblasti služieb je často nutné presunúť poskytovanie služieb do zahraničia – často sa totiž vyžaduje fyzická blízkosť poskytovateľa a konzumenta služieb. Prenos výroby je sprevádzaný pohybom výrobných faktorov (najčastejšie kapitálu, ale aj pracovnej sily) a prenosom nových technológií a zručností. Tieto efekty potom vedú k rastu produktivity a efektívnosti v odvetví.

Po druhé, viaceré sektory služieb sú chránené nielen voči firmám vstupujúcim do odvetvia zo zahraničia, ale aj voči domácim potenciálnym konkurentom (napr. telekomunikácie alebo elektronické médiá). Otvorenie trhu preto prináša dodatočné výhody, keďže na trhu sa okrem zahraničných spoločností objavujú aj nové domáce spoločnosti. Zvýšená miera súťaže v týchto odvetviach môže byť následne dôležitým faktorom hospodárskeho rozvoja a hospodárskeho rastu.

Autori štúdie sa pokúsili dokázať pozitívny vplyv liberalizácie sektoru služieb na hospodársky rast aj prostredníctvom empirického modelu, ktorého základom bola analýza dvoch sektorov – telekomunikácií a finančného sektora. Základom analýzy bolo zostrojenie indexov otvorenosti oboch odvetví, ktoré následne aplikovali na dáta poskytnuté Svetovou bankou. Výsledkom bola vzorka 60 štátov (rozvinuté aj rozvojové štáty) v období rokov 1990 až 1999, ktorá bola následne testovaná na vzťah liberalizácie dvoch sektorov služieb a hospodárskeho rastu. Závety analýzy potvrdili základný predpoklad autorov a preukázali pomerne silný vzťah medzi liberalizáciou medzinárodného obchodu so službami a dlhodobým rastovým potenciálom jednotlivých ekonomík.

2 Dohoda GATS a jej vplyv na svetové hospodárstvo

Ako sme už spomínali, medzinárodný obchod so službami bol zo strany vlád a politikov ignorovaný až do konca 70. rokov minulého storočia. Rápidny rast tohto segmentu svetového obchodu však v 80. rokoch minulého storočia pritiahol záujem politikov a odštartoval rokovania o odstránení obchodných bariér aj v tejto oblasti. Počas tejto dekády rástol medzinárodný obchod so službami v priemere o 9,5 % ročne a podľa údajov WTO presiahla jeho úroveň už v roku 1992 1000 mld. USD, čo tvorilo asi 21 % celkového svetového obchodu⁶⁹. Dôležitosť medzinárodného obchodu so službami si uvedomovali tak hospodársky rozvinuté štáty ako aj rozvojové štáty, aj keď snahy o liberalizáciu tejto časti medzinárodného obchodu boli silnejšie zo strany hospodársky vyspelých štátov.

Najdôležitejšie rozhovory o liberalizácii služieb sa odohrali počas Uruguajského kola rozhovorov GATT, ktoré prebiehalo v období rokov 1986 až 1993. Výsledkom rokovaní bola Všeobecná dohoda o obchode so službami (General Agreement on Trade in Services – GATS), ktorú jeho prívrženci považujú za najdôležitejšiu dohodu od podpisu samotnej zmluvy GATT v roku 1948. Tieto dve dohody vykazujú viacero spoločných známkov, čo nie je prekvapením, keďže dohoda GATS bola vypracovaná na základe dohody GATT. Dohoda GATS obsahuje všeobecné pravidlá medzinárodného obchodu so službami a záväzky jednotlivých signatárskych štátov v oblasti odstraňovania prekážok obchodu. Pravidlá a záväzky v zmluve GATS zďaleka nedosahujú šírku GATT, predstavujú však významný krok smerom k liberalizácii medzinárodného obchodu so službami.

---

⁶⁹ Zdroj: Sauvé, P. a Hoekman, B.: Liberalizing Trade in Services. World Bank Discussion Paper n. 243, s. 3.

Samotná zmluva GATS pozostáva z 29 článkov a zo šiestich základných častí. *Prvá časť* definuje rozsah a zameranie zmluvy. Hneď článok č. 1 konštatuje, že zmluva sa vzťahuje na opatrenie členských štátov WTO, ktoré ovplyvňujú obchod so službami. Zmluva pokrýva celé spektrum služieb, keď výnimku tvoria len služby zamerané na „výkon štátnej moci“ (napr. centrálné bankovníctvo alebo sociálne zabezpečenie), ktoré nie sú poskytované na komerčnej báze. Táto časť zmluvy definuje aj medzinárodný obchod so službami, keď definuje jeho nasledujúce štyri základné formy:

- *Cezhraničné poskytovanie služieb* (Cross-border supply of services – Mode 1) – táto forma obchodu so službami výrazne korešponduje s obchodom s tovarom. V tomto prípade je možné geograficky oddeliť poskytovateľa a užívateľa služby, pričom hranice prekračuje iba samotná služba.
- *Spotreba služby v zahraničí* (Consumption abroad – Mode 2) – táto forma obchodu zahŕňa poskytovanie služieb na svojom území cudzím štátnym príslušníkom. Táto forma poskytovania služieb predpokladá vycestovanie konzumenta služby do zahraničia kvôli cestovnému ruchu alebo vzdelávaniu. Iným príkladom tohto typu môže byť napríklad oprava lodí alebo lietadiel mimo ich domovskej krajiny. Ani tento typ služieb neprináša väčšie komplikácie, poskytovateľ služieb totiž stále pôsobí vo svojej domovskej krajine.
- *Komerčná prítomnosť* (Commercial presence – Mode 3) – táto forma zahraničného obchodu so službami predpokladá poskytovanie služieb prostredníctvom komerčnej prítomnosti v inom členskom štáte WTO. Komerčná prítomnosť v inom štáte znamená založenie dcérskej spoločnosti s cieľom poskytovať bankové, poradenské, telekomunikačné alebo iné služby. Táto forma poskytovania služieb je pre budúcnosť najdôležitejšia a zároveň prináša pre zúčastnené štáty a pre zmluvu GATS najviac problémov a sporných otázok. Táto forma poskytovania služieb v zahraničí je najvzdialenejšia filozofii GATT a vyžaduje úplne odlišnú základnú štruktúru regulácie a liberalizácie.
- *Prítomnosť fyzických osôb* (Presence of natural persons – Mode 4) – zjednodušene povedané, v tomto prípade ide o prítomnosť v krajine cudzích štátnych príslušníkov, poskytujúcich tam rozličné služby. Táto forma poskytovania služieb môže byť previazaná s komerčnou prítomnosťou firmy – a to v prípade, ak zahraničná firma zamestná vo svojej lokálnej pobočke cudzích štátnych príslušníkov (napr. konzultantov, umelcov, právnikov atď.). Fyzické osoby však môžu poskytovať služby v zahraničí aj samostatne (bez komerčnej prítomnosti zahraničnej firmy).

Tabuľka 1 Vývoj medzinárodného obchodu s tovarom a so službami v rokoch 1982-1991 (mld. USD)

	1982	1992	Priemerný ročný rast
• Medzinárodný obchod so službami	405	1 000	9,5 %
○ OECD	290	760	
○ Zvyšok sveta	115	240	
• Medzinárodný obchod s tovarom	1 882	3 731	7,1 %
○ OECD	1 174	2 675	
○ Zvyšok sveta	708	1 056	
• Podiel služieb na celkovom medzinárodnom obchode	17,7 %	21,1 %	1,8 %
○ OECD	19,8 %	22,1 %	
○ Zvyšok sveta	14,0 %	18,5 %	

Prameň: Sauvé, P. a Hoekman, B.: Liberalizing Trade in Services. World Bank Discussion Paper n. 243, s.5.

Dohody a záväzky štátov v rámci GATS sa vzťahujú na cca. 150 rôznych druhov služieb, ktoré sú zakotvené v zmluve. Časť týchto aktivít môže využiť viacero foriem poskytovania služieb v zahraničí, sú však aj také, z podstaty ktorých vyplýva jedna konkrétna forma ich poskytovania v zahraničí. Príkladom môžu byť služby konzultanta, ktorý môže poskytnúť svoje služby zahraničnému klientovi osobne (klient pricestoval zo zahraničia), môže poskytnúť svoje služby prostredníctvom pošty alebo e-mailu, môže založiť pobočku v zahraničí alebo môže za klientom vycestovať do zahraničia osobne. Na druhej strane, turista môže vychutnať krásy morského pobrežia v zahraničí iba vtedy, ak tam vycestuje.

Druhá časť zmluvy GATS obsahuje všeobecné pravidlá a záväzky. Táto časť obsahuje pravidlá, ktoré sú platné pre všetkých signatárov dohody a pre (takmer) všetky služby. Mnohé základné ustanovenia zmluvy GATT je možné nájsť aj v zmluve GATS. Príkladom môže byť doložka najvyšších výhod, ktorá sa v zmluve GATT nachádza v článku č.1 a v zmluve GATS v článku č. 2. Signatárske štáty GATS sú povinné uplatňovať princíp doložky najvyšších výhod, pričom výnimku tvoria iba ustanovenia uvedené v prílohe zmluvy a tiež záväzky vyplývajúce z členstva v regionálnych integračných zoskupeniach (napr. záväzky Slovenska vyplývajúce z členstva v EÚ).

Ďalším dôležitým pravidlom, ktoré taktiež vychádza zo zmluvy GATT, je pravidlo transparentnosti. To znamená, že pravidlá pre poskytovania služieb musia byť v signatárskych krajinách GATS jasné a presné a zahraniční poskytovatelia služieb musia mať možnosť oboznámiť sa s týmito pravidlami. Druhá časť obsahuje množstvo ďalších pravidiel, ktorých hlavným cieľom je zabezpečiť to, aby domáce pravidlá nezablokovali výhody vyplývajúce zo zmluvy GATS: Dôležité sú najmä ustanovenia, ktoré sa týkajú licencií, technických štandardov, fytosanitárnych a iných pravidiel. Druhá časť GATS obsahuje aj dve oblasti, v ktorých rokovania neboli do podpisu zmluvy ukončené, keďže rokovania ku koncu

Uruguajského kola prebiehali v značnom časovom strese a nie všetky záležitosti sa dotiahli do úspešného konca. V rámci GATS ide o problém subvencií v oblasti služieb a o bezpečnostné štandardy.

Tretia časť zmluvy obsahuje pravidlá, ktoré spolu so základnou kategorizáciou služieb a štyrmi základnými formami poskytovania služieb v zahraničí formovali záväzky jednotlivých signatárskych štátov v rámci GATS. Dva základné články tretej časti (článok 16 a článok 17) obsahujú dôležité ustanovenia, akými sú prístup na trh a pravidlo národného zaobchádzania. Tieto dôležité pravidlá však nemajú všeobecnú platnosť, platia len pre služby obsiahnuté v „cestovnom poriadku“ jednotlivých štátov. Pre tento okruh služieb však majú signatárske štáty zákaz obmedzovať zahraničných poskytovateľov služieb a sú zaviazané zaobchádzať s nimi rovnako ako s domácimi poskytovateľmi služieb.

Štvrtá časť GATS obsahuje ustanovenia, ktoré uvádzajú liberalizáciu služieb do praxe. Články v rámci tejto časti majú prevažujúco technický charakter a zaoberajú sa predkladaním, modifikáciou a príp. stiahnutím „cestovných poriadkov“ a záväzkov jednotlivých signatárskych štátov. Vyzdvihnúť možno článok 19, ktorý sa zaoberá ďalším vývojom liberalizácie po podpise zmluvy. Tento článok obsahuje, záväzok, že rokovania o ďalšej liberalizácii budú pokračovať najneskôr v roku 2000 a budú smerovať k dohode, ktorá ustanoví vyššiu úroveň liberalizácie medzinárodného obchodu so službami. Je možné povedať, že v tomto prípade ide o úplnú novinku, ktorá sa v zmluve GATT nevyskytovala.

Piata a šiesta časť zmluvy GATS obsahuje prechodné a záverečné ustanovenia, ktoré boli podobné pri všetkých dohodách v rámci Uruguajského kola rokovaní. Obsahuje napríklad ustanovenia o riešení prípadných sporov, ktoré sa uskutočnia pod záštitou a podľa pravidiel WTO. Výnimku tvoria spory, ktoré sú pokryté v dohodách o zamedzení dvojitého zdanenia podpísanými medzi štátmi, ktoré sa na spore zúčastnia. Záverečná časť tiež definuje dôležité pojmy použité v zmluve a dáva signatárom právo odmietnuť poskytnúť výhody dojednané v zmluve poskytovateľom služieb pochádzajúcim z nečlenských štátov.

Zmluva GATS ďalej obsahuje *osem príloh a osem ministerských rozhodnutí*. Najdôležitejšie prílohy zmluvy definujú výnimky z článku č. 2 a upravujú pohyb fyzických osôb. Ďalšie prílohy obsahujú ustanovenia o citlivých sektoroch služieb akými sú napríklad finančné služby, telekomunikácie alebo letecká doprava. Ku zmluve patrí ešte samostatné memorandum o porozumení, ktoré sa tiež zaoberá sektorom finančných služieb a na základe ktorého priemyselne vyspelé štáty ponúkli liberalizáciu, ktorá presahuje rámec dojednaný v tretej časti zmluvy.

3 Prínosy zmluvy GATS

Zmluva GATS patrí medzi najdôležitejšie multilaterálne obchodné dohody posledných desaťročí. Jej ustanovenia prinášajú do oblasti medzinárodného poskytovania služieb slobodu, ktorá poskytovateľom služieb výrazne uľahčuje ich činnosť. Medzi najdôležitejšie pozitívne vplyvy liberalizácie služieb patria podľa jej prívržencov nasledovné výhody⁷⁰:

- *Liberalizácia zlepšuje výkonnosť národných ekonomík.* Efektívne fungujúci sektor služieb je základom hospodárskeho úspechu. Odvetvia ako telekomunikácie, bankovníctvo, poisťovníctvo a doprava poskytujú dôležité služby pre celé národné hospodárstvo. Bez konkurencie by však tieto sektory nefungovali efektívne, a preto mnohé štáty vytvárajú otvorené a transparentné prostredie v týchto sektoroch.
- *Liberalizácia prispieva k hospodárskemu rozvoju.* Prístup k vysoko kvalitným službám pomáha exportérom a výrobcom v rozvojových štátoch dosiahnuť konkurenčnú výhodu. Viacero rozvojových štátov dokázalo rozvinúť svoj sektor služieb pomocou zahraničných investícií a znalostí – od sektora cestovného

---

⁷⁰ Zdroj: publikácia WTO: GATS – Fact and Fiction

ruchu, cez tvorbu počítačového softvéru až po zdravotnicke služby. Liberalizácia služieb sa stala základom mnohých rozvojových stratégií.

- *Liberalizácia vytvára spotrebiteľské úspory.* Mnohé prieskumy potvrdzujú, že liberalizácia služieb vedie k nižším cenám, vyššej kvalite a k širšiemu výberu. Ako príklad možno uviesť napríklad sektor telekomunikácií. Tieto výhody sa následne rozširujú do celého hospodárskeho systému a pomáhajú zlepšiť ponuku ďalších tovarov a služieb. Štáty sú navyše schopné aj pri dodržaní pravidiel GATS uplatniť sociálne opatrenia a pravidlá v oblasti služieb.
- *Liberalizácia zrýchľuje inováciu.* Štáty s otvoreným sektorom služieb majú spravidla rýchlejšiu inováciu produktov a výrobných procesov. Explozívny rast internetu v USA je v kontraste s pomalším rastom internetových služieb v štátoch západnej Európy, ktoré iba pomaly uskutočňovali reformy v oblasti telekomunikácií. Podobné paralely je možné nájsť aj v oblasti finančných služieb a informačných technológií.
- *Liberalizácia zvyšuje transparentnosť a predvídateľnosť prostredia.* Záväzky štátov v sektore služieb v rámci zmluvy GATS poskytujú garancie zahraničným firmám, že môžu poskytovať svoje služby na základe stabilných podmienok. Presne stanovené pravidlá poskytujú každému, kto sa na poskytovaní služieb zúčastňuje (poskytovatelia služieb, investori, zamestnanci, konzumenty) presné pravidlá hry. Všetci zúčastnení sú teda schopní plánovať dlhodobejšie do budúcnosti, čo podporuje dlhodobé investície.
- *Liberalizácia pomáha transferu technológií.* Podmienky vytvorené pod záštitou WTO a GATS podporujú priame zahraničné investície, ktoré do národných ekonomík spravidla prinášajú nové manažérske know-how a najmodernejšie technológie. Domáci zamestnanci naberú nové znalosti a zručnosti (ktoré môžu ďalej rozširovať, ak opustia zahraničnú firmu) a domáce firmy môžu preberať nové technológie.

4 Kritika zmluvy GATS

Opatrenia a podmienky vytvorené zmluvou GATS však nie sú hodnotené výlučne pozitívne. Zmluva GATS je pomerne kontroverzná a má široké spektrum odporcov, ktorý siaha od organizácií na ochranu správ spotrebiteľov, cez antiglobalistické organizácie až po rôznych ľavicovo orientovaných ekonómov a organizácie. Rovnako široké je aj spektrum výhrad a obvinení, ktoré jednotliví kritici vyslovujú.

Najčastejšou kritikou zmluvy GATS je asymetrický charakter liberalizácie. Hospodársky rozvinuté štáty disponujú neporovnateľne vyspelejším sektorom služieb ako rozvojové štáty. Rozvojové štáty majú obavy, že za liberalizačnými snahami stojí hospodárska lobby najvyspelejších štátov a jej snahy ovládnuť svetový trh so službami. Kritici zmluvy GATS ďalej poznamenávajú, že hospodársky vyspelé štáty preferujú liberalizáciu služieb cez mód 3 zmluvy GATS – cez komerčnú prítomnosť v zahraničí. Táto forma exportu služieb totiž predpokladá mobilitu kapitálu – výrobného faktora, v ktorom majú hospodársky vyspelé štáty jasnú dominanciu. Rozvojové štáty by naopak uprednostňovali liberalizáciu prostredníctvom módu 4 GATS – cez medzinárodný pohyb pracovných síl. Táto požiadavka však naráža na odpor hospodársky vyspelých štátov, ktoré sa obávajú ďalšieho prílevu pracovnej sily z rozvojových štátov.

Medzi najdôležitejšie a najčastejšie výhrady voči zmluve GATS patrí výhrada, že dohoda slúži výhradne záujmom nadnárodných korporácií a poškodzuje postavenie národných štátov (hlavne rozvojových štátov). Podľa kritikov budú výsledkom rokovaní GATS vlády, ktoré budú slúžiť korporáciám, a ktoré budú nimi ovládnuté. Verejné služby budú pod neustálym tlakom nadnárodných korporácií, čo bude viesť ku klesajúcim mzdám a k obmedzovaniu služieb pre chudobné vrstvy obyvateľov. Privatizácia štátnych firiem

poskytujúcich verejné služby povedie k postupnému zvyšovaniu vplyvu nadnárodných korporácií nad životom všetkých obyvateľov.

Častou výhradou odporcov zmluvy GATS je aj priveľký vplyv nadnárodných korporácií v oblasti vzdelania a zdravotníctva. Kritici sa bránia privatizácii vzdelávacích služieb, keď podľa nich je už aj v súčasnosti vplyv korporácií vo vzdelávaní vysoký (najmä v USA a v Kanade). Odporcovia GATS hovoria, že ak dôjde k privatizácii vzdelania, znalosti už nebudú slúžiť všeobecnému dobru. Rovnaké výhrady platia aj v oblasti zdravotníctva, keď podľa kritikov GATS podporuje liberalizáciu, dereguláciu a privatizáciu zdravotných služieb. To povedie k tomu, že sa vytvorí systém elitných zdravotníckych zariadení, ktoré budú fungovať pod záštitou korporácií. Tento systém však bude poskytovať svoje služby iba pre bohatú vrstvu a ostatní obyvatelia budú nútení využívať čoraz viac zaostávajúce a znižujúce sa verejné zdravotníctvo. GATS ďalej podporuje mobilitu zdravotníckeho personálu, čo podľa kritikov povedie k znižovaniu požiadaviek na kvalitu ich vzdelania, a v konečnom dôsledku k poklesu úrovne zdravotníckych služieb. Zdravotnícke zariadenia sa ďalej môžu zamerať na bohatých zahraničných klientov a nechať bez povšimnutia domácich chudobných klientov, čo sa v súčasnosti už deje napríklad v severných oblastiach Mexika.

Vážne výhrady sa týkajú vplyvu GATS na vodné zdroje a na hospodárenie s nimi. V rámci GATS je možná aj liberalizácia a privatizácia vodárenských služieb, čo podľa kritikov povedie k enormnému vplyvu nadnárodných korporácií nad vodnými zdrojmi. Kvôli znečisteniu a iným problémom sa už v súčasnosti stáva voda obmedzeným zdrojom (v súčasnosti až 31 štátov, hlavne na strednom Východe a v Afrike, trpí nedostatkom pitnej vody). Nadnárodné korporácie teda vnímajú vodu ako výnosný obchod do budúcnosti. Podľa údajov Svetovej banky má sektor vodárenských služieb ročný obrat vo výške cca. 800 mld. USD. Podľa odporcov zmluvy GATS nadnárodné korporácie plánujú využiť práve túto zmluvu na ovládnutie vodárenských služieb. Vodárenské služby sú dlhodobo poskytujú štáty alebo regionálne samosprávy, v súčasnosti však rastú tlaky na ich privatizáciu. Vo Francúzsku a vo Veľkej Británii už tieto služby privatizovali a podobný vývoj je možné v blízkej budúcnosti očakávať v USA a v ostatných priemyselne vyspelých štátoch. Obavy vyvoláva aj privatizácia vodárenských služieb v rozvojových štátoch, čo presadzuje i MMF a Svetová banka. Príkladom môže byť Bolívia, kde v meste Cochabamba došlo k privatizácii vodárenských služieb. Výsledkom bol výrazný rast platieb za tieto služby (200 % len v roku 2000) a miestna samospráva bola nútená po masových protestoch od privatizácie odstúpiť. Vodárenské spoločnosti v rukách zahraničných nadnárodných spoločností môžu ďalej segmentovať svojich potenciálnych klientov na ziskové a neziskové segmenty, čo by mohlo viesť k obmedzeniu dodávok vody pre menej solventných obyvateľov. Treba však poznamenať, že obavy kritikov sú v tejto oblasti predčasné – vodárenský sektor totiž nefiguroval medzi sektormi služieb určenými na liberalizáciu v pôvodnej zmluve GATS. Navyše, nikto nemôže zaviazat jednotlivé signatárske štáty k tomu, aby predložili záväzky na otvorenie tohto špecifického a citlivého sektora. Vyjednávači USA síce požadovali v rokovacom kole GATS 2000 otvorenie sektorov služieb súvisiacich so životným prostredím, ale aj vyjednávači USA museli konštatovať, že musí byť zachovaná možnosť štátnej regulácie v tejto oblasti.

Ďalšie obavy odporcov GATS obsahujú napríklad nebezpečenstvo privatizácie nápravných výchovných zariadení, nedemokratické rozhodovanie v rámci WTO alebo nutnosť otvorenia a deregulácie všetkých sektorov služieb. Pomerne často sa objavuje aj kritika, že všetky verejné služby budú v rámci pravidiel GATS pod tlakom zahraničnej konkurencie alebo že liberalizácia v rámci GATS znamená automaticky aj dereguláciu služieb. Z ďalších výrokov hodno ešte spomenúť obavu, že záväzky jednotlivých štátov už nie je možné stiahnuť a to, že rokovania WTO (nielen) v oblasti GATS nie sú dostatočne verejné.

Tabuľka 2 Predložené záväzky v rámci zmluvy GATT (2000)

Pokryté odvetvia	Počet členských štátov	Členské štáty
Menej než 20	44	Angola, Bahrajn, Barbados, Benin, Botswana, Burkina Faso, Kamerun, Stredoafriická republika, Čad, Kongo, Demokratická republika Kongo, Kostarika, Cyprus, Fidži, Gabon, Guinea, Guinea-Bissau, Guyana, Haiti, Honduras, Madagaskar, Malawi, Maledivské ostrovy, Mali, Malta, Mauretánia, Maurícius, Mozambik, Myanmar, Namíbia, Niger, Paraguaj, Rwanda, Ostrovy St. Kitts a Nevis, Svätá Lucia, Grenady, Šalamúnske ostrovy, Srí Lanka, Surinam, Svazijsko, Tanzánia, Togo, Uganda a Zambia
21-40	23	Bangladéš, Bolívia, Brunej, Burundi, Pobrežie slonoviny, Džibuti, Dominikánska republika, Salvador, Ghana, Grenada, Keňa, Macao, Mongolsko, Nigéria, Papua Nová Guinea, Peru, Katar, Senegal, Sierra Leone, Tunisko, Uruguaj, Zimbabwe
41-60	10	Antigua a Barbados, Belize, Kuba, Maroko, India, Holandské Antily, Nikaragua, Pakistan, Trinidad a Tobago, SAE
61-80	12	Brazília, Ekvádor, Egypt, Hongkong, Izrael, Jamajka, Kuvajt, Lichtenštajnsko, Poľsko, Rumunsko, Singapur, Venezuela
81-100	12	Argentína, Česká republika, Dominika, Indonézia, Lesotho, Nový Zéland, Panama, Slovensko, Slovinsko, Juhoafrická republika, Turecko
101-120	8	Austrália, Bulharsko, Kanada, Gambia, Litva, Filipíny, Švajčiarsko, Thajsko
121 +	25	EÚ (15), Kolumbia, Maďarsko, Island, Japonsko, Južná Kórea, Kirgizsko, Malajzia, Mexiko, Nórsko, USA

Prameň: Chanda, R.: GATS and its implications for developing countries: Key issues and concerns. UN DESA Discussion Paper, 2002, s. 12.

Problémom môže byť aj to, že rozvojové štáty nie sú v súčasnosti pripravené na otváranie svojich trhov v rámci zmluvy GATS. Ako sme už uviedli, rozvojové štáty sa obávajú dominancie nadnárodných korporácií z hospodársky vyspelých štátov, ktorým domáce zaostalé podniky nebudú po liberalizácii trhov schopné čeliť. S tým súvisí aj fakt, že mnohé rozvojové štáty boli veľmi opatrné pri vyhlasovaní záväzkov v rámci GATS. Treba napríklad spomenúť fakt, že po podpísaní zmluvy GATS vyhlásilo svoje liberalizačné záväzky až 96 štátov, avšak väčšina štátov si stanovila iba veľmi obmedzené záväzky. Obzvlášť opatrné boli najmä

rozvojové štáty, keď sa podľa analýz ich záväzky dotýkali iba 12 % ich sektorov služieb⁷¹. Rozvojové štáty sa zaviazali k úplnému otvoreniu trhu len v 7 % všetkých možných služieb, čo je veľmi málo aj v porovnaní so slabým podielom hospodársky vyspelých štátov na úrovni 25 %. Pôvodná zmluva GATS pokrývala asi 150 odvetví služieb, avšak len jedna tretina signatárskych štátov sa zaviazala otvoriť väčšinu odvetví. Druhá tretina štátov zaslala svoje záväzky v 20 až 80 odvetviach a zvyšná tretina štátov v menej než 20 odvetviach. O záväzkoch jednotlivých rozvojových štátov dáva prehľadný obraz tabuľka č. 22, ktorá zoraďuje signatárske štáty GATS podľa počtu svojich záväzkov. Z tabuľky je už na prvý pohľad zrejmé, že najmenej záväzkov predložili najchudobnejšie rozvojové štáty. V skupine štátov s najmenším počtom záväzkov nájdeme takmer všetky štáty zo skupiny najmenej rozvinutých štátov a tiež aj takmer všetky štáty subsaharskej Afriky⁷². Korelácia medzi hospodárskym rozvojom je výrazná – čím je ekonomika daného štátu vyspelejšia, tým odvážnejšie záväzky dané štáty predkladajú v rámci GATS. Viac než 80 odvetví otvorilo len 45 štátov, z ktorých patrí medzi hospodársky vyspelé 29 štátov. Analýza zoznamu 16 rozvojových štátov v tejto skupine prezrádza, že výraznú prevahu v nej majú novoindustrializované štáty juhovýchodnej Ázie a najvyspelejšie rozvojové štáty Latinskej Ameriky.

Jednotlivé rozvojové štáty sú pritom v otváraní svojich trhov veľmi selektívne – existujú odvetvia, ktoré sú liberalizované bez problémov, sú však aj také, ktoré jednotlivé štáty chránia veľmi prísne. Dobrým príkladom prvej skupiny je cestovný ruch - v tomto odvetví ponúкло liberalizáciu až 125 štátov vrátane veľkej skupiny rozvojových štátov. Problémom sú najmä odvetvia služieb so štátnym monopolom a odvetvia sociálnych služieb. V týchto odvetviach postupujú rokovania vo väčšine prípadov iba veľmi pomaly a štáty predkladajú iba veľmi obmedzené záväzky. Najmenej záväzkov predložili signatárske štáty v oblasti vzdelávania (43 štátov), zdravotníctva (45 štátov), distribúcie (49 štátov) a životného prostredia (51 štátov).

Keďže hospodárska výkonnosť rozvojových štátov bude ešte dlho zaostávať za hospodársky vyspelými štátmi, ďalšia liberalizácia medzinárodného obchodu so službami zostane pre ne veľkou výzvou. Rozvojové štáty preto musia uskutočniť dôkladnú analýzu silných a slabých stránok svojich sektorov služieb tak, aby mohli zhodnotiť potenciálne výhody a nevýhody súvisiace s liberalizáciou jednotlivých odvetví služieb. Ďalším krokom zo strany rozvojových štátov by malo byť vyjasnenie svojej rokovacej pozície a jej koordinácia s ostatnými rozvojovými štátmi. Rozvojové štáty môžu využiť rokovania v rámci GATS aj na získanie dodatočných výhod v iných oblastiach rokovanií v rámci WTO – napríklad v oblasti poľnohospodárstva. Hospodársky rozvinuté štáty majú eminentný záujem o otváranie sektora služieb, disponujú totiž v tejto oblasti komparatívnymi výhodami. Rozvojové štáty by mohli využiť tento záujem na získanie výhod v oblasti poľnohospodárskych produktov – v oblasti, v ktorej disponujú komparatívnymi výhodami práve oni.

Dôležitou úlohou rozvojových štátov je najmä vypracovanie takej formy liberalizácie citlivých odvetví služieb, ktorá by umožnila maximalizovať výhody z liberalizácie pri zachovaní možnosti štátnej regulácie v týchto odvetviach. Rozvojové štáty pritom musia pochopiť, že liberalizácia sa nerovná deregulácii. Naopak, liberalizácia medzinárodného obchodu so službami je často spojená práve s posilnením regulácie v tejto oblasti. Liberalizácia, ktorá je sprevádzaná nedostatočnou reguláciou môže totiž viesť práve k tým nežiaducim negatívnym vedľajším účinkom, ktoré boli popísané na predchádzajúcich stranách. Ak má byť zmluva GATS v budúcnosti úspešná a majú ju akceptovať aj rozvojové štáty, WTO a signatárske štáty musia uskutočniť dôkladnú analýzu sociálnych dôsledkov liberalizácie

---

⁷¹ Hoekman, B.: Assessing the General Agreement on Trade in Services. In: W. Martin and A. Winters (Eds.), The Uruguay Round and the Developing Economies. World Bank Discussion Papers, World Bank, Washington, 1995.

⁷² Tieto dve skupiny štátov sa pritom vo veľkej miere prekrývajú.

najcitlivejších odvetví (napr. zdravotníctvo alebo vzdelávanie). V opačnom prípade sa totiž obavy rozvojových štátov môžu prehlbovať, čo môže viesť k zablokovaniu ďalších rokovaní v tejto oblasti.

ZÁVER

Je teda GATS pre svetové hospodárstvo prínosom alebo hrozbou? Ako všetko na svete, ani GATS nie je možné jednoznačne zaradiť do skupiny zla alebo do skupiny dobra. Zmluva GATS vytvára nové impulzy a príležitosti pre rozvoj sektora služieb a pre svetové hospodárstvo ako celok. Liberalizácia, rast konkurencie a stanovenie pevných a transparentných pravidiel je jednoznačným prínosom pre budúcnosť a pomôže nielen priemyselne rozvinutým ale aj rozvojovým štátom. Zároveň je však nutné dodať, že niektoré ustanovenia GATS sú naozaj kontroverzné a možno ich zneužiť. Je však určite chybou zmluvu GATS démonizovať, jej základné princípy a pravidlá sú totiž postavené na správnych základoch. Zároveň treba podotknúť, že uplynulo pomerne málo času od podpisu zmluvy GATS a jej hlbšie zhodnotenie bude možné až o niekoľko rokov (príp. desaťročí).

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. Copeland, B. a Matoo, A.: The Basic Economics of Services Trade.
2. Hoekman, B.: Assessing the General Agreement on Trade in Services. In: W. Martin and A. Winters (Eds.), The Uruguay Round and the Developing Economies. World Bank Discussion Papers, World Bank, Washington, 1995.
3. Chanda, R.: GATS and its implications for developing countries: Key issues and concerns. UN DESA Discussion Paper, 2002, s. 12.
4. Mattoo, A., Rathindran, R. a Subramanian, A.: Measuring Services Trade Liberalization and Its Impact on Economic Growth: An Illustration. August 2001. – <http://www.ictsd.org/issarea>
5. Sauvé, P. a Hoekman, B.: Liberalizing Trade in Services. World Bank Discussion Paper n. 243
6. Trade in Services of Developing Countries and the New Round of Negotiations on Services. UNCTAD Working Paper, 2003.
7. UNCTAD Least Developed Countries Report 2005
8. UNCTAD Least Developed Countries Report 2006
9. WTO: GATS – Fact and Fiction

KONTAKT

Ing. Tomáš Dudáš, PhD.
Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: dudas@euba.sk

NÁZORY

MOŽNOSTI RIEŠENIA PROBLÉMOV ROZVOJOVÝCH KRAJÍN V RÁMCI MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV

Mgr. Ivana Raslavská, PhD.

ABSTRAKT

Príspevok pojednáva o možnostiach riešenia problémov rozvojových štátov. Pri skúmaní možností z pohľadu medzinárodných vzťahov východiskovým predpokladom je zásah z externého prostredia, či už forme rozvojovej pomoci a spolupráce prostredníctvom medzinárodného obchodu, alebo prílevu priamych zahraničných investícií do rozvojových krajín. Kľúčovou otázkou je dopad globalizácie na formovanie vzťahov medzi aktérmi tak, aby v konečnom dôsledku vybrané spôsoby riešenia problémov prinášali výhody rozvojovým, a nie rozvinutým krajinám. Príspevok pojednáva aj o miléniových rozvojových cieľoch a spoločnej snahe rozvinutých štátov participovať na riešení globálnych problémov sveta.

KEÚČOVÉ SLOVÁ

Rozvojová pomoc, rozvojová spolupráca, motívy poskytovania, rozvojové ciele, miléniové rozvojové ciele

ABSTRACT

The author of this paper deals with possibilities of solving problems in developing countries. During analysing possibilities from the point of international relations, the starting point is the presumption, that there is a necessity of external interference in the form of development aid and cooperation, international trade or inflow of foreign direct investment to developing countries. Key point is impact of globalization on formation of relations between countries in the way that brings advantages to developing, not developed countries. The paper discusses Millennium Development Goals and mutual effort of developed world to participate on solving of global problems in the world.

KEY WORDS

Development aid, development cooperation, motives, development goals, millennium development goals

---

ÚVOD

V prípade, že rozvojové krajiny nemajú šancu zmobilizovať dostatočný objem vlastných zdrojov na dosiahnutie zmeny, je na základe logickej premisy jedinou možnosťou riešenia daného problému prílev potrebných zdrojov z externého prostredia. Empirickým dôkazom takéhoto riešenia je aj historický dopad Marshallovoho plánu, ktorý pomohol naštartovať ekonomický rozvoj v Západnej Európe po 2. svetovej vojne.⁷³ Finančná pomoc smerovaná na obnovu infraštruktúry a fyzického kapitálu zničeného vojnou viedla k veľmi rýchlemu ekonomickému rastu. Analogickým výsledkom finančných objemov smerovaných do bývalých kolonizovaných štátoch by mal byť ekonomický rast rozvojových štátov. Tvrdenie, že nedostatok kapitálu je základným dôsledkom nerozvinutosti bol východiskovým princípom pre brettonwoodske inštitúcie - Medzinárodnú banku pre obnovu a rozvoj

---

⁷³ ADELMAN, I.: Fallacies in Economic Development Theory and their Implications for Development Policy. In: MEIER, M.G. – STIGLITZ, J. E.: *Frontiers of Economic Development*. New York: Oxford University Press, 2002, s. 106.

a Medzinárodný menový fond, ale aj bilaterálnu rozvojovú pomoc. Súčasný proces globalizácie však generuje nevyrovnané rozdeľovanie bohatstva. Na svete sa síce produkuje dostatočné množstvo bohatstva, jeho rozdeľovanie medzi štátmi aj v rámci štátu je však nerovnomerné.⁷⁴

Základným teoretickým východiskom riešenia problémov rozvojových krajín sa preto stala hypotéza *začarovaného kruhu chudoby*. Objem výroby na obyvateľa je nízky, z čoho plynie nízka životná úroveň obyvateľstva. Dôsledkom je nízka akumulácia úspor. Nízka miera úspor vedie k malým investíciám do ľudského aj fyzického kapitálu. Bez investícií nie je možné zavedenie nových technológií a know-how, čo bráni rýchlemu rastu produktivity. Kruh sa uzatvára tým, že nízka produktivita vedie k nízkym dôchodkom.⁷⁵

Podľa Charlesa P. Kindlebergera sú rozvojové ekonomiky statické a ich postavenie v medzinárodných vzťahoch je nemenné, alebo sa zhoršuje.⁷⁶ Výrobná štruktúra tradičných ekonomík sa totiž nemení a neprispôsobuje sa novodobým trendom. Dôsledkom je zhoršovanie reálnych výmenných relácií (terms of trade).

Z dôvodu, že sa chudobné krajiny nedokázali sami vymaniť zo začarovaného kruhu, vyspelé ekonomiky v období po druhej svetovej vojne dospeli k názoru, že jediným spôsobom ako ho prerušiť je zahraničná rozvojová pomoc, ktorá poskytne rozvojovým krajinám kapitál potrebný na rozvojové projekty.⁷⁷ Iba zahraničný kapitál, presnejšie povedané prílev modernej technológie a know-how môže prerušiť začarovaný kruh. Prospech zo zahraničných investícií a modernej technológie Tatyana P. Soubbotina označila ako „výhodu zaostalosti“, ktorá by aspoň teoreticky mala pomôcť rozvojovým štátom a v porovnaní s vyspelými im umožniť rýchlejšiu cestu k rozvoju.⁷⁸

1 Východiská riešenia problémov rozvojových krajín

Pri skúmaní teoretickej argumentácie pomoci rozvojovým krajinám, ktorá je definovaná ako transfer kapitálu, materiálu a know-how sa musíme zamerať na skúmanie faktu, či akumulácia kapitálu má priamy dosah na stimuláciu rastu. Martinussen na základe korelácie viacerých faktorov a národného príjmu vo všetkých skúmaných príkladoch potvrdil, že veľké objemy investícií majú určitý dopad na nárast národného príjmu.⁷⁹ Teórie podporujúce tento fakt považovali transfer kapitálu za možný podporný prostriedok na tvorbu kapitálu na súkromné aj verejné investície v recipientských krajinách.

Ďalšie skúmanie vychádzalo zo skorých teórií rastu, ktoré argumentovali, že práve akumulácia kapitálu bola základnou prekážkou rastu v rozvojových krajinách. Dôvodom boli nedostatočné súkromné a verejné rezervy na ďalšie financovanie ekonomickej infraštruktúry potrebnej na udržanie procesu. Nízka atraktivita podnikateľského prostredia spôsobila, že prílev priamych zahraničných investícií bol príliš nízky na to, aby prevzali časť nákladov. Vzhľadom na neschopnosť rozvojových krajín naštartovať rast z vlastných zdrojov, ďalším

---

⁷⁴ STIGLITZ, J. E.: *Making Globalization Work For All*. New York: Norton, 2006, s. 8.

⁷⁵ SAMUELSON, P. A., NORDHAUS, W. D.: *Economics*. New York : McGraw-Hill, 1985.

⁷⁶ LIPKOVÁ, E. a kol.: *Medzinárodné hospodárske vzťahy*. Bratislava : Sprint, 2006, s. 81.

⁷⁷ FOLTÝN, J., HRÍCH, J.: Rozvojová pomoc a mezinárodní organizace. *Medzinárodné otázky* - časopis pre medzinárodné vzťahy, medzinárodné právo, diplomaciu, hospodárstvo a kultúru, č. 3/2001, ročník X. s. 7.

⁷⁸ SOUBBOTINA, T. P.: *Beyond Economic Growth – An Introduction to Sustainable Development*. Second Edition. The World Bank, Washington D.C., 2004, s. 35.

⁷⁹ DEGNBOL - MARTINUSSEN, – J. ENGBERG - PEDERSEN, P. *AID Understanding International Development Cooperation*. 2003. s. 18

riešením boli pravidelné a priame prílevy kapitálu vo forme zahraničnej rozvojovej pomoci.⁸⁰ Finančné toky, toky materiálu a know-how z donorských krajín sú spravidla súčasťou širšej zahraničnej politiky, označovanej ako rozvojová spolupráca. Štáty sveta sa na globalnej úrovni zhodujú vo formulácii cieľov pri snahe o zmiernenie rozdielov medzi rozvinutými a rozvojovými štátmi. Problémy sa prejavujú najmä v rozdielnom, nekoordinovanom a často neefektívnom prístupe pri dosahovaní týchto cieľov.⁸¹

Vonkajšie zdroje môžeme rozdeliť na niekoľko skupín:⁸²

- *príjmy z exportu*

Účasť rozvojových krajín na medzinárodnom obchode je jednou z možností ako generovať dostatočné príjmy. Primárnou prekážkou v prípade riešenia problémov rozvojových krajín sú konkrétne prekážky ako napr. nedostatočná produkčná a exportná kapacita, obchodné prekážky vo forme ciel, sanitárnych alebo ďalších v dôsledku nedostatku zdrojov neprekonateľných kritérií.

- *prílev súkromného kapitálu*

Najstabilnejšou formou prílevu súkromného kapitálu do rozvojových krajín sú priame zahraničné investície. Prekážkou a hlavným problémom rozvojových krajín v snahe prilákať zahraničný kapitál je nedostatočne vybudovaná infraštruktúra, nestabilné politické a právne prostredie a vysoké investorské riziká, ktoré často prevládajú nad potenciálnymi výnosmi.

- *zahraničná rozvojová pomoc a spolupráca*

Vzhľadom na neschopnosť rozvojových štátov iniciovať hospodársky rast z vlastných zdrojov, ďalším riešením je príjem rozvojovej pomoci na stavbu infraštruktúry a vytvorenie podmienok stimulujúcich hospodársky rast. Finančné toky, toky materiálu a know-how z rozvinutých štátov tvoria súčasť širšej zahraničnej politiky označovanej ako rozvojová pomoc a spolupráca.

Tretia forma - rozvojová pomoc a spolupráca, je hlavným nástrojom medzinárodných organizácií aj donorských štátov. Okrem toho rozvojová pomoc tvorí najkomplexnejší prostriedok na riešenie nielen ekonomických, ale vo významnej miere aj sociálnych problémov rozvojového sveta.

Globalizačné procesy otvárajú možnosti pre rozvojové štáty v rámci medzinárodného obchodu. Teoretické koncepcie však, na jednej strane, vidia príležitosť pre rozvojové štáty riešiť zlú ekonomickú situáciu, na druhej strane, vidia veľké riziko s tým spojené. Neschopnosť rozvojových štátov konkurovať vyspelým ekonomikám na medzinárodnom trhu vyplýva z nedostatku kvalifikovaných pracovníkov, podnikateľov a vo využívaní zaostalých technológií.

Liberálny prístup zdôrazňuje potrebu, aby rozvojové štáty otvorili svoje ekonomiky a upravili politické prostredie tak, aby prilákali zahraničných investorov. Podľa nich voľný trh povedie v dlhodobej perspektíve k vyrovnávaniu rozdielov vo svetovej ekonomike.⁸³ Zahraniční investori, ktorí by prinášali nové technológie a zároveň odovzdávali know-how lokálnym pracovníkom by pomáhali riešiť problém zaostalosti. Neoliberálne teórie zdôrazňovali význam politiky rozvojových krajín pri poskytovaní pomoci. Inštitúcie ako napr. Svetová banka v tomto zmysle iniciovali tzv. program štrukturálnych zmien, ktorý mal kľúčový význam pri presadzovaní stratégií medzinárodnej rozvojovej pomoci. Rozvojová

---

⁸⁰ Tamže.

⁸¹ HRABÁLEK, M.: Problematika hospodárskeho rozvoje a zaostalosti. In: Kol. autorov: *Medzinárodná politická ekonomie*. Praha : Masarykova univerzita, 2006, s. 103.

⁸² RUSNÁK, U. a kol.: *Rozvojová pomoc a spolupráca*. Bratislava : Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 2002, s. 99.

⁸³ HRABÁLEK, M.: Problematika hospodárskeho rozvoje a zaostalosti. In: Kol. autorov: *Medzinárodná politická ekonomie*. Praha : Masarykova univerzita, 2006, s. 106.

pomoc zohráva v liberálnom koncepte iba podpornú úlohu. Podľa Johna Degnbol - Martinussena v takomto prípade by v procese rozvoja mal mať v rozvojových a rozvinutých krajinách súkromný sektor.

Opačný názor poukazuje na relevantnú úlohou rozvojovej pomoci ako nástroja, ktorý umožní rozvojovým štátom zapojiť sa v čo najväčšej miere do medzinárodnej výmeny tak, aby boli konkurencieschopnými na medzinárodných trhoch. Podľa Degnbol - Martinussena potrebujú rozvojové štáty viac pomoci. Táto pomoc však nemá byť primárne zameraná na integráciu rozvojových štátov do svetovej ekonomiky, ale sa treba sústrediť na dlhodobé zlepšenie základných podmienok, aby sa v ďalšom období mohli vyvinúť na úroveň, keď budú môcť profitovať z účasti na medzinárodnom obchode.⁸⁴

Nasledujúca tabuľka komparuje dva teoretické prístupy, ktoré sa v procese vývoja rozvojovej pomoci prejavili v stratégiách a determinujú rozdielnu formu a rozdielnu úlohu poskytovanej pomoci rozvojovým krajinám. Prvou je neoliberala teória, ktorá preferuje prílev dotácií ako prostriedok podpory ekonomického rastu. Druhá, intervencionistická teória, kladie dôraz na úlohu rozvojovej pomoci a spolupráce pri odstraňovaní problémov.

---

⁸⁴ MARTINUSSEN, J.: *Society, State and Market. A guide to competing theories of development*. Fernwood : Zed Books, 2003, s. 268.

Tabuľka 1**Komparácia vybraných prístupov rozvojovej pomoci**

Neoliberalná teória ekonomického rastu/donorstvo	Intervencionistická (plánovaná ekonomika), Rozvojový prístup/priamy cieľ
Hlavné znaky: <ul style="list-style-type: none"> • Minimálna rola vlády v kľúčových ekonomických rozhodnutiach • Viera v princíp „neviditeľnej ruky trhu“ • Ceny určuje trh • Súkromný sektor prevezme hlavnú rolu 	Hlavné znaky: <ul style="list-style-type: none"> • Väčšia rola vlády. Vláda priamo zasahuje do ekonomiky štátu • Partnerstvo, riadenie a regulácia trhu štátom • V dôsledku nedokonalosti trhu sa často objavuje zámerná kontrola cien • Vláda preberá vodcovskú úlohu
Nevýhoda: Chronicky chudobní, ktorí nemajú nákupné požiadavky, alebo vôľu kupovať, upadnú do stavu ľahostajnosti.	Nevýhoda: Prílišná zainteresovanosť vlády v ekonomike môže spôsobiť vážne deformácie.

Zdroj: Panos Eastern Africa: *The Evolution of Development Theory and Practice: A Background to Understanding the Poverty Reduction Approach to Development*. 2005

V praxi neexistuje krajina, ktorá by výhradne spadala pod niektorý z týchto dvoch extrémnych príkladov, ale krajiny sa zvyčajne prikláňajú k jednej z alternatív na úkor druhej. Pri oboch prístupoch sú negatívne dopady znázornené v tabuľke.

Kritické teórie zdôrazňujú, že po viac ako polstoročí existencie rozvojovej pomoci, sú mnohé krajiny na rovnakej úrovni, ako boli po druhej svetovej vojne. Pomoc poskytovaná formou finančných platieb, investícií a pôžičiek z verejných rozpočtov, alebo formou subvencií a ďalších nástrojov obchodnej politiky nebola taká úspešná ako sa očakávalo. Globálna ekonomika zavedená súčasnými ekonomickými mocnosťami sťažuje zaostalým krajinám podmienky na začatie úspešného rozvoja. Slabá konkurencieschopnosť a nízky potenciál prinášajú so sebou problémy, ktorým rozvojové krajiny nedokážu samé čeliť. Z pohľadu kritiky je základnou otázkou, či zahraničná rozvojová pomoc naozaj prispieva k ekonomickému a spoločenskému rozvoju, alebo vytvára závislosť rozvojových krajín, ktorá je v konečnom dôsledku prekážkou rozvoja. Adam Szirmai vo svojej štúdií načrtol tri prúdy, ktoré odpovedajú na danú otázku.⁸⁵

- Tradičný pohľad sa stotožňuje s názorom, že rozvojová pomoc prispieva k rozvoju a k riešeniu ekonomických a spoločenských problémov rozvojového sveta.
- Radikálny ľavicový pohľad vychádza z tvrdenia, že rozvojová pomoc je nástrojom kapitalistických obchodných zámerov na trhoch v rozvojových krajinách. Dôsledkom je dlhodobá závislosť a nerozvinutosť týchto krajín.
- Tretí pohľad nám poskytuje neoliberalný prístup, ktorý vidí rozvojovú pomoc ako prekážku rozvoja, pretože podporuje nefunkčný politický systém, ktorý je spravidla prekážkou slobodných obchodných vzťahov.

⁸⁵ SZIRMAI, A.: *The Dynamics of Socio-Economic Development*. Cambridge : Cambridge University Press 2005, s. 609.

2 Vznik a vývoj rozvojovej pomoci

Pri hodnotení a charakterizovaní rozvojovej pomoci sa treba sa zamerať aj na ďalšie dôležité elementy, ktorými sú politické predstavy o rozvojovej pomoci a vývoji svetovej ekonomiky a medzinárodného politického prostredia a inštitucionálna báza rozvojovej pomoci.

Počiatky rozvojovej pomoci sa datujú do obdobia po II. svetovej vojne, presnejšie 1947, keď minister zahraničných vecí George C. Marshall zrealizoval myšlienku poskytnutia rozsiahlej pomoci vojnou zničenej Európe. Pri hľadaní politických motívov poskytovania rozvojovej pomoci sa musíme vrátiť do obdobia studenej vojny, keď prezident Harry Truman oznámil plány na založenie NATO a v rámci svojho inauguračného prejavu zároveň jasne načrtnol smerovanie rozvojovej politiky. „Okrem toho budeme poskytovať vojenskú podporu a vybavenie slobodným národom, ktoré budú s nami spolupracovať v záujme udržania mieru a bezpečnosti. Po štvrté, musíme sa pustiť do odvážneho nového programu na využitie prínosov z nášho vedeckého pokroku a priemyselného rozvoja dostupného pre zveladenie a rast rozvojových oblastí. Viac ako polovica ľudí na svete žije v podmienkach blížiacich sa mizérii. Ich potraviny sú nepostačujúce. Sú obeťami chorôb. Ich ekonomický život je primitívny a stagnujúci. Ich chudoba je prekážkou a hrozbou pre nich samých aj pre prosperujúcejšie oblasti. Po prvýkrát v histórii, ľudstvo oplýva poznaním a schopnosťou oprostíť týchto ľudí utrpenia.“⁸⁶ Oficiálne motívy poskytnutia Marshallovho plánu mali bezpečnostný aj komerčný dôvod. V záujme Spojených štátov amerických bolo posilnenie Západnej Európy proti expanzii komunizmu Východoeurópskych štátov a Sovietskeho zväzu, zároveň aj vybudovanie perspektívneho odbytku amerických tovarov a služieb.

Pád železnej opony a rozpad Sovietskeho zväzu významne ovplyvnili rozvojovú pomoc z viacerých pohľadov. Výraznou zmenou bolo najmä to, že zanikla celá jedna skupina donorov, ktorá dlhé roky prioritne podporovala komunistické krajiny. 80% rozvojovej pomoci Sovietskeho Zväzu smerovala na Kubu, do Mongolska a Vietnamu.⁸⁷ Ďalšími recipientmi boli Nikaragua, Angola, Alžírsko, Čína, Kambodža, Laos, Kongo, Mozambik, Madagaskar, Zimbabwe, Líbya, Benin a Burkina Faso.⁸⁸ Po skončení studenej vojny sa tieto štáty zaradili medzi recipientov OECD, dôsledkom čoho bol tlak na donorské krajiny s limitovanými zdrojmi určenými na rozvojovú pomoc, aby medzi recipientov začlenili aj rozsiahlu skupinu štátov bývalého Sovietskeho zväzu.⁸⁹ Ďalším efektom bolo radikálne zníženie objemov pomoci. Mnohé donorské krajiny nemali dôvod poskytovať také vysoké objemy, ktoré boli v minulosti podmienené národnými bezpečnostnými motívmi, snahou o vytvorenie spojenectva proti komunistickému bloku, a zámer ovládnuť trhy a zdroje „tretieho sveta“ už nemali strategický význam. To sa týka najmä pomoci poskytovanej USA a Kanadou. Ďalšou konsekvenciou poklesu prílevu rozvojovej pomoci bolo zhoršenie podmienok v rozvojových krajinách vedúcich k politickej nestabilite a vojenským konfliktom. Následné vlny utečencov mali priamy dopad na redistribúciu prostriedkov určených na rozvojovú pomoc, pretože veľké objemy oficiálnej rozvojovej pomoci (Official Development Assistance, ODA) boli namiesto

---

⁸⁶ TRUMAN H. S. Inaugural address, Thursday, January 20, 1949. [online]. *From Revolution to Reconstruction - an .HTML project*. Last update: 2003-03-06 [cit. 2008/01/15]. Dostupné na internete:

<<http://odur.let.rug.nl/~usa/P/ht33/speeches/truman.htm>>

⁸⁷ SZIRMAI, A.: *The Dynamics of Socio-Economic Development*. Cambridge : Cambridge University Press 2005, s. 583.

⁸⁸ SZIRMAI, A.: *The Dynamics of Socio-Economic Development*. Cambridge : Cambridge University Press 2005, s. 26.

⁸⁹ DEGNBOL - MARTINUSSEN, J. – ENGBERG - PEDERSEN, P.: *AID Understanding International Development Cooperation*. London : Zed Books Ltd. 2003. s. 23.

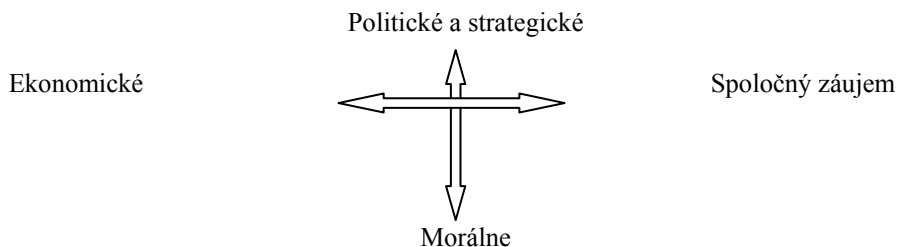
na posilnenie rozvoja ekonomicky znevýhodnených krajín využité na budovanie azylových zariadení priamo v rozvinutých krajinách.⁹⁰

V procese vývoja rozvojovej pomoci a formovania názorov zahraničných donorov rezonujú motívy poskytovania v zmysle naplnenia ekonomických a spoločenských princípov donorských krajín. Prelomovým dokumentom bola správa OSN - Shaping the 21st century: the contribution to development Cooperation, ktorá na prelome tisícročia rozšírila dovedy čisto zahraničnopolitickú dimenziu rozvojovej pomoci o humanitárne a solidárne motívy.⁹¹

- Prvý motív predstavuje čisto humanitárnu reakciu na ľudské utrpenie a extrémnu chudobu, ktorá stále postihuje 1/5 obyvateľstva. Morálna zodpovednosť rozvinutých krajín vyplýva z potrieb znevýhodnených krajín.
- Druhým motívom je „osvietený vlastný záujem“. Rozvoj má pozitívny dopad nielen na rozvojové krajiny, ale aj na rozvinuté donorské, v súvislosti s rozšírením perspektívnych trhov pre tovary a služby industrializovaných krajín. Pozitívny dopad rozvoja by sa odrazil na znížení počtu migrantov a bezpečnostného rizika vo forme teroristických útokov, alebo vojen.
- Tretí motív sa spája s princípom solidarity a medzinárodnej podpory v rámci rozvojovej spolupráce. Trvalo udržateľný rozvoj determinuje ďalšiu dimenziu globálnej spolupráce, ktorá je nevyhnutná pri snahe o udržanie životného prostredia, obmedzení populačného rastu: zákaz výroby nukleárných zbraní, boj proti šíreniu epidemických ochorení, kontroly ilegálnych drog a pod.

Na nasledujúcej schéme sme graficky znázornili rôzne motívy poskytovania rozvojovej pomoci podľa toho ako ich definoval Adam Szirmai.⁹²

Schéma 1 Hlavné motívy poskytovania rozvojovej pomoci

Morálne motívy vychádzajú z viacerých paradigiem, napr. humanitárneho princípu, podľa ktorého je povinnosť bohatších krajín pomáhať slabším, trpiacim hladom a nedostatkom základných ľudských potrieb. Z egalitárskeho pohľadu sú rozdiely medzi bohatými a chudobnými morálne neprípustné a rozvojová pomoc je prostriedkom ako tieto nerovnosti napraviť. Princíp medzinárodnej solidarity vychádza z predstavy globálnej zodpovednosti. Tak ako sa štát snaží o rozvoj spoločnosti v národnom meradle, ak tento koncept rozšírime na medzinárodnú úroveň, vyspelé štáty sa majú snažiť o dosiahnutie blahobytu globálnej

⁹⁰ Tamže.

⁹¹ DAC OECD: *Shaping the 21st Century: The Contribution of Development Co-operation*. Long summary. 1996, s. 6.

⁹² Pozri aj: SZIRMAI, A.: *The Dynamics of Socio-Economic Development*. 2005, DEGNBOL - MARTINUSSEN, – J. ENGBERG - PEDERSEN, P. *AID Understanding International Development Cooperation*. 2003.

spoločnosti. Všetky spomínané paradigmy sa zhodujú v názore, ktorý jasne definoval Arjun Sengupta vo svojich prácach⁹³ ako „právo na rozvoj“.

Spoločné motívy vychádzajú z princípu vzájomnej interdependencie. Globálny kontext sa v súčasnosti dotýka najmä environmentálnych snáh o ochranu a udržanie životného prostredia. Enormné rozdiely spoločnosti zároveň podnecujú konflikty, ktorých dôsledkom je aj migrácia obyvateľstva. Motívom poskytovania rozvojovej pomoci je tomu predísť.

Ekonomické motívy sa čiastočne prelínajú so spoločnými záujmami rozvinutých a rozvojových krajín. Recipientske krajiny predstavujú perspektívne exportné trhy pre rozvinuté krajiny.

Posledným motívom znázorneným na schéme je **politický a strategický zámer**, ktorý sa najvýraznejšie prejavil v období studenej vojny, keď USA poskytovalo pomoc, aby tak vytvorili strategických partnerov proti komunistickým protivníkom.

Charakter a orientácia aktérov podmieňuje motívy aj spôsob, akým bude pomoc poskytovaná. Na základe historického vývoja môžeme potvrdiť, že formulácia cieľov a tvorba stratégií rozvojovej pomoci bola spravidla ovplyvňovaná špecifickým motívom alebo kombináciou viacerých motívov donora. V súčasnosti sa donori zameriavajú na veľmi širokú škálu aspektov rozvoja, ktoré prezentujú zložitú kombináciu motívov. Rozvojová pomoc a spolupráca prechádza určitým štádiom konvergencie smerom ku globálnemu prístupu, na základe ktorého sa formulujú spoločné ciele a stratégie na riešenie problémov v rozvojových štátoch.

3 Zmena cieľov rozvojovej pomoci v procese globalizácie

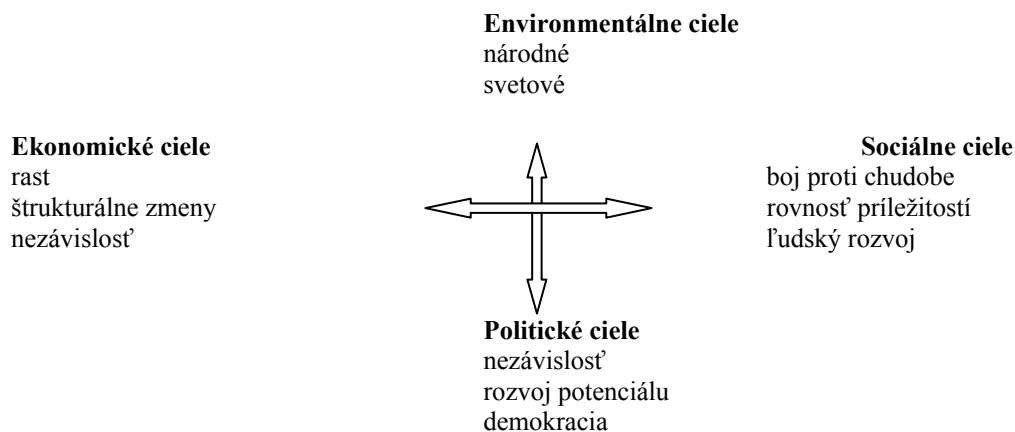
Pri pohľade na formovanie cieľov rozvojovej pomoci z historického hľadiska v minulosti prevládali skôr politické zámery. V praxi sa nezvyknú ciele stanovené v minulosti nahrádzať novými, skôr bola snaha o doplnenie nových podľa vyvíjajúcich sa priorít donorov. Na základe tohto východiska Degnbol - Martinussen pomocou jednoduchej schémy znázornil hlavné skupiny rozvojových cieľov s jednotlivými subcieľmi (Schéma 3.4).

---

⁹³ SENGUPTA a kol.: Reflections on the Right to Development. Sage Publications Ltd, 2005.

Schéma 2

Ciele zahraničnej rozvojovej pomoci:

Zdroj: DEGNBOL - MARTINUSSEN, – J. ENGBERG - PEDERSEN, P. *AID Understanding International Development Cooperation*. 2003

Rozvojová pomoc v procese vývoja zahŕňa čím ďalej tým viac aspektov spoločenského rozvoja v menej rozvinutých štátoch. Toto rozširovanie cieľov a zamerania rozvojovej pomoci sa vzťahuje na všetky skupiny donorov od veľkých bilaterálnych (USA, Japonsko, Francúzsko, Nemecko a Veľká Británia), menších spoločne ideovo založených donorov (Dánsko, Nórsko, Švédsko, Holandsko a čiastočne aj Kanada), systém OSN (predovšetkým UNDP a UNICEF), medzinárodných rozvojových bank (SB a regionálne rozvojové banky), medzinárodné mimovládne organizácie a regionálne donorské zoskupenie EÚ.⁹⁴

Výsledkom verejného tlaku a presadenia priorít demokratického sveta zaujali medzinárodné organizácie a inštitúcie konkrétny postoj k problematike rozvojových krajín a formulovali stratégiu, ktorá by mala viesť k radikálnym zmenám. V rámci 55. zasadnutia Valného zhromaždenia OSN sa v septembri 2000 uskutočnil Miléniový samit OSN, na ktorom sa zúčastnilo 100 hláv štátov, 3 korunní princovia, 5 viceprezidentov a 47 predsedov vlád. Na samite predsedali spoločne prezidenti Fínska a Namíbie, aby sa tak symbolicky prepojil rozvinutý „Sever“ s rozvojovým „Juhom“. Výsledkom tejto iniciatívy bolo podpísanie Miléniovej deklarácie v roku 2000, ktorá nadväzuje na dohody a rezolúcie OSN z predchádzajúceho tisícročia. Podpísalo ju všetkých 189 členských štátov. Dokument obsahuje osem Miléniových rozvojových cieľov, v ktorých sa všetky členské štáty OSN zaväzujú k pomoci rozvojovým krajinám a boju proti chudobe. Miléniové rozvojové ciele zameriavajú svoju pozornosť na to, aby rozvoj v konečnom dôsledku znamenal zníženie ľudskej chudoby, rozvoj spoločnosti, ochranu ľudských práv. Bol prekonaný tradičný názor, podľa ktorého na obmedzenie chudoby je postačujúci ekonomický rast, a liberalizácia je najlepšou cestou na urýchlenie ekonomického rastu. Ukázalo sa totiž, že stratégie namierené na zvýšenie priemerného príjmu a liberalizácia trhu pri odstraňovaní chudoby vo väčšine prípadov neuspeli. Dnes už lepšie chápeme, že chudoba nie je len dôsledkom nízkych príjmov a nedostatku pracovných miest, ale pramení aj v nedostatočnom prístupe k základným sociálnym službám, nedostatočnom vzdelaní a právomociach, v nerovnosti a bezmocnosti.

⁹⁴ DEGNBOL - MARTINUSSEN, J. – ENGBERG - PEDERSEN, P.: *AID Understanding International Development Cooperation*. London : Zed Books Ltd., 2003, s. 53

V roku 2002 na Medzinárodnej konferencii Organizácie spojených národov o financovaní rozvoja, ktorá sa konala v Monterrey (The International Conference on Financing for Development – FFD) sa podpísala Monterrejská dohoda, v ktorej sa signatári zaviazali znižovať chudobu a zabezpečovať rozvoj v národnom, ale aj medzinárodnom meradle. V súvislosti s budovaním globálneho partnerstva pre rozvoj sa dohoda zaoberá ODA a ochranou proti medzinárodnej finančnej nestabilite.

Dôležitú rolu v tomto procese tvorila Svetová banka (SB), Medzinárodný menový fond (MMF) a Svetová obchodná organizácia (WTO). Aktívne sa podieľali na všetkých aktivitách vytýčených na konferencii v Monterrey, vrátane všetkých zasadnutí, okrúhlych stolov a aktivít s tým spojených ako sú napríklad spoločenské a obchodné fóra. Tieto aktivity boli organizované pred aj po konaní samotnej konferencie a boli dôležitým faktorom pri šírení a podpore myšlienky rozvoja. Okrem toho Svetová Banka v spolupráci s Medzinárodným menovým fondom vydala viacero správ a publikácií, ktoré ozrejmili ekonomické faktory rozvojeovej problematiky.

Závazkov vyplývajúcich z Monterrejského konsenzu je mnoho, ani pri ich splnení by však ODA nedosiahla požadovanú úroveň. Napriek nesporným parciálnym úspechom v jednotlivých krajinách alebo pri plnení niektorých cieľov celkovo, je nevyhnutné konštatovať, že plnenie Miléniových rozvojových cieľov (Millennium Development Goals - MDGs) zaostáva za predpokladanou dynamikou, a ich celkové splnenie do roku 2015 je ohrozené. Viaceré zdroje sa zhodli na tom, že na splnenie Miléniových rozvojových cieľov do roku 2015 by sa musela súčasná úroveň zdvojnásobiť, čo by znamenalo viac ako 100 miliárd dolárov ročne. Nasledujúce dve iniciatívy sú zamerané práve na uskutočnenie uvedeného cieľa:

- Medzinárodný finančný nástroj (International Financial Facility), ktorým britský minister financií navrhoval zvýšenie ODA na viac ako 100 miliárd dolárov prostredníctvom darcov z vyspelých krajín,
- tzv. Iniciatíva 20/20, ktorá sa zrodila v roku 1995 na Sociálnom samite v Kodani a ktorá vytvára návod na konkrétne fungovanie partnerstva vyspelých a rozvojových krajín. Podľa tejto iniciatívy by malo byť 20% štátneho rozpočtu venovaných na zaistenie základných sociálnych služieb a taktiež aj 20% z prijatej ODA by malo smerovať do oblasti sociálnych služieb. Súčasná analýza ukazuje, že iba 12 – 14% štátneho rozpočtu krajiny investujú do sociálnych služieb a iba 10 – 12% ODA smeruje na tieto účely. Z toho vyplýva, že treba zvýšiť podiel financovania sociálnych služieb na 20% zo štátneho rozpočtu na to, ak sa do roku 2015 majú naplniť podmienky Miléniových rozvojových cieľov.⁹⁵

Európska komisia v zmysle plnenia MDGs navrhla členským štátom EÚ:

- podstatný nárast v rozvojeovej pomoci s bezprostredným cieľom jej zvýšenia na úroveň 0,56 HDP v roku 2005 a s celkovým cieľom dosiahnuť 0,7% HDP v roku 2015;
- Väčšiu koherentnosť medzi politikami únie;
- Lepšiu koordináciu medzi členskými krajinami a EÚ;
- Väčší pocit vlastníctva zo strany recipientov.⁹⁶

Vstupom do medzinárodných štruktúr, vytváraním bilaterálnych a multilaterálnych zoskupení sa koncentrujú prostriedky a možnosti krajín, ktoré majú záujem pomôcť. Každá

---

⁹⁵ UNDP. *The Debt Burden & Sustainable Human Development*. [online] Technical Advisory Paper No. 4. UNDP 1999. s. 16. [cit. 2008/01/14]. Dostupné na internete

<<http://mirror.undp.org/magnet/docs/efa/techpaper4/section2.pdf>>

⁹⁶ EURACTIV. Komisia tvrdo na rozvojové krajiny. [online] Aktualizované 20.5.2005. [cit. 2006/09/10]. Dostupné na internete

<<http://www.euractiv.sk/?a=show&cid=3822&pid=124&sid=124>>

krajina má možnosť určiť si vlastné rozvojové priority v súlade s medzinárodnými stratégiami tak, ako je to napríklad uvedené v dokumente Organizácie spojených národov Miléniové rozvojové ciele, alebo v dokumentoch vypracovaných expertmi Svetovej banky, zameraných na znižovanie chudoby v rôznych regiónoch sveta, prípadne expertmi mimovládnych organizácií, tzv. NGOs.

Dokument Miléniové rozvojové ciele obsahuje osem cieľov tzv. MDGs, ktoré zahŕňajú globálne najzávažnejšie problémy rozvojového sveta.⁹⁷

Miléniové rozvojové ciele sú kvantitatívne a časovo vymedzené a v globálnom meradle vyzývajú k aktívnej participácii všetkých štátov a medzinárodných organizácií na odstraňovaní extrémnej chudoby a hladu, dosiahnutí celosvetovej úrovne základného vzdelania, podpore rodovej rovnosti a posilnení práv žien, zredukovaní detskej úmrtnosti, zabezpečenie udržateľnosti životného prostredia a vývoj globálneho partnerstva pre rozvoj.

V rámci 8 cieľov a 18 zámerov je stanovených 53 indikátorov, na základe ktorých sa priebežne monitorujú čiastkové výsledky pri dosahovaní miléniových rozvojových cieľov. Dosiahnutie dobrých výsledkov pri riešení problému v rámci jedného cieľa nemusí znamenať celkový pozitívny výsledok v dôsledku nedostatočného synergického efektu. Preto musíme chápať rozvojové ciele ako celok. Aby boli dosiahnuté komplexné výsledky, je treba bojovať za ich splnenie v širšom meradle.

Zatiaľ najkomplexnejšie hodnotenie dosahovania pokroku miléniových rozvojových cieľov je Správa o miléniových rozvojových cieľoch.⁹⁸ Na súbore údajov pracovali organizácie pôsobiace v rámci aj mimo systému OSN vrátane Svetovej banky a Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD).

Odstránenie extrémnej chudoby a hladu, vyplývajúce z nedostatočných príjmov a s tým súvisiacich zlých životných podmienok je hlavnou myšlienkou miléniovej iniciatívy. Na tento cieľ úzko nadväzujú ostatné rozvojové ciele, ktoré sú zamerané na rôzne podoby chudoby. Podľa údajov svetového spoločenstva do r. 1990 z 5,3 mld. Celosvetovej populácie 1,3 mld. ľudí žilo v extrémnej chudobe, čo bolo približne 20% celkovej populácie. Splnenie rozvojového cieľa stanoveného na zníženie uvedeného podielu na polovicu pri priemernej populačnej dynamike by znamenalo, že počet extrémne chudobných by v roku 2015 nemal presiahnuť 0,9 mld. ľudí.

V roku 2007 predložila OSN Správu o Miléniových rozvojových cieľoch 2007. Nasledujúca tabuľka uvádza podiel ľudí žijúcich z príjmu menej ako 1 USD na deň podľa regionálneho hľadiska.

---

⁹⁷ Miléniové rozvojové ciele (MDGs) a zámery vychádzajú z Miléniovej deklarácie. Deklaráciu podpísalo 189 krajín v septembri 2000. MDGs predstavujú partnerstvo medzi rozvinutými a rozvojovými krajinami, ktoré je podľa Deklarácie odhodlané „vytvoriť prostredie, ktoré napomáha rozvoj a odstránenie chudoby” Cieľ 1: Odstrániť extrémnu chudobu a hlad, Cieľ 2: Dosiahnuť univerzálne základné vzdelanie, Cieľ 3: Podporiť rodovú rovnosť a posilniť postavenie žien, Cieľ 4: Znížiť detskú úmrtnosť, Cieľ 5: Zlepšiť zdravie matiek, Cieľ 6: Bojovať proti HIV/AIDS, malárii a ďalším chorobám, Cieľ 7: Zabezpečiť environmentálnu udržateľnosť, Cieľ 8: Rozvíjať globálne partnerstvo pre rozvoj.

Pozri: Millennium Development Goals <<http://www.un.org/millenniumgoals/goals.html>>

⁹⁸UN. *Millennium Development Goals Report 2007* [online]. New York: UN, 2007 [cit. 2007/08/31]. Dostupné na internete: <<http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/mdg2007.pdf>>

Tabuľka 2**Podiel ľudí žijúcich z príjmu menej ako 1 USD na deň, vybrané regióny⁹⁹**

Región	v roku 1999 (v %)	v roku 2004 (v %)
Subsaharská Afrika	45,9	41,1
Južná Ázia	33,4	29,5
Východná Ázia	17,8	9,9
Latinská Amerika a Karibik	9,6	8,7
Juhovýchodná Ázia	8,9	6,8
Západná Ázia	2,5	3,8
Severná Afrika	2,0	1,4
Tranzitívne krajiny JV Európy	1,3	0,7
Spoločenstvo nezávislých štátov	5,5	0,6

Zdroj: OSN. *Správa o Miléniových rozvojových cieľoch 2007, New York 2007.*

Na základe uvedených údajov je viditeľný výrazný pokrok pri dosahovaní cieľa znížiť extrémnu chudobu o polovicu do roku 2015. Od roku 1999 klesol počet ľudí žijúcich v extrémnej chudobe z 32 % (1,25 miliardy v roku 1990) na 19 % (980 miliónov v roku 2004). Predpoklad splnenia cieľa zredukovať chudobu sa podľa správy podarí dosiahnuť v globálnom meradle aj vo väčšine regiónov. Najväčšou výzvou je región subsaharskej Afriky. Nárast počtu chudobných ľudí sa stabilizoval a chudoba v tomto regióne klesla. Napriek čiastkovým úspechom, miera priepasti chudoby¹⁰⁰ v subsaharskej Afrike zostáva najvyššia na svete a v porovnaní s ostatnými regiónmi sveta svedčí o výraznej ekonomickej zaostalosti tohto regiónu. Výrazná redukcia extrémnej chudoby sa dosiahla aj v Južnej, Juhovýchodnej a Východnej Ázii. V Západnej Ázii však sa za rovnaké obdobie miera chudoby viac než zdvojnásobila.

Správa ďalej uvádza, že počet detí s pravidelnou školskou dochádzkou sa zvýšil a počet detí zapísaných na základné vzdelanie v rozvojových krajinách narástol z 80 % v 1991 roku na 88 % v roku 2005.

Nižšia vzdelanosť žien ako mužov je zároveň príčinou pretrvávajúcej nerovnosti pohlaví. Na základe štatistik sa dokázala silná korelácia medzi chudobou rodiny a počtom detí ženského pohlavia, ktoré nenavštevujú školu. Deti v dobre situovaných rodinách majú bez ohľadu na pohlavie rovnakú šancu na vzdelanie, pre chudobné rodiny je často hodnota dievčenskej práce väčšia ako očakávané príjmy po ukončení ich vzdelania. Celkovo je však trend vzdelávania dievčat rastúci, v niektorých krajinách, napr. Arménsku, Mongolsku, južnej Afrike, Srí Lanke a Venezuele, rastie počet dievčat zapísaných do škôl rýchlejšie ako počet chlapcov.¹⁰¹ V rámci boja za rovnoprávnosť žien sa zmenila situácia najmä v oblasti ich zapojenia do politiky a verejnej správy. Z celkového pohľadu sa ani napriek tomuto pokroku nepodarilo v tejto oblasti dosiahnuť očakávaný výsledok.

Celkovo sa znížila aj úmrtnosť detí do 5 rokov života. V rokoch 1960 až 1990 sa v rozvojových krajinách podarilo znížiť úmrtnosť novorodencov a detí do 5 rokov o viac ako polovicu. Vo vybraných krajinách ako Čína, Srí Lanka alebo Vietnam sa úmrtnosť podarilo znížiť o vyše tri štvrtiny. Úspechy boli zaznamenané najmä vďaka preventívnym očkovaniam, napr. proti osýpkam.

⁹⁹ 1USD/deň v 1985 PKS, 1,50 USD/ deň v 1993 PKS, 2 USD/deň v 2004 PKS.

¹⁰⁰ Miera priepasti chudoby (poverty gap ratio: výskyt x hĺbka chudoby).

¹⁰¹ Partnership in Statistics for Development in the 21st century. *A Better world*. [online]. Paris 21 2000. [cit. 2008/01/14]. Dostupné na internete <<http://www.paris21.org/betterworld/gender.htm>>

Výrazné zmeny sa nepodarilo dosiahnuť v oblasti zlepšovania materského a reprodukčného zdravia. Viac než pol milióna žien ročne umiera v dôsledku komplikácií počas tehotenstva a pri pôrode, ktorým možno predísť a ktoré sú liečiteľné. Matky zomierajú hlavne v dôsledku infekcií, nadmernej strate krvi alebo nebezpečného prerušenia tehotenstva. Podľa kvalifikovaných odhadov v r. 1995 vo svete zomrelo 514 tisíc matiek pri komplikáciách spojených s tehotenstvom a pôrodom, pričom 99% úmrtí pripadá na rozvojové krajiny. Nepodarilo sa dosiahnuť výraznejší pokrok ani v snahe zredukovať počet podvyživených detí.

Alarmujúcim faktom je aj to, že úmrtnosť zapríčinená AIDS narástla v minulom roku v celosvetovom meradle na 2,9 milióna ľudí, pričom v roku 2001 podľahlo tejto chorobe 2,2 miliónov a 15 miliónov detí stratilo pre túto chorobu jedného alebo oboch rodičov. V oblasti kontroly šírenia malárie a epidémie tuberkulózy sa dosiahli pozitívne výsledky.

Nastal pokrok aj vo vývoji energetických technológií. Napriek tomu sa zvyšuje objem emisií a skleníkových plynov a klimatické zmeny spôsobujú závažné celosvetové riziká do budúcnosti. Princíp udržateľnosti sa spája so zodpovednosťou o budúce generácie. Miléniové ciele vyžadujú, aby sa udržateľnosť stala súčasťou národných programov a politík. Na hodnotenie udržateľnosti sa sledujú zmeny v zalesnených plochách, energetická efektivita, množstvo emisií CO₂ a ochrana biodiverzity. V rámci tohto cieľa sú vytýčené aj snahy na zlepšenie prístupu k zdrojom nezávadnej pitnej vody a podmienok okolo 100 mil. obyvateľov žijúcich v slumoch. V preplnených slumoch bez prístupu ľudí k službám sa zvyšuje riziko nakazenia chorobami a následne úmrtnosti.¹⁰² Koncepcia trvaloudržateľného rozvoja bola integrovaná do súčasnej rozvojovej teórie, ktorá vychádza z multidimenzionálneho konceptu. Na základe tohto konceptu neexistuje jeden model rozvoja, ale naopak sa zdôrazňuje dôležitosť individuálneho prístupu podľa špecifických podmienok v tej - ktorej krajine. Na základe takéhoto prístupu vznikla potreba udržateľnosti výsledkov tak aby bol rozvoj „trvalo udržateľný“. Tento koncept sa vyvinul v dôsledku rastúcich obáv o životné prostredie, ktorého devastácia by mohla mať katastrofálny dopad na všetky krajiny sveta. Vedci, akademici, ale aj ekologickí aktivisti začali upozorňovať na to, že prudký rozvoj priemyslu a poľnohospodárstva má negatívny dopad na znečistenie vody, pôdy, ale aj ovzdušia. Trvaloudržateľný rozvoj nie je nová myšlienka. V procese historického vývoja mnohé kultúry uznávali potrebu zosúladenia ekonomiky, spoločnosti a životného prostredia. V súčasnom ponímaní sa do tohto konceptu zaradila ďalšia dimenzia – globálna spoločnosť. Gro H. Brundtland ho v správe Our Common Future (1987) definoval ako „rozvoj, ktorý umožňuje naplniť potreby súčasnej generácie bez toho, aby boli ohrozené možnosti naplniť potreby generácií budúcich“.¹⁰³ Podľa tohto reportu je dôležité prekonať sústavnú degradáciu bez toho aby sa spoločnosť musela vzdať ekonomického rozvoja, spoločenskej rovnováhy a spravodlivosti. Na to aby bolo možné tieto predpoklady splniť, musia sa prepojiť tri oblasti spoločenského, ekonomického a environmentálneho prostredia známe ako spoločenský, ekonomický a environmentálny pilier trvaloudržateľného rozvoja. Koordinujúcim je štvrtý pilier správy verejných vecí, tzv. „good governance“.¹⁰⁴

---

¹⁰² UN. *Millennium Development Goals*. [online] official website.[cit. 2007/11/22]. Dostupné na internete <<http://www.un.org/millenniumgoals/>>

¹⁰³ UN Documents Cooperation Circles. *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. [online]. [cit. 2007/11/22]. Dostupné na internete <<http://habitat.igc.org/open-gates/ocf-ov.htm#I.3>>

¹⁰⁴ CIDA. *Sustainable Development Strategy: 2007–2009*. Catalogue No. CD4-12, 2007, s. 40.

Sociálny pilier: zdravie, rovnosť, diverzita, bezpečnosť a prístup k sociálnym službám a ich dopad na ľudí;

Ekonomický pilier: ekonomický rast a efektívne využívanie finančných zdrojov;

Environmentálny pilier: prevencia znečisťovania, efektívny manažment prírodných zdrojov a environmentálna vyváženosť.

Pilier správy verejných vecí tzv. „good governance“: optimálny systém vládnutia, dobré spravovanie vecí verejných.¹⁰⁵ Stratégie na dosiahnutie trvalo udržateľného rozvoja sa ďalej formovali na sérii samitov OSN v Rio de Janeiro (1992), Kyote (1997) a v Johannesburgu (2002).

V dokumente Svetovej banky Rozvojová správa sveta¹⁰⁶ sa za príčinu nedostatočného pokroku považuje skutočnosť, že výsledky hospodárskeho rastu nie sú rovnomerne prerozdelené. Niektoré krajiny bojujú s bezpečnostnými problémami a politickou nestabilitou.

V rámci posledného cieľa Rozvíjať globálne partnerstvo pre rozvoj¹⁰⁷ sa vyspelé ekonomiky zaviazali výrazne zvýšiť poskytovanú oficiálnu rozvojovú pomoc ekonomicky slabším štátom. Rozvinuté krajiny sa zaviazali poskytnúť vlastné zdroje na financovanie projektov v rozvojových krajinách, implementovať reformy na posilnenie dobrého vládnutia, klásť dôraz na definovanie potrieb chudobnými krajinami, podporovať demokraciu, ľudské práva a sociálnu spravodlivosť. Pomoc a zmena postojov rozvinutých krajín je kľúčovým predpokladom na splnenie Miléniových rozvojových cieľov. Všeobecný princíp rozvojovej pomoci vychádza z predpokladu, že chudobné krajiny nemôžu vyriešiť svoje problémy, kým sa neodstráni clá, kvóty a dotácie, ktoré zabraňujú prístupu exportných komodít rozvojových krajín na trhy rozvinutých. Zadlženosť a nedostatok zdrojov financovania je možné odstrániť iba pomocou odpúšťania dlhov rozvinutými krajinami. Miléniové ciele sa dajú naplniť iba vytvorením globálneho partnerstva, obchodného a finančného systému, ktorý by umožňoval rovnaké postavenie rozvinutých ako aj rozvojových krajín.

Najvyspelejšie krajiny sveta sa dokonca počas stretnutia ich predstaviteľov v Gleneagles v roku 2005 zaviazali do konca roku 2010 zdvojnásobiť pomoc Afrike. Celkový objem oficiálnej rozvojovej pomoci však v období medzi rokmi 2005 a 2006 v skutočnosti klesol o 5,1 %. Iba päť prispievajúcich krajín dosiahlo alebo prevýšilo cieľ Organizácie Spojených národov alokovať 0,7 % HDP vyspelých krajín na rozvojovú pomoc. Bohatstvo vyspelých krajín rastie stále rýchlejšie ako pomoc poskytovaná rozvojovým krajinám.

ZÁVER

V súvislosti so snahou o splnenie globálne akceptovaných Miléniových cieľov medzinárodné organizácie stále vyzývajú členské štáty, aby zvýšili objemy poskytovanej pomoci.¹⁰⁸ Súčasná rozvojová pomoc je diverzifikovaná do rôznych oblastí ekonomického a sociálneho života, najväčšie objemy však smerujú prioritne na podporu najchudobnejších vrstiev obyvateľstva. Ak rozvojová pomoc nie je koherentná a koordinovaná, vytvára môže spôsobiť závislosť rozvojových štátov od pravidelného prílevu a paralyzuje tak funkciu

---

¹⁰⁵ Kanadská rozvojová agentúra CIDA v stratégii na roky 2007 – 2009 rozšírila model troch pilierov trvaloudržateľného rozvoja o tzv. „good governance“. Bez optimálneho systému vládnutia, ktorý by koordinoval prvé tri piliere stratégie TUR nemôže byť úspešná.

¹⁰⁶ WORLD BANK: *World development report 2006. Equity and development*. Washington, DC : Oxford University Press, 2006, s. 107.

¹⁰⁷ UN. *Millennium Development Goals*. [online] official website. [cit. 2007/11/22]. Dostupné na internete: <<http://www.un.org/millenniumgoals/>>

¹⁰⁸ Napr. OECD: *OECD report 2007*. [online]. [cit. 2008/04/14]. Dostupné na internete: <http://www.oecd.org/document/38/0,2340,fr_2649_33721_38144422_1_1_1_1,00.html> ,

a potrebu sociálneho systému. Medzinárodné organizácie a donori zabezpečujú stavbu infraštruktúry, starostlivosť o najslabšie sociálne vrstvy, čo môže vytvárať určitú formu apatie štátu podieľať sa na riešení problémov a snažiť sa zaradiť medzi rozvinuté štáty pri rozhodovaní o ich vlastnej budúcnosti. Vývoj spoločnosti v súčasnosti dospel do štádia, keď rozvinuté štáty proklamujú solidaritu s rozvojovými a podieľajú a na budovaní ekonomiky rozvojových štátov. Výchova a vzdelávanie sú jednou z najpreferovanejších foriem rozvojovej pomoci, ktoré vedú spoločnosť v rozvojových štátoch k tomu, aby bola sama schopná starať sa o tých menej šťastných a aby cítili zodpovednosť za ich budúcnosť.

V dielach viacerých autorov (napr. Jeffrey Sachs, Adam Szirmai) sa pri snahe o dosiahnutie nezávislosti rozvojových štátov od rozvojovej pomoci prikladá význam obchodu ako stimulu pre udržateľnosť procesu rozvoja. Podľa nich je medzinárodný obchod jednou z ciest ako zmeniť postavenie rozvojových štátov z pozície recipientov na úroveň partnerov. Podmienkou je, aby obchodné vzťahy prebiehali korektne a nezneužívali ekonomicky menej vyspelý štát. Rozvojová pomoc v praxi nemusí byť vždy stimulom pre rozvoj krajiny, ale iba primárnym riešením problémov najslabších vrstiev obyvateľstva, ktoré by sa dalo definovať aj ako snaha vyspelých štátov o „zmenšenie disparít medzi chudobnými a bohatými“. Hoci sa stále viac hovorí o prenesení zodpovednosti za svoju budúcnosť na samotné rozvojové štáty, pretože finančné toky vo forme rozvojovej pomoci nemajú trvalý a udržateľný charakter¹⁰⁹, do popredia sa dostáva úloha obchodu, ktorá pomôže rozvojovému štátu stať sa samostatným a nezávislým od rozvojovej pomoci, kým rozvojové štáty nebudú mať príležitosť podieľať sa na tvorbe pravidiel medzinárodného obchodu a na tvorbe rozvojovej politiky, nemôžeme očakávať úspechy v oblasti rozvoja v rozvojových štátoch. Samostatnosť a dlhodobá a udržateľná „rozvinutosť“ sa prejaví v momente, keď sa štát stane konkurencieschopným, a na medzinárodnej úrovni v rámci obchodu aj politicky. Úlohu rozvojovej pomoci chápeme ako prostriedok, ktorým sa rozvojové štáty pripravujú na pozíciu a úlohu partnera v medzinárodných ekonomických aj politických vzťahoch.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. CIDA. *Sustainable Development Strategy: 2007–2009*. Catalogue No. CD4-12 2007. 53 s. ISBN 0-662-49689-2
2. DAC OECD: *Shaping the 21st Century: The Contribution of Development Cooperation*. Long summary. Paris : OECD 1996. 24 s.
3. DEGNBOL - MARTINUSSEN, J. – ENGBERG - PEDERSEN, P.: *AID Understanding International Development Cooperation*. London : Zed Books Ltd. 2003. 350 s. ISBN 1-84277-039-X
4. EURACTIV. Komisia tvrdo na rozvojové krajiny. [online] Aktualizované 20.5.2005. [cit. 2006/09/10]. Dostupné na internete: <<http://www.euractiv.sk/?a=show&cid=3822&pid=124&sid=124>>
5. FOLTÝN, J., HŘÍCH, J.: *Rozvojová pomoc a mezinárodní organizace*. Medzinárodné otázky - časopis pre medzinárodné vzťahy, medzinárodné právo, diplomaciu, hospodárstvo a kultúru, č. 3/2001, ročník X. s. 3 – 17. ISSN 1210-1583
6. KOL. AUTOROV: *Medzinárodná politická ekonomie*. Praha : Masarykova univerzita, 2006. 159s. ISBN 80-210-4121-8
7. LIPKOVÁ, E. a kol.: *Medzinárodné hospodárske vzťahy*. Bratislava : Sprint, 2006. 416 s. ISBN 80-89085-55-5

---

¹⁰⁹ MARTINUSSEN, J.: *Society, State and Market. A guide to competing theories of development*. Fernwood : Zed Books 2003.

8. MARTINUSSEN, J.: *Society, State and Market. A guide to competing theories of development*. Fernwood : Zed Books 2003. 400 s. ISBN 13:978-1-895686-72-2
9. MEIER, M.G. – STIGLITZ, J. E.: *Frontieres of Economic Development*. New York: 2002, Oxford University Press. 596 s. ISBN 0-19-521592-3
10. OECD: OECD report 2007. [online]. [cit. 2008/04/14]. Dostupné na internete: <http://www.oecd.org/document/38/0,2340,fr_2649_33721_38144422_1_1_1_1,00.html>
11. PARTNERSHIP IN STATISTICS FOR DEVELOPMENT IN THE 21ST CENTURY. *A Better world*. [online]. Paris 21, 2000. [cit. 2008/01/14]. Dostupné na internete <<http://www.paris21.org/betterworld/gender.htm>>
12. PANOS EASTERN AFRICA. *The Evolution of Development Theory and Practice: A Background to Understanding the Poverty Reduction Approach to Development*. [online]. Panos Eastern Africa 2005 [cit. 2008/01/15]
13. <http://www.panoseasternafrica.org.ug/index.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=7&Itemid=26>
14. RUSNÁK, U. a kol.: *Rozvojová pomoc a spolupráca*. Bratislava : Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 2002. 152 s. ISBN 80-891-01-3
15. SAMUELSON, P. A. - NORDHAUS, W. D.: *Economics*. New York : McGraw-Hill, 1985. 878 s. ISBN 00-7054-865-1
16. SENGUPTA a kol.: *Reflections on the Right to Development*. Sage Publications Ltd, 2005. 366 s. ISBN 81-7829-513-X.
17. SOUBBOTINA, T. P.: *Beyond Economic Growth – An Introduction to Sustainable Development*. Second Edition. The World Bank, Washington D.C., 2004.
18. STIGLITZ, J. E.: *Making Globalisation Work*. New York : Norton and Company 2006. 374 s. ISBN 0-393-06122-1
19. SZIRMAI, A.: *The Dynamics of Socio-Economic Development*. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 711 s. ISBN 0-521-52084-3
20. TRUMAN H. S. Inaugural address, Thursday, January 20, 1949. [online]. *From Revolution to Reconstruction - an .HTML project*. Last update: 2003-03-06 [cit. 2008/01/15]. Dostupné na internete: <<http://odur.let.rug.nl/~usa/P/ht33/speeches/truman.htm>>
21. UN Documents Cooperation Circles. *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. [online]. [cit. 2007/11/22]. Dostupné na internete <<http://habitat.igc.org/open-gates/ocf-ov.htm#I.3>>
22. UN. *Millennium Development Goals Report 2007* [online]. New York: UN, 2007 [cit. 2007/08/31]. Dostupné na internete: <<http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/mdg2007.pdf>>
23. UNDP. *The Debt Burden & Sustainable Human Development*. [online] Technical Advisory Paper No. 4. UNDP 1999. s. 16. [cit. 2008/01/14]. Dostupné na internete: <<http://mirror.undp.org/magnet/docs/efa/techpaper4/section2.pdf>>
24. WORLD BANK: *World development report 2006. Equity and development*. Washington, DC : Oxford University Press 2006. 324 s. ISBN 0-8213-6249-6

KONTAKT

Mgr. Ivana Raslavská, PhD.
 Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
 Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita v Bratislave
 E-mail: ivana@rdj.be

ABSTRAKT

Článok je venovaný problematike diplomatickej služby. Autor sa snaží poukázať predovšetkým na vzťah medzi zahraničnou politikou štátu a diplomatickou službou ako nástroja na jej realizáciu. Cieľom príspevku je poukázať najmä na zmeny, ktorými prechádza diplomatická služba, vrátane diplomatickej služby SR, v období globalizácie, s dôrazom na jej prístup, nových aktérov, metód, agendy a pod. Článok je zároveň príspevkom v rámci projektu aplikovaného výskumu „Politicko-právne, ekonomické a bezpečnostné aspekty fungovania zastupiteľského úradu SR“, ktorý rieši výskumný tím na FMV EU v Bratislave, realizovaný na FMV Ekonomickej univerzity v Bratislave ako riešiteľskom pracovisku.

ABSTRACT

The article deals with a problem of the diplomatic service. The author's aim is to point out the relations between the foreign policy of a state and the diplomatic service as the means of its implementation. The aim of this article is to point out changes, especially those ones in diplomatic services, including Slovak diplomacy, during globalization. The emphasis is put on a paradigm, new participants, methods, agenda etc. The article is at the same time an contribution to a projekt of the applied research „Political, legal, economic and security aspects of a functioning the Slovak Embassy“, which has been carried out by a team of researchers in the Faculty of International Relations, University of Economics in Bratislava.

Úvod

Diplomaciu, resp. diplomatickú službu (niekedy nazývanú aj ako zahraničná služba) vnímame na účely tohto článku z užšieho pohľadu ako „súhrnné označenie do istej miery formalizovaných prostriedkov a činností štátnych inštitúcií a jednotlivcov s cieľom realizovať ciele a úlohy, ktoré tvoria celkový komplex zahraničnej politiky štátu“¹¹⁰ resp. ako výkon zahraničnej služby štátu zameranej na plnenie úloh štátnej správy a vykonávanie štátnych záležitostí týkajúcich sa zahraničnej politiky a vzťahov Slovenskej republiky k ostatným štátom a medzinárodným organizáciám, vykonávanú ako osobitný druh štátnej služby v štátnozamestnaneckom pomere, resp. výkon práce vo verejnom záujme. Vykonáva sa v priesečníku zahraničnopolitických a zahranično-vzťahových aktivít najvyšších ústavných a iných orgánov a inštitúcií Slovenskej republiky, realizovaných najvyššími predstaviteľmi štátu ako aj profesionálnymi (kariérnymi) diplomatickými zástupcami, pôsobiacimi v rámci špecializovaných inštitúcií, predovšetkým Ministerstva zahraničných vecí (MZV SR). Tento medzinárodný prvok spôsobuje jej špecifické postavenie v systéme štátnej správy Slovenskej republiky. Vychádza sa z chápania zahraničnej služby ako činnosti zameranej na plnenie úloh štátnej správy (vykonávanie štátnych záležitostí), čo zodpovedá zákonu o štátnej službe. V konečnom dôsledku je úlohou zahraničnej služby vytvárať podmienky na presadzovanie záujmov štátu a ochranu práv jeho občanov v zahraničí.

Na rozdiel od iných inštitúcií štátnej správy je pre výkon zahraničnej služby charakteristické pravidelné striedanie pôsobenia zamestnancov v tuzemsku (najmä v ústredí MZV SR, resp. iných ústredných orgánov štátnej správy) a v cudzine v pomerne krátkych intervaloch. Najmä s pôsobením v cudzine sú spojené osobitné nároky na odbornú, ale aj psychickú a fyzickú pripravenosť zamestnancov; zamestnanci sú vystavení špecifickým

¹¹⁰ Hubinger, V.: Encyklopedie diplomacie. Praha: Nakladatelství Libri, 2006. ISBN 80-7277-296-1, s.42.

zdravotným a bezpečnostným rizikám v miestach pôsobenia a rovnako aj inštitucionálne osobitosti, vyplývajúce z medzinárodných zmlúv, medzinárodnej obyčaje a praxe (napríklad režim diplomatických zástupcov, diplomatické hodnosti a podobne), ktoré sa nevyskytujú v iných oblastiach štátnej správy. Vychádza sa pritom zo zásady profesionality zahraničnej služby, jej nepolitickej povahy a zabezpečenia zodpovedajúceho postavenia diplomatických aj nediplomatických zamestnancov v zahraničnej službe.

Obsahom článku je stručná identifikácia organizačno-právnych, historických, politicko-koncepčných a organizačno-inštitucionálnych aspektov fungovania zahraničnej služby SR od vzniku samostatnej SR 1.1.1993.

1 Organizačno-právne determinanty výkonu zahraničnej služby

Do okruhu vnútroštátnych orgánov pre medzinárodné styky, podieľajúcich sa aj na výkone diplomacie, patrí predovšetkým prezident SR, vláda SR a ústredné orgány štátnej správy, predovšetkým ministerstvá.

Prezident Slovenskej republiky podľa čl. 102 ods. a) a b) Ústavy SR zastupuje Slovenskú republiku navonok, dojednáva a ratifikuje medzinárodné zmluvy, pričom dojednávanie medzinárodných zmlúv môže preniesť na vládu Slovenskej republiky alebo so súhlasom vlády na jej jednotlivých členov a prijíma, poveruje a odvoláva vedúcich diplomatických misií. Prezident SR využil svoju ústavnú právomoc a rozhodnutím z 30. 8. 1993, publikovaným pod č. 205/1993 Z.z. preniesol právomoci dojednávať niektoré medzinárodné zmluvy, na ktoré nie je potrebný súhlas NR SR, na vládu SR, alebo so súhlasom vlády SR na jej jednotlivých členov.

Vláda SR, v súlade s čl. 119 Ústavy SR rozhoduje v zbere o zásadných otázkach vnútornej a zahraničnej politiky, o medzinárodných zmluvách Slovenskej republiky, ktorých dojednávanie preniesol na vládu prezident Slovenskej republiky a o súhlase s prenesením dojednávanie medzinárodných zmlúv podľa čl. 102 ods. 1 písm. a) na jej jednotlivých členov. V rámci svojej pôsobnosti sa aktívne zúčastňuje na procese vymenúvania a odvolávania vedúcich diplomatických misií.

Všeobecná pôsobnosť ministerstiev je vymedzená predovšetkým zákonom č. 575/2001 Z.z. o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy v znení neskorších predpisov (tzv. kompetenčný zákon) a následne podrobnejšie špecifikovaná ich štatútni a ostatnými internými právnymi predpismi. Osobitné postavenie v tejto súvislosti samozrejme prináleží Ministerstvu zahraničných vecí SR, ktoré sa podieľa na tvorbe jednotnej štátnej zahraničnej politiky, uskutočňuje túto politiku, vykonáva v rozsahu svojej pôsobnosti štátnu správu a plní ďalšie úlohy ustanovené v ústavných zákonoch, zákonoch a iných všeobecne záväzných právnych predpisoch. V súlade s ust. par. 3, 14 zák. č. 575/2001 Z.z. MZV SR ako ústredný orgán štátnej správy SR pre oblasť zahraničnej politiky a vzťahy SR k ostatným štátom a medzinárodným organizáciám o.i. zabezpečuje:

- a) ochranu práv a záujmov Slovenskej republiky a jej občanov v zahraničí,
- b) riadenie zastupiteľských úradov Slovenskej republiky v zahraničí,
- c) styky s orgánmi a predstaviteľmi cudzích štátov v Slovenskej republike a v zahraničí,
- d) hospodárenie a nakladanie s majetkom Slovenskej republiky v zahraničí,
- e) koordináciu prípravy a vnútroštátneho prerokovania, uzatvárania, vyhlasovania a vykonávania medzinárodných zmlúv.

Štatút MZV SR vymedzuje priamu riadiacu, resp. koordinačnú pôsobnosť ministerstva v procese výkonu zahraničnej služby. Čl. 4 Štatútu, o.i. vymedzuje, nasledovné hlavné úlohy ministerstva:

- riadi a usmerňuje realizáciu zahraničnej politiky n koordinuje jednotné uplatňovanie záujmov Slovenskej republiky vo vzťahu k zahraničiu

- vypracúva a predkladá na schválenie vláde Slovenskej republiky koncepciu a zameranie zahraničnej politiky Slovenskej republiky a analýzu dosiahnutých výsledkov
- poskytuje vláde Slovenskej republiky, Národnej rade Slovenskej republiky, prezidentovi Slovenskej republiky a v rámci koordinácie zahraničnej politiky aj ministerstvám a ostatným ústredným orgánom štátnej správy, informácie a analýzy z oblasti zahraničnej politiky a medzinárodných vzťahov
- zabezpečuje informácie pre ústavných činiteľov Slovenskej republiky z oblasti medzinárodných vzťahov a pre tento účel koordinuje a vyhodnocuje v príslušnom rozsahu informácie a aktivity ostatných rezortov spojené s presadzovaním zahraničnopolitických záujmov Slovenskej republiky
- zabezpečuje styky s orgánmi a predstaviteľmi cudzích štátov v Slovenskej republike a v zahraničí, riadi, koordinuje a usmerňuje aktivity štátnych inštitúcií v rámci medzinárodných organizácií
- koordinuje činnosť ústavných orgánov a iných orgánov a inštitúcií Slovenskej republiky súvisiacu s ich medzinárodnými aktivitami. Sprostredkováva a pomáha udržiavať ich styky s orgánmi a úradmi cudzích štátov. V rámci koordinácie zahraničnopolitických aktivít členov vlády, štátnych tajomníkov a vedúcich ostatných ústredných orgánov štátnej správy Slovenskej republiky a poskytuje pomoc pri ich príprave a realizácii
- spolupracuje s cudzími zastupiteľskými úradmi v Slovenskej republike a napomáha rozvíjanie ich stykov s ústrednými orgánmi a inštitúciami Slovenskej republiky a akredituje ich členov.
- riadi zastupiteľské úrady Slovenskej republiky
- riadi činnosť slovenských inštitútov v zahraničí
- zabezpečuje hospodárenie a nakladanie s majetkom Slovenskej republiky v zahraničí
- vykonáva konzulárnu agendu, vízovú a pasovú agendu v zahraničí a vydáva diplomatické a služobné pasy
- zabezpečuje umiestnenie a vecné potreby zastupiteľských úradov cudzích štátov na území Slovenskej republiky a členov ich misie.¹¹¹

Členstvo SR v medzinárodných organizáciách a najmä členstvo v EÚ významne internacionalizovalo pôsobnosť ústredných orgánov štátnej správy SR s neustále sa znižujúcou sprostredkovateľskou činnosťou MZV SR. Vo vzťahu k realizácii zahraničnej politiky a následne diplomatickej služby sa v kategórii ústredných orgánov štátnej správy najvýznamnejšie angažujú Ministerstvo hospodárstva SR, Ministerstvo obrany SR, Ministerstvo vnútra SR a Ministerstvo kultúry SR.

Ministerstvo hospodárstva SR je podľa par. 6 zákona 575/2001 Z. z. ústredným orgánom štátnej správy o.i. pre zahraničný obchod a kontrolu zákazu vývoja, výroby, skladovania, použitia obchodu s chemickými zbraňami a prekursorami potrebnými na ich výrobu. Spolupracuje s MZV SR v zahranično-ekonomickej oblasti najmä pri usmerňovaní vonkajších ekonomických vzťahov a podpore proexportnej politiky a v súlade s princípmi jednotnosti a nedeliteľnosti slovenskej zahraničnej služby pri zriaďovaní a vytváraní podmienok na efektívnu činnosť obchodno-ekonomických oddelení, ktoré sú súčasťou zastupiteľských úradov Slovenskej republiky.

V rámci všeobecnej kompetencie riadenia ozbrojených síl SR spolupracuje Ministerstvo obrany SR s MZV SR pri zabezpečovaní plnenia úloh spojených so začleňovaním Slovenskej republiky do európskych a euroatlantických bezpečnostných štruktúr a pri naplňovaní zahraničnopolitických záujmov Slovenskej republiky v oblasti bezpečnostnej politiky,

---

¹¹¹ Cit. podľa www.mzv.sk

mierových operácií vrátane účasti Slovenskej republiky v mierových misiách OSN a iných medzinárodných organizáciách, problematiky odzbrojenia, kontroly zbrojenia a ďalších otázok, o.i. vysíla a metodicky riadi vojenských atašé (pridelencov) pôsobiacich na zastupiteľských úradoch SR.

Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky je ústredným orgánom štátnej správy o.i. pre podporu kultúry Slovákov žijúcich v zahraničí, prezentáciu slovenskej kultúry v zahraničí. Spolupracuje v tejto súvislosti s MZV SR pri koordinácii pomoci štátnych a neštátnych ustanovizní Slovenskej republiky zahraničným Slovákom a pri vypracúvaní dlhodobej koncepcie štátnej politiky vo vzťahu k zahraničným Slovákom a metodicky riadi činnosť slovenských inštitútov v zahraničí v oblasti ich kultúrneho pôsobenia.

MZV SR spolupracuje pri výkone zahraničnej služby s MV SR v oblasti šifrovej služby, s Ministerstvom spravodlivosti SR v oblasti medzinárodného práva súkromného a procesného, v oblasti právneho styku s cudzinou v trestných veciach.

Slovenský právny poriadok **neupravuje** proces vzniku, fungovania a zániku zahraničných orgánov SR pre medzinárodné styky. SR aplikuje, v tejto súvislosti, základné zásady tzv. legačného práva a opiera sa najmä o Viedenský dohovor o diplomatických stykoch (uverejnený vo Vyhláske ministra zahraničných vecí č. 157/1964), Viedenský dohovor o konzulárnych stykoch (uverejnený vo Vyhláske ministra zahraničných vecí č. 32/1969) a Dohodu o osobitných misiách schválená Valným zhromaždením OSN 8. decembra 1969. V súlade s uvedenými dokumentmi medzinárodného práva a diplomatickými zvyklosťami SR zriaďuje stále a nestále misie, vymedzuje ich funkcie, organizačnú štruktúru a rozsah diplomatických funkcií a hodností diplomatických zástupcov. Do Ústavy SR, konkrétne do čl. 102, písm. b), sa premietol čiastočne iba čl. 14 Viedenského dohovoru o diplomatických stykoch (vymedzujúcich rozdelenie vedúcich diplomatických misií do troch tried), podľa ktorého je zverená prezidentovi SR právomoc prijímať a poverovať vyslancov. Pojem vyslanec nie je zo sémantického hľadiska uvedený správne, pretože vymedzuje iba jednu z kategórií vedúcich diplomatických misií. Doterajšia prax však naznačuje správnu aplikáciu tohto ustanovenia s tým, že prezident SR prijíma od veľvyslancov cudzích štátov poverovacie listiny na výkon svojej funkcie a zároveň poveruje a odvoláva slovenských veľvyslancov, vrátane veľvyslancov - vedúcich stálych misií SR pri medzinárodných organizáciách, čo nie je v medzinárodnej praxi obvyklé.¹¹²

Zastupiteľský úrad je spoločným označením pre všetky formy diplomatického alebo konzulárneho zastúpenia Slovenskej republiky v cudzine (veľvyslanectvá, stále misie a misie pri medzinárodných organizáciách, konzulárne úrady a osobitné misie).

Zastupiteľské úrady sú organizačnou jednotkou ministerstva, hoci si v mnohom počínajú samostatne a mnohé z nich pôsobia na vzdialených kontinentoch. Pojem zastupiteľský úrad už používa zákon č. 575/2001 Z. z, aj niektoré ďalšie zákony, napríklad zákon o pobyte cudzincov na území Slovenskej republiky.

2 Historické determinanty pôsobenia zahraničnej služby SR

Inštitucionálne základy slovenskej zahraničnej služby boli postavené v decembri 1989 zriadením odboru medzinárodných vzťahov na Úrade vlády SR. Jeho úlohou bolo najmä rozvíjať vzťahy (vrátane obchodných vzťahov) so zahraničnými Slovákami a podieľať sa na realizácii zahraničnej politiky ČSFR, vrátane supervízie personálnej politiky FMZV,

---

¹¹² Právnu úpravu zahraničnej služby (diplomacie), samostatnú alebo nadväzujúcu na všeobecné zákony o štátnej a verejnej službe majú viaceré krajiny Európskej únie (napr. Nemecko, Belgicko, Holandsko, Dánsko, Fínsko, Taliansko, Grécko), ale aj kandidátske krajiny (napr. Litva, Lotyšsko, Estónsko, Poľsko, Slovinsko, Cyprus) a niektoré ďalšie krajiny (Ukrajina, Chorvátsko). Ani právo ES však priamo neupravuje výkon zahraničnej služby.

zohľadňujúcej záujem slovenskej časti federácie na výkone diplomatickej služby spoločného štátu. Vládou národného porozumenia konštituovaný odbor sa v auguste 1990 stal jadrom novo vzniknutého Ministerstva medzinárodných vzťahov SR pod vedením Milana Kňažka, vtedajšieho ministra bez kresla vo vláde SR. Právnu legitimitu tohto kroku, spochybňovanú najmä zo strany federálnych politikov a úradníkov, zvýraznila následne novela ústavného zákona č. 143/1968 Zb. o československej federácii, ktorá vypustením slova „výlučne“ v čl. 7 legitimizovala pôsobnosť národných republík v činnostiach, ktoré obvykle považujeme za súčasť zahraničných stykov (v oblasti obchodu, hospodárstva, vedy a techniky, kultúry, športu a pod.), aj keď zahraničná politika spoločného štátu zostala v pôsobnosti ČSFR. Takto formulovaná legislatívna zmena umožnila národným republikám dokonca uzatvárať medzinárodné dohody s federálnymi resp. autonómnymi časťami zložených štátov, resp. s inými subjektami medzinárodného práva v oblastiach, spadajúcich do pôsobnosti jednotlivých „spolkových“ štátov.

Vznik samostatnej Slovenskej republiky znamenal pre slovenskú zahraničnú politiku a diplomaciu zásadný význam. Inštitucionálne rezultoval do vytvorenia Ministerstva zahraničných vecí (MZV) a samostatnej zahraničnej služby. V jej prvopočiatoch sa sústredila na tri základné úlohy: medzinárodné uznanie samostatnosti nového štátu, konštituovanie aspoň minimálnej siete zastupiteľských úradov a personálnej zostavy diplomatickej služby a delenie majetku SR v zahraničí v dohodnutom pomere 2:1.

Počiatočnú obsahovú orientáciu slovenskej diplomatickej služby na medzinárodno-právne uznanie SR a jej akceptáciu zo strany rozhodujúcich aktérov medzinárodných vzťahov, vrátane naladenia stabilných vzťahov s najbližšími susedmi, v období začiatku existencie samostatnej štátnosti vystriedala zhruba od roku 1994 snaha o začlenenie SR do euroatlantických štruktúr. Tento proces vyvrcholil 1. 5. 2004 prijatím SR do EÚ (predtým sa SR stala o.i. členom OSN, OECD a NATO).

Základom personálnej zostavy slovenskej diplomatickej služby sa v jej prvopočiatoch, aj vzhľadom na absenciu významnejších disidentských odborných štruktúr v oblasti zahraničnej politiky a diplomacie, stali predovšetkým Slováci, pôsobiaci na prelome rokov 1993 a 1994 na FMZV, resp. na MZV ČR a ktorí sa po zvážení spoločensko-politických, ekonomických i rodinných pomerov rozhodli pracovať v službách SR. Väčšinu z nich pritom tvorili, na rozdiel od ČR, kariérni diplomati - absolventi Moskovského štátneho inštitútu medzinárodných vzťahov. Za významný počin pre budúcu kontinuálnu prácu v oblasti ľudských zdrojov, zohľadňujúcu dobovú politickú a spoločenskú realitu SR, predstavovali novo konštituované akademické pracoviská, najskôr Ústav medzinárodných vzťahov a aproximácie práva zriadený pri Právnickej fakulte UK v Bratislave pod vedením doc. Karola Rybárika a neskôr aj Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB v Banskej Bystrici (1998) a Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave (2000). Iste aj zapálením pre profesiu a realistickým dobovým pohľadom na možnosti a potreby sa podarilo po roku 1989 v relatívne krátkom čase vybudovať solídne základy slovenskej diplomatickej služby, ktorá je dnes schopná nielen chrániť a reprezentovať záujmy samostatnej SR, ale ponúknuť zo svojich radov špičkových odborníkov schopných zastávať vysoké diplomatické posty v európskom a svetovom meradle (o.i. J. Králik, E. Kukan, J. Kubiš, M. Lajčák, M. Jenča).

Na jej čele, v postavení ministra zahraničných vecí, v doterajšom období stáli Milan Kňažko (1989-1990;1992-1993); Pavol Demeš (1992), Jozef Moravčík (1994), Eduard Kukan (1994; 1998-2006), Juraj Schenk (1994 - 1996), Pavol Hamžík (1996 - 1997), Zdenka Kramplová (1997 - 1998), Jozef Kalman (vtedajší podpredseda vlády SR poverený vedením Ministerstva zahraničných vecí SR v období 1.10.1998 - 29.10.1998). Ján Kubiš (od roku 2006).

3 Politické a koncepcné determinanty zahraničnej služby

Zahraničná politika a diplomacia by mali byť definované prierezovo, aby boli akceptované relevantnými politickými subjektami i skupinami tvoriacimi súčasť občianskej spoločnosti. Tvoria esenciálnu súčasť národného strategického konceptu akejkoľvek krajiny, bolo by preto želateľné, aby ich základné kontúry definoval základný zákon štátu. Vychádzať by mal z národného (štátneho) záujmu ako základného hodnotového rámca prekrývajúceho dobovú realitu najmä v zlomových spoločenských obdobiach. Koncept národného záujmu SR sa však iba formuje. Rešpektuje príslušnosť SR do skupiny malých štátov, u ktorých je snaha o elimináciu marginalizácie v medzinárodných vzťahoch, či straty národnej identity založená na vonkajšej pomoci. Orientácia SR na relevantné politické, bezpečnostné a ekonomické zoskupenia štátov je z tohto pohľadu nevyhnutná.

Ústava SR však nemá ambíciu o explicitné vymedzenie strategického konceptu v oblasti zahranično-politickej orientácie štátu a toľž nie v oblasti diplomacie. Vo vzťahu k ostatným subjektom medzinárodného práva však deklaruje dávnu prítomnosť slovenského národa a národnostných menšín a etnických skupín žijúcich na území SR so záujmom o dôstojný život v demokratickom, právnom a zvrchovanom štáte. Najmä preambula ústavy a obsah čl. 7 garantujú právny základ spolupráce SR s inými štátmi a vymedzujú jej hodnotový rámec aplikovaný aj pri formovaní európskej civilizácie, čím naznačujú miesto a tradíciu slovenskej štátnosti a sú aj východiskom pre definíciu zásadnej orientácie slovenskej zahraničnej politiky a jej diplomatickej služby.

Okruh základných koncepcných dokumentov v tejto situácii tvoria predovšetkým programové vyhlásenia vlád SR a rezortných dokumentov, osobitne Zameranie zahraničnej politiky SR na príslušný rok, strednodobé stratégie zahraničnej politiky SR (v súčasnosti do roku 2015), aktuálne ročné komponenty výročnej správy MZV SR na príslušné roky (hodnotenie činnosti rezortu za predchádzajúci rok) a osobitné koncepcné materiály k závažným a významným aspektom slovenskej zahraničnej politiky (napr. Základný rámec na pôsobenie SR v BR OSN na roky 2006-2007, príp. materiál pod názvom Úspešné Slovensko v bezpečnom svete – stratégia MZV SR). Ich integrálnou súčasťou sú aj strategické kroky rezortu zahraničných vecí v procese formovania slovenskej diplomatickej služby. Programové vyhlásenia vlád SR od roku 1993 kontinuálne definujú, v zásade, štyri strategické (hlavné) prioritné úlohy pre slovenskú diplomatickú službu:

- profesionalizácia a stabilizácia zahraničnej služby vrátane vytvorenia legislatívneho rámca pre zabezpečenie efektívnej činnosti zahraničnej služby (schválenie zákona o zahraničnej službe ako lex specialis voči všeobecnej právnej úprave pracovno-právnych vzťahov)
- systémové dobudovanie MZV SR a siete zastupiteľských úradov s prihliadnutím na dlhodobé zahranično-politické priority SR
- posilnenie ekonomického rozmeru diplomacie a vytvorenie náležitých administratívno-organizačných predpokladov a systémových opatrení zameraných na zjednotenie pôsobenia zahraničnej služby¹¹³

---

¹¹³ Aktuálna vláda SR špecifikuje uvedený zámer záväzkom dôslednejšie ako doteraz klásť dôraz na hospodárske záujmy SR prostredníctvom jednotnej centrálne riadenej zahraničnej služby a pripraviť, v zmysle nového kompetenčného zákona komplexnú koncepciu jednotnej prezentácie SR v zahraničí a cieľavedomú stratégiu jej uplatňovania. Kultúrnu dimenziu diplomacie vníma vláda SR ako súčasť zahraničnej politiky SR. Vláda SR bude dbať o oprávnené potreby rastúceho počtu občanov SR, ktorí sa nachádzajú, žijú a pracujú za našimi hranicami a chrániť ich práva a záujmy. Bude zabezpečovať konzulárnu pomoc občanom SR, ktorí sa v zahraničí ocitli v núdzi. V krajinách, kde SR nemá zastúpenie, bude úzko spolupracovať na plnení svojich záväzkov voči občanom SR najmä s ostatnými členskými štátmi EÚ. Vláda chce vyhodnotiť získané skúsenosti a z pohľadu budovania jednotného

- zabezpečenie koordinácie a súladu zahranično-politických aktivít relevantných ústavných inštitúcií pri rešpektovaní zásady zodpovednosti MZV za jej realizáciu ako nevyhnutnej podmienky zabezpečenia funkčného výkonu zahraničnej politiky štátu ako celku.

Plnenie všetkých uvedených strategických úloh má dlhodobý charakter a je konfrontované s celou škálou politických, finančných, organizačných i personálnych prekážok. Žiadna z nich nie je definitívne vyriešená. Až skončenie prvej významnej etapy angažovanosti slovenskej zahraničnej služby, súvisiacej so vznikom samostatného štátu a jeho ukotvenia v medzinárodnom systéme, umožnilo upriamiť viac pozornosti relevantných subjektov na riešenie interných problémov slovenskej zahraničnej služby. Najmä od roku 2006 je evidentný strategický a programový prístup rezortu zahraničných vecí prispôbiť výkon slovenskej zahraničnej služby globálnym výzvam.

Ani priaznivé politické prostredie v SR nevytvorilo v minulosti priestor na vytvorenie legislatívneho rámca na fungovanie zahraničnej služby ako špecifickej štátnej služby a ďalší pokus o presadenie zákona o zahraničnej službe je v súčasnosti predmetom posudzovania na úrovni vlády SR.

Systémové riešenie siete zastupiteľských úradov brzdí najmä nedostatok finančných zdrojov. Rezort zahraničných vecí, podobne ako ostatné rezorty je konfrontovaný s povinnosťou deklarovať faktické úspory v hospodárení s prostriedkami a majetkom štátu, bez zohľadnenia špecifik jeho pôsobnosti.

Posilnenie ekonomickej dimenzie zahraničnej služby a vytvorenie systémových predpokladov na jej jednotné riadenie naráža dlhodobo na politickú divergenciu aj v rámci samotných politických subjektov podieľajúcich sa na vládnej moci. Evidentná je neochota rozhodujúcich rezortov prijať politické a následne právne a organizačné opatrenia na vytvorenie spoločnej zahraničnej reprezentácie. Pokračuje aj naďalej viackoľajné riadenie jednotlivých dimenzií diplomacie, osobitne v jej hospodárskej sfére.

Zabezpečenie koordinácie a súladu zahranično-politických aktivít relevantných ústavných inštitúcií pri rešpektovaní zásady zodpovednosti MZV za jej realizáciu ako nevyhnutnej podmienky zabezpečenia funkčného výkonu zahraničnej politiky štátu ako celku je úlohou s najvyššou mierou plnenia, minimálne na úrovni plánovania a realizácie rozhodujúcich zahranično-politických aktivít ústavných činiteľov SR.

Sieť diplomatických zastúpení SR v zahraničí tvorilo k 1.12.2008 87 stálych diplomatických misií, z toho 58 veľvyslanectiev, 11 generálnych konzulátov, 7 stálych misií pri medzinárodných organizáciách, 8 slovenských inštitútov a 3 pobočky ZÚ. Celkovo pracuje v rezorte MZV SR 1035 zamestnancov, z toho 427 v ústredí. MH SR zriadilo k 1.1.2008 v zahraničí 49 obchodno-ekonomických oddelení pri ZÚ a generálnych konzulátoch, vrátane sekcie WTO pri stálej misii SR pri OSN v Ženeve. Vyslalo zároveň svojich zamestnancov na Stále zastúpenie SR pri ES v Bruseli a Stálu misiu SR pri OECD v Paríži. Na uvedených pracoviskách pracovalo 57 zamestnancov MH SR. Sieť úradu pridelených obrany riadených

---

zahraničného pôsobenia SR a ekonomizácie zahraničnej služby a pripraviť jej reformu tak, aby sa zosúladiли ciele, nástroje a zdroje pre jej výkonnejšie fungovanie.

V záujme posilnenia jednoty, koordinovanosti a efektívnosti zahraničnej politiky Slovenskej republiky vláda SR mieni vláda pripraviť návrh zákona o zahraničnej službe, ktorý upraví postavenie zamestnancov zahraničnej služby SR. Zákon bude vychádzať z princípu jednotnosti štátnej služby a verejnej služby a osobitostí jej dlhodobého výkonu v zahraničí, ako aj z potreby posilniť jej profesionalitu a umožniť efektívnejšie vynakladanie prostriedkov.

MO SR tvorí 22 osôb pokrývajúcich 56 krajín. MV SR zriadilo k 1. 1. 2008 12 úradov policajného pridelenca, na ktorých pôsobí 13 policajných pridelencov a policajných styčných dôstojníkov. Na ZÚ SR (prevažne na Stálej misii SR pri ES) pôsobí zároveň celkovo 31 zástupcov iných ústredných orgánov štátnej správy.¹¹⁴

Tradičnou súčasťou spoločenského diskurzu je aj v podmienkach SR problém nerovnosti v postavení mužov a žien v spoločnosti. Zdôrazňuje sa najmä obmedzený vplyv žien na výkon správy vecí verejných v celom ich priereze (svetová i domáca politika, ekonomika, náboženstvo a pod.). Najmä zo strany žien zaznieva apel na oslobodenie ženy prostredníctvom jej zrovnoprávnenia a rešpektovania biologických a spoločenských odlišností. V diplomatických službách SR v zahraničí pracovalo k 25. novembru 2007 650 zamestnancov, z tohto 294 žien. V ústredí na Ministerstve zahraničných vecí je 440 zamestnancov, z toho 215 žien. Z celkového počtu 87 vedúcich diplomatických misií Slovenskej republiky je 8 žien, 4 vo funkcii vedúcej zastupiteľského úradu SR, 1 vo funkcii vedúcej stálej misie SR, 1 generálna konzulka a 2 riaditeľky slovenských inštitútov v zahraničí. Posilnilo sa zastúpenie žien v manažérskych pozíciách na MZV SR. Vo funkcii štátneho tajomníka pôsobia dve ženy, v pozícii riadiaceho zamestnanca na úrovni sekcie, resp. odboru pôsobí 6 žien (20% z celkového počtu riadiacich zamestnancov), z toho jedna v pozícii generálneho riaditeľa. V novodobej histórii slovenskej diplomacie pôsobila na poste ministerky zahraničných vecí iba jedna žena (p. Zdenka Kramplová). Prvou Slovenkou na poste veľvyslankyňa SR v Rakúsku, neskôr veľvyslankyňa SR v Poľsku). Druhý krát na poste veľvyslankyne pôsobili, resp. pôsobia v súčasnosti p. Anna Tureničová (Cyprus, predtým Austrália) a p. Mária Krásnohorská (stála misia SR pri OSN so sídlom v Ženeve, Švajčiarsko).

4 Globalizačné výzvy slovenskej zahraničnej služby

Diplomacia je v súčasnosti stále v zajatí tradičnej (klasickej) diplomacie. Ona i zahraničná politika sú však konfrontované s akcelerujúcim vývojom medzinárodného pohybu osôb, tovarov, služieb, kapitálu a najmä informácií, teda s javom, ktorý sme zvykli nazývať kľúčovým slovom modernej doby – globalizácia. Diplomacia stojí na prahu nového obdobia z hľadiska úloh a zamerania, subjektov, priestoru, agendy a metód intervencie. Medzinárodné vzťahy prestali byť priestorom iba pre vzťahy medzištátne. Štáty prestali byť jedinými subjektmi medzinárodných vzťahov a vlády stratili tradičný monopol na výkon zahraničnej politiky. Prebiehajú paralelné procesy na nadnárodnej úrovni v rôznych oblastiach. Diplomacia sa venuje menej riadeniu konfliktov a vyjednávaniu a stáva sa čoraz viac nástrojom korporativistického dialógu. V pozadí stojí naliehavosť globalizácie, t.j. poznanie, že riešenie mnohých politických otázok už stratilo národnú úroveň riešenia. Dôležitejším poľom pôsobnosti sa pre zahraničnú politiku národných štátov stávajú medzinárodné organizácie, počnúc multifunkčnou OSN, cez gigantické bezpečnostné, obchodné a finančné kolosy (WTO, MMF, SB, EÚ, Mercosul, NATO, ASEAN a pod.) až po neformálne štruktúry rozhodujúce o kolektívnej budúcnosti (G8, Fórum v Davose či Porto Alegre). Menia sa štruktúry zahraničného zastúpenia štátov i vyjednávacie tímy. Rastie význam parlamentnej diplomacie. Objavujú sa nové neštátnej subjekty zahraničnej politiky – multinárodné spoločnosti, mediálne skupiny, religiózne spoločenstvá, občianske hnutia, zamestnávateľské organizácie, odborové aliancie, humanitárne spolky, finančné skupiny, investičné skupiny, penzijné spoločnosti, advokátske spoločnosti, mimovládne organizácie, lobistické skupiny. Zreteľná je aktivita občianskej diplomacie prejavujúca sa o.i. v organizovaní masových protestov počas rokovaní samitov zástupcov najvplyvnejších krajín sveta (G8, MMF, SB), proti invázii a vojne v rôznych častiach sveta (naposledy napr. v Iraku).

---

¹¹⁴ Údaje prevzaté zo Správy o stave siete zastupiteľských úradov SR v roku 2008 a východiskách pre jej ďalší rozvoj, prerokovanej vo vláde SR 9.7.2008.

Tradičná diplomacia pôsobila v homogénnom priestore – na území národných štátov, ktoré tvorili rámec bilaterálnych vzťahov. Súčasná diplomacia musí počítať aj s pôsobením na územiach, ktoré je možné nazvať najvýstižnejšie pojmom región s väčšou či menšou autonómiou k centrálnej moci.

Minister zahraničných vecí SR, Ján Kubiš, v úvodnom vystúpení na vedeckej konferencii Zahraničná politika a diplomacia Slovenskej republiky, konanej 5. 11. 2007 na Ekonomickej univerzite v Bratislave identifikoval, v súvislosti s budúcnosťou slovenskej zahraničnej politiky a jej zahraničnej služby, nasledovné hlavné globalizačné výzvy:

- ekonomická globalizácia a rozšírenie klubu hospodársky výkonných krajín
- politická globalizácia, resp. meniaci sa svetový politický systém
- kľúčové bezpečnostné hrozby a riziká
- demografický vývin a medzinárodná migrácia
- prístup k energetickým zdrojom a klimatické zmeny
- rastúci význam vedy, výskumu a vzdelávania¹¹⁵.

Rezort zahraničných vecí, vychádzajúc z definície svojho poslania, programového vyhlásenia vlády a ďalších strategických dokumentov a berúc do úvahy trendy v medzinárodnom prostredí, vymedzil nadväzne štyri strategické priority pre slovenskú zahraničnú politiku:

- Slovensko v bezpečnom a demokratickom svete
- prosperujúce Slovensko a trvalo udržateľný rozvoj
- záujmy Slovenska v efektívnej EÚ
- služba občanom a Slovensko otvorené svetu) a jednu strategickú prioritu pre podpornú oblasť (moderná slovenská diplomacia)¹¹⁶.

Globalizácia znamená aj zmenu v diplomatickej agende. Kým tradičná diplomacia sa venovala predovšetkým politickým a strategickým otázkam spočívajúcim najmä v ochrane národných záujmov a bezpečnosti, súčasná diplomacia prezentuje nové témy úmerne adjektívu používanému pri definícii (kvalifikácii) diplomacie: kultúrna diplomacia, hospodárska diplomacia, enviromentálna diplomacia, humanitárna diplomacia, vojenská diplomacia, preventívna diplomacia.

Postavenie diplomacie sa mení aj v dôsledku výrazného používania informačných a dopravných technológií. Diplomati sú, na rozdiel od minulosti, čoraz menej izolovaní od svojich krajín a ministerstiev zahraničných vecí. Veľvyslanec a zastupiteľský úrad prestali byť výnimočným informačným zdrojom pre ústredie. Konkurenciu najmä z pohľadu rýchlosti poskytovanej informácie predstavujú najmä elektronické médiá. Dôverné správy diplomatickej služby predstavujú síce hodnotný ale veľmi obmedzený zdroj informácií v univerzálnom mediálnom prostredí. Z tohto vyplýva nevyhnutnosť venovať pozornosť politickej komunikácii diplomatov a praxi otvorenosti a transparentnosti v diplomatickej činnosti. Význam nadobúda tímová práca ako prostriedok prekonania uzavretého modelu prijímania riešení v zahraničnej politike a prekonávania hierarchickej rigidnej postupnosti, ktorý ešte stále dominuje v byrokratických aparátoch. Očakáva sa preto od diplomata schopnosť dlhodobého myslenia a plánovania a geopolitickej analýzy, následne flexibilita vo vymedzení metód práce a väčšie poznanie (ponorenie sa) krajiny pôsobenia, zlepšenie jeho kapacít pre dialóg a spoluprácu s rôznymi štátnymi inštitúciami na všetkých úrovniach a mnohopočetnými aktérmi občianskej spoločnosti.

Komplexnosť prístupu zo strany diplomata vyžaduje iný prístup k politike z dlhodobého hľadiska. V prípade európskych krajín sa diplomacia orientuje predovšetkým v dvoch smeroch – európska diplomacia reprezentovaná na úrovni spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky ako dimenzia supranacionálnej diplomacie a úloha diplomata ako promotora internacionalizácie ekonomiky v rámci ekonomickej (hospodárskej) diplomacie.

---

¹¹⁵ poznámky autora, účastníka konferencie

¹¹⁶ Úspešné Slovensko v bezpečnom svete. Stratégia MZV SR, www.mzv.sk

Jednou z významných výziev pre slovenskú zahraničnú politiku a diplomáciu bude európska diplomacia, ako „súbor koordinovaných diplomatických aktivít členských štátov a inštitúcií EÚ, ktorých cieľom je vytvárať jednotný obraz EÚ v medzinárodných vzťahoch s cieľom efektívnejšie presadzovať spoločné záujmy členských krajín EÚ“¹¹⁷. Právnym základom pre jej aplikáciu sa stane Lisabonská zmluva. Z pohľadu slovenskej diplomacie ide o veľmi citlivú a vážnu otázku, ktorá okrem samotného počtu občanov SR zúčastňujúcich sa na jej výkone, súvisí najmä systémovými prvkami, akými je príprava slovenských expertov na potreby európskej diplomatickej služby, ich postavenie v štruktúrach, zaradenie na miesta s pridanou hodnotou pre SR, rovnoprávne a primerané zastúpenie členských krajín, pričom z pohľadu SR je dôležité, aby fungovali aj na postoch a v reláciách, ktoré sú významné z pohľadu zahraničnopolitických priorít SR.

Potreba prispôbiť sa súčasným trendom sa týka aj slovenskej diplomatickej služby, nachádzajúcej sa vo výnimočnom postavení ako jednej z najmladších na svete, postavenej na tradícii „federálnej diplomacie“ a rovnako málo imunnej zostať v zajatí nepopierateľného vlastného úspechu ostatných 10 rokov. Aj slovenská zahraničná služba, rovnako ako aj slovenská zahraničná politika, splnili svoje poslanie v prvotnom období existencie samostatného štátu. Koncept novej stratégie je pritom navyše umocnený potrebou flexibilnej reakcie na procesy, ktoré sme charakterizovali ako globalizačné.

Plnohodnotné členstvo SR v rozhodujúcich celosvetových i regionálnych zoskupeniach a plnenie záväzkov z neho vyplývajúcich modifikuje niektoré funkcie klasickej diplomacie. Aj realizácia priorít zahraničnej politiky SR sa presúva na multilaterálnu úroveň. Oprávnené sa možno domnievať, že nové priority zahraničnej politiky SR a iné postavenie krajiny v systéme medzinárodných vzťahov spôsobia, že niektoré funkcie klasickej diplomacie sa už nebudú požadovať. Posilnenie multilaterálnej diplomacie v politickej a bezpečnostnej oblasti modifikuje činnosť zastupiteľského úradu, veľvyslancu i ostatných zamestnancov, mení potreby koordinácie a riadenia jednotlivých oblastí diplomatickej služby s posilnením jej hospodárskej, ľudsko-právnej, kultúrnej a reprezentačnej dimenzie. Predpokladá iný pohľad na personálne, ekonomické a bezpečnostné vybavenie zastupiteľských úradov. Ide o nevyhnutný proces, ktorým prechádza v zásade zahraničná služba všetkých štátov usilujúcich sa o posilňovanie integračných zväzkov ale aj o stabilizáciu bilaterálnych vzťahov k novým partnerom pri vymedzení ich novej kvality a zamerania.

Dynamický prístup k potrebe zmeny v koncepte a manažmente zahraničnej služby SR je, ako sme už naznačili, evidentný najmä od roku 2006 a súvisí so začiatkom aplikácie projektu TREFA (**TR**valá **EF**ektivita **riadeníA**). Na základe auditu vykonaného na MZV SR dochádza k optimalizácii pracovných procesov v ústredí i na zastupiteľských úradoch. Vychádza zo základných globalizačných trendov vo svete a slovenskú zahraničnú službu smeruje k činnostiam, ktoré sú úmerné šírke slovenského štátneho záujmu a na strane druhej jej finančným a personálnym možnostiam. Zámerom je optimalizovať sieť zastupiteľských úradov SR v zahraničí, využívať v práci zahraničnej služby moderné informačné technológie, zvýrazniť verejnú diplomáciu ako službu všetkým skupinám obyvateľstva, vrátane dostupnej informácie o vlastnej činnosti, kultivovať postavenie moderného diplomata (disponujúceho kvalitami klasického diplomata, ale aj súčasného manažéra, schopného riadiť informačné, finančné a strategické procesy) a racionalizovať vnútorný chod inštitúcie. Jeho azda jediným výrazným nedostatkom je absencia širšieho záberu pokrývajúceho všetky relevantné subjekty podieľajúce sa na výkone slovenskej zahraničnej politiky a zahraničnej služby.

---

¹¹⁷ Pajtinka, E.: Slovenská diplomacia a jej dimenzie v 21. storočí. In: Zborník z vedeckej konferencie Zahraničná politika a diplomacia Slovenskej republiky v kontexte európskej diplomacie. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2007. ISBN 978-80-225-2467-4, s. 77-86.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. **Barston, P., R.:** Modern Diplomacy. Tretie vydanie. Pearson Education Limited 2006. ISBN 13: 978-1-4058-12-1-6
2. 13: 978-1-4058-12-1-6
3. **Berridge, R., G.:** Diplomacy.Theory and Practice. Tretie vydanie.Palgrave 2005. ISBN 3:978-1-4039-9310-6
4. 3:978-1-4039-9310-6
5. **Csabay, M.:** Diplomacia a protokol Európskej únie. In Almanach FMV 2003. Bratislava:
6. Vydavateľstvo Ekonóm, 2003, s.19-25.
7. **Csabay, M.:** Dôsledky členstva v Európskej únii pre slovenskú hospodársku diplomaciu. In:
8. Zborník príspevkov zo 4. medzinárodnej doktorandskej konferencie Ekonomické, politické a právne otázky medzinárodných vzťahov. Bratislava 1.6.2005. Bratislava: Ekonóm, 2005, s.23.
9. **Čič, M. a kol.:** Komentár k Ústave Slovenskej republiky. Bratislava: Matica Slovenská, 1997. ISBN 80-7090-444-5, 598 s.
10. **Hurná, L.:** Európska diplomatická služba. In: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Hospodárska diplomacia v 21. storočí poriadaná pri príležitosti 70. narodenín prof. JUDr. Ľudovíta Tótha, CSc., Bratislava, 26.10.2005. Bratislava: Ekonóm, 2005. ISBN 80-225-2087-X, s. 77-82..
11. **Králik, J.:** Letokruhy diplomacie.Bratislava: IURA EDITION, 2003. ISBN 80-89047-51-3.
12. **Krejčí, O.:** Mezinárodní politika. Ekopress 2001.
13. **Mattoš, B.:** Je Slovensko malý štát? O výskume malých štátov. In: Almanach 2003. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm 2004, s.115 – 119
14. **Mojžita, M.:** Kňazko-Demeš-Kňazko. Formovanie slovenskej diplomacie v rokoch 1990 až 1993. Ústav politických vied SAV. Bratislava: Veda, 2004. ISBN 80-224-0829-8, 191 s.
15. **Oravec, R.:** Úvod do diplomacie. Prvé vydanie. Bratislava: Ekonóm, 2001. ISBN 80-225-1395-9
16. **Oxforský slovník světové politiky.** Praha: Ottovo nakladatelství s.r.o. 2000
17. **Pajtinka, E.:** Slovenská diplomacia a jej dimenzie v 21. storočí. In Zborník z vedeckej konferencie Zahraničná politika a diplomacia Slovenskej republiky v kontexte európskej diplomacie. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2007. ISBN 978-80-225-2467-4, s. 77-86.
18. **Peško, M.:** Aktívna diplomacia pre 21. storočie. In: Zborník z vedeckej konferencie Zahraničná politika a diplomacia Slovenskej republiky v kontexte európskej diplomacie. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2007. ISBN 978-80-225-2467-4, s. 187-196.
19. **Petit, P.:** La diplomatie du 21 siècle. In Point de vue, 2001, č.1 (prevzaté z www.unige.ch)
20. **Riordan, S.:** La nueva diplomacia. In Foreignh Policy – Edición Española, 2005, č.7, s.22-31
21. **Rusiňák, P.:** K teoretickým prístupom skúmania zahraničnej politiky. In: Medzinárodné vzťahy, 2005, č.2, s. 30-40.
22. **Rusiňák, P.:** Klasická verzus hospodárska diplomacia? In: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Hospodárska diplomacia v 21. storočí“ poriadaná pri príležitosti 70. narodenín prof. JUDr. Ľudovíta Tótha, CSc., Bratislava, 26.10.2005. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm 2005, ISBN 80-225-2087-X, s. 124-130.

23. **Škvrnda, F.:** Medzinárodné vzťahy vo svetle sociologického skúmania. In: Almanach FMV 2003. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm 2003, s.187-195
24. **Tóth, Ľ.:** Hospodárska diplomacia v štruktúre riadenia zahranično-ekonomických vzťahov SR. In: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Medzinárodné vzťahy 2001. Ekonomická a politická integrácia v Európe. Bratislava 4.-5. decembra 2001. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm 2002, s.259-262.
25. **Weiss, P.:** Formovanie slovenskej diplomacie a jej inštitucionálnych základov. In: Zborník z vedeckej konferencie Zahraničná politika a diplomacia Slovenskej republiky v kontexte európskej diplomacie. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2007. ISBN 978-80-225-2467-4, s. 117-126.
26. **Žaloudek, K.:** Encyklopedie politiky. Praha: Nakladatelství Libri 2004
27. **Žiga, P.:** Hospodárska diplomacia – pohľad MH SR. In: Zborník z vedeckej konferencie Zahraničná politika a diplomacia Slovenskej republiky v kontexte európskej diplomacie. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2007. ISBN 978-80-225-2467-4, s. 197-208.

KONTAKT

JUDr. Peter Rusiňák, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave
Fakulta medzinárodných vzťahov
E-mail: rusinak@dec.euba.sk

ABSTRAKT

Kontrola přístupu ke zdrojům, především těm energetickým je klíčovou podmínkou odolnosti, bezpečnosti. Země Evropské unie jsou ze 70 % závislé na dovozech energetických surovin. Dominantní typy energetických surovin se nachází v politicky nestabilních oblastech. Bezpečnost ekonomická, sociální, politická regionu je výslednicí geostrategických a geoeconomických tahů po energetické šachovnici, kde se střetávají zájmy hráčů z různých pozic – zemí EU jako čistých importérů a států exportujících energetické zdroje do Evropy.

ABSTRACT

The resource access control, especially that of energy resources, is a key condition of resistance and security. The EU countries depend on imports of energy resources by 70 %. Dominant types of energy reserves are situated in politically unstable regions. Economic, social and politic security of the region is a result of geo-strategic and geo-economic moves on energy chessboard with interference of players interests from different positions. The "chessmen" are the EU countries as net importers and states exporting energy resources to Europe.

KLÍČOVÁ SLOVA

energetická bezpečnost, geostrategie, přístup ke zdrojům, energetická politika EU

ÚVOD

Je-li šachovnice příměrem pro střet zájmů a jejich následný zápas, pak se skvěle hodí pro ilustraci vícedimenzionálních vztahů mezi energetickou poptávkou a nabídkou, resp. mezi jejich aktéry. Prosperita evropské společnosti stojí a padá s výkonností hospodářství. Pilířem, či spíše krevním oběhem ekonomické činnosti jsou energie, jichž se Evropě nedostává v potřebném množství. Geostrategie evropské energetiky je determinována na jedné straně mírou energetické závislosti a na straně druhé rizikovostí oblastí, z nichž Evropa energie dováží.¹¹⁹ Právě „nesoulad mezi výskytem rentabilně těžitelných paliv a oblastmi jejich spotřeby vystupuje problém zajišťování zdrojů z hlediska hospodářsko-politické kontroly nalezišť, těžby, dopravy a obchodu.“¹²⁰

Pro využití modelu šachovnice mějme definována šachová pole jako země EU₂₇ s jejich energetickou závislostí a na opačnou barvu políček dosadíme exportérské země energií. Pak šachovými figurkami budou vztahy politické, bezpečnostně-strategické, ideové aspekty a proti nim budou stát figury energetického mixu zemí EU. Jestliže šachová hra neobsahuje prvek náhody, geostrategickou partii pak rozhodují negociační schopnosti a strategické znalosti hráčů-politiků. Budeme doufat, že cílem mezinárodní energetické partie není ani pat, ani mat, ale naopak Nashova rovnováha.

---

¹¹⁸ Tato studie byla zpracována v rámci VZ "Rozvoj české společnosti v Evropské unii: výzvy a rizika", Problémy rozšiřující se Evropské unie jako politické výzvy pro českou společnost - Politické, ekonomické a institucionální důsledky rozšíření Evropské unie - perspektivy ČR v EU, MSM 00216 20841

¹¹⁹ Cordesman, 2000

¹²⁰ Fárek, 2008: str. 19

Energetická situace zemí EU

Závislost Evropy na dovozech surovin včetně energetických je nadpoloviční vůči spotřebě, a to při rostoucí tendenci. Je pravda, že země ES byly schopné racionalizovat svou spotřebu energií v důsledku obou ropných šoků v sedmdesátých letech, nicméně ekonomický růst je vždy přímo úměrný zvýšené spotřebě energií. Připočítáme-li k tomu i bezprecedentní rozšíření EU celkem o dvanáct zemí po roce 2000, promítl se tento kvantitativní nárůst členské základny i do zvýšené importní závislosti. Uvědomíme-li si, že se jednalo o dvanáct výrazně podprůměrných ekonomik s minimem vlastních energetických zdrojů, je ona závislost tímto umocněna. K tomu přistupují ještě environmentální závazky EU, jež se pojí mj. také k energetice, pak v zájmu snížení emisí jsou uzavírána ložiska mnohých energetických nalezišť, aniž by jejich redukce byla kompenzována razantnějším rozvojem alternativních energií.

Zasedání Evropské rady v roce 2000 v Lisabonu se stalo mezníkem pro formulaci nových cílů EU pro další dekádu. V souvislosti s vyhlášením Lisabonské strategie byl vyhlášen i program energetické politiky EU do roku 2010 – tzv. **Evropský prostor energií** formulovaný v zelené knize z listopadu 2000¹²¹. Model energetické politiky stojí na třech pilířích adekvátně lisabonské strategii, a to energetická bezpečnost, konkurenceschopnost a environmentální udržitelnost. Projekt Evropského energetického prostoru znamená vlastně jednostrannou implementaci Kjótského protokolu z roku 1997 Unií. Kromě toho zcela v duchu „Lisabonu“ i idey vnitřního trhu znamená v tomto dokumentu takový přístup k energetice, kdy je těžiště přeneseno ze strany agregátní nabídky na stranu agregátní poptávky. Tzn. reálně ve prospěch spotřebitele. I to je chápáno Evropou jako součást boje proti globálnímu oteplování...¹²² Konkrétně byly formulovány cíle energetického vývoje v čtyřech hlavních liniích, a to:

- kombinovat dovozy s vlastním zásobami tak, aby celkový import energetických zdrojů klesl na 50% podíl (ještě v roce 2003 kryl import 70 % spotřeby energií!)
- zvyšovat ekonomickou efektivnost energetiky s odkazem na nutnost razantní liberalizace, jež by měla zvýšením konkurenčního tlaku vést k racionalizaci
- ochrana životního prostředí
- posílit význam obnovitelných zdrojů, jež by se měly podílet 12 % na celkové spotřebě, u elektřiny 22 % v roce 2010.

Tento program energetické politiky Unie odpovídá lisabonské strategii vytvořit do roku 2010 z EU nejkonkurenceschopnější ekonomiku světa. Evropská rada na summitu v Göteborgu v červnu 2001 schválila strategii udržitelného rozvoje jako součást lisabonského procesu, a to i v souvislosti s rozvojem energetiky a dopravy¹²³. Ovšem konkurenceschopnost je přímo úměrně spojena na jedné straně s úsporami, na straně druhé s růstem produktivity způsobené zvýšením kapitálové intenzity, ale rovněž může být podnícena technologickou změnou.¹²⁴

---

¹²¹ Towards a European strategy for the security of energy supply, COM(2000)769

¹²² Postoj byl umocněn další aktivitou Komise, a to návrhem tzv. inteligentní energie na léta 2003-2006, a to ve smyslu posílení role finálních spotřebitelů z hlediska rozhodování o druhu a množství spotřeby.

¹²³ Zasedání ER ve dnech 15. a 16. června 2001 v Göteborgu, ÚMV Praha 2001,s.3

¹²⁴ Marhoulová, 2007

Podářilo se prakticky liberalizovat trh s uhlím a ropou v EU, stále pokulhává zatím trh s elektřinou a plynem. Jako velký úspěch je hodnoceno sjednocení energetických sítí. Od října 2004 funguje v Evropě jednotná energetická soustava, a to včetně balkánských států¹²⁵. Pokus o ovlivnění energetické budoucnosti je spojen s mezinárodním projektem ITER - reaktor pro termojadernou fúzi. V září 2006 padlo rozhodnutí o stavbě tzv. umělého slunce (ITER) do 2016 a na tomto projektu participuje vedle EU i Čína, Indie, Rusko, Jižní Korea, Japonsko, USA. Jedná se tedy o mimořádný příklad možné spolupráce s těmi největšími technologickými konkurenty. A také spotřebními konkurenty – jen pro vyjasnění.

Spojení energetických cílů s ekologickými požadavky - v tomto bodě se pravděpodobně projevují nejvýraznější diference mezi jednotlivými státy, neboť pojetí ekologie a životního prostředí je velmi rozmanité. Energetická politika v tomto bodě se dociluje prostřednictvím nejmenšího společného jmenovatele u ekologické standardizace s tím, že Společenství se nebrání tomu, aby jednotlivé státy stanovily pro sebe sama standardy vyšší. Ovšem za předpokladu, že to nebude narušovat fungování vnitřního trhu. A to je vlastně meritum celé „komunitarizace“: jsou stanoveny hranice, na kterých se dohodnou všichni členové, ale je možná i užší spolupráce. Přesně toto platí i u energetiky. Dokonce i u tolik a tak často diskutované jaderné energetiky.¹²⁶ Ovšem o komunitarizaci energetické politiky nelze přesně hovořit, neboť „ačkoliv bylo její řešení jedním z prvořadých úkolů členských států na začátku padesátých let, zůstala v rámci EHS pouze v rovině spolupráce“¹²⁷, a to i v době silícího nátlaku Ruska jako hlavního energetického dodavatele EU po roce 2005.

Ovšem situace se mění, neboť **zdrojová bezpečnost** Evropy nemůže být dostatečně zabezpečena jen národními přístupy, naopak strategická závislost Evropy na dovozech energií zvyšuje její citlivost na mezinárodním prostředí, což opětovně prokázala tzv. plynová krize ze začátku roku 2006. Ta se sice primárně týkala Ukrajiny, Moldávie, Gruzie – tedy nečlenských států EU, ale sekundárně se promítla i do snížení dodávek plynu z Ruska i do mnoha členských zemí Unie. Analogická situace se objevila s dodávkami ropy Ukrajíně na začátku roku 2007, opětovně 2008, kdy Rusko v prvním případě skutečně přestalo dodávat ropu, což postihlo i jiné evropské státy včetně Německa, neboť přes Ukrajinu proudí ropovodem Družba ropa až do střední Evropy. V únoru 2008 ke krizi nedošlo, Moskva se s Kyjevem včas dohodla na splácení ukrajinského dluhu. Ostatně baltské republiky čelí jistému energetickému vydírání ze strany Ruska již několik let, kdy pod záminkou havárií či plánovaných bezpečnostních odstávek ropovodu jim jsou zastavovány dodávky ropy.

Znovu po plynové krizi 2006 byl položen akcent na vyšší zdrojovou diverzifikaci energetických surovin. Mimo jiné, Komise reagovala na to urychlením kompletace Zelené knihy energií¹²⁸ z února 2006, jež by měla dovést členské státy k energetické stabilizaci a udržitelného rozvoje za předpokladu verifikovatelnosti dosavadních extrapolací, neboť energetická závislost EU na vnějších zdrojích se bude nadále poměrně výrazně zvyšovat. Z dnešních (2006-2007) 50 % dovozů energií stoupne dovozní závislost až k 70 % v roce 2030, z toho přes 90 % spotřeby ropy a 80 % spotřeby plynu bude muset být saturováno dovozy. V současné situaci bilance vypadá podobně: ropná závislost dosahuje 82 %, dovozní závislost u plynu 60 %.¹²⁹ Je třeba si také uvědomit, že rozšiřováním členské základny se dovozní závislost jen prohlubuje.

---

¹²⁵ To odpovídá Úmluvě k Evropské energetické chartě a 45 participujících států.

¹²⁶ Na konci roku 2002 schválila EK direktivu o bezpečnostních standardech pro jaderná zařízení, která vychází z požadavků Mezinárodní agentury pro atomovou energii (MAAE).

¹²⁷ Fiala, P.-Pitrová, M., 2003: str. 439

¹²⁸ A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy, COM(2006)105 final

¹²⁹ GP: COM(2006)105 final, Karayini, M. (2002)

Tab. č. 1: Dovožní závislost energií EU - energetický mix (% podílu spotřeby)

Typ energie	1990	2010	2030
Ropa	80	86	95
Plyn	46	64	84
Pevná paliva	18	48	63
Celkem	44	56	67

Zdroj: EC: European Energy and Transport, Trends to 2030 – update 2007

Poměrně vysoká čísla predikované dovožní závislosti v tabulce skrývají ještě jeden aspekt evropské energeticko-ekologické politiky, a to vysoký tlak ochránců přírody na uzavírání některých těžebních ložisek a hlavně na neprolomení stávajících těžebních limitů. Při tak akcelerující spotřebě energií pro zajištění hospodářského růstu rozšířené EU jde o velmi žhavě diskutované otázky, neboť v méně vyspělých částech planety se naopak těžba zvyšuje. Ovšem pro Evropu a její lisabonskou strategii je další vývoj svázán s přijetím energeticko-klimatického balíčku, což je plánováno na prosinec 2008.

Pak je tu ještě cenová stránka ropné spotřeby EU. Po příznivých – pro importující Evropu - 90. letech, kdy cena ropy klesla až k 11 USD/barel v roce 1997, se cenový vývoj zcela otočil po roce 2001.¹³⁰ Ceny ropy překračující hranici 100 USD/barel jsou nejvyšší v historii. Jen v letech 2002-2005 se ceny ropy víc jak dvojnásobily¹³¹.

Tab. č. 2: Vývoj cen ropy v roce 2008 (USD/barel)

Měsíc 2008	leden	Březen	Květen	Červenec	Září	Listopad
Cena	98	112	134	147,4	107	63
Změna ceny v %	11,4	27,3	52,3	67,8	21,6	-28,4

Zdroj: www.ihned.cz, FinWeb.cz 27. 10. 2008, vlastní výpočty

Legenda: Ceny se týkají American Light Oil a jde o průměrné ceny za daný měsíc

Změna ceny ropy (%) k prosinci 2007, kdy se pohybovala kolem 88 USD/barel, tzn. že v listopadu 2008 klesla cena k prosinci 2007 o víc jak 28 %.

¹³⁰ Problém ovšem se např. týká Británie, která právě v 90. letech mimořádně zvýšila těžbu a export, což vedlo k vyčerpání zásob při podhodnocených cenách.

¹³¹ World Crude Oil Prices. Energy Information Administration. www.eia.doe.gov, (17/02/2008)

Tabulka by měla zřetelně ukázat na skokový vývoj cen ropy, jež kulminovala v polovině roku na hodnotě těsně pod 150 dolarů, tzn. skoro o 68 % navíc. Důvody tak explozivního¹³², ale přesto vlastně krátkého růstu cen jsou mnohé. Bezesporu jde především o progresivně rostoucí poptávku v Číně, Indii a dalších nově industrializovaných ekonomikách, pokračující napětí na Blízkém východě, silícímu sebevědomí Ruska a jeho ochota měnit dočasné koalice ad hoc, několik ničivých hurikánů v Mexickém zálivu, ale také jde dle mého názoru o jistou formu sebenaplňujících se krizí. Ani bych v tomto případě nekladla větší podíl na daném vývoji na bedra OPECu, který se samozřejmě snaží využít převisu poptávky, jako spíše na propojení masmédií a různých analytických skupin. Proč např. Goldman Sachs 7. března 2008, kdy se obchodovala ropa za nějakých 106 dolarů, zveřejní svou predikci, že se ropa brzy může dostat na hranici až 200 dolarů a následně cena ropy kontinuálně stoupá od nějakých 107-108 USD/barel až k nejvyššímu bodu obratu 147,4 USD/barel? A naopak – Merrill Lynch 10. června snižuje svůj odhad na průměrnou cenu ropy v druhé polovině 2008 na 115 dolarů, později dokonce 2. října předpokládá pokles cen ropy až k 50 dolarům¹³³, a cena ropy se dle obou prognóz kupodivu nakonec vyvíjí. Qui bono? Nemůže v tom mj. hrát roli i insider trading?

Poslední léta sílí v EU hlasy volající po dalším rozvoji jaderné energetiky jako nezbytného pilíře evropské energetické bezpečnosti. Došlo k prolomení plánů na bezjadernou budoucnost, které se zatím zuby nehty drží snad už jen Rakousko¹³⁴. „Jaderná energetika představuje levný, spolehlivý a bezpečný zdroj energie neemitující skleníkové plyny... V současné době navíc dochází k renesanci jaderné energetiky všude ve světě... Jaderná energetika je i součástí procesu utváření nové energetické politiky... Evropa je dnes světovým lídrem v oblasti jaderné energetiky, a to nejen v jejím využívání, ale i v exportu a vývoji nových technologií... Evropská komise si je vědoma toho, že bez jaderné energetiky jako součásti energetického mixu není schopna naplnit své ambiciózní cíle pro léta 2020 a 2050.“¹³⁵

Evropská unie v zatím koordinované energetické politice se k otázkám bezpečnosti vyjadřuje poměrně konkrétně. K energetické bezpečnosti¹³⁶ přispívá i **velikost strategických rezerv zdrojů** – tzv. security margin. Evropská unie zavazuje své členské státy povinně k minimálním nouzovým rezervám na 90 dní průměrné spotřeby celé ekonomiky, ČR od března 2007 navyšuje své strategické rezervy na 100 denní objem spotřeby.¹³⁷

Dalším materiálním faktorem energetické bezpečnosti je transportní infrastruktura, tedy produktovody – ať již z technického hlediska nebo po stránce ochrany před možným teroristickým cílem. Evropská unie považuje **tzv. síťovou bezpečnost** za jednu z oblastí, které musí podléhat standardizaci, tzn. že na principu de minimis budou určité bezpečnostní normy závazné pro všechny členské státy¹³⁸. Pro kontrolu bezpečnostních standardů bude vypracován nový Společný mechanismus tranzitního systému.¹³⁹ Příklad několika black-outů, kterými

¹³² Je zajímavé, že v odborných kruzích se vlastně nemluví o ropném šoku, přestože např. vývoj mezinárodních vztahů v roce 1991 vedl k úvahám o potenciálním třetím ropném šoku, který se nakonec nepotvrdil. Proč ne letos, když jenom během podzimu 1973 vzrostly ceny ropy Mediterranean Light 21' o 38,75 % a během 10 měsíců roku 2008 u American Light se cen dostala o 52 % výše?? Asi větší připravenost států, vyšší ochota k jednání, tzn. i vyšší vědomost o reálných vazbách a možnostech – ale je to jen osobní názor autorky...

¹³³ www.bloomberg.com, poslední přístup 2.10.2008

¹³⁴ Rakousko v tomto roce slaví 30 let po referendu, které odmítlo dokončit téměř provozuschopnou jedinou jadernou elektrárnu Zwentendorf.

¹³⁵ tzv. Pačesova zpráva – pracovní verze, str.150-152

¹³⁶ Kučerová,I., 2007 (A)

¹³⁷ Euro 13/2007

¹³⁸ Piebalgs,A. (2007): SPEECH/07/70

¹³⁹ Community transmission system operators mechanism

některé evropské regiony v posledních letech prošly, poukazují na vážnost situace. V listopadu 2008 byla Česká republika jen krůček před elektrickým black-outem, kdy v Německu začal vát silný víchř a roztočil větrné elektrárny, což způsobilo přetlak elektřiny. problém byl v tom, že ČEZ počítala s exportem cca 200 MGW a místo toho se k nám valilo kolem 1700 MGW elektřiny z Německa, což ohrozilo naši přenosovou soustavu – jasný signál, že evropská energetická politika musí při liberalizaci trhu s energiemi řešit i kapacitní otázky přenosových soustav.¹⁴⁰

K otázce energetické bezpečnosti EU spíše makroekonomického a strategického charakteru jsou zcela zásadní **vztahy mezi Evropskou unií a Ruskem**. Jsme si navzájem velmi důležitými partnery, neboť pozice EU v ruském exportu energetických zdrojů je dána 50% podílem na celkovém zahraničním obchodě Ruska. Je sice pravda, že EU se snaží dlouhodobě o diverzifikaci své energetické dovozní závislosti, a že „do Evropské unie dodává ropu v současné době téměř 30 států. Z tohoto pohledu se jedná o velkou disperzi dodávek. Z pohledu regionů však pochází více než 35 % importu ropy do Evropské unie z prostoru bývalého Sovětského svazu.“¹⁴¹ Je také pravda, že Rusko dává po roce 2005 jasně najevo, že Evropa není jediným zájemcem a pokud bude vyvíjet neadekvátní nátlak, nebo-li nutit Rusko do pozic, které Rusko nemá zapotřebí, tak se může energetická velmoc obrátit na spolupráci směrem k Číně, Indii... EU a Rusko jsou dvě mocnosti, které se především v energetice vzájemně potřebují, znamená to vzájemnou podmíněnost a předpoklad win-win situation, ale spíš to v posledních letech připomíná pat. Pro energetickou bezpečnost EU a zároveň exportní stabilitu Ruska je nutná transparentnost vztahů. EU chce a musí diversifikovat teritoriálně své dovozy, analogicky Rusko logicky odpovídá na rostoucí poptávku odjinud – pokud to bude vzájemně transparentní, pak další dohody mohou probíhat v rámci tržních kulís a klasické hospodářské soutěže, aniž by byly akcentovány znaky nátlaku. Na obou stranách nejde vlastně o nic jiného než o projevy regionalismu, kdy si jednotliví aktéři vyznačují faktory a jejich hranice v teritoriálním i institucionálním rozměru.

Budoucí evropská energetická politika, pokud má být úspěšná, musí být postavena na několika předpokladech. V první řadě jde o bezpečný přístup k surovinám, tzn. úsilí o transparentní, zřetelně vymezené vztahy k dodavatelům – k exportujícím zemím i firmám. V rámci poněkud heterogenní EU²⁷ tzn. především akcent na jednotný postup uvnitř EU, na sjednocení vnějšího stanoviska vůči dodavatelům.

V současné době tak především vyvstává do popředí nezbytný konsensus mezi členskými státy EU o prioritách vůči Rusku jako hlavnímu partnerovi. Kromě toho jedním ze strategických dimenzí je i technický stav přepravní infrastruktury – na jedné straně Rusko nutně potřebuje evropský kapitál, evropské investice do údržby a rozvoje stávající sítě, na straně druhé Rusko nechce nikoho pustit na svůj dvorek, protože chrání své rodinné stříbro – nebo-li snaží se udržet energetický sektor pod svou kontrolou¹⁴². Do značné míry jde ale o morální hazard, kdy asymetričnost informací a jejich volatilita může být hádankou, kdože je principalem a kdo agentem... Jinak Rusko zisky z exportu totiž rozpouští hlavně uvnitř ekonomiky¹⁴³, nízká úroveň reinvestic do rozvoje a údržby infrastruktury je pro Rusko signifikantní. Energetická bezpečnost není jen otázka kvantity, resp. cen ropy a plynu, ale je

---

¹⁴⁰ www.ihned.cz, 13.11.2008, LN 14.11.2008

¹⁴¹ Vošta, 2007: str. 284

¹⁴² Putin ještě v roli prezidenta podepsal v květnu 2008 zákon o strategickém průmyslu, který omezuje zahraniční investice do klíčových ekonomických sektorů jako těžby ropy a plynu, letecké techniky nebo masmédií. Těch strategických sektorů je 42. Pokud zahraniční investor bude chtít získat nadpoloviční podíl firmy, musí podléhat speciálnímu schvalovacímu řízení.

¹⁴³ jen ke konci října 2008 mělo Rusko zhruba 200 mld. USD zisků z prodeje ropy, a to v Rezervním fondu sloužícím jako polštář státního rozpočtu(134mld.) a Národním fondu bohatství (63 mld.), in www.ihned.cz, 1.11.2008

nutný dialog mezi členskými státy EU o prioritách, diverzifikaci, tzn. o kvalitě včetně sociálního rozměru pro obyvatelstvo.¹⁴⁴ Energetická bezpečnost je tak šachovou partií mezi exportéry a importéry s hracími kameny míry závislosti a cen energií. Na sklonku 90. let se začíná hovořit o tzv. „nové velké hře“ jako replice k původnímu soupeření Británie a carského Ruska o střední Asii, kterou zpopularizoval Rudiard Kipling¹⁴⁵, a to v duchu Brzezinského úvah¹⁴⁶ o ropovodech a plynovodech. The New Great Game je od roku 2003, 2006 spojována mj. s projektem Nabucco – plánem výstavby plynovodu z kaspické oblasti do Evropy, který by se vyhnul Rusku.

Návrh Lisabonské smlouvy¹⁴⁷ nemluví o společné energetické politice, ačkoliv v posledních dvou-třech letech je hodně diskutována, ale zařazuje ji do sdílených kompetencí. Rozhodování o struktuře energetických zdrojů bude i nadále v kompetenci členských států, pro daňovou praxi bude zapotřebí konzultace s Evropským parlamentem. Lisabonská smlouva obsahuje doložku o solidaritě v případě vážných problémů v zásobování – evidentně poučení z nátlaku Ruska vůči některým státům EU v průběhu roku 2006, 2007 – Polsko, Estonsko, Lotyšsko. Nicméně v uspokojování energetických potřeb dochází mezi členskými státy verbálně více ke spolupráci¹⁴⁸, reálně pak často spíše k nekooperativnímu jednání – viz např. projekt Nord Stream¹⁴⁹, který by vlastně závislost EU na ruském plynu ještě více zvýšil. Problém tkví v preferenci národních zájmů některých členských zemí EU a ochotě zajistit si benefity i na úkor ostatních zemí Společenství.

Energetická budoucnost evropských zemí, její zatím praktikované zajištění odpovídá hře s nenulovým součtem¹⁵⁰, nebo ke konceptu herních sad¹⁵¹, který nakonec nejvíce směřuje ke kompromisnímu řešení. Tedy ne nejefektivnějšímu, ale v rámci tak širokého partnerství, jako je Unie sdružující 27 států, k nejméně kontroverznímu při značné míře utilitaritě.

Slovy Václava Bartušky, velvyslance pro energetickou bezpečnost se chováme značně difúzně a bezradně - výsledkem je, že Alžír diktuje Španělsku, Libye Itálii a Rusko východní Evropě..., přičemž umíme donutit Microsoft, Boeing či Intel k ústupkům, resp. je umíme úspěšně pokutovat, ale bojíme se Gazpromu.¹⁵²

ZÁVĚR

Energetické potřeby ať už na straně poptávky (= Evropská unie) nebo na straně nabídky (= Rusko, OPEC, středoasijské republiky) jsou nejen ekonomickou hrou, ale i více strategickou, politickou. Přesto přese všechno, jsem přesvědčená, že jsou primárně ekonomickou partií: strategické tahy po šachovnici patří ke hře, politické hlášky jakbysmet. Ale těžiště hry spočívá v klasické input-output analýze, kdy exportéři potřebují země závislé na jejich dodávkách, a importéři potřebují stabilní dodávky. Vyjasnění takovýchto vztahů by

---

¹⁴⁴ Prague European Energy Forum, 24.10.2008

¹⁴⁵ tzv. Great Game, k níž se Z.Brzezinski vrací

¹⁴⁶ Brzezinski, Z. (1999)

¹⁴⁷ The Lisbon Treaty, 2007/C 306/01

¹⁴⁸ „Musíme mít přístup odpovídající nové realitě – EU si nemůže dovolit mít i nadále 25 různých a nekoordinovaných politik.“ J.Barosso, Fearful EU aims to take energy policy from governments. The Times (UK), 9 March 2006

¹⁴⁹ 51 % Rusko, 2 x 20 % Německo: BASF a E.ON, 9 % Gasunie z Nizozemska, tzn. dělbu zisku mezi Rusko a pouze dva členské státy EU

¹⁵⁰ Teorie her, kdy politická realita umožňuje do rozhodování zapojit i úvahy o vyjednávání, kompromisu, dohody, případně manévrování vedené vidinou maximalizace zisku (užitku).

¹⁵¹ Manévrování aktérů politické hry, tzn. vzájemných vztahů, při ochotě akceptovat takový výsledek, který v dané chvíli není nejvýhodnější, ale potenciálně může být vítězstvím – byť ne zcela úplným.

¹⁵² Bartuška, V.: HN 12.11.2008, s.11

podle mě přispělo k celkovému užítku - zisku - výhře obou stran- hráčů. Z našeho pohledu Evropská unie je královnou, která „pouze“ chce dostatečnou a stabilní nabídku surovin ze strany svých obchodních partnerů - regina servat colorem, bohužel pro EU je vždy aktér nabídky ve výhodě, a tím je „král“ nebo ropná „věž“. Král-Rusko může ve své ropné politice uvažovat o jakémkoliv partneru, ale stejně nemůže zvolit cestu po šachovnici takovou, která by ho ohrozila, musí se rozhodovat logicky na základě dělby ekonomické i politicko-strategické, tzn. je-li EU pro Rusko hlavním odběratelem energií, nesmí dovést hru k matu. Na druhou stranu, krále nemůžeme v šachu porazit, což pro Evropskou unii znamená nutnost pevného a transparentního partnerství s Ruskem a OPECem...Příměr šachové věže s ropnými věžemi je mimořádně signifikantní – výkonnost ropných věží jako reprezentantů ropného průmyslu ovlivní veřejné finance dané země skutečně příznivě, zvýší zaměstnanost, ale – zastaví se před vlastní figurkou, např. rozhodnutí o změně těžební kvóty, o přesměrování dodávek do jiných zemí, regionů světové ekonomiky. Důležité pro majitele „věží“ je, že cizí figurky – např. kontrakty na dodávky mohou vyhodit. To vnáší do energetické šachovnice mnohé impulsy, jež mění partii často zcela nečekaně.

Zbigniew Brzezinski ve Velké šachovnici¹⁵³ přemýšlí jak si Spojené státy „dokážou poradit“ s Eurasií – jak je vidět, nedokážou to ani USA, ani EU, přestože jejich ekonomický potenciál by tomu napovídalo. Ovšem u primárních surovin je síla na straně nabídky.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. **Bartuška, V. (2008):** HN 12.11.2008
2. **Cordesman,A.(2000):** Geopolitics and Energy in the Middle East, Senior Fellow for Strategic Assessment Center for Strategic and International Studies, www.csis.org/media/csis/pubs/geo_energy_me%5B1%5D.pdf
3. **Fárek,J. (2008):** Strukturální proměny světové energetiky a jejich geopolitické souvislosti, Mezinárodní politika, č.2, str. 19
4. **Hubbert, M.K. (1949):** Energy from Fossil Fuels, Science, vol. 109, no. 2823 (February 4, 1949)
5. **Karayini,M. (2002):** European Energy Policy for Caspian Region. A single multilateral program of economic assistance for Central Asia and Caucasus, The Times of Central Asia 31.1.2002
6. **Kučerová,I., (2007):** Energetická konkurenceschopnost EU a strategické zájmy, Proceedings International Conference „Increasing Competitiveness or Regional National and International Markets, VŠB-TU Ostrava 2007
7. **Litera,B. (2006):** Současná situace a výhledy spotřeby, těžby a přepravy energetických surovin v Evropě a zemích postsovětského prostoru do roku 2020 in Energie pro Evropu, Praha Eurolex Bohemia
8. **Mabro, R.(2007):** The Oil Weapon - Can It Be Used Today?, Harvard International Review, Economics of National Security, Vol. 29 (3)

---

¹⁵³ Brzezinski, Z. (1999): str. 38

9. **Marhoulová, E. (2007):** Působení informačních a komunikačních technologií na hospodářský růst, LEF TU Liberec, září 2007
10. **Piebalgs, A. (2007):** Energy for Changing World: The New European Energy Policy, SPEECH/07/70
11. **Vošta, M. (2007):** Ropa a zemní plyn v kontextu energetické náročnosti EU, EU a Střední Evropa, VŠE Praha 2007/2, str. 279-294
12. **Yergin, D. (1982):** Global Insecurity: A Strategy for Energy and Economic Renewal, NY Houghton Mifflin

A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy, COM(2006)105 final
 EC: European Energy and Transport, Trends to 2030 – update 2007
 Euro, 13/2007

GP: COM(2006)105 final
 Prague European Energy Forum, 24.10.2008

The Lisbon Treaty, 2007/C 306/01
 Towards a European strategy for the security of energy supply , COM(2000)769

World Crude Oil Prices. Energy Information Administration. www.eia.doe.gov, (17/02/2008)

World Energy Council, Survey of Energy Resources 2007
 Zasedání ER ve dnech 15. a 16. června 2001 v Göteborgu, ÚMV Praha 2001

KONTAKT

PhDr. Irah Kučerová, PhD.
 Katedra mezinárodních vztahů IPS Praha - Fakulta sociálních věd UK
 E-mail: kucerovi@fsv.cuni.cz

ABSTRAKT

Jadrom projektu európskej integrácie je rušenie kontrol osôb na vnútorných hraniciach, pričom dôsledkom tohto kroku je presunutie hraničných kontrol na vonkajšie hranice členských krajín Európskej únie. Ide o viac ako len symbolický signál vo vzťahu k ostatnému svetu, pretože Európska únia má spoločnú hranicu, ktorú mieni ochraňovať a posilňovať.

Zámerom tohto článku je objasniť historický vývoj a najdôležitejšie opatrenia, ktoré sa týkajú hraničných kontrol a víz v Európskej únii.

ABSTRACT

The abolition of internal border controls on persons is at the very heart of the European integration project, but the necessary corollary of this abolition is shifting of controls to the external borders of the Member States of the European Union. It has become equally symbolic as a signal to the outside world that the European Union has a collective border, which it aims to defend and strengthen.

The aim of this article is to describe history and the most important measures concerning border controls and visas in the European Union.

ÚVOD

Po stáročia boli obyvatelia štátov vládnucimi elitami vnímaní zo strany ako hlavný zdroj veľkosti a sily, ktorý musí byť koncentrovaný v rámci hraníc štátu s cieľom podporiť hospodársky rozmach a vojenskú expanziu krajiny. Hraničné kontroly tak boli zavedené predovšetkým s cieľom kontrolovať výstup osôb narodených na území konkrétneho štátu z národného územia. Až od devätnásteho storočia sa vymedzenie hraníc stalo jedným zo znakov národnej suverenity a kvôli tomu, aby sa rešpektovali, boli navrhované rôzne nástroje. Krajiny prijímali národnú legislatívu, rozvíjali rozličné administratívne techniky identifikácie osôb a hraničné kontroly sa realizovali aj v čase mieru. Začalo sa uplatňovať aj právo určiť, ktorí cudzinci môžu alebo naopak nemôžu vstúpiť a zotrvať na území štátu tzv. jus includendi et excludendi. Kontroly na hraniciach, ktoré poznáme v súčasnosti sú relatívne novým javom. V medzivojnovom období väčšina európskych krajín zavádzala opatrenia na kontrolu vstupu na územie (víza) ako aj následné povolenia na pobyt a prácu vrátane pravidiel vyhostenia.

1 Historický vývoj

Z historického hľadiska, potreba dialógu a spolupráce medzi európskymi štátmi v oblasti riadenia hraníc a migračných tokov sa objavila v prvej polovici sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Väčšina týchto krajín vtedy prijímala opatrenia s cieľom obmedziť vstup cudzincov na vlastné územie z ekonomických dôvodov, ako aj zamedziť ilegálnemu prisťahovalectvu. Integrovaný proces v tejto oblasti však iniciovalo až prijatie Jednotného európskeho aktu, v zmysle ktorého sa Európske spoločenstvá (ďalej aj „ES“) mali stať priestorom bez vnútorných hraníc, v ktorom je zaručený voľný pohyb tovarov, osôb, služieb a kapitálu.

Jednotný európsky akt (vstúpil do platnosti 1. 7. 1987) doplnil do Zmluvy o založení ES článok 8a, podľa ktorého: „spoločenstvo prijme opatrenia s cieľom postupne vytvárať vnútorný trh v priebehu obdobia, ktoré sa končí 31. decembra 1992.“ V tomto článku sa ďalej uvádzalo, že: „vnútorný trh zahŕňa oblasť bez vnútorných hraníc, v ktorej je zaručený voľný

pohyb tovaru, osôb, služieb a kapitálu v súlade s ustanoveniami tejto zmluvy.“ Členské krajiny súhlasili s tým, že do konca roku 1992 budú zrušené hraničné kontroly všetkých tovarov, služieb a kapitálu. Veľká Británia však zastávala názor, že hraničné kontroly osôb majú byť zrušené len v prípade občanov členských krajín Európskej únie (ďalej aj „EÚ“). No v praxi by bol takýto postup nerealizovateľný, pretože bez kontroly nie je možné zistiť, či konkrétna osoba je alebo nie je štátnym príslušníkom niektorej členskej krajiny EÚ, a preto do úvahy prichádzala kontrola všetkých alebo nikoho.

Zrušenie vnútorných hraničných kontrol si okrem iného vyžiadalo aj harmonizáciu národného práva týkajúceho sa vonkajších hraníc, príst'ahovalectva a azylu, keďže po zrušení vnútorných hraníc by pre členské štáty nebolo veľmi výhodné mať úplne odlišný prístup k daným otázkam.

V zmysle K.1 Maastrichtskej zmluvy (do platnosti vstúpila 1. 11. 1993) sa jednou z oblastí spoločného záujmu v rámci tretieho piliera EÚ stali aj pravidlá prekračovania vonkajších hraníc a kontrola vonkajších hraníc členských štátov. V tomto ustanovení však neboli výslovne uvedené vnútorné hranice, iba zmienka o pohybe štátnych príslušníkov tretích krajín na území členských štátov.

Vtedajšia právna úprava odrážala rozpory počas vyjednávania o texte Maastrichtskej zmluvy, a to či otázka víz sa má stať súčasťou komunitárneho právneho rámca alebo naopak, má byť predmetom medzivládnej spolupráce.¹⁵⁴ Výsledkom bolo prijatie nelogického kompromisu, podľa ktorého niektoré aspekty vízovej politiky boli prenesené do právomoci ES (článok 100c Zmluvy o založení ES), teda do prvého piliera EÚ a časť vízových otázok bola upravená v treťom pilieri EÚ.

Do Zmluvy o založení ES bol doplnený nový článok 100c oprávňujúci Spoločenstvo na zostavenie „čiernej listiny“ tretích krajín, ktorých štátni príslušníci musia mať pri prekračovaní vonkajších hraníc členských štátov víza a prijatie opatrení týkajúcich sa jednotného typu víz. Okrem toho mohla byť tretia krajina doplnená na čiernu listinu na obdobie neprekračujúce šesť mesiacov, v prípade výnimočného stavu v tejto krajine, ktorý predstavuje hrozbu náhleho prílivu jej štátnych príslušníkov do spoločenstva (článok 100 c odsek 3 Zmluvy o založení ES). Toto ustanovenie sa však v praxi nikdy nerealizovalo.¹⁵⁵

Amsterdamská zmluva (podpísaná 2. 10. 1997) presunula politiky, ktoré sa týkajú voľného pohybu osôb z tretieho do prvého piliera. Do Zmluvy o založení ES bola vložená nová hlava IV s názvom „Vízová, azylová, príst'ahovalecká politika a iné politiky, ktoré sa týkajú voľného pohybu osôb.“ Požiadavka zrušiť prekážky slobodného pohybu osôb a prijať na to naväzujúce sprievodné opatrenia je obsiahnutá v článku 61 a) Zmluvy o založení ES. Podľa článku 62 Zmluvy o založení ES má Rada v otázke víz a hraničných kontrol do piatich rokov od nadobudnutia platnosti Amsterdamskej zmluvy (t. j. do 1. 5. 2004) prijať:

1. opatrenia s cieľom zabezpečiť, aby v súlade s článkom 14 neboli pri prekročení vnútorných hraníc kontrolované osoby, či už sú to občania únie alebo štátni príslušníci tretích krajín;
2. opatrenia o prekročení vonkajších hraníc členských štátov, ktoré stanovia:
  - a) pravidlá a postupy, ktoré majú členské štáty dodržiavať pri uskutočňovaní kontrol osôb na takýchto hraniciach,
  - b) vízové predpisy pri predpokladanom pobyte najviac troch mesiacov, vrátane:

---

¹⁵⁴ DENZA, E.: *The Intergovernmental Pillars of the European Union*. Oxford University Press, Oxford 2002, s. 204.

¹⁵⁵ PEERS, S.: *EU Justice and Home Affairs Law*. Oxford University Press, Oxford 2006, s. 98.

- (i) zoznamu tretích krajín, ktorých štátni príslušníci musia mať víza pri prekročení vonkajších hraníc a krajín, ktorých štátni príslušníci sú od vízovej povinnosti oslobodení,
  - (ii) postupy a podmienky vydávania víz členskými štátmi,
  - (iii) jednotný formát pre víza,
  - (iv) pravidlá o jednotných vízach;
3. opatrenia na stanovenie podmienok, za ktorých sa štátni príslušníci tretích krajín môžu do troch mesiacov voľne pohybovať na území členských krajín.

Celý tento článok je po obsahovej stránke podobný ustanoveniam 1-25 Dohovoru o vykonávaní Schengenskej dohody (o schengenskom systéme podrobnejšie v ďalšom texte) a zabezpečuje tak komunitarizáciu základných prvkov schengenského systému.

Nadobudnutie platnosti Amsterdamskej zmluvy znamenalo začlenenie Schengenského *acquis* do právneho poriadku ES. Právny poriadok spoločenstiev tak obsahoval veľké množstvo pravidiel týkajúcich sa krátkodobých víz, kontrol na vonkajších hraniciach, zrušenia kontrol na vnútorných hraniciach vrátane slobody pohybu pre príslušníkov z tretích krajín. Vzhľadom na rozsah tohto *acquis*, bol iba malý záujem okamžite rozvíjať uvedenú agendu.

Je prekvapujúce, že závery zo zasadnutia Európskej rady v Tampere z októbra 1999 obsahovali iba krátku zmienku o vízach a hraničných kontrolách v rámci ustanovení o „riadení migračných tokov“. V zmysle tohto dokumentu mala byť ďalej rozvíjaná spoločná vízová politika. Európska rada zároveň vyzvala členské krajiny k intenzívnejšej spolupráci a vzájomnej technickej pomoci medzi subjektmi vykonávajúcimi hraničné kontroly.

Udalosti z 11. 9. 2001 jasne zmenili priority EÚ v tejto oblasti, a tak sa víza ako aj opatrenia pri vykonávaní kontrol na vonkajších hraniciach EÚ, stali jedným z prostriedkov na dosiahnutie vyššej bezpečnosti.¹⁵⁶

Haagsky program, ktorý bol výsledkom zasadnutia Európskej rady z novembra 2004, venoval hraničným kontrolám a vízovej politike zvýšenú pozornosť. Bola v ňom zdôraznená dôležitosť rýchleho odstránenia kontrol na vnútorných hraniciach v návaznosti na spustenie druhej generácie schengenského informačného systému (o schengenskom informačnom systéme podrobnejšie v ďalšom texte), potreba pokračovať v integrovaní biometrických identifikátorov do jednotlivých dokladov (napríklad cestovných dokladov, víz, povolení na pobyt, pasov občanov EÚ) a tiež uvedené zmeny a doplnenia zamerané na ešte väčšie posilnenie vízovej politiky.

2 Schengenský systém

V období pred prijatím Maastrichtskej zmluvy sa niektoré členské štáty ES rozhodli vytvoriť určitý druh spolupráce v oblasti spravodlivosti a vnútorných záležitostí, aj keď mimo rámca spoločenstva. Bol kreovaný tzv. schengenský systém, pod ktorým rozumieme súbor medzivládnych dohôd a aktivít, ktoré vytvárajú medzi členskými štátmi priestor bez vnútorných hraníc. Jeho cieľom bolo zrušenie vnútorných hraničných kontrol medzi signatármi Schengenských dohôd a paralelné prijatie opatrení potrebných na udržanie a zvyšovanie úrovne bezpečnosti v členských štátoch. V tejto súvislosti sa budovanie schengenského priestoru považovalo za akýsi „test“ spolupráce v takých citlivých otázkach, akými nepochybne je oblasť justície, vnútra i policajná činnosť. Získané skúsenosti sa mali následne využiť pri zavádzaní toho istého režimu v rámci celého spoločenstva.

Odstránenie vnútorných hraníc medzi štátmi, zahrňujúce zrušenie kontrol na vnútorných hraniciach, si automaticky vyžiadalo posilnenie vonkajších hraníc, ktoré sa stali nárazníkovou zónou voči migračným vlnám, kriminalite a zločinu. Krajiny udržiavajúce

---

¹⁵⁶ PEERS, S.: *EU Justice and Home Affairs Law*. Oxford University Press, Oxford 2006, s. 104.

vonkajšie hranice niesli tak zodpovednosť nielen za vlastnú ochranu, ale aj za ochranu celého vnútorného priestoru. Presun kontroly na vonkajšie hranice signatárskych krajín bol preto doplnený o kompenzačné mechanizmy, zabezpečujúce nielen zodpovedajúcu ochranu vonkajších hraníc zúčastnených štátov, ale aj dostatočnú spoluprácu represívnych zložiek v rámci novo vymedzeného teritória. Ku kompenzačným pravidlám patrilo napríklad zavedenie pravidiel vstupu do spoločného priestoru, vrátane administratívneho zabezpečenia a technického vybavenia. Zrušením hraničných bariér došlo k prepojeniu otázok vnútornej a vonkajšej bezpečnosti. Dosiachnutie cieľov schengenského systému si zároveň vyžadovalo harmonizáciu legislatívny vzťahujúcej sa na víza, azyl, policajnú a justičnú spoluprácu.

Pôvod schengenskej spolupráce je možné odvodiť z tzv. Saarbrückenskej dohody uzavretej medzi Nemeckom a Francúzskom 13. 6. 1984, ktorá bola reakciou na protesty európskych vodičov diaľkových cestných vozidiel proti veľkým zdržaniam na hraniciach oboch štátov. Obsahom tejto dohody bolo postupné rušenie kontrol na francúzsko-nemeckých hraniciach.¹⁵⁷

Schengenský systém sa vyvíjal postupne, tak z hľadiska technických aspektov, ako aj z hľadiska počtu zúčastnených krajín. Jeho začiatok je spätý s podpisom Dohody medzi vládami štátov hospodárskej únie Beneluxu, Spolkovej republiky Nemecko a Francúzskej republiky o postupnom odstraňovaní kontrol na spoločných hraniciach (ďalej aj „Schengenská dohoda“ alebo „Schengen I“) 14. 6. 1985. Už zo samotného názvu tejto dohody vyplýva, že jej signatármi bolo pôvodne iba päť členských štátov ES, t. j. Belgicko, Holandsko, Luxembursko, Nemecko a Francúzsko. Schengenský systém z tohto pohľadu predstavoval v histórii európskej integrácie špecifický projekt, keďže na ňom neparticipovali všetky členské krajiny ES, hoci v deväťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia sa počet signatárskych krajín postupne rozšíril.

Hlavným dôvodom, prečo Schengenskú dohodu nepodpísali všetky členské krajiny ES, bol nejednotný postoj k problematike voľného pohybu osôb. Spornou sa stala otázka, či má byť právo voľného pohybu osôb priznané len občanom členských krajín ES alebo všetkým osobám pohybujúcim sa v priestore spoločného trhu, teda aj cudzincom. Schengenskou dohodou sa signatárske štáty zaviazali zaviesť slobodu voľného pohybu pre všetky osoby, ktoré sú občanmi signatárskych štátov, ostatných členských štátov ES, ale aj pre osoby z nečlenských krajín, čoho dôsledkom bolo i odstránenie vnútorných hraníc.

V krátkodobom horizonte Schengenská dohoda nepožadovala úplné zrušenie kontrol na vnútorných hraniciach, ale len ich výrazné obmedzenie, napríklad, pri osobnej cestnej kontrole, iba vykonávanie náhodných kontrol, zjednodušenie byrokratických procedúr pri preprave tovarov a možnosť ľudí žijúcich v blízkosti štátnych hraníc prekračovať hranice mimo stanovených hraničných prechodov. Z dlhodobého hľadiska, teda od 1.1.1990, mali byť postupne odstránené kontroly na vnútorných hraniciach a presunuté na vonkajšie hranice, harmonizovaná vízová a imigračná politika. Schengenská dohoda však stanovila iba rámec, ktorý mal byť doplnený prijímaním detailnej právnej úpravy.

V období po podpise Schengenskej dohody členské krajiny ES revidovali zakladajúce zmluvy Jednotným európskym aktom. Cieľom tohto dokumentu bolo vytvorenie jednotného vnútorného trhu, ktorý bol charakterizovaný ako územie bez vnútorných hraníc. Vnútorný trh má niektoré rysy schengenského systému, napríklad minimalizácia hraničných kontrol, ktoré by mohli byť prekážkou slobody pohybu, tovaru, služieb, osôb a kapitálu v rámci ES. Prostredníctvom Jednotného európskeho aktu tak nepriamo vstúpili niektoré prvky schengenského systému do štruktúr ES.

Dokumentom realizujúcim Schengenskú dohodu sa stala Dohoda podpísaná 19.6.1990 v Schengene medzi Belgickým kráľovstvom, Spolkovou republikou Nemecko,

---

¹⁵⁷ PIKNA, B.: *Vnitřní bezpečnost a veřejný pořádek v evropském právu (oblast policejní a justiční spolupráce)*. Linde Praha, 2006, s. 205.

Francúzskou republikou, Luxemburským veľkovevodstvom a Holandským kráľovstvom o vykonávaní dohody podpísanej dňa 14.6.1985 o postupnom odstraňovaní kontrol na spoločných hraniciach (ďalej „Dohovor o vykonávaní Schengenskej dohody“ alebo „Schengen II.“), ktorá vstúpila do platnosti 1.9.1993, no účinnou sa stala až 26.3.1995. Od tohto momentu začal schengenský systém fungovať.

Dohovor o vykonávaní Schengenskej dohody je dokument s celým radom presných definícií, konkrétnych opatrení a pravidiel fungovania schengenského systému, čím sa snažil odstrániť nedostatky Schengenskej dohody. Z obsahového hľadiska sa zaoberal širokým spektrom problémov. Tento dohovor stanovil zásady zrušenia kontrol na vnútorných hraniciach, posilňovanie kontrol na vonkajších hraniciach, zosúladienie vízovej politiky a úpravu pohybu osôb z tretích krajín medzi signatárskymi štátmi (články 1-25), ďalej obsahoval ustanovenia zamedzujúce nelegálnemu prisťahovalectvu (články 26-27), pravidlá určujúce štát zodpovedný za posúdenie žiadosti o azyl (článok 28-38), otázky súdnej spolupráce v trestných veciach a policajnej spolupráce (články 39-91) a vytvorenie schengenského informačného systému (články 92-119). Podstata schengenských pravidiel spočívala v tom, že musia byť vytvorené početné kompenzačné opatrenia, medzi ktoré patrila spoločná vízová politika alebo presun kontroly na vonkajšie hranice signatárskych štátov, aby mohli byť kontroly na vnútorných hraniciach zrušené bez obáv o stratu bezpečnosti.¹⁵⁸

Na uplatňovanie celého Dohovoru o vykonávaní Schengenskej dohody bol zriadený Výkonný výbor zložený zo zástupcov zmluvných strán na úrovni ministrov. Výkonný výbor prijímal rozhodnutia a vyhlásenia tvoriace súčasť Schengenského *acquis*.

Vzťah medzi schengenským systémom a legislatívou ES určoval článok 134 Dohovoru o vykonávaní Schengenskej dohody, v ktorom je zdôraznená nutnosť súladu textu dohovoru s právom spoločenstva.

Článok K.7 Maastrichtskej zmluvy sa týkal tzv. užšej spolupráce členských krajín EÚ. V zmysle tohto článku bolo možné nadviazať alebo rozvíjať užšiu spoluprácu medzi dvoma alebo viacerými členskými štátmi za predpokladu, že táto spolupráca nie je v rozpore so spoluprácou v treťom pilieri, alebo ju nesťažuje. Uvedené ustanovenie malo mimoriadny význam pre ďalší rozvoj Schengenského *acquis*.¹⁵⁹

Pokračujúce rozširovanie a prehlbovanie schengenských pravidiel a popri tom vývoj v EÚ spôsobili, že došlo ku prekryvaniu schengenskej spolupráce a spolupráce v oblasti spravodlivosti a vnútorných vecí v EÚ. S cieľom zamedziť duplicitu oboch procesov, Amsterdamská zmluva začlenila Schengenské *acquis* do rámca zmlúv ES a EÚ, a to Protokolom, ktorým sa začleňuje Schengenské *acquis* do rámca Európskej únie, a ktorý bol pripojený k Zmluve o EÚ a k Zmluve o založení ES. Na základe prílohy k tomuto protokolu, súčasťou Schengenského *acquis* bola Schengenská dohoda z roku 1985, Dohovor o vykonávaní Schengenskej dohody z roku 1990, protokoly a dohody o pristúpení k obom týmto dohodám a rozhodnutia a vyhlásenia prijaté Výkonným výborom, ako aj akty prijaté na vykonanie dohovoru orgánmi, ktorým Výkonný výbor udelil rozhodovacie právomoci.

Schengenské *acquis* bolo v súlade s článkom 1 tohto Protokolu integrované najmä do revidovanej hlavy VI Zmluvy o EÚ a novej hlavy IV Zmluvy o založení ES. Vzhľadom na to, že z legislatívneho hľadiska išlo o pomerne vágne určenie, aby bol tento nedostatok odstránený, Rada prijala rozhodnutie č. 1999/435/ES z 20. mája 1999 o určení Schengenského *acquis* na účely stanovenia právneho základu pre všetky ustanovenia alebo rozhodnutia, ktoré tvoria toto *acquis*, v súlade s ustanoveniami Zmluvy o založení ES a Zmluvy o EÚ a rozhodnutie č. 1999/436/ES z 20. mája 1999, ktorým sa v súlade s príslušnými ustanoveniami

---

¹⁵⁸ PEERS, S.: *EU Justice and Home Affairs Law*. Oxford University Press, Oxford 2006, s. 97.

¹⁵⁹ PEERS, S.: *EU Justice and Home Affairs Law*. Oxford University Press, Oxford 2006, s. 44.

Zmluvy o založení ES a Zmluvy o EÚ stanovuje právny základ pre všetky ustanovenia alebo rozhodnutia, ktoré tvoria Schengenské *acquis*. Protokol umožnil trinástim participujúcim členským krajinám EÚ uplatňovať Schengenské *acquis* od nadobudnutia platnosti Amsterdamskej zmluvy (od 1.5.1999) v rámci inštitucionálneho a právneho rámca EÚ.

V súlade s článkom 8 Protokolu, ktorým sa začleňuje Schengenské *acquis* do rámca Európskej únie sa pre účely rokovaní o prijatí nových členských štátov do EÚ Schengenské *acquis* a ďalšie opatrenia prijaté orgánmi v rámci jeho pôsobnosti považujú za *acquis*, ktoré musí byť úplne prijaté kandidátskymi štátmi. Kandidátske krajiny tak musia akceptovať príslušné *acquis* a ďalšie schengenské opatrenia už v čase rokovaní o vstupe do EÚ.

Veľká Británia a Írsko, ktoré nie sú viazané Schengenským *acquis*, môžu kedykoľvek požiadať o pripojenie sa k niektorým, alebo všetkým ustanoveniam tohto *acquis*. Na základe dvoch protokolov (pripojené k Zmluve o založení ES a Zmluve o EÚ Amsterdamskou zmluvou), týkajúcich sa Veľkej Británie a Írska si obe krajiny vyhradili právo vykonávať na svojich hraniciach s ostatnými členskými štátmi kontroly osôb.

V tejto súvislosti treba povedať, že na základe Protokolu o postavení Dánska (pripojené k Zmluve o založení ES a Zmluve o EÚ Amsterdamskou zmluvou) pre Dánsko, ako členskú krajinu Schengenu bola udelená výnimka, v zmysle ktorej ustanovenia hlavy IV Zmluvy o založení ES ani opatrenia prijaté podľa tejto hlavy nie sú záväzné ani uplatniteľné pre Dánsko, ktoré zároveň nenesie žiadne následky takýchto opatrení. Dánsko sa však do šiestich mesiacov od prijatia návrhu alebo podnetu na rozvoj Schengenského *acquis* podľa ustanovení hlavy IV Zmluvy o založení ES rozhodne, či toto rozhodnutie prevezme do svojho právneho poriadku. Ak sa tak rozhodne, toto rozhodnutie vytvorí záväzok podľa medzinárodného práva medzi Dánskom a ostatnými členskými krajinami, ako aj vo vzťahu k Írsku alebo Veľkej Británii, ak sa tieto členské štáty podieľajú na danej spolupráci. Dánsko sa môže kedykoľvek vzdať práva využívať špeciálne ustanovenia protokolu alebo jeho časti, a vtedy bude plne uplatňovať opatrenia platné v rámci EÚ.

Schengenská dohoda ako aj celý rad doplňujúcich vykonávacích opatrení vytvorili komplexný legislatívny systém nazývaný Schengenské *acquis*, ktoré vznikalo mimo rámca spoločenstva a nebolo súčasťou *acquis communautaire*, čo zmenila až Amsterdamská zmluva. Okrem odstránenia kontrol na vnútorných hraniciach upravuje Schengenské *acquis* tieto otázky: pravidlá o kontrole na vonkajších hraniciach, oddelovanie cestujúcich zo schengenského priestoru od cestujúcich mimo neho na letiskách a v námorných prístavoch, harmonizácia legislatívy o vstupných a krátkodobých vízach, azylové otázky, koordinácia medzi pohraničnými strážami, ustálenie úlohy operátorov a dopravcov v nákladnej doprave v boji proti nelegálnemu prisťahovalectvu, posilnenie právnej spolupráce s cieľom zrýchliť vydávanie osôb a poskytovanie informácií.

Po vstupe Amsterdamskej zmluvy do platnosti pokračovalo prijímanie ďalších právnych aktov prvého a tretieho piliera označovaných ako Schengenské *acquis*. Tieto predpisy sa týkajú najmä cudzineckej a pohraničnej problematiky, derogácií a zmien jednotlivých ustanovení Dohovoru o vykonávaní Schengenskej dohody, schengenský informačný systém a podobne.¹⁶⁰

Schengenský informačný systém (ďalej aj „SIS“) tvorí podstatnú časť Dohovoru o vykonávaní Schengenskej dohody. SIS je funkčný od marca 1995. Systém využívajú predovšetkým policajné a colné orgány pri kontrole osôb na vonkajších hraniciach. V druhom rade slúži potrebám imigračných úradníkov pri komunikácii so štátnymi príslušníkmi z tretích krajín, a to najmä v súvislosti s rozhodovaním o udelení alebo neudelení víz, či povolení na pobyt.

---

¹⁶⁰ PIKNA, B.: *Vnitřní bezpečnost a veřejný pořádek v evropském právu (oblast policejní a justiční spolupráce)*. Linde Praha, 2006, s. 211.

SIS je databázou informácií o osobách a predmetoch, ktorá umožňuje monitorovať tieto údaje príslušným orgánom v ktorejkoľvek členskej krajine, čím uľahčuje výmenu potrebných informácií. Osobné dáta v SIS zahrňujú napríklad údaje o osobách, ktoré majú zakázaný pobyt na území členskej krajiny alebo osobách podozrivých zo spáchania trestného činu. V systéme sú tiež evidované napríklad ukradnuté alebo stratené veci, a to s cieľom zadržať ich, alebo získať dôkazné prostriedky. Pred zavedením SIS si spravovali tieto informácie signatárske krajiny samé a vymieňali si ich so svojimi partnermi na báze ad hoc.

SIS je tvorená centrálnou databázou (C-SIS), národným informačným systémom (N-SIS) a systémom SIRENE (Supplementary Information Request at the National Entry).

V súčasnosti je absolútnou prioritou vývoj tzv. druhej generácie SIS (SIS II), ktorá je technicky dokonalejšou verziou a je schopná absorbovať narastajúci počet krajín participujúcich na schengenskej spolupráci.

Keďže nie všetky členské štáty EÚ sú zároveň členmi Schengenu, schengenský systém je príkladom diferencovanej integrácie. Zároveň schengenská spolupráca predstavuje zvláštnu formu tzv. posilnenej spolupráce (flexibility).¹⁶¹

K piatim pôvodným signatárom Schengenskej dohody a Dohovoru o vykonávaní Schengenskej dohody sa neskôr pridalo Taliansko (27.11.1990), Portugalsko a Španielsko (25.6.1991), Grécko (6.11.1992), Rakúsko (28.4.1995), Dánsko, Fínsko a Švédsko (19.12.1996). V decembri 2007 sa členmi Schengenu stali Česká republika, Estónsko, Maďarsko, Litva, Lotyšsko, Malta, Poľsko, Slovensko a Slovinsko. Do schengenskej spolupráce je v súčasnosti priamo zapojených dvadsať dva členských krajín EÚ. Mimo schengenského priestoru z členských krajín ES aj naďalej ostáva Veľká Británia, Írsko, Cyprus, Bulharsko a Rumunsko.

Okrem členských krajín ES, na základe dohody o pridružení k Schengenu z roku 1999, sú od roku 2001 členmi Schengenu aj dve nečlenské krajiny EÚ, a to Island a Nórsko. Asociačné dohody boli podpísané aj s ďalšími nečlenskými krajinami: so Švajčiarskom v roku 2004 a s Lichtenštajnskom začiatkom roku 2008. Ich vstup je plánovaný v blízkej budúcnosti.

3 Kódex schengenských hraníc

Problematika kontrol na vonkajších a vnútorných hraniciach EÚ je v súčasnosti obsiahnutá v nariadení Európskeho parlamentu a Rady č. 562/2006/ES z 15. marca 2006, ktorým sa ustanovuje kódex Spoločenstva o pravidlách upravujúcich pohyb osôb cez hranice (tzv. Kódex schengenských hraníc). Tento zásadný predpis nahradil a revidoval všetky dovtedy platné pravidlá, týkajúce sa hraničných kontrol. Nariadenie je účinné od októbra 2006.

Nariadenie umožňuje, aby sa nevykonávala hraničná kontrola osôb, ktoré prekračujú vnútorné hranice medzi členskými štátmi EÚ, čím vykonáva ustanovenie článku 62 odsek 1 Zmluvy o založení Európskeho spoločenstva (ďalej aj „ES“). Stanovuje tiež pravidlá, ktorými sa spravuje hraničná kontrola osôb, ktoré prekračujú vonkajšie hranice členských štátov EÚ v súlade s článkom 62 odsek 2 Zmluvy o založení ES.

V zmysle nariadenia „vnútorné hranice“ sú spoločné pozemné hranice členských štátov vrátane hraníc, ktoré tvoria rieky a jazerá, letiská členských štátov pre vnútorné linky, námorné, riečne a jazerné prístavy členských štátov na pravidelné trajektové spojenia. „Vonkajšími hranicami“ sú pozemné hranice členských štátov vrátane riečnych a jazerných hraníc, námorné hranice členských štátov a ich letiská, riečne prístavy, námorné prístavy a jazerné prístavy, ak nie sú vnútornými hranicami.

Podľa článku 3 sa nariadenie uplatňuje na každého, kto prekračuje vnútorné alebo vonkajšie hranice členských štátov a nie sú ním dotknuté práva osôb, ktoré požívajú právo ES

---

¹⁶¹ PIKNA, B.: *Vnitřní bezpečnost a veřejný pořádek v evropském právu (oblast policejní a justiční spolupráce)*. Linde Praha, 2006, s. 207-208.

na voľný pohyb ani práva utečencov a osôb, ktoré žiadajú o medzinárodnú ochranu, najmä s ohľadom na zásadu zákazu vyhostenia alebo vrátenia tzv. non-refoulement.

Kódex schengenských hraníc stanovuje v článkoch 4-19 podmienky prekračovania vonkajších hraníc a pravidiel vykonávania hraničných kontrol. Vonkajšie hranice sa môžu prekračovať len na hraničných priechodoch a počas stanovených otváracích hodín. Za neoprávnené prekročenie vonkajších hraníc zavedú členské štáty sankcie v súlade so svojim vnútroštátnym právom.

Nariadenie v článku 7 rozlišuje minimálne a dôkladné kontroly. Všetky osoby sa podrobia minimálnej kontrole na zistenie totožnosti na základe preukázania alebo predloženia cestovných dokladov. Minimálna kontrola je pravidlom pre osoby, ktoré požívajú právo ES na voľný pohyb na území príslušného členského štátu, ako je stanovené v smernici Európskeho parlamentu a Rady 2004/38/ES z 29. apríla 2004 o práve občanov Únie a ich rodinných príslušníkov voľne sa pohybovať a zdržiavať sa v rámci územia členských štátov. Štátni príslušníci tretej krajiny sa podrobia dôkladnej kontrole na vstupe aj výstupe.

V článku 13 nariadenia sú uvedené kritériá odopretia vstupu na územie členských štátov štátnemu príslušníkovi tretej krajiny. Vstup sa môže odoprieť len na základe odôvodneného rozhodnutia, v ktorom sa uvedú presné dôvody odopretia. Rozhodnutie prijme orgán, ktorý na to oprávňuje vnútroštátne právo. Rozhodnutie nadobúda účinnosť okamžite. Osoby, ktorým sa odoprie vstup, majú právo na odvolanie.

Problematika vnútorných hraníc je upravená v článkoch 20 – 31 nariadenia. Vnútorne hranice možno prekročiť v ktoromkoľvek bode bez toho, aby sa vykonala hraničná kontrola osôb bez ohľadu na ich štátnu príslušnosť.

Nová právna úprava v článku 23 a nasledujúcich stanovuje okolnosti, za ktorých je možné dočasne obnoviť kontroly vnútorných hraníc. Členský štát môže v prípade závažného ohrozenia verejného poriadku alebo vnútornej bezpečnosti výnimočne obnoviť kontrolu svojich vnútorných hraníc na obmedzenú dobu, nie dlhšiu ako 30 dní, alebo na predvídateľné trvanie závažného ohrozenia, ak jeho trvanie presiahne dobu 30 dní. Uvedenú dobu je možné predĺžiť.

V porovnaní s predchádzajúcou právnou úpravou bude pre členské štáty znovuzavedenie hraničných kontrol komplikovanejšie. V minulosti, v rokoch 2000 až 2005 členské krajiny využili právo znovu vykonávať kontroly na vnútorných hraniciach dvadsaťdeväť krát. Toto opatrenie bolo zavedené v súvislosti s organizovaním samitov alebo stretnutí politikov na najvyššej úrovni, návštev významných politikov, z dôvodu zavádzania zmien v imigračnej a azylovej politike či v spojení s konkrétnou policajnou operáciou. Cieľom znovuzavedenia kontrol na vnútorných hraniciach bolo predchádzať účasti občanov EÚ na politických demonštráciách. V praxi však takéto opatrenia vyvolali vlnu protestov a obvinení z porušovania práva na slobodný pohyb.¹⁶²

Predtým platné Schengenské *acquis* upravujúce prekračovanie vonkajších hraníc zvyklo byť vnímané dosť kriticky. Hlavné výhrady existovali voči nedostatočnej zrozumiteľnosti pravidiel, zlej harmonizácii kľúčových ustanovení a neobmedzenej voľnosti členských krajín pri rozhodovaní o tom, či konkrétnej osobe bude zakázané prekročiť vonkajšie hranice. Pozitívom nového Kódexu schengenských hraníc je nepochybne zavedenie práva odvolať sa proti rozhodnutiu o zákaze vstupu na územie členských štátov a tiež doplnenie čiastkových ustanovení o azyle.

Zrušenie kontrol osôb na vnútorných hraniciach je prejavom európskej integrácie v oblasti spravodlivosti a vnútorných vecí a opatrením bezprostredne spojeným s rozvojom vnútorného trhu. Tento pozitívny krok však kazia niektoré reštriktívne opatrenia kompenzujúce zrušenie vnútorných hraničných kontrol a tiež pretrvávajúce znovuzavedenia

---

¹⁶² PEERS, S.: *EU Justice and Home Affairs Law*. Oxford University Press, Oxford 2006, s. 133.

týchto kontrol s cieľom zabrániť niektorým cezhraničným politickým aktivitám. Pokým v jednotlivých prípadoch neexistujú dostatočné dôkazy o tom, že konkrétne osoby predstavujú hrozbu pre verejný poriadok a verejnú bezpečnosť, a preto je im zakázaný vstup do krajiny, znovuzavádzaním hraničných kontrol dochádza k porušovaniu ľudských práv, ako napríklad práva na zhromažďovanie alebo slobodu prejavu, a tiež slobodného pohybu občanov EÚ aj príslušníkov tretích krajín.

Až praktická aplikácia Kódexu schengenských hraníc ukáže, či nová právna úprava odstráni nedostatky predchádzajúcej legislatívy.

4 Európska agentúra pre riadenie operatívnej spolupráce na vonkajších hraniciach

Ochrana vonkajších hraníc EÚ si vyžaduje spoločné operačné postupy a vzájomnú spoluprácu členských krajín EÚ, ktorá musí mať aj jasný inštitucionálny rámec. Preto Rada prijala nariadenie 2007/2004/ES z 26.10.2004 o zriadení Európskej agentúry pre riadenie operačnej spolupráce na vonkajších hraniciach členských štátov Európskej únie, na základe ktorého od 1.5.2005 začala činnosť takáto európska agentúra so sídlom vo Varšave. Jej úlohou je koordinácia a pomoc členským štátom v oblasti riadenia a kontroly spoločných vonkajších hraníc EÚ. Vytvorením Európskej agentúry pre riadenie operatívnej spolupráce na vonkajších hraniciach (ďalej aj „FRONTEX“) EÚ získala dôležitý nástroj na podporu presadzovania politiky integrovaného riadenia hraníc spolu s členskými štátmi. Agentúra je orgánom Spoločenstva so samostatnou právnou subjektivitou.

FRONTEX podľa článku 2 nariadenia plní tieto úlohy:

- koordinuje operačnú spoluprácu medzi členskými štátmi v oblasti riadenia vonkajších hraníc;
- pomáha členským štátom pri vzdelávaní a odbornej príprave vnútroštátnej pohraničnej stráže vrátane zriaďovania spoločných vzdelávacích noriem;
- vykonáva analýzy rizika;
- sleduje vývoj výskumu, ktorý sa týka kontroly a dozoru nad vonkajšími hranicami;
- pomáha členským štátom v situáciách, ktoré si vyžadujú zvýšenú technickú a operačnú pomoc na vonkajších hraniciach;
- poskytuje členským štátom potrebnú pomoc pri organizovaní spoločných operácií v prípadoch navracania.

V zmysle článku 1 nariadenia, za kontrolu a sledovanie vonkajších hraníc zodpovedajú členské štáty. FRONTEX uľahčuje a zabezpečuje účinnejšie uplatňovanie existujúcich i budúcich opatrení spoločenstva, ktoré sa týkajú riadenia vonkajších hraníc prostredníctvom zabezpečovania koordinácie činností členských štátov pri vykonávaní týchto opatrení, čím prispieva k účinnej, vysokej a jednotnej úrovni kontroly osôb a sledovania vonkajších hraníc členských štátov EÚ. Nariadenie jasne stanovuje, že FRONTEX nemá výlučnú právomoc, pretože členské štáty môžu na operačnej úrovni pokračovať v spolupráci s inými členskými štátmi alebo tretími krajinami na vonkajších hraniciach. FRONTEX môže spolupracovať s Europolom, ale aj medzinárodnými organizáciami kompetentnými vo veciach, na ktoré sa vzťahuje toto nariadenie.

5 Vízová politika

Niektoré aspekty vízovej politiky komunitarizovala už Maastrichtská zmluva. Medzi prvé opatrenia patrilo nariadenie Rady 2317/95/ES z 25. septembra 1995, ktoré určovalo zoznam tretích krajín, ktorých štátni príslušníci musia mať víza pri prekračovaní vonkajších hraníc členských štátov, tzv. čierna listina. Prijatie tohto predpisu sprevádzali politické spory o právomoci ES.¹⁶³

---

¹⁶³ ANDERSON, M. – APAP, J.: *Striking a Balance between Freedom, Security and Justice in an Enlarged European Union*. Centre for European Policy Studies, Brussels 2002, s. 58.

Po tom, čo do platnosti vstúpila Amsterdamská zmluva, boli spoločenstvá oprávnené prijať zoznamy štátov, ktorých štátni príslušníci musia alebo naopak nemusia mať víza pri prekročení vonkajších hraníc. S týmto cieľom bolo prijaté nové nariadenie Rady č. 539/2001/ES z 15. marca 2001 uvádzajúce zoznam tretích krajín, ktorých štátni príslušníci musia mať víza pri prekračovaní vonkajších hraníc členských štátov a krajín, ktorých štátni príslušníci sú oslobodení od tejto povinnosti. Toto nariadenie bolo v nasledujúcich rokoch ešte viackrát pozmenené.

Určenie tých tretích krajín, ktorých štátni príslušníci podliehajú vízovej povinnosti a tých, ktorí sú od nej oslobodení, sa riadilo hodnotením od prípadu k prípadu, posudzovaním rôznych kritérií súvisiacich, okrem iného, s nelegálnou imigráciou, verejným záujmom a bezpečnosťou a so zahraničnými vzťahmi EÚ s tretími krajinami, pričom sa venovala pozornosť aj aspektom regionálnej spojitosti a reciprocity.

Vydávanie zoznamu krajín, ktorých štátni príslušníci musia mať víza podliehalo kritike najmä kvôli nejasným kritériám, ktoré boli rozhodujúce pre zaradenie krajiny do takéhoto zoznamu. V praxi sa pri rozhodovaní často uplatňovala voľná úvaha. Tiež sa dá povedať, že takýto zoznam porušuje princíp nediskriminácie, pretože víza sa vyžadujú najmä od občanov krajín s prevažne černošským obyvateľstvom, prípadne od občanov moslimských krajín.

Čo sa týka formátu víz, danú problematiku upravuje nariadenie Rady č. 1683/95/ES z 29. mája 1995 stanovujúce jednotný formát víz.

Na účely tohto nariadenia sa pod slovom "vízum" rozumie oprávnenie dané členským štátom alebo rozhodnutie týmto členským štátom prijaté, ktoré je potrebné na vstup na jeho územie so zámerom zamýšľaného pobytu v tomto členskom štáte alebo v niekoľkých členských štátoch v celkovej dĺžke najviac spolu tri mesiace alebo tranzitu cez územie alebo letiskové tranzitné pásmo tohto členského štátu alebo niekoľkých členských štátov.

Po udalostiach z 11.9.2001 Komisia navrhla doplnenie víz o fotografiu, čím by sa zvýšil bezpečnostný aspekt a zároveň by sa tým uľahčilo zavádzanie vízového informačného systému (o vízovom informačnom systéme podrobnejšie v ďalšom texte). Pôvodné nariadenie tak bolo doplnené a zmenené nariadením Rady č. 334/2002/ES z 18. februára 2002.¹⁶⁴

Samostatne sú upravené aj podmienky a procesné pravidlá platné pre vydávanie víz. V súčasnosti sú obsiahnuté v Spoločných konzulárnych pokynoch pre diplomatické misie a konzulárne zastúpenia ohľadom víz (Common Consular Instructions – CCI), ktoré prijal ešte Výkonný výbor zriadený Dohovorom o vykonávaní Schengenskej dohody. Účelom tohto dokumentu je zabezpečiť jednotné uplatňovanie vízových ustanovení na všetkých zahraničných zastúpeniach členských štátov EÚ, pričom sú v ňom bližšie špecifikované právomoci zahraničných zastúpení pri udeľovaní víz, ako aj predpoklady na ich udelenie. Nariadením Rady č. 789/2001/ES z 24. apríla 2001, ktorým sa Rade vyhradujú vykonávacie právomoci vo vzťahu k určitým podrobným ustanoveniam a praktickým postupom pri preverovaní žiadostí o víza získala Rada právomoc meniť a dopĺňať Spoločné konzulárne pokyny.

Rozhodnutie vytvoriť vízový informačný systém (ďalej aj „VIS“) nepriamo súviselo s teroristickými útokmi 11. 9. 2001. VIS je databázou žiadateľov o udelenie víz členskými štátmi. Cieľom VIS je bojovať proti podvodom, pomáhať pri konzulárnej spolupráci, pomáhať pri preverovaní identity osôb, ktoré sú držiteľmi víz, predchádzať fenoménu „visa shopping“ (podávanie žiadosti o schengenské vízum vo viac ako jednej členskej krajine), prispievať

---

¹⁶⁴ PEERS, S.: *EU Justice and Home Affairs Law*. Oxford University Press, Oxford 2006, s. 164.

k obmedzovaniu ilegálneho prísťahovalectva, zlepšiť vykonávanie jednotnej vízovej politiky, podporovať vnútornú bezpečnosť a bojovať s terorizmom.

S cieľom vytvoriť potrebný legislatívny rámec bolo prijaté rozhodnutie Rady 2004/512/ES z 8. júna 2004, ktorým sa vytvára vízový informačný systém (VIS). Týmto rozhodnutím sa zavádza systém výmeny vízových údajov medzi členskými štátmi (vízový informačný systém), ktorým sa umožní oprávneným vnútroštátnym orgánom vstupovať do týchto údajov, aktualizovať vízové údaje a elektronicky do nich nahliadnuť.

VIS sa skladá z centrálného vízového informačného systému (CS-VIS) a národného styčného bodu v každom členskom štáte (NI-VIS). Pri prípravách na vývoj VIS sa berie do úvahy možnosť spoločnej technickej platformy s druhou generáciou Schengenského informačného systému. VIS a SIS II však budú systémy s oddelenými dátami a prístupom.

V budúcnosti by mal byť prijatý aj ďalší predpis, ktorý by mal obsahovať podrobné pravidlá o prevádzke VIS, stanoviť jednotlivé kategórie dát obsiahnutých vo VIS, prístup k týmto dátam, ochranu informácií a podobne.

VIS po jeho uvedení do prevádzky bude predstavovať účinný systém na výmenu vízových dát medzi členskými štátmi a stane sa jedným z nástrojov podpory spoločnej vízovej politiky EÚ.¹⁶⁵

ZÁVER

Zrušenie kontrol na vnútorných hraniciach so sebou prinieslo mnoho pozitívneho, predovšetkým zvýšenie slobody pohybu pre občanov EÚ a štátnych príslušníkov tretích krajín. Nedostatkom je aj naďalej legislatíva EÚ upravujúca danú problematiku. Zrušenie kontrol na vnútorných hraniciach bolo pri viacerých príležitostiach porušené a sprevádzali ho obmedzenia práva na slobodný pohyb. Pravidlá upravujúce vonkajšie hranice a víza vo veľkej miere charakterizuje voľná úvaha. Existujú pochybnosti ohľadne fungovania SIS, no aj napriek tomu sa paralelne rozvíja VIS. Znepokojenie vyvoláva nejednoznačný vzťah uvedenej problematiky k azylovým otázkam, nevenovanie dostatočnej pozornosti vplyvu pravidiel EÚ na susedné štáty prípadne iné tretie krajiny. Rovnako znepokojujúca je úroveň kontroly a bezpečnosti.

Závazky týkajúce sa vízovej politiky a hraníc obsiahnuté v Haagskom programe spolu s Kódexom schengenských hraníc, agentúrou FRONTEX a pripravovaným vízovým informačným systémom však dokazujú, že v uvedených oblastiach došlo k smerom k jednotnej a koherentnej politike EÚ k výraznému pokroku.

EÚ je v súčasnosti uprostred prijímania a príprav tzv. druhej generácie legislatívy v oblasti hraničných kontrol a víz, ktorá vo viacerých smeroch odstraňuje nedostatky schengenských pravidiel. Vízové pravidlá však aj naďalej ostávajú najmenej zreformovanou agendou.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. ANDERSON, M. – APAP, J.: *Police and justice co-operation and the new European borders*. Kluwer Law International, Hague 2002, ISBN: 90-411-1893-4
2. ANDERSON, M. – APAP, J.: *Striking a Balance between Freedom, Security and Justice in an Enlarged European Union*. Centre for European Policy Studies, Brussels 2002, ISBN: 92-9079-379-1
3. APAP, J.: *Justice and Home Affairs in the EU*. Edward Elgar Publishing 2004, ISBN: 1-84376-787-2

---

¹⁶⁵ PIKNA, B.: *Vnitřní bezpečnost a veřejný pořádek v evropském právu (oblast policejní a justiční spolupráce)*. Linde Praha, 2006, s. 240.

4. BALZAC, T., CARRERA, S.: *Migration, Borders and Asylum*. Centre for European Policy Studies, Brussels 2005, ISBN: 92-9079-572-7
5. DENZA, E.: *The Intergovernmental Pillars of the European Union*. Oxford University Press, Oxford 2002, ISBN: 0-19-829935-4
6. PIKNA, B.: *Vnitřní bezpečnost a veřejný pořádek v evropském právu (oblast policejní a justiční spolupráce)*. Linde Praha, 2006, ISBN: 80-7201-619-9
7. PEERS, S.: *EU Justice and Home Affairs Law*. Oxford University Press, Oxford 2006, ISBN: 978-0-19-929055-0
8. www.eur-lex.europa.eu

Článek bol spracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/4563/07 – Vzťah medzinárodného práva a európskeho práva.

KONTAKT

JUDr. Lucia Hurná, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave
Fakulta medzinárodných vzťahov
E-mail: hurna@euba.sk

ABSTRAKT

V posledných rokoch sme svedkami neustáleho rastu cien ropy. Podľa odborníkov špecializujúcich sa na ropu (najmä geológov) je možné, že v priebehu nasledujúcich rokov sa ropa úplne vyčerpá. Na druhej strane, ekonómovia veria, že ropy je dostatok a trhové sily budú viesť ropné spoločnosti k investíciám do ropného priemyslu, takže ťažba plne uspokojí dopyt. Článok analyzuje vrchol ťažby, ktorý pravdepodobne nastane v priebehu niekoľkých rokov prípadne dekád. Či k nemu dôjde, záleží od mnohých faktorov ako ropné rezervy, neobjavené rezervy, alternatívne zdroje energie a ich využitie, nové technológie, atď.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

Vrchol ťažby, vyčerpanie ropy, konvenčná a nekonvenčná ropa, cena ropy

ABSTRACT

The problem of oil and its depletion has become overwhelming in recent years. According to the researchers in this field (mainly geologists), there is evidence found that world will run out of oil in next few years. On the other side are economists that believe we have plenty of oil left and market forces will lead companies to invest in the oil industry so the production will meet the demand and consumption needs of the mankind. Article introduces the peak oil question that is probable to happen in next few years or decades. Whether it becomes true, lies ahead of us depending on many factors such as reserves of oil left, undiscovered reserves, alternate energy sources and their utilization, new technologies, and others.

KEY WORDS

peak oil, depletion, conventional oil, non-conventional oil, oil price

---

ÚVOD

Svet v súčasnosti zaznamenáva neustále rastúcu cenu ropy, ktorá už dávno prekročila úroveň 120 USD/b a je možné, že do konca roka 2008 dosiahne úroveň až 200 USD/b. Znamená to, že sa mňajú svetové zásoby ropy, alebo je to len otázka obchodovania s ropou a vplyvu iných faktorov na jej ťažbu?

Ropa a plyn sú v súčasnosti najdôležitejšie a najvyužívanejšie energetické zdroje, ktoré sa podieľajú približne 60 % na dodávkach primárnej energie. Komerčné využitie ropy sa uskutočňuje už viac ako 100 rokov, využitie plynu prišlo neskôr. V súčasnosti dochádza k vysokej spotrebe obidvoch týchto neobnoviteľných¹⁶⁶ zdrojov, a preto pred ľudstvom stojí otázka, ako dlho tieto zdroje vydržia. Na obrázku 1 možno vidieť ťažbu ropy v časovom úseku medzi rokmi 0 až 2 500.

V súčasnosti sa do popredia dostáva otázka možného vyčerpania zásob ropy, čím by sa, podľa niektorých pesimisticky naladených autorov zaoberajúcich sa touto problematikou, ľudstvo vrátilo, prípadne sa v priebehu pár rokov, možno desaťročí, vráti späť do stredoveku. Na druhej strane stoja autori, ktorí síce pripúšťajú, že v priebehu ďalšieho obdobia dôjde k vrcholu ťažby ropy, tvrdia však, že tento vrchol je ešte ďaleko. Treba poznamenať, že rôzne katastrofické a apokalyptické predpovede budúceho vývoja na ropnom trhu nie sú ničím novým. Už v roku 1880 boli riadiaci pracovníci Standard Oil presvedčení, že ropné ložiská

---

¹⁶⁶ Aj keď niektorí autori tvrdia, že zásoby ropy sú obnoviteľné, pričom vychádzajú z teórie anorganického pôvodu ropy.

v Pennsylvánii vysychajú a žiadne nové nebudú objavené, a preto predali svoje akcie v spoločnosti¹⁶⁷.

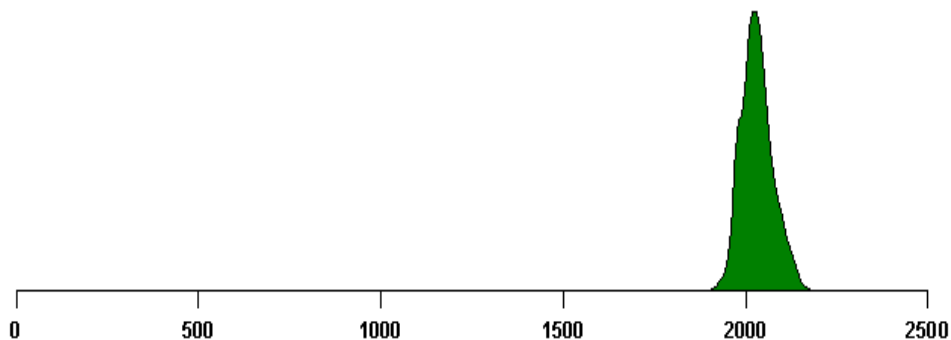
V priebehu 20. storočia došlo k významnému nárastu nielen čo sa týka objavovania nových nálezísk ropy, ale aj k prudkému zvýšeniu jej ťažby a ďalšiemu spracovaniu a využívaniu. V poslednom čase sa však svet stretáva s problémom, ktorý bol pred niekoľkými desiatkami rokov príliš vzdialený a netýkal sa nás. Týmto problémom sa stali neustále sa stenčujúce zásoby ropy a kontinuálny rast dopytu po tejto surovine. V posledných rokoch sa pritom zaznamenáva rast dopytu nielen v priemyselne vyspelých krajinách, ale aj v rozvojových krajinách, predovšetkým v Číne a Indii.

1 Vrchol ťažby

V súvislosti s problémom ťažby ropy sa svet v poslednom čase stretáva s pojmom tzv. „peak oil“, alebo vrcholu ťažby. Všeobecne je vrchol ťažby definovaný ako bod, v ktorom extrakcia ropy spod zemského povrchu dosiahne (resp. dosiahla) najvyššiu úroveň a v ďalšom období bude klesať¹⁶⁸.

Prvý, kto zaviedol tento termín do praxe, bol americký geológ M. K. Hubbert, ktorý v 50. rokoch 20. storočia uviedol do života tzv. Hubbertovu krivku, ktorá znázorňuje postupné vyčerpávanie prírodných zdrojov energie, najmä ropy. Vzhľad Hubbertovej krivky je na obrázku 2.

Obrázok 1 Ťažba ropy v období 0 – 2 500

Prameň: http://www.bgr.de/b123/hc_era/fig-1.gif

Hubbertova teória vrcholu ťažby predpovedá, že v určitom časovom okamihu nastane vrchol ťažby ropy a od tohto bodu začne ťažba rapídne klesať. Zdôrazňuje sa pritom, že limitom ťažby ropy bude stav, keď sa na vytázenie barelu ropy spotrebuje viac energie ako sa z tohto barelu získa. Rok, v ktorom dôjde k vrcholu ťažby, nevieme s istotou predpovedať, preto existujú rôzne scenáre ďalšieho vývoja. Podľa Hubbertovej teórie bude mať zníženie ťažby ropy významné ekonomické dôsledky pre celé ľudstvo, ktoré je už od minulého storočia závislé od energie a hlavne od lacných zdrojov energie, akým bola aj ropa pred 70. rokmi 20. storočia.

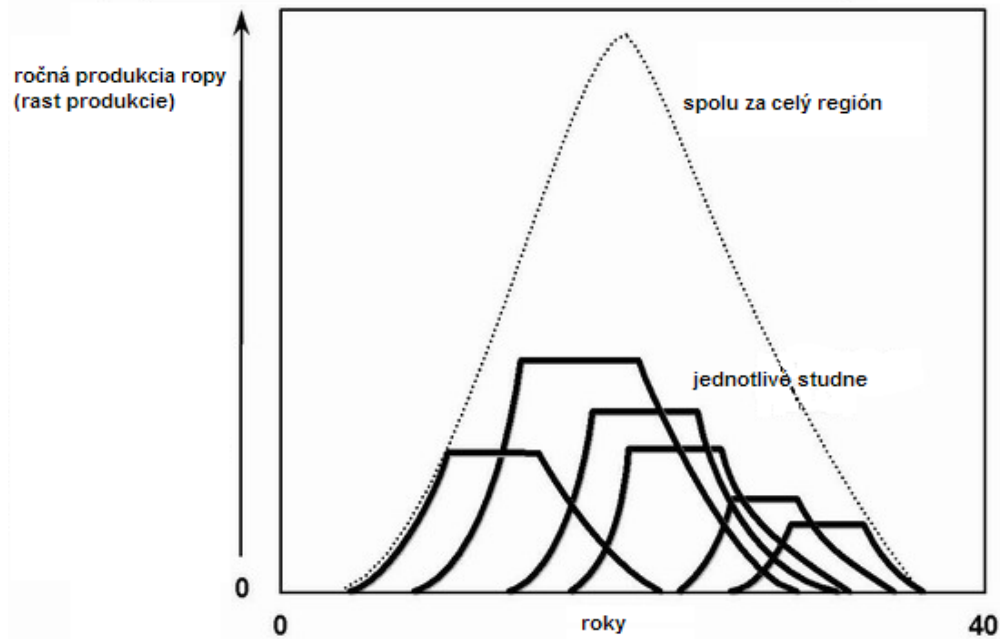
Podľa tejto teórie treba očakávať po vrchole objavov nových ropných nálezísk, ku ktorému došlo podľa Hubberta v roku 1970, určité časové oneskorenie (približne 40 rokov) a následný vrchol ťažby ropy, ako je to na obrázku 3. Podľa teórie by potom mal nastať, a podľa viacerých pesimistov aj nastane, vrchol ťažby v priebehu nasledujúcich rokov, najneskôr v roku 2010.

¹⁶⁷ Podľa <http://www.smartmoney.com/barrons/index.cfm?Story=20040315>

¹⁶⁸ Podľa <http://www.peakoil.org>

Hubbertova teória, ako každá iná teória, má svojich zástancov aj odporcov. Medzi zástancami sa objavujú prevažne geológovia, ktorí majú aj praktické skúsenosti s ropným priemyslom, hlavne čo sa týka prieskumu a odhadov zásob ropy v ropných poliach.

Obrázok 2 Hubbertova krivka

Prameň: http://www.oilcrash.com/images/ten_steps/steps_01.png

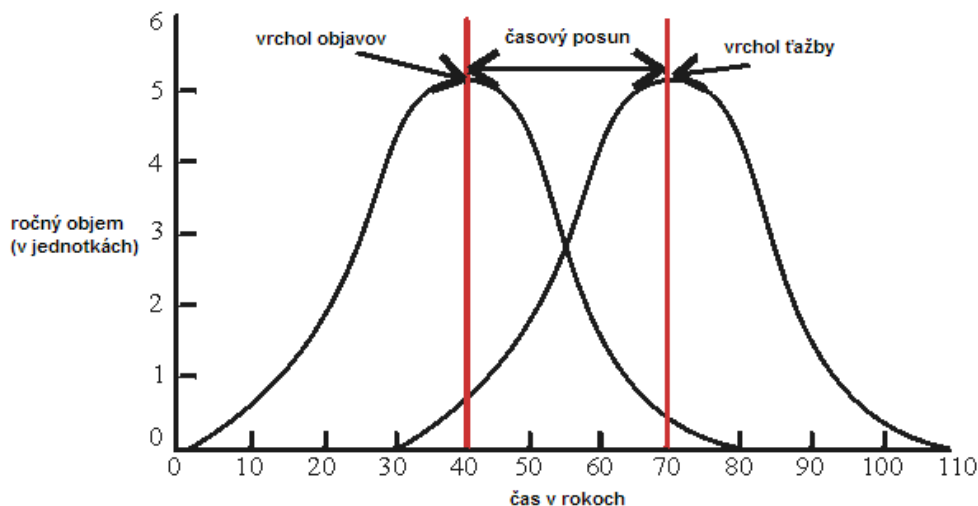
Na druhej strane odporcovia pochádzajú prevažne z radov ekonómov, ktorí tvrdia, že Hubbertova krivka už dávno stratila svoju platnosť, keďže už došlo nie k jednému, ale viacerým vrcholom nových objavov. Zároveň zdôrazňujú, že krivka neberie do úvahy využitie nekonvenčných zdrojov, ako aj to, že Hubbert predpokladal, že ropa sa ťaží v miestach bez akýchkoľvek regulačných zásahov či už zo strany štátu, na ktorého území sa nálezisko nachádza alebo spoločnosti, ktorá pole vlastní, prípadne využíva.

Môžeme preto povedať, že problém vrcholu ťažby je hlavne otázkou sporu medzi geológmi a ekonómami. Najmä geológovia, ktorí sa zaoberajú ropou, tvrdia, že svet stojí na pokraji ropnej krízy katastrofických rozmerov, pričom tvrdia, že kríza príde nie vtedy, keď vysechnú ropné polia, ale keď svetová ťažba ropy dosiahne vrchol a začne klesať. Zároveň dôjde aj k výraznému rastu cien za predpokladu, že dopyt, ktorý neustále rastie, tiež začne klesať.

Ťažba ropy v akomkoľvek ropnom ložisku je rozdelená na tri základné fázy: 1. začiatok ťažby a zvyšovanie ťažby, 2. vrchol ťažby a 3. pokles ťažby. Súčasný problém je, že takmer všetky veľké ropné polia už prešli druhou fázou a nachádzajú sa v tretej fáze.

Obrázok 3 Časový nesúlad medzi vrcholom objavov a vrcholom ťažby

Prameň: <http://www.greatchange.org/othervoices.html>

Určitém riešením by bolo objavenie nových, najmä veľkých, ropných polí. Problém však je, že tempo objavovania nových nálezísk vo svete neustále klesá. V roku 2000 sa evidovalo 16 veľkých objavov ropných polí, v roku 2001 to bolo už len 8, v roku 2002 2 objavy, a v roku 2003 nedošlo k žiadnemu významnému objavu veľkého ropného poľa. To znamená, že 95 – 100 % objavov nových nálezísk tvoria malé náleziská. Posledné veľké náleziská s 15 – 20 mld. baremi ropy boli objavené v rokoch 1967 – 1968¹⁶⁹. Okrem absencie nových veľkých nálezísk došlo v rokoch 2001 – 2002 aj k poklesu množstva novoobjavenej ropy v pomere k svetovej ťažbe ropy. V roku 2002 bolo celkovo objavených 6,6 mld. barelov ropy, pričom celosvetová ročná ťažba ropy bola na úrovni 26,7 mld. barelov. V roku 2007 to bolo približne na úrovni takmer 32 mld. barelov.

Všeobecne je akceptovaný fakt, že ropa je neobnoviteľný zdroj energie. Preto možno konštatovať, že existujú určité predpoklady, ktoré vysvetľujú vyčerpanie zásob akéhokoľvek neobnoviteľného zdroja¹⁷⁰:

- Ťažba zdroja, v našom prípade ropy, sa začína na nule.
- Ťažba zdroja sa v ďalšom období zvyšuje až dosiahne vrchol, ktorý nemôže byť prekonaný.
- Po dosiahnutí vrcholu ťažby nastáva pokles ťažby až do stavu, keď je zdroj úplne vyčerpaný.

¹⁶⁹ Podľa geologickej štúdie poradenskej firmy IHS je v Iraku o 100 mld. barelov ropy viac, ako hovoria oficiálne odhady a štatistiky. To by znamenalo, že Irak má druhé najväčšie zásoby na svete po Saudskej Arábii vo výške 215 mld. barelov. V prípade, že sa závery štúdie potvrdia, znamená to ďalší možný posun vrcholu ťažby, keďže pri súčasnom dopyte by sa novoobjavený objem ropy v Iraku vyčerpal približne za 3 roky v prípade, že by pokrýval 100 % svetového dopytu po ropy.

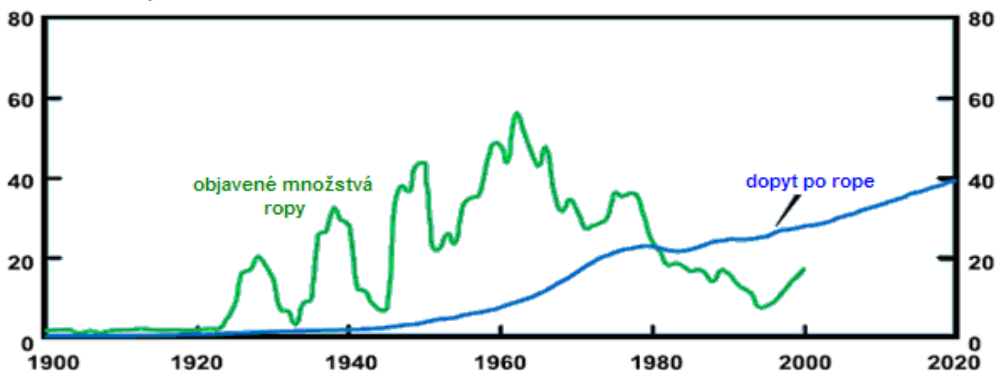
¹⁷⁰ Tieto pravidlá ako prvý opísal v 50. rokoch 20. storočia geológ M. K. Hubbert.

Možno poukázať na viacero faktov, ktoré vedú k záveru, že sa svet pomaly blíži k dosiahnutiu vrcholu ťažby ropy¹⁷¹:

- Ropný priemysel vynakladá značné prostriedky a všetku dostupnú technológiu na hľadanie ropy aj v nedostupných oblastiach (polárne oblasti, moria), čo možno vysvetľovať ako fakt, že ropa v ľahko dostupných oblastiach sa vyčerpáva.
- Viacero krajín ťažiacich ropu dosahuje vrchol ťažby aj napriek vhodným ekonomickým podmienkam, ako sú napr. vysoké ceny ropy (Veľká Británia – 1999, Omán – 2000, Nórsko – 2001).
- K vrcholu ťažby krajín mimo OPEC došlo v období okolo roku 2000.
- Nezmenená ponuka ropy krajín mimo OPEC a bývalého ZSSR počas 7 rokov.
- 120 veľkých ropných polí tvorí 47 % celosvetovej ponuky ropy (z toho 14 starých 20 %).
- Niektoré veľké spoločnosti už nepublikujú správy osobitne pre ropu a plyn, ale uvádzajú len celkový output, v ktorom je kombinovaná ropa spolu s plynom.
- Niektorí vysoko postavení pracovníci najväčšej ropnej spoločnosti Exxon sa verejne vyjadrili, že ropný priemysel čelí novým fundamentálnym problémom (pozri obrázok 4),
- Fúzie a akvizície medzi ropnými spoločnosťami v 90. rokoch 20. storočia,
- Zvýšenie ceny ropy v priebehu posledných 3 rokov na úroveň vyššiu ako 120 USD/b pri benchmarku WTI,
- Podľa štúdie Goldman Sachs potrebuje ropný priemysel investovať počas nasledujúcich 10 rokov 2,4 bil. USD ročne do hľadania nových nálezísk a zlepšenia infraštruktúry, aby sa uspokojil globálny dopyt po rope¹⁷²,
- V posledných 3 rokoch nedošlo k objaveniu žiadnych veľkých nálezísk ropy,
- Len 3 z 10 vrtov sú úspešné,
- Priemerný objem novoobjavených ložísk je 50 mil. barelov,
- Na každý 1 barel vytťaženej ropy sa spotrebujú 4 barely ropy.

Obrázok 4 Objavené zásoby ropy a dopyt po rope 1900 - 2020

mld. barelov ropného ekvivalentu

Prameň: Longwell, H. J.: *The Future of the Oil and Gas Industry: Past Approaches, New Challenges*. In: *World Energy*, roč. 5, 2002, č. 3, s. 101.

Z obrázku 4 je vidieť, že napriek novým technológiám, ktoré boli postupne zavedené pri hľadaní nových ropných nálezísk, dochádza k stavu, keď požadované množstvo ropy za rok prevyšuje množstvo novo nájdeného množstva. Dopyt je v podstate krytý iba ťažobnými možnosťami už objavených a starých veľkých ropných polí, čím nedochádzalo už pred niekoľkými rokmi k zvyšovaniu cien ropy na svetovom trhu. V poslednom čase však dochádza

¹⁷¹ Podľa <http://www.fae.sk/Dieret/Oil%20peak/oil%20peak.html>

¹⁷² <http://www.countercurrents.org/po-leggett250405.htm>

k výraznému nárastu dopytu, hlavne zo strany Číny a Indie, čím dochádza aj k postupnému plnému nasadeniu kapacít v krajinách mimo OPEC. Podľa údajov z obrázku 4 je zrejmé, že spoločnosť Exxon predpokladá zvýšenie dopytu po ropy zo súčasných 87 mil. b/d na takmer 110 mil. b/d v roku 2020.

Samozrejme, je mnoho kritikov rôznych pesimistických scenárov najmä ekonómov¹⁷³, ktorí tvrdia, že ropy je dostatok, len jej cena je príliš nízka na to, aby sa oplátilo ťažiť ropu v ťažšie dostupných oblastiach, ako sú hlboké moria prípadne polárne oblasti. Ako príklad uvádzajú ropné zásoby Kanady, kde sa po vyčerpaní konvenčných zásob ropy prešlo k exploatacii nekonvenčných zásob v podobe roponosných pieskov, čím sa Kanada stala krajinou na druhom mieste s najväčšími zásobami ropy.

2 Vznik ropy

Ropa sa v priebehu 20. storočia stala najvyužívanejšou surovinou, ktorú má ľudstvo k dispozícii. Už v 18. storočí vznikali prvé teórie, ktoré vysvetľovali jej vznik a pôvod. V súčasnosti, aj vzhľadom na obavy z možného vyčerpania zásob ropy, sa hovorí o hlavných dvoch prúdoch, resp. teóriách, ktoré vysvetľujú vznik ropy. Jednou z nich je teória organického pôvodu ropy (**biotická teória**), ktorá sa presadzuje najmä vo vyspelých krajinách západu, a ktorá sa používa aj na vysvetlenie nedostatku ropy v budúcnosti po prekonaní vrcholu ťažby. Druhá teória presadzuje anorganický pôvod ropy (**abiotická teória**), čo znamená, že prípadného nedostatku ropy v budúcnosti sa zatiaľ obávať nemusíme, pretože ropy je dostatok a bude sa jej v zemskej kôre aj dostatok tvoriť napriek rastúcim energetickým nárokom ľudstva.

Pochopenie procesu vzniku ropy je dôležité, pretože ropa tvorí súčasť nášho každodenného života, a preto musíme poznať či je ropy dostatok alebo nedostatok. V prípade, že platí organická teória vzniku ropy, je ropa zdroj, ktorý je obmedzený a ktorý sa skôr alebo neskôr minie. V prípade, že platí anorganická teória, ropy je dostatok, pretože zemský plášť je dostatočne veľký na to, aby vyprodukoval ropu pre súčasné aj budúce generácie.

Vznik oboch teórií sa datuje do 18. – 19. storočia, pričom obidve sa spájajú s ruskými vedcami. Autorom organickej teórie je M. V. Lomonosov, ktorý vyslovil tézu o organickom pôvode ropy v roku 1757. O 120 rokov (v roku 1877) neskôr sformuloval ďalší Rus – D. I. Mendelejev – autor periodickej sústavy prvkov, teóriu o anorganickom pôvode ropy, ktorá vzniká v zemskom plášti a neskôr migruje na zemský povrch. Od druhej polovice 19. storočia dochádza k rozmachu ropného priemyslu a k výskumu ropy. Začiatkom 20. storočia došlo k postupnému upusteniu od anorganickej teórie vzniku ropy a do popredia sa dostala organická teória pôvodu ropy.

Napriek tomu, že prvé vedecké formulácie sa objavujú až v 18. – 19. storočí, prvé náznaky zárodku oboch teórií sa objavujú už v staroveku a neskôr v 16. storočí. Aristoteles veril, že ropa, spolu s kameňmi a rudami, sa tvorí vnútri Zeme a je zachytená v horninách a v puklinách. V období renesancie sa zjavili dva názory na pôvod ropy. V roku 1546 nemecký fyzik Agricola súhlasil s Aristotelovým názorom na formovanie ropy a tvrdil, že ropa vzniká zo sírych exhalátov, ktoré vznikajú v útrobach Zeme. O polstoročie neskôr, v roku 1599, ďalší nemecký fyzik, Libavius, navrhol tézu o pôvode ropy zo živice pravekých stromov.

V súčasnosti (a za posledných 5 dekád) sa znovu začína hovoriť o možnosti vzniku ropy na anorganickom základe, čo by znamenalo, že nedostatok ropy ľudstvu nehrozí. Obidve teórie majú racionálny vedecký základ, doteraz ani jedna z nich nepotvrdila svoju absolútnu platnosť, ale ani jedna druhú nevyvrátila.

---

¹⁷³ M. A. Adelman, M. C. Lunch, a ďalší.

Organická teória

Organická teória tvrdí, že hlavným predpokladom vzniku ropy je tvorba a následné hromadenie a premena organických látok mikroorganizmami. Organický materiál sa dostáva do pôdy, kde prebiehajú hnilobné a rozkladné procesy. Postupne sa dostáva do nižších vrstiev, kde vplyvom tlaku a tepla dochádza k chemickým reakciám, ktorých výsledkom je vznik rôznych uhl'ovodíkových zlúčenín.

M. V. Lomonosov prvý formuloval hypotézu o organickom pôvode ropy v roku 1757 pri vystúpení pred Akadémiou vied v Sankt Petersburgu: „Skalný olej¹⁷⁴ vzniká z tiel zvierat, ktoré sú pochované v sedimentoch, ktoré sa, pod vplyvom zvýšenia teploty a tlaku počas nepredstaviteľne dlhej doby, transformujú na skalný olej.“

Organická hmota sa v sedimentoch mení na základe troch vývojových stupňov, pričom celý proces tvorby ropy prebieha milióny rokov:

- **Diagenéza** – procesy, ktoré prebiehajú v sedimentoch v priebehu ich spevňovania, ide o ukládanie organickej hmoty.
- **Katagenéza** – proces charakteristický pre zostupný vývoj, keď prebieha pokles sedimentárnych vrstiev do hĺbky.
- **Metagenéza** – proces ďalšej zmeny organického materiálu, ktorý prebieha pri vysokej teplote a tlaku, je to pri tvorbe ropy posledné štádium.

Anorganická teória

Napriek tomu, že prvýkrát sformuloval táto teóriu až v roku 1877 ruský vedec D. I. Mendelejev, výraznejšej pozornosti sa jej dostalo až v 50. rokoch 20. storočia, keď ruskí a ukrajinskí vedci prišli s **teóriou hlbinného anorganického pôvodu ropy**.

Ako prví odmietli Lomonosovovu teóriu Nemec A. von Humboldt a Francúz L. J. Gay-Lussac, ktorí tvrdili, že ropa je praveký materiál vyvrhnutý z veľkých hĺbok a nemá žiadny súvis s akýmkoľvek biologickými organizmami, ktoré sa nachádzajú na povrchu Zeme. Ďalším kritikom, čo odmietol Lomonosovovu hypotézu, bol francúzsky chemik M. Berthelot, ktorému sa podarilo vytvoriť ropu rozpustením ocele v silnej kyseline. Jeho pokus neskôr zopakovali aj ďalší vedci (Biasson, Sokolov), ktorí prišli k tomu istému záveru, že ropa nie je vôbec spojená s pôsobením organických materiálov.

V roku 1877 aj D. I. Mendelejev odmietol hypotézu o organickom pôvode ropy. Na rozdiel od Berthelota, ktorý neformuloval žiadnu hypotézu o pôvode a vzniku ropy, však sformuloval tézu, v ktorej tvrdí, že ropa je praveká zlúčenina, ktorá migruje z veľkých hĺbok pod povrchom Zeme. Zároveň predpokladal existenciu hlbokých zlomov v zemskom plášti, cez ktoré sa ropa dostáva na povrch.

V polovici 20. storočia sformulovali ruskí a ukrajinskí vedci vo vtedajšom ZSSR teóriu hlbinného anorganického pôvodu ropy. V roku 1951 ako prvý formuloval túto teóriu N. A. Kudrjavcev¹⁷⁵, ktorý analyzoval hypotézu organického pôvodu ropy a poukázal na jej slabé stránky. Teória hlbinného anorganického pôvodu ropy sa dostáva do popredia najmä v poslednom čase, čo súvisí najmä s obavami z možného vyčerpania ropných zdrojov, ktoré v priebehu najbližších dekád predpovedajú mnohí geológovia. V prípade platnosti tejto teórie bude možné eliminovať obavy z nedostatku ropy, a tým aj možné ekonomické dopady, ktoré by z tohto nedostatku mohli vyplynúť.

---

¹⁷⁴ Skalný olej = Rock Oil. Tento termín sa používal v minulosti na pomenovanie ropy.

¹⁷⁵ Ďalší, ktorí sa podieľali na výskume anorganickej teórie ropy: P. N. Kropotkin, K. A. Šachvarstovová, G. N. Dolenko, V. F. Linetskij, V. B. Porfirjev, K. A. Anikiev, a iní.

Teória konvergencie uhl'ovodíkov

V poslednom čase sa však začína hovoriť o možnej kombinácii oboch teórií. Ide o **teóriu konvergencie uhl'ovodíkov**, ktorá kombinuje organickú aj anorganickú teóriu vzniku ropy¹⁷⁶.

Základom tejto teórie je skutočnosť, že proces vytvárania plynu a ropy obsahuje dve konvergentné zložky. Prvá, endogénna zložka¹⁷⁷, predstavuje anorganickú syntézu najjednoduchšieho uhl'ovodíka – metánu – a jeho homológov na rozhraní zemského plášťa a litosféry a ich následnú migráciu pozdĺž puklín do sedimentárnych hornín nazývaných kolektory. Druhá, exogénna zložka, predstavuje hnilobný a rozkladný proces organického materiálu na jednoduchšie molekulárne stavy a ich následnú migráciu zo zdroja do kolektorov.

V prípade, že tieto dve zložky konvergujú, vzniká kerogén¹⁷⁸ a plyny, ktoré sa akumulujú v kolektore, kde ich vzájomnou interakciou dochádza k vzniku ropy. V prípade, že nedôjde ku konvergencii a zároveň nenastane interakcia medzi organickým materiálom a plynom, plyn pokračuje v migrácii nahor a akumuluje sa v pasci (trap), kde vytvára zemný plyn, kondenzáty a plynné hydráty.

Podľa tejto teórie je emisia uhl'ovodíkových plynov uvoľňovaných z hlbinných zdrojov považovaná za obnoviteľný zdroj, ktorý sa neustále obnovuje. Depozity ťažších uhl'ovodíkov (ropa), ktoré vznikajú reakciou oboch zložiek sú však považované za neobnoviteľný zdroj. Na základe toho možno povedať, že pri súčasnej úrovni ťažby a spotreby neexistuje žiadna možnosť obnovy ropy. Preto treba zaviesť také techniky ťažby, ktoré umožnia efektívnejšie využívanie tohto vzácneho zdroja.

Možno povedať, že z ekonomického hľadiska je veľmi dôležité pochopiť, ako sa ropa formovala, prípadne formuje. Význam ropy pre súčasné svetové hospodárstvo a jednotlivé ekonomiky sveta je nenahraditeľný, a preto odpoveď na otázku ako dlho zásoby ropy vydržia je nanajvýš aktuálna. Doteraz sa ani organickej ani anorganickej teórii nepodarilo potvrdiť platnosť či vyvrátiť dôkazy svedčiace pre druhú teóriu. Určitým kompromisom medzi týmito dvoma teóriami je teória konvergencie uhl'ovodíkov, ktorá využíva poznatky a dôkazy aj organickej aj anorganickej teórie. Výsledný efekt je však v prípade platnosti tejto teórie rovnaký ako v prípade platnosti organickej alebo anorganickej teórie.

Možné implikácie pre budúci vývoj ľudstva sú nasledovné:

V prípade, že platí organická teória, ľudstvo bude musieť v budúcnosti čeliť nedostatku ropy a z toho vyplývajúcim ekonomickým dôsledkom (ako je napr. rast cien tovarov a následná možná recesia ekonomík ako aj svetovej ekonomiky).

V prípade, že platí anorganická teória, ľudstvo nemá dôvod na obavy, pretože ropa je obnoviteľný zdroj energie, a preto sa bude regenerovať. Dôležitá otázka v tomto prípade je rýchlosť regenerácie, pretože ropa, ktorú ťažíme v súčasnosti vznikala v procese, ktorý trval niekoľko miliónov rokov. V prípade, že sa obnovuje takýmto tempom, platí v podstate to, čo pri organickej teórii – možná energetická a ekonomická kríza v jednotlivých ekonomikách ako aj vo svetovom hospodárstve.

V prípade platnosti teórie konvergencie uhl'ovodíkov platí to, čo pre predchádzajúce dve teórie. Význam tu však má najmä otázka možnosti konvergencie, predovšetkým časť jej výskytu. Ďalej je to tiež rýchlosť konvergencie ako aj dostatok množstva organického materiálu, ktorý je potrebný na zabezpečenie konvergencie.

---

¹⁷⁶ Tento koncept prezentovali v apríli 2003 na spoločnom stretnutí Európskej geofyzikálnej spoločnosti, Americkéj geofyzikálnej únie a Európskej únie geologických vied v Nice ruskí vedci Kuznecov a Ivannikov.

¹⁷⁷ Metamorfizmus vo vnútri planéty.

¹⁷⁸ Prírodný polymér prestupujúci bridličnaté vápence.

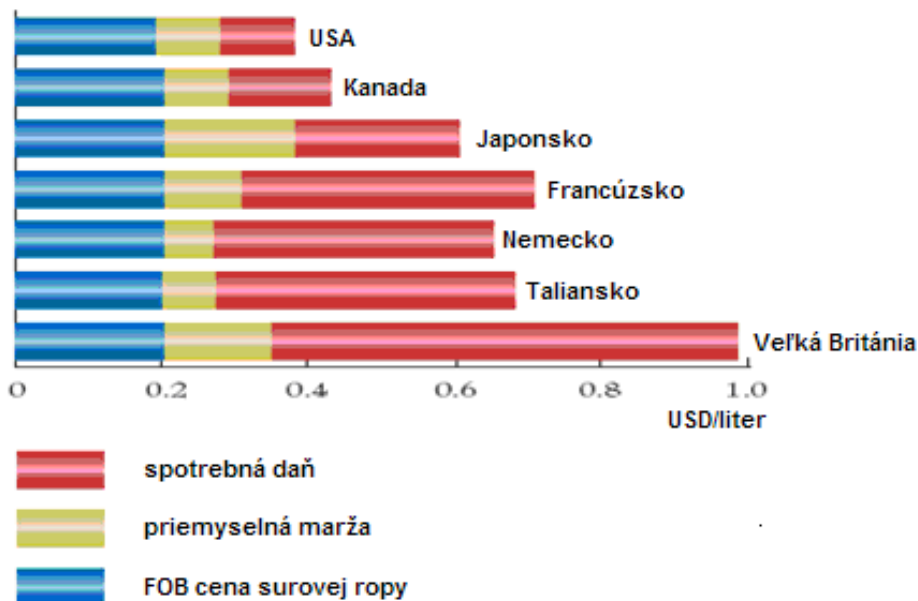
Ako rozumná a možná alternatíva sa javí možnosť začať vo väčšej miere využívať alternatívne zdroje energie, ktoré sú obnoviteľné, aj napriek tomu, že ich výroba a účinnosť v porovnaní s ropou sú ekonomicky nevýhodnejšie. Vzhľadom na zásoby ropy, ktoré má ľudstvo k dispozícii a vzhľadom na rýchlosť ich vyčerpania, bude pravdepodobne potrebné v horizonte niekoľkých dekád zaviesť účinnejšie formy využitia energie.

3 Cena hotových produktov

Podľa ekonomickej teórie, dopyt je poháňaný ekonomickým rastom a cenami. V prípade cien finálnych výrobkov, ktoré sa vyrábajú z ropy je dôležitý rozdiel medzi cenou týchto výrobkov a nákladmi na ťažbu ropy. Náklady na ťažbu nie sú príliš vysoké¹⁷⁹, ale cena výsledných produktov, najmä benzínu, v sebe obsahuje okrem nákladovej položky aj ďalšie faktory. Jedným z najvýznamnejších sú spotrebné dane a daň z pridanej hodnoty v jednotlivých krajinách. Ako vidieť z obrázku 5, v niektorých vyspelých krajinách dane tvoria väčšiu položku z celkovej ceny ako náklady na ťažbu ropy, priemyselná marža a ďalšie.

Podľa názorov tých, ktorí predpovedajú vrchol ťažby už v najbližšej budúcnosti, problémom ekonómov je to, že všetko posudzujú cez optiku peňazí. To znamená, že hra trhovými sil zabezpečí dostatok peňazí na hľadanie a rozvoj nových nálezísk, pomocou ktorých bude možné zvýšiť produkciu. Keď sa však pozrieme na čísla, tak sa dá povedať, že trhové sily v podstate nie sú schopné zabezpečiť zvýšenie ťažby z nových nálezísk. Počas posledných 30 rokov napriek zvýšenému investovaniu a technologickému pokroku nedošlo k výrazným objavom nových nálezísk ani k výraznému zvýšeniu ťažby.

Obrázok 5 Zloženie ceny litra ropy v krajinách G7

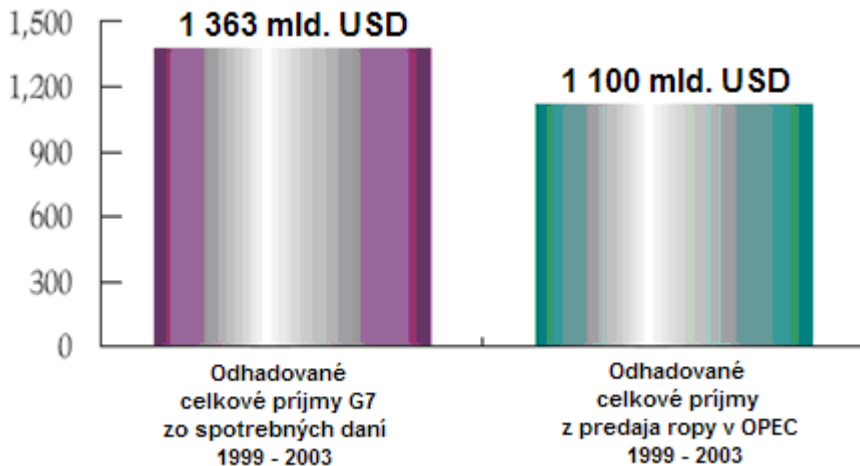

Prameň: <http://www.opec.org/library/Special%20Publications/pdf/2004.pdf>

¹⁷⁹ Samozrejme to závisí od oblasti ťažby. Náklady na ťažbu konvenčnej ropy v Saudskej Arábii predstavujú približne 1 USD/barel, náklady na ťažbu nekonvenčnej ropy v Kanade sú však podstatne vyššie na úrovni viac ako 40 USD/barel.

Na obrázku 6 vidíme celkové príjmy z daní na ropu v G7 a celkové príjmy členských krajín OPEC z predaja ropy za roky 1999 - 2003. Kým celkové príjmy z predaja ropy boli vo výške 1,1 mld. USD pre krajiny OPEC, krajiny G7 získali na daniach za to isté obdobie o 263 mld. USD viac.

Obrázok 6 Príjmy z predaja ropy OPEC a z daní na ropu v G7, 1999 - 2003

Prameň: <http://www.opec.org/library/Special%20Publications/pdf/2004.pdf>

ZÁVER

V súčasnosti sa názory na budúcnosť vývoja využívania ropy rôznia. Dominujú predovšetkým dve hlavné skupiny, ktoré si navzájom odporujú – ekonómovia a geológovia.

Ekonómovia využívajú pri svojich analýzach predovšetkým štatistické údaje, ktoré pochádzajú priamo od ropných spoločností, pričom pri predpovediach vychádzajú aj z klasickej ekonómie a pôsobenia trhového mechanizmu ponuky, dopytu a tvorby ceny. Ich hlavným argumentom je fakt, že trhový mechanizmus zabezpečí budúce objavy nových nálezísk a ťažbu z týchto nálezísk. Okrem toho predpokladajú, že v dlhodobom horizonte nenastane žiadny nedostatok ponuky ropy, pretože podľa ekonomickej teórie zvýšenie ceny je iba krátkodobé a trh a nové technológie povedú k dosiahnutiu nového ekvilibria medzi dopytom a ponukou. Klasická ekonómia totiž predpokladá, že vysoké ceny pozitívne stimulujú produkciu, v našom prípade ťažbu ropy. Problémom však je, že zásoby ropy sú, podľa niektorých, obmedzené. Okrem toho treba určitý čas, kým sa technológie vyvinú, uvedú do praxe a začnú prinášať výsledky. Objem investícií do ropného priemyslu však podľa mnohých nezodpovedá zvyšujúcemu sa dopytu po rope, čo spôsobí prehlbovanie rozdielu medzi dopytom a ponukou ropy v budúcnosti.

Na druhej strane stoja geológovia, ktorí sa opierajú predovšetkým o skúsenosti z praxe. Mnohí z týchto predstaviteľov pracovali, prípadne pracujú, vo veľkých ropných spoločnostiach. Argumentujú tým, že historický vrchol objavov nových ropných nálezísk už nastalo, a že nevyhnutne musí byť spojený s vrcholom ťažby.

Pravda však bude ukrytá pravdepodobne niekde medzi týmito dvoma pólmi. To znamená, že je tu určitá interakcia medzi ponukou, dopytom a spotrebou, a preto je pravdepodobné, že vrchol spotreby ropy bude viac menej cyklický. Nedostatok ropy sa bude striedať s jej prebytkami. Nedostatok vyvolá zvýšenú ekonomickú aktivitu, čo povedie k zotaveniu ťažby ropy, ktorá bude opäť dostupná na trhu, kde došlo v predchádzajúcom období poklesu k zníženiu dopytu. Prebytok ponuky nad dopytom vyvolá zníženie ceny. Dopyt začne reagovať tým, že dôjde k jeho rastu. Konjunktúra bude pokračovať do bodu, keď sa

spotreba vyrovná s produkciou (dopyt = ponuka). Ak sa ťažba opäť dostane do poklesu, bude tým znížená aj spotreba, pretože ponuka nebude stačiť pokryť dopyt a ceny začnú rásť. Zníženie dopytu po rope vyvolá pokles ekonomickej aktivity, ekonomika sa dostane do fázy recesie, a celý cyklus sa zopakuje.

Je pravdepodobné, že vysoké ceny, ktoré v súčasnosti na trhu s ropou pretrvávajú, budú ešte rásť v ďalšom období, keďže sa blíži jeseň a zima na severnej pologuli, ktoré sú späté so zvýšenou spotrebou energie.

Aký bude ďalší vývoj na trhu s ropou ukáže budúcnosť a možnosti ťažby konvenčných aj nekonvenčných zásob ropy.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. Energy, roč. 5, 2002, č. 3, s. 101.
2. http://www.bgr.de/b123/hc_era/e_kw_aera.htm
3. <http://www.countercurrents.org/po-leggett250405.htm>
4. <http://dieoff.com/>
5. <http://www.energybulletin.net/2544.html>
6. <http://www.fae.sk/Dieret/Oil%20peak/oil%20peak.html>
7. <http://www.greatchange.org/othervoices.html>
8. <http://www.mindfully.org/Energy/2004/Peak-Oil-Gas1sep04.htm>
9. <http://www.oilcrash.com/articles/steps.htm>
10. <http://www.opec.org/library/Special%20Publications/pdf/2004.pdf>
11. <http://www.oilscenarios.info/>
12. <http://www.peakoil.org/>
13. <http://www.smartmoney.com/barrons/index.cfm?Story=20040315>
14. http://www.worldoil.com/Magazine/MAGAZINE_DETAIL.asp?ART_ID=2486

KONTAKT

Ing. Martin Grešš, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

E-mail: gress@euba.sk

KONKURENCIESCHOPNOSŤ MIESTA: ÚZEMIE A PREDPOKLADY VYTVÁRAJÚCE JEHO EKONOMICKÝ POTENCIÁL

Ing. Miroslav Mojžiš

ABSTRAKT

Článok sa zameriava na definovanie základných faktorov vplyvujúcich na konkurencieschopnosť regiónov a miest a načrtáva postavenie miestnej správy v procese jej zvyšovania. Autor sa v prvej časti textu venuje vymedzeniu pojmu konkurencieschopnosti vo vzťahu k miestu (lokalite) a vymedzeniu základných oblastí – skupín faktorov. Opiera sa pritom o rozsiahly súbor prác publikovaný v žurnáloch a monografiách, predovšetkým anglosaského a nemeckého pôvodu. V ďalšej časti analyzuje faktory podľa jednotlivých skupín a popisuje úlohy a možnosti verejnej správy pri ich rozvoji. Za hlavné skupiny faktorov pritom označuje hospodársku štruktúru, podnikateľské, investičné a životné prostredie a vedomostnú základňu lokality.

ABSTRACT

The article is aimed at defining of basic factors that influence the competitiveness of regions and cities. The author also describes the position of the public governance in the process of increasing of competitiveness. The first part of the text contains deliberations about the term „competitiveness“ in connection to the location and identifies the basic groups of factors, which is based on a review and synthesis of Anglo-Saxon and German literature and journal articles. Author than analyses these factors group by group and describes the tasks and possible tools, policies of governance by their development. As basic factors the author defines the economic structure, investment and life environment and the knowledge base of the location.

Úvod

Proces sieťovania globálnej ekonomiky vytvára nové významné postavenie uzlom tejto vznikajúcej svetovej siete. Týmito uzlami už nie sú štáty alebo bloky, ale regióny a hlavne ich centrá – mestá. Národné ekonomiky už dnes nemajú takú relevantnosť ako v minulosti. Do popredia sa dostávajú uzly v sieťach, ktoré sú schopné vytvoriť prostredie pre riešiteľov problémov.¹⁸⁰ Ukazuje sa, že regióny predstavujú významnú silu v prechode k znalostnej spoločnosti a môžu zohrať rolu akéhosi motora v celkovom kontexte ekonomického rastu založeného na výskume, technológiách a inováciách.¹⁸¹

V globálnej ekonomike narastá význam regionálnej blízkosti a regionálnych konkurenčných výhod. Geografia novej ekonomiky sa viac sústreďuje do regiónov. Regióny tak získavajú nové možnosti ako utvárať procesy ekonomického rozvoja.¹⁸² Lokálne podmienky na dosahovanie konkurencieschopnosti v globálnom meradle sú teda významnejšie ako kedykoľvek predtým. Podmienky, ktoré musí mesto splniť, aby v globálnom priestore dokázalo prilákať kapitál, sú komplexnejšie a ich vytvorenie si vyžaduje koncepčnú a strategickú prácu.

Okrem globalizačných tendencií dochádza aj k reštrukturalizácii hospodárstiev, ktoré sa v rozvinutých krajinách EÚ vyznačujú všeobecným poklesom priemyselnej aktivity a nárastom dôležitosti sektoru služieb. Takáto reštrukturalizácia oslabuje kedysi silnejšiu

¹⁸⁰REICH, R., B.: Dílo národů. Příprava na kapitalismus 21. století. Praha: Prostor, 2002. 2. vyd. ISBN 80-7260-064-8

¹⁸¹SKOKAN, K.: Konkurencieschopnosť, inovácie a klastry v regionálnom rozvoji. Ostrava: Repronis, 2004. 159 s. ISBN 80-7329-059-6

¹⁸²Tamže

pozíciu tradičných priemyselných centier založených na výnosoch z rozsahu a na extenzívnej technickej infraštruktúre.¹⁸³ Novým podmienkam sa musia mestá prispôbiť novými rozvojovými stratégiami, pričom sa mení aj štruktúra mixu zdrojov, ktoré mesto musí poskytovať na pritiažnutie a udržanie si investícií. Tradičné zdroje vyžadované priemyslom ustupujú novým typom zdrojov, ako sú zdroje formujúce vedomostnú základňu mesta a zdroje podporujúce vysoko sofistikované ekonomické činnosti. V tomto prostredí prestávajú platiť výhody, ktoré vyplývali z tradičných faktorov a mestá, ktoré mali tradične dominantné postavenie, sa dostávajú na neistejšiu rozvojovú dráhu. Pôvodné štruktúry hierarchie sa narúšajú.¹⁸⁴

Rovnako sa menia aj nároky na organizáciu miestnej správy a na jej inštitucionálnu štruktúru a kompetencie. Vzniká tak nový tlak na získanie väčších politických a správnych právomocí pre mestá a regióny, čím sa transformuje aj celková správna štruktúra na národnej či medzinárodnej úrovni. Dochádza tiež k čoraz intenzívnejšej politickej spolupráci a integrácii, ktorá posilňuje vyjednávaciu pozíciu miest a regiónov.¹⁸⁵ V tomto prostredí sa miestna správa zameriava na hľadanie originálnych segmentov a sofistikovaných spôsobov, akými prilákať kapitál. Snaží sa vytvoriť z danej lokality čo možno najšpecifickejšiu destináciu, ktorá stavia na vodcovstve v novom segmente alebo na vodcovstve vo vytváraní sofistikovaného špecifického podnikateľského a životného prostredia.¹⁸⁶

Tento článok sa zaoberá identifikovaním hlavných faktorov vplyvujúcich na konkurencieschopnosť regiónov a miest a načrtáva postavenie miestnej správy v procese jej zvyšovania. Napriek tomu, že názory na to, aké sú základné faktory vytvárajúce konkurenčne výhodné prostredie v mestách sú vo veľkej miere podobné, jednotliví autori sa líšia v tom, akú dôležitosť prikladajú rôznym skupinám týchto faktorov. Kým niektorí sa venujú len čistej kategorizácii, iní vytvárajú hierarchie a popisujú interdependencie medzi faktormi konkurencieschopnosti. Na základe týchto informácií sa pokúsime vytvoriť syntetizovanú skupinu predpokladov na vytvorenie atraktívneho a konkurencieschopného regionálneho alebo mestského prostredia a identifikovať subjekty, ktoré sú činné v procese jeho vytvárania, úlohy, ktoré z toho vyplývajú a nástroje, ktoré pritom používajú. Dôraz sa pritom kladie na verejnú sféru, ktorá je kľúčovým aktérom pri plánovaní rozvoja lokality a pri vytváraní prostredia, v ktorom pôsobia všetky ostatné subjekty a ktoré je zároveň životným priestorom jej populácie.

Vymedzenie základných pojmov

V cudzojazyčnej literatúre (tak anglickej ako aj nemeckej) sa pri skúmaní procesov na regionálnej alebo lokálnej úrovni uvádzajú pojmy, ktorých preklad má pre jasnosť ponímania skúmanej jednotky kľúčový význam. V nemeckej literatúre autori používajú pojem „Standort“ ako priestor, na ktorom sa uskutočňujú hospodárske procesy (aj Wirtschaftsstandort) a ako biologický životný priestor. Anglický pojem „territory“ môže byť chápaný obdobne, aj keď nepôsobí do takej miery konkrétne, ako pojem Standort (lokalita). Oba pojmy sledujú predovšetkým geografický význam vymedzenia skúmanej jednotky. Slovenským ekvivalentom môže byť pojem „lokalita“ alebo „región“. Slovo región však v bežnom ponímaní nie je vhodné na definovanie územných jednotiek, ako sú mestá alebo ich časti. V texte článku budeme používať pojmy „lokalita“ a „územie“ na označenie územia z geografického hľadiska

---

¹⁸³BEGG, I.: Cities and Competitiveness. In: *Urban Studies*, roč. 36, 1999, č. 5-6, s.795-809. ISSN 0042-0980

¹⁸⁴Tamže

¹⁸⁵KNIGHT, R.: Knowledge-based Development: Policy and Planning Implications for Cities. In: *Urban Studies*, roč. 32, 1995, č. 2, s. 225-260. OISSN 0042-0980

¹⁸⁶PORTER, M.: Competitive Advantages of Nations. New York : The Free Press, 1990. 1.vyd. 855 s. ISBN 0684841479

a pojem mesto a región budú predstavovať rozdielne priestorové jednotky na rozdielnych administratívnych úrovniach.

1 Konkurencieschopnosť miest a jej význam pre životnú úroveň

Úvahy o konkurencieschopnosti miest vyplývajú z úvah o konkurencieschopnosti národných ekonomík v tradičnom poňatí Alfreda Marshalla¹⁸⁷ a neskôr Michaela Portera.¹⁸⁸ Najčastejšie sa spája so základnou kategóriou ekonomickej efektívnosti, ktorá súvisí s mierou využívania zdrojov, ktoré má daný subjekt (entita) k dispozícii a s mierou efektívnosti prostredia, v ktorom sa ekonomické aktivity uskutočňujú (transparentnosť, efektívnosť verejnej správy, vhodné regulácie a pod.). V prípade hodnotenia konkurencieschopnosti území na úrovni miest však navyše vstupujú do hry aj faktory vyplývajúce z lokality, čiže geografické faktory. Tie pomáhajú vymedziť všetky podmienky, v ktorých pôsobí mestská spoločnosť a jej hospodárstvo a všetky sily, ktoré na ne vplývajú.

Ekonomická geografia v podaní Paula Krugmana sa tiež sprvu nezameriavala na mestá, ale na podniky v globálnom prostredí, ktoré sa rozhodujú, kam umiestniť svoje prevádzkové kapacity v závislosti od súboru charakteristík určitej lokality. Konkurenčným bojom je teda proces, pri ktorom aktéri na regionálnej alebo sub-regionálnej úrovni skúšajú nájsť vhodné miesto na pôsobenie, ktoré je v konkurenčnom vzťahu s inými miestami. Takto môže byť konkurencieschopnosť regiónu charakterizovaná aj ako atraktivita jeho podmienok pre investovanie, čiže kvalita jeho investičného prostredia. Tá závisí od mäkkých ako aj od tvrdých faktorov, ktoré región utvárajú.

Krugman stavia svoju teóriu lokalizácie na práci Marshalla, ktorý za tri hlavné príčiny lokalizácie v koncentrovaných prostrediach (mestá) považuje:

1. Združovanie zdrojov, pričom veľmi dôležitý je hlavne trh práce
2. Neobchodované vstupy, ktoré poskytuje centrum (sídlo) vo väčšej rozmanitosti a pri nižších nákladoch
3. Lepšie informačné toky a technologické spillovre (z angl. spillover – pretekánie)¹⁸⁹

Samotný Krugman tvrdí, že predmetom konkurenčného boja sú jedine firmy, ako ekonomické subjekty maximalizujúce zisk a podporu konkurencieschopnosti miest, regiónov alebo štátov považuje za skrytú formu protekcionizmu.¹⁹⁰ Toto tvrdenie však zostáva jedným z jeho najkritizovanejších tvrdení, a to z dôvodu, že takto vytvorená dichotómia je zjednodušujúca a nezobrazuje verne skutočné ekonomické a politické procesy.^{191,192}

Konkurencieschopnosť nie je iba firemným bojom. Ide o akýkoľvek boj o postavenie alebo zdroje. Z tohto hľadiska si môžu konkurovať všetci a teda aj mestá alebo regióny. Krugman sa pozeral na lokality cez prizmu komparatívnych lokalizačných výhod prostredia, podľa ktorých sa podnikateľské subjekty rozhodovali o umiestnení svojich výrobných, odbytových, vývojových alebo iných kapacít. Centrá populácie, ktorými sú mestá alebo klastre

---

¹⁸⁷MARSHALL, A.: Principles of Economics. Bashingstoke: McMillan, 1990. 8. Vyd. 731s. ISBN 0333044894

¹⁸⁸Vývoj mestských ekonomík (a spoločností) často vôbec nezodpovedá vývoju národných ekonomík. Ten je koniec koncov prímerom vývoja súboru sídelných ekonomík a spoločností, ktoré štát utvárajú.

¹⁸⁹MARSHALL, A.: Principles of Economics. Bashingstoke: McMillan, 1990. 8. Vyd. 731s. ISBN 0333044894

¹⁹⁰KRUGMAN, P.: Making Sense of the Competitiveness Debate. In: *BEGG, I.: Cities and Competitiveness. Urban Studies, roč. 36, 1999, č. 5-6, s.795-809. ISSN*

¹⁹¹PORTER, M.: The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1998. 855s. ISBN 0684841479

¹⁹²MALECKI, E.: Hard and Soft Networks for Urban Competitiveness. In: *Urban Studies, roč. 39, 2002, č.5-6, s.929-945. ISSN 0042-0980*

(zhluky) miest sa vyznačujú mnohými pozitívami (výhody z rozsahu a z urbanizácie), ktoré znižujú úroveň nákladov hlavne pri distribúcii a umožňujú zvyšovanie flexibility pracovnej sily tým, že v priestorovo koncentrovanom prostredí nie je spojená zmena zamestnania so zmenou bydliska.

Takto vymedzený postoj skôr súvisí s obavami z protekcionistických politík, ktoré sa snažia brániť voľnej medzinárodnej výmene v strachu z oslabenia svojej pozície. Táto kritika ponímania konkurencieschopnosti miest alebo regiónov je teda založená na kritike opatrení, ktoré sú s ňou spojené. Nemožno však súhlasiť s vytvorenou dichotómiou oddeľujúcou od seba podnikateľské subjekty a mestá (resp. regióny, štáty, či integračné zoskupenia). Mesto môže byť taktiež vnímané ako ekonomická entita, ktorej riadiacimi orgánmi sú inštitúcie organizované v určitej štruktúre. Napríklad Coase označuje štáty (alebo iné územné jednotky) za súbory aktivít, ktoré môžu byť konkurencieschopné.¹⁹³ Napriek tomu, že kvôli centralizácii správy nemajú mestá úplnú nezávislosť v realizovaní a riadení svojho rozvoja, môžu výrazne vplyvať na kvalitu a výkonnosť svojho hospodárstva. Práve tento proces možno označiť za vytváranie konkurenčných výhod mesta. Týmto procesom a nástrojmi v rámci neho sa zaoberajú autori venujúci sa konkurencieschopnosti miest.

Pri tomto je nutné spomenúť fakt, že konkurencieschopnosť lokalít nie je úhrnom konkurenčnej sily ekonomických subjektov pôsobiacich na ich území. Zahŕňa aj konkurencieschopnosť organizácií a inštitúcií, ktoré s firmami interagujú. Konkurencieschopnosť firmiem a území teda nemožno zamieňať.¹⁹⁴

Ďalší pohľad na konkurencieschopnosť umožňuje zistiť, ktoré mestá sú úspešnejšie v tomto procese a ktoré nie. Týmto spôsobom je možné vytvoriť poradie miest z viacerých hľadísk, ako napríklad atraktivnosť pre investície, ekonomický výkon meraný výstupom produkcie alebo tempom ekonomického rastu. Konkurencieschopnosť teda možno ponímať absolútne ako výkonnosť miestnej ekonomiky alebo relatívne ako porovnanie výkonnosti s inými lokalitami. Cieľom pritom môže byť zabezpečenie určitého podielu na trhu alebo jeho ochrana, alebo získanie želaného politického alebo kultúrneho postavenia. Čiže pokiaľ berieme konkurencieschopnosť ako indikátor úspešnosti miesta, môžeme zistiť, ktorým miestam sa darí vyrovnáť sa z danými podmienkami a novými výzvami lepšie a ktorým horšie.

Je teda zjavné, že aj lokality, ako mestá alebo regióny, sú subjekty, ktoré sa zúčastňujú na konkurenčnom boji. Tento môže mať rôzne formy:¹⁹⁵

- Základom pri snahách miest je boj o získanie a udržanie si investícií
- Širšie definovaný ekonomický rast – teda boj o všetky zdroje ekonomického rastu a o najvyššiu úroveň tohto rastu, ako symbol sily a prosperity
- Dôležitou stránkou konkurenčného boja miest, ktorý je zanedbávaný, je boj o populáciu (vhodnej štruktúry), ktorá reprezentuje zdroj príjmov, ľudský kapitál, politickú moc a v neposlednom rade dopyt.
- Konkurencia o verejné zdroje financií na národnej (alebo nadnárodnej) úrovni
- Konkurencia v boji o možnosť organizovať významné medzinárodné podujatia (olympijské hry, európske mesto kultúry, svetové Expo veľtrhy...). Tieto pomáhajú vytvárať silné marketingové nástroje pre mesto.

Analýza týchto foriem konkurenčného boja je základom identifikácie faktorov úspechu, teda schopnosti v ňom obstáť.

---

¹⁹³COASE, R.: The problem of social cost, *Journal of Law and Economics*, 1960. In: *BEGG, I.: Cities and Competitiveness. In: Urban Studies*, roč. 36, 1999, č. 5-6, s.795-809. ISSN 0042-0980

¹⁹⁴SKOKAN, K.: Konkurencieschopnosť, inovácie a klastry v regionálnom rozvoji. Ostrava: Repronis, 2004. 159 s. ISBN 80-7329-059-6

¹⁹⁵LEVER, W.: Competitive European Cities. In: *Urban Studies*, roč. 36, 1999, č. 5-6, s.1029-1044. ISSN 0042-0980

Ak sa pozeráme na konkurencieschopnosť lokality, musíme si uvedomiť základný cieľ snaženia sa správy lokality v ekonomickej oblasti, ktorým je zabezpečenie určitej úrovne a tempa rastu životnej úrovne jej obyvateľov. Napríklad Storper vníma regionálnu konkurencieschopnosť práve ako schopnosť regiónu pritiahnúť a udržať úspešné firmy pri súčasnom udržaní stabilnej alebo rastúcej životnej úrovne jeho obyvateľov.¹⁹⁶

Pokiaľ teda vnímame konkurencieschopnosť ako schopnosť entity obstáť v určitom prostredí a v rámci určitých procesov, môžeme jej pripísať jednoznačne pozitívny význam. A ak konkurencieschopnosť lokalít chápeme v ekonomickom zmysle ako schopnosť získať postavenie na trhu, udržať si ho a postupne ho zlepšovať v boji s inými lokalitami, môžeme jednoznačne označiť vzťah medzi životnou úrovňou populácie lokality (ako hlavného ekonomického cieľa) a jej konkurencieschopnosťou za priamy. Odhliadnuc od životnej úrovne, ekonomická sila lokality prináša so sebou aj ďalšie pozitívne, ako aj negatívne efekty, vplyvajúce na kvalitu života populácie, ktorej vysoká úroveň je (alebo by mala byť) hlavným cieľom správy každej lokality.

Kvalita života pritom zahŕňa širšie spektrum kultúrnych, sociálnych, zdravotných, environmentálnych a politických faktorov. Tieto faktory utvárajú prostredie, ktoré lokalita následne môže ponúknuť na prilákanie ďalších subjektov (firiem, organizácií, inštitúcií alebo jednotlivcov), čím sa jej pozícia posilní. Kvalita života je dôležitým prvkom pri rozhodovaní o umiestnení týchto subjektov. Jej vymedzenie a spôsob jej merania však nie sú predmetom tohto článku.

V týchto úvahách má svoje významné miesto verejná správa pôsobiaca v lokalite, ako kľúčový aktér jej utvárania a rozvoja. Možnostiam a nástrojom, ktoré pritom má, venujú sa napríklad práce Skokana¹⁹⁷, Rosenfelda¹⁹⁸ alebo analytických tímov OECD¹⁹⁹. Navzdory jednoznačnému mikroekonomickému prístupu Porter tiež uvádza úlohy verejného sektora v súvislosti s podporou rozvoja výrobných faktorov. Porter tieto faktory hierarchicky delí na základné (prírodné zdroje, nekvalifikovaná a stredne kvalifikovaná pracovná sila) a rozvinuté (vysokokvalifikovaná pracovná sila, IT infraštruktúra, telekomunikácie, dopravná infraštruktúra) a podľa špecifickosti na všeobecné (dopravná infraštruktúra, vysokoškolský vzdelaní pracovníci) a špecializované (úzko špecializovaní odborníci, sofistikovaná infraštruktúra podľa odvetví). Jeho záverom je, že úlohou správy je maximálna možná podpora rozvinutých špecifických výrobných faktorov.²⁰⁰ Ako jasne najdôležitejšie definuje vytvorené výrobné faktory a nie zdedené, čiže za základ pokladá investičnú aktivitu (hlavne do oblasti výskumu, vývoja a vzdelania).

Autorský tím OECD poukazuje na zmenu regionálnej rozvojovej politiky z tradičnej, ktorá je zameraná na plošné subvencie a na podporu prílevu investícií, na novú, ktorá je založená na:

- vývoji rozvojových koncepcií a prostredia zabezpečujúceho úspešnosť domácich firiem,
- podpore endogénnych faktorov,

---

¹⁹⁶STORPER, M.: *The Regional World. Territorial Development in a Global Economy*. New York: Guilford Press, 1997. ISBN 1-57230-315-8

¹⁹⁷SKOKAN, K.: *Konkurencieschopnosť, inovácie a klastry v regionálnom rozvoji*. Ostrava: Repronis, 2004. 159 s. ISBN 80-7329-059-6

¹⁹⁸ROSENFELD, S.: *Creating Smart Systems: A guide to cluster strategies in less-favoured regions*. In: *Building Competitive Regions: Strategies and Governance*. Paris: OECD, 2005. ISBN 92-64-00946-9

¹⁹⁹*Building Competitive Regions: Strategies and Governance*. Paris: OECD, 2005. ISBN 92-64-00946-9

²⁰⁰PORTER, M.: *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press, 1998. 855s. ISBN 0684841479

- zameraní na príležitosti a menej na nevýhody,
- kolektívnom prístupe riadenia založenom na vyjednávaní zainteresovaných strán.²⁰¹

Pre všetky tieto oblasti sú použiteľné rôzne nástroje ako napríklad v oblasti podpory inovácií, malého a stredného podnikania, rozvoji životného prostredia, verejných služieb, podnikateľského prostredia alebo vytváraní komunikačných prepojení a koordinovaní aktivít subjektov.

V nasledujúcej stati sa zaoberáme vymedzením základných faktorov ovplyvňujúcich konkurencieschopnosť miest na základe analýzy dostupnej literatúry a identifikáciou nástrojov, ktoré môže verejná správa použiť pri rozvoji lokality.

2 Faktory konkurencieschopnosti miest

Faktory konkurencieschopnosti miest sa snažili vymedzovať viacerí autori. Ich pozorovania sú založené na identifikovaní kľúčových vlastností ekonomického, environmentálneho, sociálneho, kultúrneho a politického prostredia územia a miery ich signifikantnosti pri realizovaní konkurenčného boja. Hodnotenie úspešnosti lokalít možno pritom vymedzovať rôzne, a to ako mieru produktivity práce meranú pridanou hodnotou, mieru využívania všetkých disponibilných zdrojov, objem získaných investícií, hodnoty rôznych indikátorov merajúcich kvalitu života²⁰², životnú úroveň meranú príjmom obyvateľov, udržateľnosť rozvoja, nárast v realizovanom maloobchode alebo príjmy sektora služieb a podobne. Zaujímavá je aj úroveň ekonomickej závislosti mestskej ekonomiky, ktorú možno merať pomocou analýzy tokov exportov a importov mesta²⁰³, prípadne hodnotenie ekonomického potenciálu. Strategické postavenie mesta je možné odvodiť aj od počtu významných nadnárodných spoločností a medzinárodných inštitúcií, ktoré v ňom sídlia²⁰⁴, prípadne podľa podujatí, ktoré sa v ňom uskutočňujú.²⁰⁵

Lever uvádza ako hlavné faktory hodnotenia konkurencieschopnosti rast príjmov na obyvateľa a tvorbu pracovných miest. Podľa neho musia úspešné mestá mať vedenie, ktoré je vizionárske a dlhodobé orientované, flexibilnú pracovnú silu (úloha vzdelávacieho sektora), pohotový verejný sektor (rýchlosť reakcií na problémy), efektívne fungujúce partnerstvá verejného a súkromného sektora (PPP) a vhodný mix v rámci podnikateľského sektora.²⁰⁶

Skokan spája regionálnu konkurencieschopnosť so štyrmi základnými faktormi:

1. Štruktúra ekonomických aktivít
2. Úroveň inovácií
3. Stupeň dostupnosti regiónu
4. Úroveň dosiahnutého vzdelania pracovných síl²⁰⁷

²⁰¹Building Competitive Regions: Strategies and Governance. Paris: OECD, 2005. ISBN 92-64-00946-9

²⁰²ROGERSON, R.: Quality of Life and City Competitiveness. In: *Urban Studies*, roč.36, 1999, č.5-6, s. 969-985. ISSN 0042-0980

²⁰³MAIER, G. – TÖDTLING, F.: Regionálna a urbanistická ekonomika 2. Regionálny rozvoj a regionálna politika. Bratislava: Elita, 1998. 1. vyd. ISBN 8080440492

²⁰⁴KNIGHT, R.: Knowledge-based Development: Policy and Planning Implications for Cities. In: *Urban Studies*, roč. 32, 1995, č. 2, s. 225-260. ISSN 0042-0980

²⁰⁵RUBALCABA-BERMEJO, L. – CUADRADO-ROURA, J.: Urban Hierarchies and Territorial Competition in Europe: Exploring the Role of Fairs and Exhibitions. In: *Urban Studies*, roč. 32, 1995, č.2, s. 379-400. ISSN 0042-0980

²⁰⁶LEVER, W.: Competitive European Cities. In: *Urban Studies*, roč. 36, 1999, č. 5-6, s.1029-1044. ISSN 0042-0980

²⁰⁷SKOKAN, K.: Konkurencieschopnosť, inovácie a klastry v regionálnom rozvoji. Ostrava: Repronis, 2004. 159 s. ISBN 80-7329-059-6

Porterov model konkurencieschopnosti známy ako *diamantový model* zahŕňa tieto štyri základné skupiny faktorov:

1. Faktorové – disponovanie výrobnými faktormi, ako sú zdroje, pracovné sily, infraštruktúra a pod.
2. Dopytové – povaha domáceho dopytu po výstupoch produkovaných daným hospodárstvom (alebo odvetvím)
3. Príbuzných a podporných odvetví – ich prezencia a význam, s dôrazom na medzinárodne konkurencieschopné odvetvia
4. Firemnej stratégie, štruktúry a rivality – zahŕňajú podmienky a ciele vzniku firiem, ich organizáciu, riadenie a povahu domácej konkurencie. Tieto faktory vytvárajú tlak na firmy, aby investovali a inovovali.²⁰⁸

Okrem týchto skupín potom na prostredie vplývajú externé sily, za ktoré Porter považuje činnosť vlády (ako externú silu z pohľadu firemného sektora) a stochastickú veličinu šťastia.

Tento model Porter pôvodne vytvoril pre národné ekonomiky, avšak sú aplikovateľné na akejkolvek úrovni. Jednotlivé skupiny ďalej bližšie definuje.

Faktory ovplyvňujúce konkurencieschopnosť územia taktiež možno kategorizovať nasledovne.²⁰⁹

- podľa miesta pôvodu na endogénne a exogénne – vnútorná štruktúra miestneho hospodárstva a jeho disponibilných zdrojov, vonkajšie prostredie.
- podľa smeru pôsobenia – pôsobiace zhora (centrálne vláda a samosprávy na vyššej územnej administratívnej úrovni), ktoré lokálna samospráva nemôže ovplyvňovať a zdola (miestna samospráva, občianska spoločnosť, mimovládny sektor)
- faktory pôsobiace na strane dopytu a to fiškálneho a monetárneho charakteru (ovplyvňovanie zdanenia, výmenného kurzu, úrokových mier), ktoré sa premietajú do nákladov práce, podnikania a životných nákladov obyvateľov
- faktory pôsobiace na strane ponuky (štruktúra produkcie a poskytovaných služieb)

Posledné dve kategorizácie vychádzajú z odlišných prístupov ku konkurencieschopnosti, avšak v mnohom zahŕňajú rovnaké veličiny. Kým Porterov prístup reprezentuje pohľad podnikateľského sektora a verejnú správu (na akejkolvek úrovni) zohľadňuje len ako externú veličinu na zdanlivo rovnakej úrovni so šťastím, Begg sa venuje konkrétnemu poňatiu konkurencieschopnosti na úrovni mesta a delenie na endogénne a exogénne sily prispôbuje skôr administratívnej úrovni.

Begg navyše zdôrazňuje vplyv historického vývoja (teda daností z neho vyplývajúcich) a z geografickej polohy mesta. Práve geografické prostredie je pre mestskú ekonomiku významné, aj keď sa tento význam postupne vytráca (rozhodne v krajinách OECD), ako dochádza k vytlačaniu tradičných priemyselných odvetví preč z miest a ako sa zlepšuje úroveň komunikačných a informačných technológií a zvyšuje sa miera mobility výrobných faktorov. Napriek tomu zohrávajú danosti krajiny významnú rolu hlavne pri dopravnej dostupnosti miest.

Okrem týchto úvah stojí za zmienku aj úloha demografických faktorov na konkurencieschopnosť mesta, či už ide o poskytovanie verejných služieb²¹⁰ alebo o vytvorenie vhodnej štruktúry pracovného trhu. Veľkosť populácie taktiež ovplyvňuje mieru nasýtenia

---

²⁰⁸PORTER, M.: *Competitive Advantages of Nations*. New York : The Free Press, 1990. 1.vyd. 855 s. ISBN 0684-84147-9

²⁰⁹BEGG, I.: *Cities and Competitiveness*. In: *Urban Studies*, roč. 36, 1999, č. 5-6, s.795-809. ISSN 0042-0980

²¹⁰GEYS, B. – HEINEMANN, F. – KALB, A.: *Population shrinking and the future of European municipalities*. In: *Vox - Research-based policy analysis and commentary from leading economists*. Dostupné na internete: <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/829> (19.12.2007)

a preťaženia systému (jednotlivých druhov infraštruktúry) a sily tzv. spin-off efektov, ktoré vytlačujú populáciu a ekonomické a iné subjekty z oblasti preťaženia do jej okolia.²¹¹

Z hľadiska miery, akou možno na štruktúru faktorov (alebo charakteristík) územia vplyvať, je možné tieto deliť na tvrdé a mäkké faktory. Tvrdé faktory predstavujú geografický, geomorfologický, geologický a hydrologický profil územia, ktorý určuje aké zdroje má lokalita k dispozícii, akú úroveň dostupnosti z iných oblastí dosahuje, aký typ rozvoja je na jej území možné realizovať. Medzi tvrdé faktory možno zaradiť aj sídelnú štruktúru územia, čiže rozmiestnenie a koncentráciu populácie v priestore a to preto, že táto je ovplyvniteľná len veľmi ťažko a iba v dlhodobom obzore. Mäkké faktory zahŕňajú investičné a hospodárske prostredie, sociálne prostredie a postoje verejnosti, kvalifikačnú štruktúru pracovných síl, miestne regulácie, ale aj dopravná infraštruktúra, kvalita verejnej správy, jej organizácia a flexibilita, imidž regiónu, spotrebiteľské preferencie a podobne.

Z hľadiska rozhodovania sa firmami budú tvrdé lokalizačné faktory všetky, ktoré sa jasne dajú kvantifikovať vo forme nákladov (dopravných, personálnych, mzdových...). Sem možno zaradiť dostupnosť kvalifikovanej pracovnej sily, dopravnú infraštruktúru (dostupnosť), typ verejnej správy (podľa správania a flexibility), miestny trh (odbytový priestor), štruktúra dodávateľov a odberateľov, regulácie a dane a pod. Medzi mäkké patria imidž regiónu, sociálna klíma, postoj verejnosti a inštitúcií, kvalita životného prostredia, ponuka kultúry a voľnočasových aktivít atď., čiže ťažšie kvantifikovateľné faktory súvisiace často s kvalitou prostredia, kvalitou života miestnej populácie (ľudských zdrojov).

Tieto členenia však nemožno chápať v zmysle dichotomického vzťahu protipólov. Každý z atribútov má odlišné vlastnosti a rôzne zapadá do hodnotových reťazcov nositeľov rozhodnutí.

Všetky tieto skupiny faktorov možno následne po ich vymedzení bližšie analyzovať, ďalej špecifikovať. Nasledujúca časť článku sa bude tejto analýze venovať, pričom sa pridá nasledovnej štruktúry:

1. Štruktúra miestneho hospodárstva (dopyt, odvetvová a priestorová štruktúra ekonomických subjektov, trh práce, špecializácia verzus diverzita...)
2. Podnikateľské a investičné prostredie – „kvalita miesta“
3. Inovácie a vedomostná základňa

Toto členenie nie je hierarchiou. Poradie je vytvorené s cieľom lepšie pochopiť problematiku, prechádzajúc od základných ekonomických a správnych podmienok až po pokročilejšie faktory, týkajúce sa vytvárania vedomostnej základne a prilákania vysoko kvalifikovaných pracovných síl, inovatívnych subjektov a výskumných inštitúcií pomocou tvorby kultúrneho, prírodného a sociálneho životného prostredia v meste.

V podkapitolách zostavených podľa tejto štruktúry zdôrazňujeme úlohy a možnosti verejnej správy, ako kľúčového správneho, plánovacieho a koordinačného subjektu.

2.1 Štruktúra miestneho hospodárstva

Štruktúra hospodárstva lokality môže ovplyvňovať konkurencieschopnosť na strane dopytu alebo ponuky (vstupov alebo konečných tovarov a služieb). Dopyt po výstupoch výrobného procesu je základným magnetom pre firmy, ktoré chcú produkciu na danom území realizovať alebo ju na územie distribuovať a predávať. Vhodne segmentovaná štruktúra domáceho dopytu, jeho veľkosť, sofistikovaní a nároční spotrebiteľia, stupeň nasýtenia ich potrieb a schopnosť uspokojovať tieto potreby nezávisle od územia sú všetko faktory, ktoré ovplyvňujú atraktivnosť prostredia pre realizáciu produkcie, predaj, vývoj nových produktov

---

²¹¹LEVER, W.: Competitive European Cities. In: *Urban Studies*, roč. 36, 1999, č. 5-6, s.1029-1044. ISSN 00420980

alebo poskytovanie služieb.²¹² Rovnako predstavujú aj zdroje tlaku na firmy pôsobiace na území inovovať a zefektívňovať sa. Práve konkurenčný tlak je významným motívom ekonomického rozvoja.

Kupujúci sú zväčša zároveň aj zamestnancami, ktorí disponujú určitým stupňom vzdelania, zručnosťami a skúsenosťami. Kvalita miestneho prostredia, a sofistikovanosť ponúkaných služieb a tovarov sú zasa magnetmi na ich prítiahnutie do lokality a ich udržanie v nej. Vyvážený mix pracovných síl zodpovedajúcich v čo možno najväčšej miere sektorovej štruktúre miestneho hospodárstva je ďalším dôležitým faktorom miestnej konkurencieschopnosti. Tento mix totiž určuje zamestnateľnosť populácie a tým mieru zamestnanosti. Rovnako vplyva aj na pridanú hodnotu vytvorenú pracovníkmi lokality. Predpokladmi a stavom v oblasti regionálnej alebo miestnej zamestnateľnosti a miestnymi a regionálnymi trhmi práce sa zaoberali autori ako Danson²¹³, Devins a Hogarth²¹⁴, McQuaid a Lindsay²¹⁵, Morrison²¹⁶, Turok²¹⁷, Johnson²¹⁸ a iní.

Počas výrobného procesu alebo počas procesu realizácie služieb vstupujú na miestny trh aj dodávatelia a odberatelia, ktorí formujú nadväznú a podpornú odvetvia miestneho hospodárstva. Úroveň konkurencie u dodávateľov určuje ako nákladovo efektívne budú ich výstupy (pomer kvality a ceny). Blízkosť a rozvinutosť siete týchto odvetví taktiež určuje kvalitu a rýchlosť inovačného procesu (spojené riešenie problémov, zníženie prieťahov pri komunikácii a časových strát, kultúrna blízkosť uľahčujúca prenos informácií a znižovanie transakčných nákladov).²¹⁹

Pokiaľ tieto odvetvia vytvoria kompaktnú sieť, ktorá je dostatočne priestorovo koncentrovaná, môže vzniknúť klaster (zhluk), ktorý sa vyznačuje práve spomenutou efektívnosťou procesov v ňom, a to aj pri podnikoch, ktoré tvoria ekonomicky nezávislé jednotky. Tieto klastre sa stávajú súčasťou väčších odvetvových klastrov zahŕňajúcich najväčších výrobcov alebo poskytovateľov. Takéto „útvary“ vykazujú vysokú kompaktnosť, čo má priamy pozitívny vplyv na efektívnosť jednotlivých procesov, a tým aj na konkurencieschopnosť odvetvia. Rovnako predstavujú magnet pre inštitúcie a subjekty činné v oblasti výskumu a vývoja. Takýmto spôsobom môže na určitom území vzniknúť vysoko prepojená a kompaktná štruktúra, ktorá je ekonomicky silná a vytvára vysokú pridanú hodnotu. Takýto „organizmus“ je výrazne kultúrne spojený s miestnym prostredím, čo zvyšuje stabilitu ekonomického rozvoja aj v dlhodobom období.

Takéto klastre majú aj ďalší vplyv na ekonomickú silu regiónu tým, že poskytujú priestor pre rozvoj príbuzných odvetví, ktoré produkujú čiastočne alebo úplne komplementárne

---

²¹²PORTER, M.: *Competitive Advantages of Nations*. New York : The Free Press, 1990. 1.vyd. 855 s. ISBN 0684-84147-9

²¹³DANSON, M.: Old Industrial Regions and Employability. In: *Urban Studies*, roč. 42, 2005, č. 2, s. 285-300. ISSN 00420980

²¹⁴DEVINS, D. – HOGARTH, T.: Employing the Unemployed: Some Case Study Evidence on the Role and Practice of Employers. In: *Urban Studies*, roč. 42, 2005, č. 2, s. 245-256. ISSN 00420980

²¹⁵McQUAID, R. – LINDSAY, C.: The Concept of Employability. In: *Urban Studies*, roč. 42, 2005, č. 2, s. 197-219. ISSN 00420980

²¹⁶MORRISON, P.: Unemployment and Urban Labour Markets. In: *Urban Studies*, roč. 42, 2005, č. 12, s. 2261-2288. ISSN 00420980

²¹⁷TUROK, I.: Urban Labour Markets: The Causes and Consequence of Change. In: *Urban Studies*, roč. 36, 1999, č. 5-6, s.893-915. ISSN 00420980

²¹⁸JOHNSON, R.: Landing a job in urban space: The extent and effects of spatial mismatch. In: *Regional Science and Urban Economics*, roč. 36, 2006, č. 3, s. 331-372 ISSN: 0166-0462

²¹⁹PORTER, M.: *Competitive Advantages of Nations*. New York : The Free Press, 1990. 1.vyd. 855 s. ISBN 0684-84147-9

tovary alebo služby. Takéto odvetvia sa môžu spolupodieľať na procese výskumu a vývoja alebo môžu spoločne koordinovať jednotlivé aktivity v rámci produkčného cyklu (príkladom môžu byť odvetvia farmácie a chémie).

Úroveň miestnej konkurencie a miera jej priestorovej koncentrácie utvárajú tlaky, ktoré spoluurčujú vývoj odvetví a celého hospodárstva, zmenu organizačných štruktúr firiem, ich praktík, vznik nových firiem a pod. Takéto tlaky môžu podporovať rôzne „spin-off“ efekty, vďaka ktorým vznikajú nové ekonomické subjekty, často vznikajúce s cieľom inovovať jestvujúce postupy a procesy alebo vyplniť existujúce trhové medzery. Podmienkami pre ich vznik sú taktiež vhodný mix miestnych pracovných síl, prístup k rizikovému kapitálu, motivácia, povaha dopytu a dodávateľov a v neposlednom rade postoj verejnej správy.²²⁰

Pokiaľ sa pozrieme na územie regionálneho charakteru, v ktorom sa nachádza viacero centier (sídiel) je nutné posudzovať hospodársku štruktúru komplexnejšie hodnotením vzťahov medzi centrami a mierou kompatibility ich jednotlivých lokálnych štruktúr. Tu sa dostávame k otázkam prepojení, úloh jednotlivých centier, miery s akou si konkurujú a v akej sa dopĺňajú. Kompaktné, vhodne štruktúrované regióny sú dobrým príkladom sieťových hospodársko-spoločenských štruktúr. Opatrenia uskutočniteľné verejnou správou v tejto oblasti sú rozvoj dopravnej a komunikačnej infraštruktúry, budovanie prepojení na správnej úrovni a podmienok spolupráce zainteresovaných strán na danom území. Regionálna úroveň je pritom pri plánovaní strategickou a vyžaduje si dlhodobý prístup.

Verejná správa môže ovplyvňovať hospodársku štruktúru lokality vplyvaním na podnikateľské a investičné prostredie (obmedzenou formou popri investičnej politike centrálnej správy – poplatky, miestne dane, územné plánovanie, poskytovanie kvalitných verejných služieb a rozvoj infraštruktúry, tvorba inkubátorov, organizovanie konferencií, veľtrhov a kongresov a pod.), tvorbou regulácií a programov v oblasti trhu práce a politikou na podporu klastrov (klastre pritom môžu vznikať na rôznych priestorových úrovniach, počnúc lokálnou v rámci mesta alebo jeho časti a končiac medziregionálnou úrovňou).

Klastre sa v súčasnom diskurze považujú za jednu z najefektívnejších reakcií na meniaci sa systém organizácie hospodárskych aktivít. Teóriou klastrov a ich podporou v rámci regionálnej politiky sa zaoberá viacero autorov, ako Benneworth et al.²²¹, Porter²²², Kloosterman a Lambregts²²³, Clark a Feldman²²⁴, Maskell a Lorenzen²²⁵, Callois²²⁶, Simmie²²⁷, Tödtling a Tripplová²²⁸, Saxenianová²²⁹ a ďalší. V podstate každý významnejší

---

²²⁰PORTER, M.: *Competitive Advantages of Nations*. New York : The Free Press, 1990. 1.vyd. 855 s. ISBN 0684-84147-9

²²¹BENNEWORTH, P. – HENRY, N.: Where Is the Value Added in the Cluster Approach? Hermeneutic Theorising, Economic Geography and Clusters as a Multiperspectival Approach. In: *Urban Studies*, roč. 41, 2004, č.5/6, s.1011–1023. ISSN 00420980

²²²PORTER, M.: *Competitive Advantages of Nations*. New York : The Free Press, 1990. 1.vyd. 855 s. ISBN 0684-84147-9

²²³KLOOSTERMAN, R. – LAMBREGTS, B.: Clustering of Economic Activities in Polycentric Urban Regions: The Case of the Randstad. In: *Urban Studies*, Roč. 38, 2001, č. 4, s.717–732. ISSN 00420980

²²⁴CLARK, G. – FELDMAN, M. – GERTLER, M.: *The Oxford handbook of economic geography*. Oxford: Oxford University Press, 2003. 742 s. ISBN 0-19-823410-4

²²⁵MASKELL, P. – LORENZEN, M.: The Cluster as Market Organisation. In: *Urban Studies*, Roč. 41, 2004 č. 5/6, s. 991–1009 ISSN 00420980

²²⁶CALLOIS, J. M.: The two sides of proximity in industrial clusters: The trade-off between process and product innovation. In: *Journal of Urban Economics*, roč. 63, 2008, č. 1. s.143-162 ISSN: 0094-1190

²²⁷SIMMIE, J.: Innovation and Clustering in the Globalised International Economy. In: *Urban Studies*, Roč. 41, 2004 č. 5/6, s.1095–1112 ISSN 00420980

autor v oblasti regionálnej ekonómie a ekonomickej geografie sa klastrom viac alebo menej vo svojej práci venuje, ako jednému z východísk novej sieťovej ekonomiky.

Ak uvažujeme o klastroch v medziach dichotómie špecializácia verzus diverzifikácia územia uvedomíme si, že klastre spájajú tieto dve zdanlivo protikladné tendencie vývoja hospodárskej štruktúry. Kým územie regiónu ako celok vykazuje vysoké tendencie k špecializácii (čo je základným predpokladom vzniku odvetvového klastru), vnútorná štruktúra v rámci tejto špecializovanej štruktúry smeruje k zabezpečeniu čo možno najvyššej miery diverzity aktivít, ktorá zabezpečuje komplexnosť a previazanosť klastru, a tým aj jeho silu a návaznosť na lokalitu a jej zdroje. Práve diverzite potom zabezpečuje vysoký potenciál pre inovácie, ktorá lokalizuje klastre, čo prináša stabilitu hospodárskeho rozvoja územia na ktorom vznikol. Týmto spôsobom sa spája sila špecializácie a flexibilita a odolnosť diverzity voči výkyvom na trhu.²³⁰ Z prác hore uvedených autorov vyplýva aj ďalšia skutočnosť a síce, že spájanie aktivít vedie k vyššej produktivite práce a k vyšším mzdám. Tieto pozitívne efekty vznikajú zo zvýšených úrovní lokálnej cirkulácie pracovných síl a vedomostí v priestore, ktoré zvyšujú tempo inovácií a tvorby nových produktov a technológií. Táto cirkulácia vyplýva z intenzívnejšieho prepojenia firiem, ktorá umožňuje aj medzipodnikovú cirkuláciu pracovných síl, ktorá sa ukázala ako kľúčová pre disemináciu nekodifikovaných vedomostí a skúseností špecialistov. Tieto efekty boli dokázané vo viacerých prípadových štúdiách, z ktorých možno spomenúť štúdie zo Škandinávie, konkrétne z oblasti IT technológií v Štokholme²³¹ alebo priemysle zdravotníckych pomôcok a nástrojov v regióne Øresund, zahŕňajúcim Kodaň a švédске Malmö.²³²

Klastrová politika verejnej správy môže byť zameraná na podporu existujúcich klastrov, na podporu podnikov, ktoré už nadviazali spoluprácu a na vytváranie podmienok vzniku novej spolupráce medzi zatiaľ nespolicujúcimi podnikmi. Predtým, ako môže byť politika vytvorená, musí jej predchádzať audit regiónu, ktorého úlohou je identifikovanie kľúčových charakteristík potenciálnych alebo existujúcich klastrov a ich potenciál a dynamiku vývoja.²³³

Klastre je pritom možné identifikovať na základe počtu a charakteru podnikov činných v určitom odvetví alebo skupine nadväzných odvetví, počtom pracovných miest, ktoré vytvárajú a ekonomické výsledky, ktoré dosahujú. Spolu s export/import analýzou, ktorá určí akou mierou sa dané podniky podieľajú na obchodných tokoch lokality je potom možné určiť signifikantnosť odvetvia pre jej hospodárstvo. Následne je možné určiť, či ide o tradičné (etablované), rozvíjajúce sa alebo geograficky nedostatočne koncentrované klastre. Ďalším krokom je identifikovanie vzťahov medzi jednotlivými subjektmi.

Na takto definované existujúce alebo potenciálne klastre je následne možné zamerať podporné opatrenia. Tie môžu byť zamerané na koordináciu, podporu nadviazania spolupráce, budovania špecializovanej infraštruktúry, rozvojom a poskytovaním verejných služieb

---

²²⁸TÖDTLING, F. – TRIPPL, M.: Like Phoenix from the Ashes? The Renewal of Clusters in Old Industrial Areas. In: *Urban Studies*, Roč. 41, 2004 č. 5/6, s.1175–1195 ISSN 00420980

²²⁹SAXENIAN, A.: Regional Advantage. Cambridge: Harvard University Press, 1996. 4. Vyd. 226 s. ISBN 0-674-75340-2

²³⁰Building Competitive Regions: Strategies and Governance. Paris: OECD, 2005. ISBN 92-64-00946-9

²³¹POWER, D. – LUNDMARK, M.: Working through Knowledge Pools: Labour Market Dynamics, the Transference of Knowledge and Ideas, and Industrial Clusters. In: *Urban Studies*, roč. 41, 2004, č.5/6, s.1025–1044 ISSN 00420980

²³²SORNN-FRIESE, H. – SØRENSEN, J.: Linkage lock-in and regional economic development: the case of the Øresund medi-tech plastics industry. In: *Entrepreneurship & Regional Development*, roč. 17, 2005, s. 267–291 ISSN 0898–5626

²³³Building Competitive Regions: Strategies and Governance. Paris: OECD, 2005. ISBN 92-64-00946-9

(zdravotníctvo, vzdelávanie, kultúra a voľný čas...), vytváraním príslušných inštitúcií alebo pracovných skupín, ale aj vytváraním podmienok na prípadnú rekvalifikáciu pracovných síl v spolupráci so vzdelávacími inštitúciami, zakladaním centier zručnosti a excelentnosti alebo organizovaním medzinárodných podujatí slúžiacich na generovanie a difúziu poznatkov v danom odvetví. Nemenej dôležité je aj zakomponovanie daného odvetvia do marketingového imidžu lokality, ako súčasť opatrení na prilákanie ďalších investícií, predovšetkým do tých oblastí v rámci odvetvia, ktoré sú zamerané na generovanie vedomostí a na vysokú pridanú hodnotu. Ďalším cieľom verejnej správy je pritom zabezpečiť transparentnosť podmienok a zamedziť duplicitu inštitúcií a procesov, ktoré sa môžu objaviť predovšetkým v regiónoch pozostávajúcich z viacerých samostatných municipalít. Pri týchto opatreniach je nutné zamedziť vzniku potenciálnych konfliktov. V neposlednom rade je nutné uľahčiť externé spojenia klastru s širším okolím.

Z uvedeného vyplýva, že hospodárska štruktúra je pre konkurencieschopnosť lokality kľúčová, či ide o sektorovú (odvetvovú) štruktúru, segmentáciu dopytu alebo priestorové usporiadanie ekonomických subjektov v nej. V nasledujúcej časti skúmame úlohu, akú zohrávajú parametre a kvalita podnikateľského a investičného prostredia lokality.

2.2 Podnikateľské a investičné prostredie – „kvalita miesta“

Kvalita miestneho prostredia pre život a pre realizovanie ekonomických aktivít ovplyvňuje mnoho determinantov konkurencieschopnosti lokality. Kvalita životných podmienok populácie vplyva na jej produktivitu, ktorá je určená jej psychickým stavom a fyzickou kondíciou. Kvalita podnikateľského a investičného prostredia vplyva na možnosti firiem pri realizácii svojej činnosti, na výšku ich nákladov, na kvalitu pracovnej sily, ktorú majú k dispozícii.²³⁴

Medzi hlavné zložky tohto prostredia možno zaradiť šírku ponuky verejných služieb a ich kvalitu, infraštruktúru (dopravnú, IT a telekomunikačnú), úroveň daňového zaťaženia, inštitucionálnu štruktúru a jej postoj, pracovnú silu vo vhodnej kvalifikačnej štruktúre a v neposlednom rade aj kvalitu prírodného životného prostredia.

Pri formovaní a rozvoji podnikateľského prostredia hrá rozhodujúcu rolu verejná správa na všetkých úrovniach. Pretože sa pri jeho rozvoji stretávajú rôzne úrovne správy je možné hovoriť o viacúrovňovej správe, ktorá je považovaná za ústredný mechanizmus pri realizovaní regionálnej politiky.²³⁵ S prebiehajúcou decentralizáciou narastá dôležitosť a sila miestnych samospráv, ktoré čoraz viac vstupujú do celého procesu riadenia rozvoja. Majú k dispozícii viac zdrojov a nástrojov. Transfery prostriedkov z centrálného rozpočtu zahŕňajú v mnohých krajinách OECD čoraz menej podmienených zdrojov, čo zvyšuje flexibilitu a manévrovací priestor miestnych samospráv.

Úlohou verejnej správ pri rozvoji prostredia (na všetkých geografických úrovniach) je pritom:

- vytváranie rámca na realizovanie ekonomických aktivít (tvorba regulácií a legislatívy)
- nastavenie daňového systému a systému poplatkov a výnimiek z nich (výška daní, poplatkov, množstvo a typ úľav)
- poskytovanie podpory vybraným subjektom (subvencie, koordinácia, fórum pre spoluprácu a dialóg, podpora začínajúcich podnikov s dôrazom na malé a stredné podniky a na inovátné odvetvia)
- rozvoj infraštruktúry (doprava, telekomunikácie, IT a environmentálna infraštruktúra)

---

²³⁴PORTER, M.: Competitive Advantages of Nations. New York : The Free Press, 1990. 1.vyd. 855 s. ISBN 0684841479

²³⁵Building Competitive Regions: Strategies and Governance. Paris: OECD, 2005. ISBN 92-64-00946-9

- riadenie sídelného alebo regionálneho rozvoja (regulovanie vznikajúcich aglomeračných a urbanizačných efektov, ktoré vytvárajú tlak na množstvo a kvalitu výrobných faktorov, na náklady a na kvalitu životného prostredia)²³⁶, vytváranie rozvojových stratégií
- poskytovanie dostupného bývania vo vhodnej štruktúre a množstve
- poskytovanie verejných služieb (vzdelávanie populácie, zdravotníctvo, doprava, kultúra a šport, poriadok, bezpečnosť a ochrana, sociálne služby, environmentálne služby, ako odvoz a spracovanie odpadu)
- spravovanie verejných statkov (prírodná krajina a biodiverzita, základné prírodné zdroje, ako voda, pôda a vzduch)
- marketingová stratégia lokality (vytvorenie imidžu)

Regulačný a legislatívny rámec, spolu s mierou daňového zaťaženia a úrovňou finančnej a nefinančnej podpory ovplyvňuje výšku nákladov (vo forme peňazí a času) a veľkosť manévrovacieho priestoru ekonomických subjektov pôsobiacich na danom území. Ovpłyňovanie týchto oblastí bolo hlavnou orientáciou tradičnej regionálnej politiky (organizovanej zhora nadol) a ešte stále je orientáciou decentralizovanej správy v súčasnosti (pri prevládaní prístupu zdola, založenom na selektívnej podpore, koordinácii a dialógu zainteresovaných strán). Vlastnosti týchto zložiek prostredia ovplyvňujú atraktivnosť lokality pre investície (spolu s imidžom lokality vytvoreným marketingovými nástrojmi).

Územné plánovanie slúži na zvládanie tlakov, ktoré vznikajú pri narastaní koncentrácie populácie, ich organizácií a inštitúcií a ekonomických subjektov a ich aktivít. Nárast koncentrácie prináša so sebou okrem pozitívnych efektov (aglomeračné efekty, výhody z rozsahu a koncentrácie) aj negatívne externality (externé náklady), medzi ktoré možno zaradiť:

- náklady z preťaženia infraštruktúry (časové straty, škody spôsobené dopravnými nehodami, preťaženia telekomunikačnej siete, výpadky elektrického prúdu...) a jej klesajúca kvalita (a teda narastajúce náklady na obnovu, údržbu a rozvoj novej infraštruktúry)
- znižujúca sa miera sociálnej a politickej kohézie (nárast segregáčnych tlakov, podľa kritérií, ako sú príjem, národnosť, rasa alebo vierovyznanie a pod.²³⁷) a s ňou narastajúce napätie a miera prejavu socio-patologických javov (kriminalita, násilie, alkoholizmus a pod.)
- znižujúca sa miera fiškálnej kohézie (zmena vzťahu medzi mierou zdanenia a verejnými výdavkami)²³⁸

Opatrenia v rámci územného plánovania zahŕňajú reguláciu typov a hustoty zástavby, rozvoj infraštruktúry, bránenie neregulovaného rozptylu zástavby (urban sprawl). Tento rozptyl má vo všeobecnosti dekoncentračný efekt, ktorý zvyšuje tlak na infraštruktúru a zdroje lokality a má segregáčny vplyv, znižujúci mieru kohézie na území. Regulovanie územného rozvoja môže byť pritom realizované tradičnou formou zónovania, čiže definovania typu zón a možností rozvoja na nich (takýmto spôsobom je napríklad možné vytlačiť priemyselné aktivity z centra mesta alebo vytvárať klastre kancelárskych kapacít a rezidenčné štvrte. Rovnako je možné vytvárať kompaktné multifunkčné celky, ktoré miešajú viaceré formy využitia, čo predstavuje najnovší prístup k územnému rozvoju), rozvojom dopravnej

²³⁶OECD: Competitive Cities in the Global Economy. Paris: OECD, 2006. ISBN 92-64-02708-4

²³⁷FEAGIN, J.: The New Urban Paradigm – Critical Perspectives on the City. Boston: Rowman & Littlefield Publishers, 1998. 348 s. ISBN 0847684989

²³⁸OECD: Competitive Cities in the Global Economy. Paris: OECD, 2006. ISBN 92-64-02708-4

infraštruktúry v želaných oblastiach a pod. Dopravná dostupnosť je pritom jedným z kľúčových lokalizačných faktorov pre firmy.

Takýmto spôsobom sa dá ovplyvňovať kompaktnosť územia a rozmiestnenie funkcií a činností v priestore. Rovnako však môže viesť k vzniku segregračných tlakov. Ďalšou formou regulovania územného rozvoja je plánovanie poskytovania verejných služieb a rozvoja verejných statkov v priestore, čo ovplyvňuje ceny pôdy a nehnuteľností a štruktúru populácie podľa sociálnych alebo ekonomických kritérií. V neposlednom rade verejná správa ovplyvňuje dostupnosť bývania (v primeranej štruktúre), ktorá ovplyvňuje čas a náklady na dochádzanie do práce, náklady na bývanie, a teda životné náklady. Dostupnosť voľných ubytovacích kapacít rovnako ovplyvňuje rozhodnutie firiem o umiestnení svojich kapacít.

Úroveň verejných služieb a prístup k verejným statkom (prírodné prostredie a priestor na oddych a rekreáciu) sú dôležité faktory, ktoré vplývajú na kvalitu života populácie, a tým aj na jej produktivitu.²³⁹ Kvalita vzdelávacieho systému a zdravotníctva ovplyvňujú priamo produktivitu práce cez zručnosti, vedomosti a zdravotný stav populácie. Kvalita a efektívnosť dopravných služieb ovplyvňuje životné náklady. Kvalita prírodného životného prostredia ovplyvňuje zdravotný stav populácie, jej mentálny stav a možnosti na realizáciu voľnočasových aktivít. Verejné služby taktiež vplývajú na úroveň bezpečnosti lokality a pod.

Všetky tieto skutočnosti utvárajú priestor na život a pre realizáciu rôznych aktivít. Záleží od efektívnosti verejnej správy pri ich ovplyvňovaní a riadení, ako nákladný bude tento rozvoj a do akej miery (v akej šírke) ich bude zabezpečovať. Na základe týchto parametrov sa ľudia a ekonomické subjekty rozhodujú, kde budú žiť, resp. pôsobiť.

2.3 Inovácie a vedomostná základňa

Vedomostná základňa mesta predstavuje prostredie, v ktorom sa generujú a šíria vedomosti, v ktorom sa organizuje výskum a vývoj, v ktorom prebieha vzdelávanie a tréning populácie. Zahŕňa aj komunikačné kanály, ktorými sa šíria informácie činné v procese generovania nových vedomostí. Pretože mnohé zo znalostí majú veľmi špecifickú formu vyžadujú častokrát „face-to-face“ osobný kontakt a vysvetľovanie a pretože nemajú často pevnú kodifikovanú formu najlepšie sú využiteľné tam, kde je dostatočný prístup a kontakt v rámci populácie kvalifikovanej na jej prijatie aj šírenie, čiže vo veľkých mestách.²⁴⁰

Kvalita lokality a jej prostredia v tomto ohľade predstavuje veľmi dôležitý faktor pre jej celkovú konkurencieschopnosť, pretože umožňuje vytvárať, prilákať a udržať si najkvalitnejší ľudský kapitál aj s jeho podpornou infraštruktúrou a samozrejme subjekty, ktoré investujú do jeho činnosti. Subjektom môže byť verejná správa na ktorejkoľvek úrovni, štátna správa, mimovládne organizácie alebo podnikový sektor.

Vedomosti sú výsledkom kreatívneho procesu, ktorý je postavený na rôznych viac alebo menej sofistikovaných zdrojoch. Zdroje vytvárajúce vedomosti sú kultúrne založené, majú tendenciu byť hlboko zakorenené, rozvíjať sa pomaly a organicky (živelne) a dajú sa len ťažko transplantovať. Na narušenie ich kompaktnosti a na skutočnosti spôsobujúce ich úbytok je nutné reagovať veľmi rýchlo a pohotovo, pretože narušenie vedomostnej kultúry a štruktúr má kumulatívny efekt a pri oneskorení sa proces zvrátenia stáva čoraz zložitejším a nákladnejším.²⁴¹

Vedomostná základňa je závislá od investícií do výskumu a vývoja a do vzdelania. Tieto môžu pochádzať tak z verejných, ako aj zo súkromných zdrojov. Predmetom tohto

---

²³⁹ROGERSON, R.: Quality of Life and City Competitiveness. In: *Urban Studies*, roč.36, 1999, č.5-6, s. 969-985. ISSN 0042-0980

²⁴⁰LEVER, W. F.: Correlating the Knowledge-base of Cities with Economic Growth. In: *Urban Studies*, roč. 39, 2002, č. 5-6, s. 859-870. ISSN 00420980

²⁴¹KNIGHT, R., V.: Knowledge-based Development: Policy and Planning Implications for Cities. In: *Urban Studies*, roč. 32, 1995, č. 2, s. 225-260. ISSN 00420980

článku však nie sú úvahy ani analýza štruktúry týchto investícií alebo ich pôvodu. Faktom je, že v dnešnej dobe vytvárajú významnú súčasť vedomostnej základne práve firmy (podnikateľský sektor) a to firmy, ktoré pôsobia v tzv. inovatívnych odvetviach. Lever za inovatívne odvetvia označuje elektroniku, finančné služby, médiá, kreatívne odvetvia, softvér a biotechnológie.²⁴² Za inovatívne firmy však možno považovať všetky subjekty, ktoré dosahujú dobré hodnoty indikátorov ako sú výdavky na výskum, výdavky na rozvoj ľudských zdrojov (tréning, zvyšovanie kvalifikácie), zamestnanosť absolventov VŠ alebo počet patentov.

Jones a Teegan delia faktory rozvoja vývoja a výskumu na tri skupiny:

- Dopytové faktory – veľkosť trhu, rýchlosť akou môžu firmy vyvíjať nové produkty
- Ponukové faktory – dostupnosť kreatívneho talentu, blízkosť k univerzitám
- Iné netechnické faktory – politické motívy host'ovských lokalít, ochota hľadať nové inovačné prostredia

Ich výskumy potvrdili, že náklady na vykonanie výskumu nesúvisia s rozhodnutím umiestniť výskumné kapacity, že závisí od typu a kvality vzdelávacích inštitúcií (s dôrazom na počet PhD. so želanou kvalifikáciou) a že dôležitá je prítomnosť kvalifikovanej pracovnej sily.²⁴³

Porter uvádza ako dôležitý faktor inovácie relatívnu výšku nákladov na určité výrobné faktory v rámci súboru výrobných faktorov v lokalite. Absolútna výška týchto nákladov potom určuje príťažlivosť územia na podnikanie.²⁴⁴

Skokan uvádza viacero možností, ako možno podporiť rozvoj inovačného prostredia a vedomostnej základne:

- Tvorba inovačnej a výskumnej stratégie
- Podpora výskumnej infraštruktúry
- Podpora štruktúr na tvorbu a rast inovačných podnikov a regionálnych systémov inovácií (spolupráca, komunikácia, koordinácia)
- Partnerstvo medzi verejným a súkromným sektorom
- Podpora prostredia – právnych, finančných a fiškálnych podmienok
- Podpora výmeny skúseností s inými regiónmi²⁴⁵

Tieto opatrenia sú odporúčaniami pre verejnú správu na regionálnej alebo mestskej úrovni a ich cieľom je podporiť vznik vhodného prostredia na rozvoj vedomostnej základne. V odporúčaníach chýba jasné zameranie sa na podporu vzdelávania, a to hlavne v oblasti vysokého školstva, ktoré je pod kontrolou centrálnej správy. Mesto alebo región však môže podporovať projekty zamerané na rozvoj výskumných a vzdelávacích kapacít v spolupráci so súkromným sektorom (investormi).

Odporúčaniami pre miestnu a regionálnu správu v oblasti vytvárania vhodných podmienok generovania inovácií sa zaoberajú aj viaceré publikácie OECD. Rovnako analyzujú aj najnovšie trendy vo vývoji tohto prostredia, ktoré dotvárajú celý obraz o skutočnom vývoji v oblasti investícií a činnosti vo výskume a vývoji. Poukazujú na to, že až donedávna, a ešte stále v značnej miere, regionálna politika podlieha centrálnej vláde, bola a je priestorovo

---

²⁴²LEVER, W. F.: Correlating the Knowledge-base of Cities with Economic Growth. In: *Urban Studies*, roč. 39, 2002, č. 5-6, s. 859-870. ISSN 00420980

²⁴³JONES, G. K.. – TEEGAN, H.J.: Factors affecting foreign R&D location decisions: Management and host policy implications. In: *The Annual Digest of Industrial R&D. European Communities: Directorate General Joint Research Centre, 2006. ISSN 1018-5593*

²⁴⁴PORTER, M.: *Competitive Advantages of Nations*. New York : The Free Press, 1990. 1.vyd. 855 s. ISBN 0-02-925361-6

²⁴⁵SKOKAN, K.: *Konkurenceschopnosť, inovácie a klastry v regionálnom rozvoji*. Ostrava: Repronis, 2004. 159 s. ISBN 80-7329-059-6

neutrálna a riadená legislatívou, a to aj v oblasti podpory vedy, výskumu a vývoja (zákony o intelektuálnom vlastníctve).²⁴⁶

Okrem generovania nových poznatkov je dôležitá aj ich diseminácia. Existencia vhodných fór na takúto výmenu a šírenie je dôležitým predpokladom existencie plnohodnotnej vedomostnej základne. Vhodným príkladom sú organizované podujatia pre odbornú ale aj širšiu verejnosť, ako sú veľtrhy, kongresy, vedecké konferencie alebo sympóziá. Množstvo a úroveň takýchto podujatí utvárajú taktiež imidž lokality ako miesta pre výmenu a prezentovanie vedomostí a formovanie sociálnych kontaktov a väzieb, ktoré sú v oblasti výskumu a vývoja kľúčové. Medzinárodné vedecké podujatia, veľtrhy, kongresy a sympóziá predstavujú ako indikátor konkurencieschopnosti lokality v oblasti inovácií, výskumu a vývoja španielski autori Rubalcaba-Bermejo a Cuadrado-Roura.²⁴⁷

Do zvyšovania intenzity interakcií medzi tvorcami inovácií a vedomostí a ich užívateľmi môže zasiahnuť aj regionálna politika, a to formou troch typov nástrojov:²⁴⁸

1. Projekty založené na rozvoji nehnuteľností (technologické parky, technopoly, inkubátory, parky napojené na univerzity, samostatné vedecké parky) - cez územné plánovanie, podporou kolokácie výskumných, vývojových a vzdelávacích kapacít a inovačných firiem.
2. Klastrové politiky – podpora zhukovania firiem, poskytovanie služieb, podpora spolupráce a koordinácie (viď kapitolu 2.1)
3. Spájanie priemyslu a výskumu – podpora difúzie inovácií

Existuje viacero dobrých príkladov, kedy regionálna politika vytvorila vhodné podmienky na tvorbu a šírenie inovácií vytvorením koncentrovaného špecializovaného prostredia a jeho napojením na podnikateľský klaster v určitom odvetví. Za klasický príklad možno uviesť Silicon Valley a Route 128 v USA²⁴⁹ alebo vedecký park Sophia Antipolis pri meste Nice vo Francúzsku. V Helsinkách miestna správa vytvorila inovačné kliniky, ktoré pomáhajú malým a stredným podnikom nadväzovať kontakty s výskumnými a vzdelávacími inštitúciami.²⁵⁰

Pri podpore a rozvoji efektívnych technopólov alebo vedeckých parkov je najdôležitejšie zabezpečiť:

- základné rámcové podmienky a zdroje – spolupráca a kapacity pre vysoké školy, podpora ľudského kapitálu a firiem, úprava predmetu ich činností... Dôležité sú teda zmluvy s investormi a firmami realizujúcimi realitné rozvojové projekty a so subjektmi, ktoré majú o pôsobenie v parku záujem.
- mechanizmy na kríženie – iniciatívy v oblasti komunikácie, spolupráce a koordinácie. Mechanizmov spolupráce medzi univerzitami, výskumnými zariadeniami a súkromným sektorom je pritom viacero (technologické licencie, štartovacie

---

²⁴⁶Building Competitive Regions: Strategies and Governance. Paris: OECD, 2005. ISBN 92-64-00946-9

²⁴⁷RUBALCABA-BERMEJO, L. – CUADRADO-ROURA, J.: Urban Hierarchies and Territorial Competition in Europe: Exploring the Role of Fairs and Exhibitions. In: Urban Studies, roč. 32, 1995, č.2, s. 379-400. ISSN 0042-0980

²⁴⁸Building Competitive Regions: Strategies and Governance. Paris: OECD, 2005. ISBN 92-64-00946-9

²⁴⁹SAXENIAN, A.: Regional Advantage. Cambridge: Harvard University Press, 1996. 4. Vyd. 226 s. ISBN 0-674-75340-2

²⁵⁰Building Competitive Regions: Strategies and Governance. Paris: OECD, 2005. ISBN 92-64-00946-9

spoločnosti, sponzorované výskumné zmluvy, výskumné konzorciá, výskumné aliancie a pod.)²⁵¹

Park potom môže zabezpečiť vytvorenie novej pridanej hodnoty vo forme inovácií, nových technológií, vznikom nových podnikov a pracovných miest. V takomto prostredí následne dochádza k efektívnemu rozširovaniu informácií formou prelievania vedomostí, ktoré priťahujú ďalšie inovatívne firmy.^{252,253}

Úspešnosť opatrenia v rámci regionálnej politiky závisí od úspešnosti fungovania takto vzniknutých kapacít a príslušnej infraštruktúry. Pokiaľ sa v parku usídlí nevhodná štruktúra subjektov môže sa park zmeniť na klasický priemyselný park. Rovnako otázne je, či bude park slúžiť iba úzkej enkláve alebo môže tvoriť základňu pre širší regionálny rozvoj.²⁵⁴

Rovnaká situácia platí aj pre lokalitu ako celok. Pokiaľ mesto alebo región nie sú schopné vytvoriť prostredie na prilákanie inovatívnych odvetví a vysoko špecializovaných pracovných síl so sofistikovanými nárokmi, prídu o vitálnu súčasť potenciálu konkurencieschopnosti. Rovnako dôležité je však vedieť na danom území vytvorené inovácie a vedomosti využívať vo svoj prospech. V opačnom prípade zostanú investície vložené do infraštruktúry a ľudského kapitálu nevyužitú.

V konečnom dôsledku teda závisí od kvality prostredia územia do akej miery a na ako dlho sa v ňom usadia inovatívne subjekty a aké typy kapacít na ňom umiestnia firmy, inštitúcie a organizácie. Takéto prostredie potom bude predstavovať magnet pre subjekty nadväznú na inovatívne odvetvia a subjekty čerpajúce výsledky ich práce. Toto prostredie môže ovplyvňovať aj regionálna alebo miestna správa, aj subjekty v ňom pôsobiace (univerzity, výskumné inštitúty, kongresové centrá, koordinačné centrá a podobne). Nezanedbateľnú úlohu pri rozvoji tohto prostredia zohrajú aj centrálné zdroje financovania (centrálna správa na štátnej úrovni alebo na úrovni integračných zoskupení ako je EÚ) a databázy prípadových štúdií úspešných riešení.

ZÁVER

Cieľom článku bolo vymedziť základné podmienky pre rast konkurencieschopnosti lokalít, ako základných jednotiek globálneho sieťového hospodárstva a definovať postavenie a možnosti verejnej správy (na regionálnej a miestnej úrovni) pri procese jej zvyšovania.

Konkurencieschopnosť miesta (lokality) závisí od mnohých faktorov a je vnímaná rôznymi spôsobmi. Môže byť chápaná ako konkurencieschopnosť firiem na určitom území, resp. konkurencieschopnosť ich produkcie, alebo ako konkurenčná sila lokality, ktorej prostredie pozostáva z mnohých daných aj vytvorených zložiek. Tieto slúžia ako faktory pri rozhodovaní populácie usídlíť sa na danom území alebo ekonomických subjektov investovať a realizovať v ňom svoje aktivity. Lokality (mestá alebo regióny) medzi sebou teda súperia o prilákanie silných a inovatívnych firiem vytváraním čo možno najatraktívnejšieho prostredia, pričom hlavným realizátorom rozvojových aktivít v tomto smere je verejná správa formou regionálnej politiky. Tendencie v regionálnej politike smerujú k decentralizácii, čo posilňuje roľu miestnych samospráv a k využívaniu opatrení pôsobiacich zdola, ktoré sú postavené na dialógu, koordinácii a spolupráci miestnych zainteresovaných subjektov.

---

²⁵¹KREKÁČ, M. – STUDENÍK, J.: Medzisektorová mobilita – Alebo základné predpoklady inovačnej konkurencieschopnosti. Podnikateľská aliancia Slovenska. Dostupné na internete: www.srk.sk/autoupload/Studenik.ppt, 6.2.2008

²⁵²SIMMIE, J.: Knowledge Spillovers and Reasons for the Concentration of Innovative SMEs. In: *Urban Studies*, roč. 39, 2002 č. 5–6, s. 885–902, ISSN 00420980

²⁵³HENDERSON, V.: Understanding Knowledge Spillovers. In: *Regional Science and Urban Economics*, roč. 37, 2007, č. 4. S. 497-508 ISSN ISSN: 0166-0462

²⁵⁴Building Competitive Regions: Strategies and Governance. Paris: OECD, 2005. ISBN 92-64-00946-9

Konkurenčná sila lokality je závislá od jej hospodárskej štruktúry, od kvality jej investičného, podnikateľského a životného prostredia a od rozvinutosti jej vedomostnej základne. Správne rozvinutá hospodárska štruktúra (odvetvia, počty a veľkosti podnikov a charakter ich prevádzok na území) určuje do akej miery bude ekonomický rozvoj lokality stabilný aj v dlhodobom horizonte. Táto štruktúra totiž ovplyvňuje mieru zviazanosti subjektov s lokalitou formou vytvorených sietí dodávateľov, odberateľov, ale aj konkurentov. Takáto koncentrácia a kompaktnosť vytvárajú aglomeračné efekty založené na výnosoch z rozsahu a na technologických a inovačných spilloveroch. Týmto spôsobom napomáhajú na jednej strane konkurenčné tlaky a na druhej strane synergické efekty zvyšovať efektívnosť ekonomických procesov a tempo generovania inovácií a ich využitia pri zavádzaní nových výrobkov a služieb na trh. Efektívnou formou pritom môžu byť opatrenia na podporu vzniku klastrov v rámci odvetví.

Atraktivnosť regiónu pre investorov a pre vhodne štrukturovanú populáciu produktívnej pracovnej sily určujú atribúty miestneho prostredia, vplývajúce na mieru flexibility, na náklady pri realizácii ekonomických činností a na produktivitu práce. Produktivita práce je ovplyvňovaná kvalitou životných podmienok populácie, ktorá závisí od jej psychického a fyzického zdravia, od možností kvalitne tráviť pracovný aj voľný čas. Samospráva pritom ovplyvňuje túto kvalitu poskytovaním verejných služieb a spravovaním verejných statkov, rozvojom sídiel a ich infraštruktúry. Územný rozvoj pritom zohráva dôležitú úlohu pri formovaní priestorovej a funkčnej štruktúry lokality, ktorá ovplyvňuje životné náklady, ceny realít a mieru sociálnej a politickej kohézie.

Ďalšou úlohou verejnej správy je podpora inovatívneho prostredia formou podpory vzdelávacích a výskumných inštitúcií a ich spolupráce s podnikovým sektorom. Ich prepojenie zvyšuje tempo inovačného procesu a zväzuje ekonomické subjekty z lokalitou. Taktiež v tejto oblasti je možné podporou vzniku sietí a klastrov zvýšiť synergické efekty, ktoré sú pri generovaní vedomostí extrémne dôležité.

Všetky tieto faktory tvoria prepojený celok, ktorý ťaží z komplexnosti a kvality podmienok pre život a realizovanie ekonomických činností. Jedine tieto základné vlastnosti sú schopné vytvoriť dlhodobu stabilné prostredie pre rozvoj, ktoré je dostatočne flexibilné, aby dokázalo reagovať na exogénne zmeny celkového hospodárskeho prostredia. Ústrednú úlohu pritom zohráva verejná správa a jej schopnosti realizovať jednotlivé činnosti efektívne a koordinovane, za participácie všetkých zainteresovaných (od občanov, cez ich organizácie, správne inštitúcie až po podnikateľský sektor).

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. BEGG, I.: Cities and Competitiveness. In: *Urban Studies*, roč. 36, 1999, č. 5-6, s.795-809. ISSN 0042-0980
2. BENNEWORTH, P. – HENRY, N.: Where Is the Value Added in the Cluster Approach? Hermeneutic Theorising, Economic Geography and Clusters as a Multiperspectival Approach. In: *Urban Studies*, roč. 41,2004, č.5/6, s.1011–1023. ISSN 00420980
3. CALLOIS, J. M.: The two sides of proximity in industrial clusters: The trade-off between process and product innovation. In: *Journal of Urban Economics*, roč. 63, 2008, č. 1. s.143-162 ISSN: 0094-1190
4. CLARK, G. – FELDMAN, M. – GERTLER, M.: *The Oxford handbook of economic geography*. Oxford: Oxford University Press, 2003. 742 s. ISBN 0-19-823410-4
5. DANSON, M.: Old Industrial Regions and Employability. In: *Urban Studies*, roč. 42, 2005, č. 2, s. 285-300. ISSN 00420980

6. DEVINS, D. – HOGARTH, T.: Employing the Unemployed: Some Case Study Evidence on the Role and Practice of Employers. In: *Urban Studies*, roč. 42, 2005, č. 2, s. 245-256., ISSN 00420980
7. FEAGIN, J.: The New Urban Paradigm – Critical Perspectives on the City. Boston: Rowman & Littlefield Publishers, 1998. 348 s. ISBN 0847684989
8. FUJITA, M. – KRUGMAN, P. – VENABLES, A.: The Spatial Economy : Cities, Regions and International Trade. Cambridge : The MIT Press, 2001. 1.vyd., 367 s. ISBN 0262561476
9. GEYS, B. – HEINEMANN, F. – KALB, A.: Population shrinking and the future of European municipalities. In: *Vox - Research-based policy analysis and commentary from leading economists*. Dostupné na internete: <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/829> (19.12.2007)
10. HENDERSON, V.: Understanding Knowledge Spillovers. In: *Regional Science and Urban Economics*, roč. 37, 2007, č. 4. S. 497-508 ISSN: 0166-0462
11. JONES, G. K.. – TEEGAN, H.J.: Factors affecting foreign R&D location decisions: Management and host policy implications. In: *The Annual Digest of Industrial R&D. European Communities: Directorate General Joint Research Centre, 2006. ISSN 1018-5593*
12. KLOOSTERMAN, R. – LAMBREGTS, B.: Clustering of Economic Activities in Polycentric Urban Regions: The Case of the Randstad. In: *Urban Studies*, Roč. 38, 2001, č. 4, s.717–732. ISSN 00420980
13. KNIGHT, R., V.: Knowledge-based Development: Policy and Planning Implications for Cities. In: *Urban Studies*, roč. 32, 1995, č. 2, s. 225-260. ISSN 00420980
14. KREKÁČ, M. – STUDENÍK, J.: Medzisektorová mobilita – Alebo základné predpoklady inováčnej konkurencieschopnosti. Podnikateľská aliancia Slovenska. Dostupné na internete: www.srk.sk/autoupload/Studenik.ppt, 6.2.2008
15. KRUGMAN, P.: Geography and Trade. Cambridge : Leuven University Press, 1994. 1.vyd. 142 s. ISBN 0262610868
16. LEVER, W.: Competitive European Cities. In: *Urban Studies*, roč. 36, 1999, č. 5-6, s.1029-1044. ISSN 0042-0980
17. MAIER, G. – TÖDTLING, F.: Regionálna a urbanistická ekonomika 2. Regionálny rozvoj a regionálna politika. Bratislava: Elita, 1998. 1. vyd. ISBN 8080440492
18. MALECKI, E.: Hard and Soft Networks for Urban Competitiveness. In: *Urban Studies*, roč. 39, 2002, č.5-6, s.929-945. ISSN 0042-0980
19. MARSHALL, A.: Principles of Economics. Bashingstoke: McMillan, 1990. 8. Vyd. 731s. ISBN 0333044894
20. MASKELL, P. – LORENZEN, M.: The Cluster as Market Organisation. In: *Urban Studies*, Roč. 41, 2004 č. 5/6, s. 991–1009 ISSN 00420980
21. McQUAID, R. – LINDSAY, C.: The Concept of Employability. In: *Urban Studies*, roč. 42, 2005, č. 2, s. 197-219. ISSN 00420980
22. MORRISON, P.: Unemployment and Urban Labour Markets. In: *Urban Studies*, roč. 42, 2005, č. 12, s. 2261-2288. ISSN 00420980

23. OECD: Building Competitive Regions: Strategies and Governance. Paris: OECD, 2005. ISBN 92-64-00946-9
24. OECD: Competitive Cities in the Global Economy. Paris: OECD, 2006. ISBN 92-64-02708-4
25. PORTER, M.: Competitive Advantages of Nations. New York : The Free Press, 1990. 1.vyd. 855 s. ISBN 0684841479
26. POWER, D. – LUNDMARK, M.: Working through Knowledge Pools: Labour Market Dynamics, the Transference of Knowledge and Ideas, and Industrial Clusters. In: *Urban Studies*, roč. 41, 2004, č.5/6, s.1025–1044 ISSN 00420980
27. REICH, R., B.: Dílo národů. Příprava na kapitalismus 21. století. Praha: Prostor, 2002. 2. vyd. ISBN 80-7260-064-8
28. ROGERSON, R.: Quality of Life and City Competitiveness. In: *Urban Studies*, roč.36, 1999, č.5-6, s. 969-985. ISSN 0042-0980
29. RUBALCABA-BERMEJO, L. – CUADRADO-ROURA, J.: Urban Hierarchies and Territorial Competition in Europe: Exploring the Role of Fairs and Exhibitions. In: *Urban Studies*, roč. 32, 1995, č.2, s. 379-400. ISSN 0042-0980
30. SAXENIAN, A.: Regional Advantage. Cambridge: Harvard University Press, 1996. 4. Vyd. 226 s. ISBN 0-674-75340-2
31. SIMMIE, J.: Innovation and Clustering in the Globalised International Economy. In: *Urban Studies*, Roč. 41, 2004 č. 5/6, s.1095–1112 ISSN 00420980
32. SIMMIE, J.: Knowledge Spillovers and Reasons for the Concentration of Innovative SMEs. In: *Urban Studies*, roč. 39, 2002 č. 5–6, s. 885–902, ISSN 00420980
33. SKOKAN, K.: Konkurenceschopnost, inovace a klastry v regionálním rozvoji. Ostrava: Repronis, 2004. 159 s. ISBN 80-7329-059-6
34. SORNN-FRIESE, H. – SØRENSEN, J.: Linkage lock-in and regional economic development: the case of the Øresund medi-tech plastics industry. In: *Entrepreneurship & regional development*, roč. 17, 2005, s. 267–291 ISSN 0898–5626
35. STORPER, M.: The Regional World. Territorial Development in a Global Economy. New York: Guilford Press, 1997. ISBN 1-57230-315-8
36. TÖDTLING, F. – TRIPPL, M.: Like Phoenix from the Ashes? The Renewal of Clusters in Old Industrial Areas. In: *Urban Studies*, Roč. 41,2004 č. 5/6, s.1175–1195 ISSN 00420980
37. TUROK, I.: Urban Labour Markets: The Causes and Consequence of Change. In: *Urban Studies*, roč. 36, 1999, č. 5-6, s.893-915. ISSN 00420980

KONTAKT

Ing. Miroslav Mojžiš
 Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
 Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita v Bratislave
 E-mail: mojzis@euba.sk

INFORMÁCIE

NÁSTROJE ENVIRONMENTÁLNEJ POLITIKY EU

Ing. Lucia Gálová

ABSTRAKT

Autor sa v článku zaoberá jednotlivými nástrojmi environmentálnej politiky Európskej únie, ktoré člení na normatívne resp. príkazovo-kontrolné, ekonomické resp. trhovo orientované nástroje a voľné nástroje. Analyzuje ich vývoj, podstatu, ich prednosti a nedostatky. Vysvetľuje problémy s ich implementáciou. Druhá časť článku sa zameriava špeciálne na ekonomické nástroje, keďže práve tie sa dostávajú do popredia v deväťdesiatych rokoch 20. storočia. Autor poskytuje ich detailnú klasifikáciu a ich jednotlivé charakteristiky.

ABSTRACT

In the article author deals with the instruments of the environmental policy of the European Union, which she divided into normative or command and control instruments, economic or market-oriented instruments or voluntary instruments. She analyses their development, principle, their advantages and disadvantages. She explains the problems with their implementation. Second half of the article focuses especially on economic instruments, since these instruments have gained importance in the 1990s. The author offers their detailed classification and their particular characteristics.

Úvod

Environmentálna politika v sedemdesiatych rokoch 20. storočia a na začiatku osemdesiatych rokov využívala hlavne nariadenia. Tieto nariadenia sa často nazývajú príkazovo-kontrolné nástroje environmentálnej politiky. Avšak na konci osemdesiatych rokov a začiatkom deväťdesiatych rokov 20. stor. sa do popredia dostávajú ekonomické alebo tzv. trhovo orientované nástroje environmentálnej politiky. Ich zavedenie bolo stimulované viacerými faktormi ako napr. nová orientácia smerom k trhom a deregulácii vo verejnej politike, snaha ďalej implementovať princíp znečisťovateľ platí či snaha integrovať environmentálnu politiku do ďalších oblastí ako poľnohospodárstvo, doprava, priemysel alebo turizmus. V nasledovnom článku podávam prehľad a analýzu jednotlivých nástrojov environmentálnej politiky s dôrazom práve na ekonomické nástroje.

1 Tri široké skupiny nástrojov environmentálnej politiky

Na implementáciu environmentálnej politiky môžu vlády využívať tri široké skupiny nástrojov. A to:

- Normatívne nástroje EP - tzv. Príkazovo - kontrolné nástroje: Táto skupina zahŕňa nástroje ako napríklad štandardy kvality prostredia, emisné štandardy, technologické štandardy, štandardy výrobkov a iné. Možno ich charakterizovať ako inštitucionálne opatrenia, ktoré priamo sledujú ovplyvňovanie environmentálneho správania. Ich podstatou je donucovacia právomoc, ktorou sú vybavené orgány štátnej správy, a na jej základe presadzujú ciele environmentálnej politiky. Sú to klasické nástroje

environmentálnej politiky, ktoré majú historické korene v zákonoch o verejnom zdraví. Boli koncipované najmä v 19. storočí.

Prednosťou uplatnenia príkazov, zákazov, obmedzení a predpisov v environmentálnej politike je, že umožňujú v krátkom čase vďaka priamemu vynútenému nasadeniu množstva účinných sankcií, dosiahnuť zlepšenie kvality životného prostredia. Ďalšou ich prednosťou je, že sú pomerne jednoducho aplikovateľné a navyše ich dodržiavanie možno ľahko kontrolovať. V situáciách vysokého rizika ohrozenia sú dokonca inými nástrojmi ťažko nahraditeľné, pretože sa nespoliehajú na dobrovoľné rozhodovanie jednotlivých subjektov (ako napríklad ekonomické nástroje). Niekoľko desaťročí používania normatívnych nástrojov však odhalilo aj celý rad ich nedostatkov.

Priama regulácia je makroekonomicky veľmi nákladná a relatívne málo efektívna, pretože environmentálne ciele sa dosahujú s vysokými nákladmi. Všeobecne záväzné normatívne predpisy pôsobia plošne a nezohľadňujú skutočnosť, že každý znečisťovateľ musí vynaložiť iné náklady na obmedzenie znečistenia. Tým, že sú znečisťovatelia len donútení splniť predpísané limity bez pozitívnej stimulácie ďalej znižovať znečistenie, správajú sa odmietavo, čo sa premietá aj do ich postojov k ochrane ŽP.

Plošná aplikácia normatívnych požiadaviek často spôsobuje tvrdý ekonomický dosah na viacero subjektov. Pri prekročení prahu únosnosti, finančného zaťaženia podnikateľskej sféry sa môže stať, že niektorí znečisťovatelia nebudú schopní priame nástroje dodržať a následne môžu vzniknúť iné druhy hospodárskych a spoločenských škôd, najmä v prípadoch, keď sa situácia vyhrotí napríklad do zákazu určitých výrob. Tí potom často na základe sociálnej argumentácie vytvárajú silný, a často úspešný tlak, na politikov a orgány štátnej správy v zmysle zmäkčenia normatívnych predpisov či udelenia výnimiek, čím pôvodný zámer stráca význam.

Zhodný je však názor ekonómov o potrebe ich uplatnenia hlavne pri veľkých výkyvoch v jednotlivých zložkách životného prostredia, ktoré vznikajú napríklad v prípade znečistenia hladiny v toku a pod.²⁵⁵

- Ekonomické alebo trhovo orientované nástroje

Na rozdiel od normatívnych nástrojov, ktoré na subjekty vytvárajú priamy administratívny tlak, ekonomické nástroje znečisťovateľov stimulujú v smere prijímania opatrení na zníženie zaťaženia ŽP.

Súbor ekonomických nástrojov pri usmerňovaní vývoja hospodárstva by mal byť vytvorený tak, aby pre všetky hospodárske organizácie i jednotlivcov bolo ekonomicky výhodnejšie minimalizovať spotrebu prírodných zdrojov, tvorbu odpadov, negatívne zásahy do krajiny a produkovať výrobky s vyhovujúcimi environmentálnymi parametrami. Do tejto skupiny patria nástroje ako emisné poplatky alebo dane, užívateľské poplatky, obchodovanie s emisiami, dotácie a iné.

- Voľné nástroje environmentálnej politiky. Presvedčovacie a iné nástroje. Uplatňujú sa s cieľom integrovať ekologické vedomie a zodpovednosť do rozhodovacích procesov riadiacich orgánov. Táto skupina zahŕňa verejnú účasť, informačné stratégie, dobrovoľné dohody, environmentálnu výchovu atď.

Účasť štátu na aktivitách spojených s uplatnením voľných nástrojov EP je malá. Jednou z vhodných foriem vstupu štátu, ktorá by sa mala uplatniť vždy, je napríklad bezplatné poskytovanie informácií podnikom a spotrebiteľom o možnostiach ochrany ŽP, ktoré uvedeným subjektom nemusia byť známe.

2 Tri druhy problémov spojených s príkazovo-kontrolnými nástrojmi environmentálnej politiky

---

²⁵⁵Vybíralová, Fuzyová, Polačko: Tvorba a ochrana životného prostredia, Ekonóm 2005

Dve dekády skúseností priniesli niekoľko regulačných omylov spojených s tradičným príkazovo-kontrolným systémom. Tieto problémy spadajú do troch kategórií: ekonomická neefektívnosť, environmentálna neúčinnosť a demokratická neoprávnenosť.²⁵⁶

Svojou povahou príkazy a kontrola smeruje k ekonomickej neefektívnosti prostredníctvom vytýčenia jednotných cieľov, znečistenia a prostredníctvom technológií, ktoré ignorujú rozdielne náklady zníženia znečistenia, ktorým čelia jednotlivé firmy. V skutočnosti, hraničné náklady zníženia znečistenia sa diametrálne líšia medzi jednotlivými druhmi priemyslu, závisiac od faktorov ako vek a miesto prevádzky.

Z hľadiska efektívnosti je výsledok taký, že niektoré podniky regulujú príliš a iné nie dost. Znižovanie emisií o určité množstvo (napr. tri tony síry mesačne) bude nevyhnutne pre niektoré podniky ľahšie a lacnejšie ako pre iné.

V niektorých prípadoch príkazovo-kontrolný prístup vytvára tiež neefektívnosť vyhýbaním sa cieľom environmentálnej kvality v prospech jednotných emisných štandardov. Zoberme prípad dvoch identických firiem, jednu lokalizovanú v málo obývanej oblasti a druhú v meste. Kvôli odlišným kapacitám ich lokálneho ekosystému absorbovať dodatočné jednotky znečistenia firmy čelia odlišným nákladom zníženia a museli by preto uskutočniť drasticky odlišné zníženia ich emisií, aby splnili rovnaké kvalitatívne ciele.²⁵⁷

Príkazovo-kontrolný prístup nie je len drahý prístup k zníženiu znečistenia, ale tiež prístup, ktorý podľa mnohých analytikov dosiahol tiež limit jeho environmentálnej účinnosti. Do veľkej miery sú toto spojené otázky, keďže prijímanie nových a stále prísnejších emisných limitov a technológií zameraných na ochranu životného prostredia sa stretáva s intenzívnym politickým odporom, lebo sú vnímané ako extrémne nákladné. Ale regulačné omyly tiež ničia súčasné politiky, napríklad keď fiškálna obmedzenosť núti vlády obmedziť nákladný kontrolný a implementačný mechanizmus dôležitý pre príkazovo-kontrolný systém, a vedie tak k vysokému nedodržaniu daných štandardov.

Tretia kritika zameraná na príkazovo-kontrolný prístup je, že mu chýba demokratická oprávnenosť.²⁵⁸ Regulačné orgány, zodpovedné za identifikovanie environmentálnych problémov, určovanie štandardov a trvaní na súlade s danými príkazmi, si vytvárajú blízky a často závislý vzťah s priemyslom, pretože práve ten má detailné znalosti a priamy záujem na znečisťovacích aktivitách a potenciálnych možnostiach ich zníženia. V súčasnej podobe príkazovo - kontrolné nástroje zlyhávajú pri znižovaní informačných asymetrií, ktoré efektívne vynechávajú všeobecnú verejnosť a environmentálne záujmové skupiny z rozhodovacieho procesu a umožňujú znečisťovateľom „chytit“ regulačné orgány a tak tvarovať alebo blokovat environmentálne politiky v súlade s ich vlastnými záujmami.

Práve z týchto dôvodov sa na konci osemdesiatych a začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia dostávajú do popredia tzv. trhovo orientované alebo ekonomické nástroje.

3 Čo sú ekonomické nástroje?

Jedna z definícií pojmu „ekonomické nástroje“ je nasledovná: Každý nástroj, ktorého cieľom je spôsobiť zmenu správania ekonomických subjektov prostredníctvom internalizácie

---

²⁵⁶Tietenberg, T.: Environmental and Natural Resource Economics, 2nd edn, Glenville, IL: Scott Foresman, 1988

Eckersley, R.: Markets, the State and the Environment: Towards Integration, London, Macmillan, 1995

²⁵⁷Golub, J.: New Instruments for Environmental Policy in the EU, Routledge, London, 1998, ISBN 0-415-15696-3

²⁵⁸Eckersley, R.: Markets, the State and the Environment: Towards Integration, London, Macmillan, 1995

Dryzek, J.: Democracy and environmental policy instruments, London, Macmillan, 1995

externých nákladov cez zmenu štruktúry stimulácií, ktorým tieto subjekty čelia (na rozdiel od pridelenia štandardu) je kvalifikovaný ako ekonomický nástroj.²⁵⁹

V súčasnosti sa pre environmentálnu politiku používajú odlišné definície rozličných druhov ekonomických nástrojov. Najviac rozšírená je klasifikácia ekonomických nástrojov na kontrolu znečistenia a manažment prírodných zdrojov vytvorená OECD²⁶⁰:

3.1 Poplatkové systémy

Poplatky sú najrozšírenejším nástrojom environmentálnej politiky. Dajú sa interpretovať ako „cena“, ktorú platí znečisťovateľ za využitie niektorej z funkcií prírodného prostredia, obvykle za využitie prostredia ako média absorbujúceho odpady jeho výrobných činností. Preto výška poplatkov závisí obvykle od množstva a kvality vypustenej znečisťujúcej látky. Do tejto skupiny patria predovšetkým:

- **Poplatky za vypustené znečistenie (Emission charges/fees/taxes)** t.j. poplatky za znečisťovanie ovzdušia, poplatky za vypúšťanie odpadových vôd, poplatky za ukladanie odpadov na skládky a poplatky za hluk.
- Druhú veľkú skupinu tvoria **poplatky za využívanie prírodných zdrojov (User charges/fees/taxes)** - tieto by mali prispievať k minimalizácii nárokov na čerpanie neobnoviteľných prírodných zdrojov a k šetrnému využívaniu obnoviteľných zdrojov, surovín a energie, rovnako ako k minimalizácii záberu územia.
- **Poplatky za produkty (Product charges)** - Vzťahujú sa obvykle na ekologicky negatívne produkty či látky, ktoré nadmerne zaťažujú životné prostredie. Cieľom je znížiť ich spotrebu. V mnohých krajinách sa tieto poplatky vyberajú za využívanie vybraných umelých hnojív a pesticídov, za batérie a akumulátory / Rakúsko, Dánsko, Švajčiarsko/ či za nové a použité pneumatiky pre motorové vozidlá /Dánsko/.
- **Poplatky za neuposlušnosť (Non-compliance fees)** - Poplatky uvalené na znečisťovateľov, ktorí nespĺňajú environmentálne požiadavky a regulácie.

3.2 Systém zálohovania

Medzi ekonomické nástroje zaraďujeme aj systém zálohovania (depozitno-refundčné systémy). Ak je tento systém zavedený, kupujúci platí prirážku k cene produktov, ktoré môžu potenciálne znečisťovať životné prostredie. Ak spotrebiteľ vráti produkt alebo jeho časť do stanoveného miesta, zálohu mu vrátia, systém takto znižuje množstvo odpadu a vytvára podmienky na zneškodnenie alebo recykláciu vrátených produktov. Vo väčšine krajín sa tento systém využíva predovšetkým pre nápojové prepravky, obsahujúce rôzne typy fľašiek (sklenené fľaše, plechovky, PET fľaše). V Dánsku je systém zálohovania zavedený i pre N-CD batérie a olovené akumulátory.²⁶¹

3.3 Predaj emisných práv

Za ekonomicky najefektívnejší nástroj environmentálnej politiky sa pokladá predaj emisných práv (obchodovateľné emisné povolenia). Predpokladom zavedenia tohto nástroja je určenie prípustnej hladiny emisií znečisťujúcich látok pre danú oblasť, ktorá vychádza zo zdravotne hygienických noriem a najvyšších prípustných koncentrácií znečisťujúcich látok. Celkové emisie sa rozdelia vo forme emisných povolení medzi podniky lokalizované v danej oblasti. Firma, ktorá zníži emisie v mieste ich vypúšťania vo väčšej miere, než vyžaduje

---

²⁵⁹ Panayotou, T. : Instruments of Change - Motivating and Financing Sustainable Development. UNEP, Earthscan Publications, 1998.

²⁶⁰ Pozri: Economic Instruments for Pollution Control and Natural Resources Management in OECD Countries. OECD, 1999.

²⁶¹ Mezrický, V.: Environmentální politika a udržitelný rozvoj, Portál, Praha 2005

príslušné emisné povolenie, môže požiadať kontrolný orgán o vydanie certifikátu na tento prebytok v podobe emisného redukčného kreditu (prax v USA). Kredit, znejúci na konkrétnu sumu určitej znečisťujúcej látky, sa môže použiť na to, že pokryje emisný limit danej firmy v inej prevádzke (inom bode vypúšťania znečisťujúcej látky) alebo na prevádzku inej firmy na rovnakom území. Princíp, keď sa s celkovým emisným limitom flexibilne vyrovná viacej zdrojov, je nazýva bubble - bublinou.

Druhou možnosťou je predať kredit inému znečisťovateľovi, alebo ho uložiť v tzv. kreditnej banke na neskoršie využitie. Firmy, kde je realizácia opatrení na zníženie emisií na požadovanú úroveň príliš nákladná, dávajú prednosť nákupu emisných povolení. Pretože jednotliví znečisťovatelia majú veľmi diferencované náklady na zníženie znečistenia, vytvára sa automaticky trh: znečisťovatelia s nízkymi nákladmi na zníženie znečistenia predávajú emisné povolenia a znečisťovatelia, u ktorých tieto náklady sú vysoké, ich kupujú. Pri rozhodovaní o predaji či nákupe emisných povolení sa porovnávajú náklady na zníženie znečistenia s „cenou emisných práv“.

Pokiaľ sa chce v oblasti so zhoršenou kvalitou životného prostredia usídlit' nová firma, musí získať certifikát od zdrojov už umiestnených v oblasti. Znamená to, že v rámci tzv. programov vyrovnání iná firma či firmy obmedzia natoľko svoje emisie, že napriek skutočnosti, že je v danej oblasti lokalizovaná nová firma, bude celkový objem emisií rovnaký. Výsledkom všetkých typov obchodov s emisnými povoleniami je minimalizácia celkových nákladov na zníženie znečistenia danej zložky prostredia. To je najväčšia prednosť tohto systému.

Predaj emisných povolení nie je vhodný pre všetky problémy životného prostredia, obzvlášť sa nedá aplikovať na redukciu emisií z jednotlivých zdrojov. Naopak veľmi efektívny je tam, kde je cieľom znížiť celkovú hladinu emisií v danej oblasti.²⁶²

3.4 Ostatné ekonomické nástroje

- **Záruky splnenia vo forme dlhopisu (Performance bonds).** V snahe garantovať dodržiavanie environmentálnych požiadaviek, znečisťovateľ alebo užívateľ musí zaplatiť zálohu, ktorá je vrátená, keď je splnenie dosiahnuté.
- **Kompenzácie za škody – (Liability payments).** Platby uskutočnené v rámci občianskeho práva v snahe kompenzovať škodu spôsobenú znečisťujúcou činnosťou. Takéto platby môžu byť určené obetiam (od chronickej po nehodové znečistenie) alebo vláde.
- **Dotácie** - Všetky formy finančnej podpory znečisťovateľom a užívateľom prírodných zdrojov ako sú granty, daňové prázdny atď.

V poslednom desaťročí sa vedie intenzívna diskusia o tzv. **Environmentálnej daňovej reforme resp. o tzv. Environmentálnej (alebo ekologickej) fiškálnej reforme.**²⁶³

Environmentálna daňová reforma (EDR) - je reforma národného daňového systému, kde dochádza k presunu daňového zaťaženia z tradičných daní, napríklad na prácu, smerom k environmentálne škodiacim aktivitám ako je používanie zdrojov alebo znečistenie. Daňové zaťaženie by malo padať viac na „zlé“ ako na „dobré“, takže spotrebiteľom a výrobcom sa

²⁶²Mezrický, V.: Environmentální politika a udržitelný rozvoj, Portál, Praha 2005

²⁶³Pozri: European Environmental Agency: Market-based instruments for environmental policy in Europe, Denmark, 2005

European Environment Agency, Environmental taxes- Implementation and Environmental Effectiveness, Denmark, 1996

dávajú vhodné signály, a daňové zaťaženie je v rámci hospodárstva lepšie rozmiestnené z perspektívy trvalo udržateľného rozvoja.²⁶⁴

Ekonomické odôvodnenie je, že blahobyť sa vytvára znižovaním daní z práce a kapitálu a zvyšovaním daní na externality, a tak napomáha vyháňanie sa tzv. „blahobytu znižujúcim“ aktivitám. Typický prípad je zvýšenie dane z energií a súčasne zníženie daní z práce alebo sociálnych odvodov.

Používajú sa tiež termíny „ekologická daňová reforma“ alebo „zelená daňová reforma“.

Environmentálna (alebo ekologická) fiškálna reforma (EFR) je širší prístup, ktorý sa zameriava nielen na presunutie daní a daňovej záťaže, ale tiež na reformovanie ekonomicky motivovaných dotácií, z ktorých niektoré škodia životnému prostrediu.

EFR je neskorší fenomén ako EDR a ponúka viac príležitostí na rozvoj a tiež viac zachytáva „princíp znečisťovateľ“ platí a koncept trvalo udržateľného rozvoja.²⁶⁵

Charakteristiky ekonomických nástrojov environmentálnej politiky

V nasledujúcej časti by som uviedla niekoľko charakteristík ekonomických nástrojov EP:

- **Ekonomické nástroje (EN) sú kľúčom k trvalo udržateľnému rozvoju**
Myšlienka EN ako kľúčového elementu stratégie zameraných na trvalo udržateľný rozvoj bola prepracovaná v mnohých dôležitých dokumentoch. Napríklad v Agende 21, v globálnom akčnom pláne, ktorý prijali na Konferencii OSN o ŽP a rozvoji v Rio de Janeiro v roku 1992, Princíp 16 Deklarácie z Ria uvádza: „Štátne autority by sa mali snažiť podporovať internalizáciu environmentálnych nákladov a používanie ekonomických nástrojov, zohľadňujúc princíp „znečisťovateľ platí...“
- **EN pomáhajú internalizovať environmentálne náklady**
Ekonomická aktivita vytvára produkty a služby, ktoré majú určitú cenu (súkromné náklady). Ako vedľajší efekt ekonomickej aktivity môžu vznikať náklady znečistenia alebo iné náklady z využitia životného prostredia. V reálnom živote, takéto náklady (spoločenské náklady) nie sú alebo sú len čiastočne zahrnuté v cenách platených výrobcami alebo spotrebiteľmi. Takéto náklady sa nazývajú externé náklady. Ekonomické nástroje sa snažia zahrnúť tieto externé náklady do cien (ide o tzv. Internalizáciu externalít), takže spoločenské a súkromné náklady sa približia. Čím je väčšie zladenie medzi celkovými spoločenskými a súkromnými nákladmi produkcie a spotreby, tým viac sa environmentálne záujmy stávajú súčasťou ekonomického rozhodovania. Ako prostriedky internalizácie, ekonomické nástroje korigujú vypustenie spoločenských nákladov v súkromnom rozhodovaní, opravujú relatívne ceny reflektujúcu skutočnú vzácnosť a nedostatok a poskytujú správnejšie trhové signály. Pri absencii internalizácie, nadhodnotenie niektorých produktov a podcenenie iných vysiela nesprávne signály a vedie k neefektívnemu a nevhodnému využívaniu zdrojov.

Vážnu formu trhového zlyhania kvôli nezapočítaniu externalít môžeme ukázať na príklade spaľovania fosílnych palív, napríklad v uholnej elektrárni. Spaľovanie uhlia vedie k emisiám a/ lokálnych znečisťovateľov ako CO₂, NO_x ktoré môžu ovplyvniť ľudské zdravie, b/ regionálnych znečisťovateľov ako je SO₂, ktoré môžu ovplyvniť

---

²⁶⁴European Environmental Agency: Market-based instruments for environmental policy in Europe, Denmark, 2005

²⁶⁵European Environmental Agency: Market-based instruments for environmental policy in Europe, Denmark, 2005

poľnohospodárstvo kvôli kyslým dažďom a c/ globálnych znečisťovateľov ako CO₂, ktorí prispievajú k globálnemu otepľovaniu. Náklady spôsobené takýmito škodami nie sú zahrnuté v cenách platených výrobcami energie alebo spotrebiteľmi. Namiesto toho, ich v konečnom dôsledku platí spoločnosť ako celok alebo jednotlivci ktorí priamo nemajú prospech z elektrárne. Takéto ceny podávajú nesprávne trhové signály, podporujú produkciu energie za hranicou ekonomickej efektívnosti a odrádzajú od rozvoja a transferu efektívnejších a úspornejších výrobných technológií. Navyše nestimulujú k využitiu alternatívnych zdrojov energie. V prípade, že je produkcia uhlia navyše dotovaná, hospodárstvo sa ešte viac vzdáľuje od udržateľných energetických politík.

Ďalším príkladom je nezapočítanie externých nákladov pri využívaní auta. Ceny áut a paliva nezahŕňajú náklady využitia pôdy pri stavaní ciest, náklady vytvorené pri znečistení ovzdušia a hluku, náklady vytvorené pri dopravných nehodách, náklady vznikajúce kvôli strate času pri dopravných zápchach atď. Keďže takéto externality nie sú zahrnuté v cenách, vytvárajú rozsiahle skreslenia na trhu, podporujú aktivity, ktoré môžu byť veľmi nákladné pre spoločnosť napriek tomu, že jednotlivý užívateľ auta má z toho prospech. Odhadnúť ekonomickú hodnotu externalít je náročná úloha a isté externality sa nedajú oceniť vôbec ako napr. strata života pri dopravnej nehode. Avšak, niektoré odhady externých nákladov cestnej dopravy v EÚ hovoria o priemere 4,2% HDP EÚ ročne.²⁶⁶

- **EN sú často efektívnejšie ako ostatné nástroje**

V prípade normatívnych opatrení na kontrolu znečistenia sa zvyčajne očakáva, že všetci znečisťovatelia znížia ich znečistenie na rovnakú úroveň, bez ohľadu na náklady. Avšak ekonomické nástroje umožňujú každému znečisťovateľovi rozhodnúť sa, či je lacnejšie niesť náklady znečistenia alebo platiť za jeho zníženie. Z tohto dôvodu majú EN potenciál minimalizovať celkové náklady na dosiahnutie stanoveného cieľa znečistenia, keďže znečisťovatelia s nižšími hraničnými nákladmi zníženia budú znižovať emisie viac ako znečisťovatelia, ktorí čelia vyšším nákladom (statická efektívnosť). Navyše, keďže znečisťovatelia čelia cene na každú jednotku zostávajúcich emisií, existuje permanentný stimul na zníženie znečistenia a na vytvorenie efektívnejších kontrolných techník. Ide o tzv. dynamickú efektívnosť. Príklad dynamickej efektívnosti možno ukázať na daniach z produktov (napr. pri pesticídoch, palivách), kde daň zvyšuje relatívnu cenu týchto produktov a tak vytvára stály stimul využívať a vyrábať menej znečisťujúce produkty. EN sú samoregulujúce, v tom zmysle, že nechávajú ekonomické subjekty rozhodnúť sa, ako sa prispôbia trhovým signálom najefektívnejším spôsobom.²⁶⁷

- **EN podporujú princíp znečisťovateľ platí**

Princíp "znečisťovateľ platí" (The Polluter Pays Principle - PPP) stanovuje, že znečisťovatelia musia niesť celú finančnú zodpovednosť za zníženie znečistenia. PPP je je jedným zo základných kameňov environmentálnej politiky Európskej Únie a OECD. Koncept PPP sa postupne vyvíjal. PPP vznikol ako ekonomický princíp a postupne sa rozvinul do právneho princípu. Bol tiež čiastočne, ešte nie úplne, stotožnený s celkovou

---

²⁶⁶ The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe /1999/, Improving Environment and Economy -The Potential of Economic Incentives for Environmental Improvements and Sustainable Development in Countries with Economies in Transition, Hungary

²⁶⁷ European Environment Agency /1996/, Environmental taxes- Implementation and Environmental Effectiveness, Denmark

internalizáciou externých nákladov znečistenia. EN sú uznané ako jeden, nie však jediný nástroj prostredníctvom ktorého sa táto internalizácia dosahuje.

Rozšírením PPP je „Princíp užívateľ platí“ (*User Pays Principle – UPP*). Napriek tomu, že UPP je zatiaľ v politických a právnych dokumentoch menej uznávaný, vo viacerých krajinách sa de facto používa prostredníctvom takých nástrojov ako sú užívateľské poplatky (za vodu, odpad) a poplatky alebo dane z prírodných zdrojov.

Vzhľadom na neisté dôsledky vplyvom mnohých existujúcich a nových chemikálií a iných produktov na ľudské zdravie a životné prostredie, ekonomické nástroje tiež podporujú implementáciu *Princípu preventívnosti (Precautionary principle)*. Tento princíp požaduje, aby každá činnosť alebo látka, ktorá nesie výrazné riziko environmentálnej škody, bola buď pozastavená alebo prijatá na minimálnej možnej úrovni a s maximálnymi bezpečnostnými opatreniami.²⁶⁸

- **EN pomáhajú získavať prostriedky na environmentálne investície alebo celkové vládne výdavky**

V porovnaní s príkazovo-kontrolnými nástrojmi, ktoré nevytvárajú príjmy a často znamenajú pre vládu dodatočnú finančnú záťaž, environmentálne poplatky a dane vytvárajú dodatočné verejné príjmy.

V prípade dotácií, odstránenie alebo reforma štátnych dotácií v sektoroch ako poľnohospodárstvo, transport a výroba energie založenej na fosílnych palivách, môžu ušetriť značné množstvo finančných prostriedkov.

- **EN sú kompatibilné so súčasnými prioritami pri regulačných a fiškálnych reformách**

Podľa OECD²⁶⁹ priority v regulačných reformách v krajinách OECD zahŕňajú ciele ako: zlepšenie konkurencie na trhoch, zlepšenie efektivity vládnych zásahov, podpora technickej inovácie atď.

Vzhľadom na danú charakteristiku ekonomických nástrojov je zrejmé, že takéto nástroje sú plne kompatibilné s opísanými regulačnými reformami.

- **EN môžu mať pozitívne dopady na inovatívnosť a konkurencieschopnosť**

Pretože zavedenie ekonomických nástrojov vedie k vyšším cenám za znečistenie alebo drahším zdrojom ako fosílna palivá, odpad alebo voda, toto môže odštartovať nové procesy, produkty a technológie. Jeden príklad sú dane z CO₂ alebo environmentálne motivované energetické dane v škandinávskych krajinách, ktoré stimulujú rozvoj čistejších energetických technológií.

Vzhľadom na exportný potenciál environmentálne priateľských inovácií, ekonomické nástroje môžu tiež pomôcť zlepšiť konkurencieschopnosť.

Treba tiež poznamenať, že škandinávske krajiny patria k najkonkurencieschopnejším ekonomikám na svete napriek výraznému environmentálnemu zdaneniu.

- **EN pomáhajú podnikom a spotrebiteľom uskutočňovať dlhodobejšie rozhodnutia**

Ekonomický nástroj vytvára stimul, ktorý núti znečisťovateľa rozhodnúť sa, či sa vyhne nákladom zavedených nástrojov prostredníctvom opatrení, ktoré menej znečisťujú alebo či zaplatí dané náklady. V dôsledku tohto stimulu, ekonomický nástroj ovplyvňuje znečisťovateľove dlhodobé rozhodnutia a správanie.

---

²⁶⁸DE LUCIA, Vito. Polluter Pays Principle. [cit. 2008-2-4]. Dostupné na internete:

<http://www.eoearth.org/article/Polluter_pays_principle>

²⁶⁹OECD (1997): Evaluating Economic Instruments for Environmental Policy. OECD, Paris.

- **EN sú užitočné v znižovaní rozptýleného znečistenia**

Environmentálne problémy vznikajúce z rozptýleného znečistenia ako sú dopravné emisie, odpad zo špecifických produktov a agrochemikálií je ťažké a nákladné ovplyvniť prostredníctvom prikazovo-kontrolných nástrojov. Ekonomické nástroje vedia dosiahnuť a kontrolovať tieto zdroje jednoduchšie a efektívnejšie.

ZÁVER

Ekonomické nástroje environmentálnej politiky sa do popredia dostávajú v deväťdesiatych rokoch 20. storočia a postupne nahrádzajú prikazovo-kontrolné nástroje. Dôvodov je viacero, pričom uvádzam hlavne tri druhy problémov spojených s implementáciou týchto nástrojov. Je predpoklad, že využívanie ekonomických nástrojov v budúcnosti sa bude ešte rozširovať. Ekonomické nástroje siahajú od environmentálnych daní, cez obchodovateľné emisné povolenia až k rôznym formám dotácií. Medzi ich najdôležitejšie charakteristiky patrí skutočnosť, že pomáhajú internalizovať externality, podporujú implementáciu princípu “znečisťovateľ platí” a sú často efektívnejšie ako ostatné nástroje environmentálnej politiky. Ich potenciál však ešte zďaleka nie je naplno využitý, a prípadné problémy s ich implementáciou sú predmetom ďalšieho výskumu a analýzy.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. European Environment Agency, Environmental taxes- Implementation and Environmental Effectiveness, Denmark, 1996
2. European Environmental Agency: Market-based instruments for environmental policy in Europe, Denmark, 2005
3. GLACHANT, M.: Implementing European environmental policy- The impacts of directives in the member states, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, ISBN 1 84064 659 4
4. GOLUB, J.: New instruments for environmental policy in the EU, Routledge, London, 1998, ISBN 0-415-15696-3
5. HUPPES, G.: New market-oriented instruments for environmental policies, Graham & Trotman, London, 1992, ISBN 1 85333 623 8
6. MEZRICKÝ, V.: Environmentální politika a udržitelný rozvoj, Portál, Praha 2005
7. MCCORMICK, J.: Environmental policy in the European Union, Palgrave, Hampshire, ISBN 0-333-77204-0
8. OECD : Evaluating Economic Instruments for Environmental Policy. OECD, Paris, 1997
9. OECD: Economic Instruments for Pollution Control and Natural Resources Management in OECD Countries, 1999
10. PANAYOTOU, T. : Instruments of Change - Motivating and Financing Sustainable Development. UNEP, Earthscan Publications, 1998.
11. The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe , Improving Environment and Economy -The Potential of Economic Incentives for Environmental Improvements and Sustainable Development in Countries with Economies in Transition, Hungary, 1999

12. VYBÍRALOVÁ, FUZYOVÁ, POLAČKO: Tvorba a ochrana životného prostredia, Ekonóm 2005
13. ECKERSLEY, R.: Markets, the State and the Environment: Towards Integration, London, Macmillan, 1995
14. DRYZEK, J.: Democracy and environmental policy instruments, London, Macmillan, 1995

KONTAKT

Ing. Lucia Gálová
Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava
E-mail: luciagalova@hotmail.com

ABSTRAKT

Členstvo v medzinárodných organizáciách v podmienkach integrácie svetovej ekonomiky je pre každý štát aktuálnou otázkou. Nevyhnutnosť členstva je samozrejماً, ale samozrejماً je aj skutočnosť, že sa súčasná štruktúra svetových hospodárskych vzťahov formuje pod určitým vplyvom skupiny ekonomicky rozvinutých štátov a ich záujmov.

V poslednom čase sa otázka vstupu Ukrajiny do WTO stala jednou z najviac rezonovaných otázok, o ktorých sa diskutovalo nie len v kruhoch odborníkov, ale aj neodbornej verejnosti.

ABSTRACT

A membership within international organizations in world economic conditions is up to date question for all countries. The necessity of membership is automatic but automatic is also a fact that the actual structure of economic relationships in the world forms economically developed countries and their interests under the certain influence.

The issue of entrance of Ukraine to WTO has become one of the most resounded questions about which has been discussed not only among experts but also among ordinary public.

ÚVOD

Obchodný systém WTO prispieva k bezprekážkovej realizácii svetového obchodu a pre štáty zabezpečuje konštruktívne a spravodlivé mechanizmy riešenia obchodných sporov, čím vytvára a upevňuje medzinárodnú stabilitu a spoluprácu.

Obchodná vojna v 30-tych rokoch XIX. storočia, keď štáty súťažili pri vytváraní obchodných prekážok, je typickým príkladom vplyvu obchodu na medzinárodnú bezpečnosť. Táto skutočnosť viedla k posilneniu „Veľkej depresie“ a v konečnom dôsledku zohrala určitú úlohu aj vo vypuknutí II. svetovej vojny.

Po skončení II. svetovej vojny sa Európe podarilo vyhnúť opakovaniu predvojnového napätia vďaka rozvoju medzinárodnej spolupráce v oblasti obchodu s uhlím a oceľou v rámci Európskeho spoločenstva uhlia a ocele, ktoré bolo jedným zo základov vytvorenia Európskej únie.

Na svetovej úrovni bola podpísaná Všeobecná dohoda o obchode a clách (GATT), na základe ktorej v roku 1995 vznikla Svetová obchodná organizácia (WTO). Systém dokázal svoju životaschopnosť vďaka tomu, že politický konflikt medzi štátmi so stabilnými obchodnými vzťahmi je menej vierohodný.

30. novembra 1993 Ukrajina podala prihlášku na vstup do WTO. Proces vstupu do GATT/WTO bol naštartovaný 17. decembra 1993. Ukrajina, ktorá nie je silným geopolitickým hráčom s rezervou ekonomickej sily a stability, je nútená prijímať pravidlá hry, ktoré už platia vo svete. Vstup do WTO je však správnu voľbou s ohľadom na súčasnú situáciu. Prax viacerých štátov, ktoré sú v súčasnosti členmi WTO, a najmä rozvojových štátov, poukazuje na to, že väčšina potenciálnych pozitívnych dôsledkov pre štáty a výrobcov sa neprejavuje automaticky, ale ako dôsledok správnej politiky, ktorá vytvára priestor na využitie takých možností. Práve preto je dnes v rámci WTO jedným z najpoužívanejších termínov termín „capacity building“.

Úloha Ukrajiny vo WTO je jasná - postupné zvýšenie jej ekonomickej sily. A je iba vecou samotnej Ukrajiny, ako sa ujme tejto úlohy. Pre neúčast' v tejto organizácii neexistujú

žiadne vážne dôvody, aj keď niektorí ekonomickí experti poukazujú na určité nevýhody vstupu do WTO. O nich sa zmienime neskôr, najske si povie o výhodách.

Výhodami obchodného systému WTO je nie len fakt, že skoro všetky hospodársky vyspelé štáty sú jeho členmi. Okrem čisto ekonomických výhod, ktoré sa dosahujú znížením a odstránením prekážok slobodného pohybu tovaru, tento systém pozitívne vplýva na politickú a sociálnu situáciu v členských štátoch a zároveň aj na životnú úroveň ľudí. Výhody obchodného systému WTO sa prejavujú na všetkých úrovniach - občana, štátu a svetového spoločenstva.

Vstup do WTO prináša výhody pre samotné hospodárstvo členského štátu. Nie je možné presne určiť hranicu medzi vplyvmi slobodného obchodu na spotrebiteľa, výrobcu a štát. Zníženie obchodných prekážok pozitívne vplýva na rast obchodu, čo vedie k zvýšeniu štátnych, ale aj súkromných príjmov. Empirické údaje dokazujú, že po ukončení Uruguajského kola sa v dôsledku prechodu na nový systém obchodných transakcií príjmy zvýšili z 109 na 510 miliárd USD. Aj vytvorenie jednotného európskeho trhu viedlo k zvýšeniu príjmov a životnej úrovne EÚ.

Ukrajina spotrebúva veľké množstvo výrobkov, ktoré sa vyrábajú za jej hranicami, na druhej strane, WTO otvorí európske trhy pre ukrajinské výrobky. Členstvo Ukrajiny vo WTO naučí ukrajinskú ekonomiku schopnosti reagovať na svetové trendy a aplikovať ich na svojom území.

Pre ukrajinských spotrebiteľov vstup Ukrajiny do WTO je výhrou z toho hľadiska, že ceny tovarov a služieb by mali poklesnúť v dôsledku efektívnejšej konkurencie výrobkov na trhu. Pokles cien sa dotkne nie iba hotových dovážaných výrobkov a služieb, ale aj domácich. Zároveň sa zmení štruktúra a objem spotreby, ktoré sa priblížia k štandardom rozvinutých štátov. Zvýšenie dopytu sa pozitívne odrazí na raste výroby a zlepšení sociálno-ekonomickej situácie obyvateľstva.

Pre výrobcov sa potenciálne výhody prejavujú zľahčením prístupu na svetové trhy tovarov, služieb a kapitálu. Dôjde k zníženiu obchodných rizík v dôsledku uplatnenia stabilnejšieho obchodného režimu a k zníženiu dopravných nákladov v dôsledku zabezpečenia slobody tranzitu tovaru cez územie členských štátov WTO. Uvedené skutočnosti prispievajú k zníženiu ceny ukrajinských výrobkov a zároveň k zvýšeniu konkurencieschopnosti ukrajinských podnikov.

Exportne orientované odvetvia hospodárstva získajú možnosť profitovať vďaka zrušeniu diskriminačných opatrení. Získajú nové možnosti ochrany národných záujmov prostredníctvom multilaterálnych mechanizmov spravodlivého riešenia obchodných sporov, ktoré sa uplatňujú v rámci WTO.

Zároveň treba podotknúť, že najdôležitejšie pozitívne efekty sa spájajú s existenciou dodatočných stimulov pre realizáciu nevyhnutných vnútorných reforiem. Prijatie civilizovaných konkurenčných podmienok a prehľadnej legislatívy zrýchli štrukturálne reformy a vytvorí priestor na zvýšenie konkurencieschopnosti a inovácie.

Ďalšou z výhod je zníženie životných nákladov, ktoré sa prejavuje najmä pri znížení a odstránení ochranných obchodných prekážok. Za roky existencie organizácie sa konalo 9 kôl rokovaní a momentálne platné obchodné prekážky sú najnižšie za celú históriu fungovania obchodu. Dovozné poplatky a clá, dotácie a kvantitatívne obmedzenia dovozu vedú k nežiaducim dôsledkom ochrany domáceho trhu a k zvýšeniu životných nákladov. Analogická situácia je aj v oblasti služieb: liberalizácia telekomunikačného odvetvia v ES viedla k zníženiu cien v priemere o 7-10 %.

Rozvoj svetového obchodu v dlhodobej perspektíve vedie k zvýšeniu zamestnanosti, najmä v exportných odvetviach. V krátkodobej perspektíve sa stretávame s krátením pracovných miest v dôsledku konkurencie domácich podnikov so zahraničnými. Ale ani protekcionizmus nie je schopný vyriešiť tento problém. Naopak, zväčšenie obchodných

prekážok vyvoláva zníženie efektivity výroby a kvality domácich výrobkov a tento jav vedie k zvýšeniu cien výrobkov, negatívne vplýva na objemy predaja a v konečnom dôsledku aj na počet pracovných miest. Podobná situácia vznikla napríklad v USA v roku 1980, keď boli uvalené prísne obmedzenia na dovoz japonských aut. Opačným príkladom je EÚ, kde sa v dôsledku liberalizácie vnútorného trhu vytvorilo minimálne 300 tis. pracovných miest. Systém slobody obchodu vytvára predpoklady na prijatie rozumných politických rozhodnutí, boj s korupciou a pozitívne zmeny v právnom poriadku, čo v konečnom dôsledku podnecuje príliv zahraničných investícií. Používanie niektorých druhov netarifných obmedzení, napríklad dovozných kvót, je nevyhnutne spojené s korupciou v prostredí zodpovedných úradníkov. V rámci WTO pokračujú práce na znížení a odstránení stále platných kvót, najmä na textilné výrobky.

Systém WTO zabezpečuje rovnaké šance všetkým účastníkom, poskytuje právo hlasu malým štátom, obmedzujúc týmto možnosti ekonomického diktátu veľkých štátov, čo by bolo možné najmä pri bilaterálnych rokovaníach. A čo viac, malé štáty vytvárajúce únie majú väčšiu možnosť dosiahnuť úspech na rokovaníach. Zároveň sa veľké štáty oslobodzujú od nevyhnutnosti viesť rokovania o obchodných dohodách s každým zo svojich obchodných partnerov, nakoľko v súlade so zásadou nediskriminácie rovnaké povinnosti, dohodnuté na rokovaníach, automaticky platia pre všetkých členov WTO.

1 Všeobecné hodnotenie možných dôsledkov vstupu Ukrajiny do WTO podľa oblastí a odvetví ekonomiky Ukrajiny

Vo všeobecnosti vstup Ukrajiny do WTO zodpovedá jej strategickým záujmom. Táto udalosť znamená podstatnú zmenu praxe nekontrolovaného štátneho uplatnenia pravidiel hospodárskeho správania na postupné stanovenie pravidiel, prijatých na multilaterálnom základe. Vstup do WTO je rozhodným krokom v procese vytvorenia civilizovaného trhového hospodárstva na Ukrajine, realizácie radikálnych administratívnych a štrukturálnych reforiem, zrýchlenia procesu integrácie Ukrajiny do svetových a európskych ekonomických a politických zoskupení.

Každý člen WTO má reálne možnosti a prostriedky presadzovania vlastných ekonomických záujmov vo svetovom obchodnom zoskupení. Vstup do tejto organizácie neznamená okamžité totálne otvorenie vnútorného trhu pre dovážané výrobky. K dnešnému dňu WTO ešte nedosiahla svoj základný cieľ - zabezpečenie úplnej otvorenosti všetkých národných trhov. Existuje viacero dôvodov pretrvávania uvedenej situácia a niektoré z nich sú spojené s činnosťou samotnej organizácie. Uvediem aspoň niektoré.

WTO prakticky nemá fungujúci mechanizmus trestania strany za porušenie obchodných pravidiel. Jedným zo spôsobov potrestania vinníka je udelenie povolenia jeho obchodným partnerom uplatniť voči nemu ekonomické sankcie vo forme určitých obchodných prekážok, ktoré však brzdia liberalizáciu obchodu. Vyskytujú sa aj prípady, keď porušovateľ dobrovoľne odstúpi od zakázaných praktík. Druhým zložitým problémom sú samotné znenia obchodných dohôd. Často vznikajú problémy s výkladom určitého pravidla, ktoré každá strana vykladá inak. Viaceré obchodné konflikty vznikajú na tomto základe. Komplikácie vnášajú aj niektoré pojmy, ktoré sa používajú v dokumentoch (napr. „analogický tovar“ v článku I. GATT) alebo sú nekorektne definované (napr. „podpory“).

Vysoká pravdepodobnosť pozitívnych dôsledkov vstupu Ukrajiny do WTO sa predpokladá v:

- potravinárskom priemysle
- telekomunikáciách
- turistickom priemysle
- poisťovníctve

- poštových službách
- bankových službách
- potrubnej doprave

Menšia pravdepodobnosť pozitívnych dôsledkov sa predpokladá v:

- chemickom priemysle
- lodiarskom priemysle
- leteckom priemysle
- poľnohospodárstve
- železničnej doprave
- oblasti vzdelania
- námornej doprave
- zdravotníckych službách

Kolísanie medzi negatívnymi a pozitívnymi dôsledkami v:

- energetike
- leteckej doprave

Menšia pravdepodobnosť negatívnych dôsledkov sa predpokladá v:

- ťažkom priemysle

Vysoká pravdepodobnosť negatívnych dôsledkov sa predpokladá v:

- strojárskom priemysle
- poľnohospodárskom strojárskom priemysle
- ťažobnom priemysle (najmä uhlie)
- elektronickom priemysle

Podstatné problémy sa môžu vyskytnúť v poľnohospodárstve, ktoré je v súčasnosti pred zahraničnou konkurenciou chránené. Na druhej strane, musíme uviesť, že na Ukrajine platí oveľa nižšia úroveň podpory poľnohospodárstva, ako je to v rozvinutých štátoch. Budú sa musieť krátiť tie druhy štátnych dotácií, ktoré sú v rozpore s Dohodou WTO o poľnohospodárstve a zvyšovať povolené dotácie na financovanie výskumných, vedeckých a marketingových programov a iné.

S rovnakými problémami sa stretne aj ukrajinské odvetvie služieb. Od žiadateľov o vstup do WTO sa vyžaduje čoraz prísnejší prístup k formovaniu povinnosti v tomto odvetví. Avšak musíme podotknúť, že sektor služieb je menej citlivý na činiteľov medzinárodnej konkurencie ako odvetvia, ktoré sú spojené s výrobou tovaru.

2 Cesta Ukrajiny do WTO

Za formálny začiatok procesu vstupu môžeme považovať vytvorenie Pracovnej skupiny pre vstup Ukrajiny do WTO 17. decembra 1993. Proces vstupu Ukrajiny do WTO bol naštartovaný v roku 1993, avšak len v roku 2005, vďaka prezidentovi Juščenkovi, bol tento proces urýchlený.

Najdôležitejšími momentmi procesu vstupu Ukrajiny do WTO boli zasadnutia Pracovnej skupiny, na ktorých sa hodnotili dosiahnuté výsledky a úroveň pripravenosti kandidáta. V priebehu 13 rokov sa konalo 16 oficiálnych zasadnutí Pracovnej skupiny (okrem toho sa konali aj neformálne zasadnutia). V nasledujúcom texte uvedieme krátku správu o otázkach, ktoré sa prerokovávali a rozhodnutiach, ktoré boli prijaté na týchto zasadnutiach.

Prvé zasadnutie sa konalo v dňoch 27. - 28. februára 1995. Predmetom tohto zasadnutia bolo monitorovanie procesu ekonomických reforiem a reforma zahraničnoobchodného režimu Ukrajiny v súlade s normami a princípmi WTO.

Druhé zasadnutie sa konalo 11. - 12. decembra 1995. Na tomto zasadnutí bola vykonaná ďalšia analýza obchodného režimu a jeho zodpovednosti voči normám WTO. Ukrajina musí uskutočniť tarifikáciu netarifných prekážok v obchode s poľnohospodárskymi výrobkami a zosúladiť vnútroštátne právne predpisy s požiadavkami WTO.

Na treťom zasadnutí, ktoré sa konalo 24. - 25. júna 1996 bola vykonaná analýza procesu harmonizácie právnych predpisov na úseku zahraničnoobchodnej činnosti Ukrajiny s požiadavkami WTO. Zistilo sa, že systém netarifnej regulácie na Ukrajine nezodpovedá požiadavkám WTO a Harmonogram špecifických povinností Ukrajiny v oblasti služieb podlieha dopracovaniu.

Štvrté zasadnutie Komisie sa konalo 6. - 7. mája 1997. Na tomto zasadnutí bola vyhotovená Hodnotiaca správa prvého kola o výsledkoch rokovaní o prístupe na trhy tovarov a služieb a Analýza procesu zosúladenia systému štátneho riadenia zahraničnoobchodnej činnosti s pravidlami WTO. Závery WTO: systém netarifnej regulácie dovozu na Ukrajine je neprehľadný a nezodpovedá požiadavkám, zakotveným v Dohodách WTO. Analýza návrhu Colného zákonníka Ukrajiny je vo všeobecnosti pozitívna, avšak, obsahuje niekoľko pripomienok. Ukrajina musí zastaviť štátne podpory v oblasti poľnohospodárstva.

Predmetom piateho zasadnutia, ktoré sa konalo 24. - 25. novembra 1997 boli výsledky bilaterálnych rokovaní o prístupe na trhy tovarov a služieb a informácie o štátnej podpore poľnohospodárstva, správa o daňových právnych predpisoch na základe Memoranda o otázkach daňových právnych predpisov. Boli zistené nasledujúce problémy: rôzne spotrebné a daňové zaťaženie domácich a dovážaných výrobkov, porušenie pravidiel WTO vyskytujúce sa v zákone o stimulácii automobilovej výroby na Ukrajine (žiadosti delegátov z USA a EÚ). Správa o režime certifikácie a štandardizácie a systéme sanitárnych a fitosanitárnych prostriedkov. Úlohy: zosúladiť systém certifikácie a štandardizácie s požiadavkami WTO.

Na šiestom zasadnutí Komisie, ktoré sa konalo 10. júna 1998 bolo vyslovené znepokojenie nad zhoršením obchodného a investičného režimu na Ukrajine, ktoré sa uskutočnilo v poslednom čase a pretrvávajúcou praxou diskriminácie v oblasti DPH, spotrebných daní a použitia minimálnej colnej sadzby. Okrem iného predmetom tohto zasadnutia boli výsledky bilaterálnych rokovaní o prístupe na trhy tovarov a služieb. Uskutočnili sa ďalšie rokovania o otázkach štátnej podpory poľnohospodárstva, certifikácií a štandardizácií, sanitárnych a fyto-sanitárnych normách. Ukrajinská delegácia rozšírila Memorandum o ochrane práv duševného vlastníctva na Ukrajine.

Siedme zasadnutie sa konalo 12. júla 2000. Dvojročná prestávka medzi siedmym a šiestym zasadnutím pribrzdila proces prístupových rokovaní o vstupe Ukrajiny do WTO. V dôsledku tejto prestávky dosiahnuté výsledky sa v mnohých odvetviach vyrovnali. A preto siedme zasadnutie malo informatívno-oznamovaciu povahu a jeho základným výsledkom bolo obnovenie bilaterálnych a multilaterálnych rokovaní o vstupe Ukrajiny do WTO.

Na ôsmom zasadnutí (13. - 14. júna 2001) bol zhodnotený stav a perspektívy bilaterálnych rokovaní o prístupe na trhy tovarov a služieb, prerokované otázky štátnej podpory poľnohospodárstva a informačné materiály predložené ukrajinskou stranou. Predpokladom uzavretia rokovacieho procesu o vstupe Ukrajiny do WTO je bezchybná realizácia Harmonogramu prijatia prioritných zákonov o harmonizácii ukrajinského právneho poriadku s normami WTO.

Predmetom deviateho zasadnutia (24.-26. jún 2002) bola otázka harmonizácie ukrajinského právneho poriadku s požiadavkami WTO - bolo prijatých 15 z 20 zákonov z Harmonogramu prijatia prioritných zákonov. Boli prerokované dokumenty o colnom konaní, dovozných licenciách, technických prekážkach v obchode, ochrane práv duševného vlastníctva, daňové predpisy a prijaté rozhodnutie o príprave *checklist* (zoznamu) otázok o obchodnom

režime Ukrajiny. Odpovede na tieto otázky sa stanú základom pre prípravu výsledných dokumentov: Hodnotiacej správy Pracovnej skupiny a Protokolu o vstupe Ukrajiny do WTO. Prebehli multilaterálne rokovania členov Pracovnej skupiny o otázkach poľnohospodárstva.

Na desiatom zasadnutí 25. februára 2003 bol dosiahnutý progres v multilaterálnych rokovaníach o prístupe na trhy tovarov a služieb. Predmetom tohto zasadnutia bolo hodnotenie odpovedí na *checklist* (zoznam) otázok o zahraničnoobchodnom režime a prijatie rozhodnutia o príprave prvého znenia projektu hodnotiacej správy Pracovnej skupiny.

Prerokovanie projektu Hodnotiacej správy Pracovnej skupiny bolo predmetom jedenásteho zasadnutia, ktoré sa konalo 7. októbra 2003. Všetci členovia delegácie schválili návrh vedúceho Pracovnej skupiny o prechode od prípravy projektu hodnotiacej správy Pracovnej skupiny k vypracovaniu konečného znenia projektu Hodnotiacej správy Pracovnej skupiny. Týmto Ukrajina oficiálne vstúpila do záverečnej etapy formovania povinností, súvisiacich s členstvom vo WTO.

Dvanáste zasadnutie (26. apríl 2004) - začiatok rokovaní o konečnom znení projektu Hodnotiacej správy Pracovnej skupiny a určenie ďalších krokov na zrýchlenie vstupu Ukrajiny do WTO. Detailné prerokovanie každej zo siedmich častí projektu Hodnotiacej správy. Multilaterálne rokovania členov Pracovnej skupiny o otázkach poľnohospodárstva. Bilaterálne rokovania o prístupe na trhy tovarov a služieb.

Predmetom trinásteho zasadnutia (20. september 2004) bolo prerokovanie projektu Hodnotiacej správy Pracovnej skupiny, najmä častí, ktoré sa týkajú zdanenia, podpôr a cenovej tvorby Ukrajiny a bilaterálne rokovania.

Na štrnástom zasadnutí (22. marec 2005) bol prerokovaný projekt Hodnotiacej správy Pracovnej skupiny. Projekt bol odsúhlasený na 70 %. Uskutočnili sa bilaterálne rokovania a multilaterálne rokovania o otázkach poľnohospodárstva.

23. novembra 2005 na pätnástom zasadnutí bol vypracovaný harmonogram prác medzi Ukrajinou a WTO na prvý polrok 2006.

Predmetom šestnásteho zasadnutia, ktoré sa konalo 15. júna 2006 bola štátna podpora poľnohospodárstva. Členovia WTO žiadajú zmenu celkovej štátnej podpory cestou zrušením daňových ul'áv.

25. januára 2008 členovia Pracovnej skupiny prijali „prístupový balík“ pre Ukrajinu: Hodnotiaca správa Pracovnej skupiny. Prístupový balík bol odovzdaný na prerokovanie Valnému zhromaždeniu WTO.

Piateho februára 2008 Valné zhromaždenie WTO na svojom zasadnutí v Ženeve na základe správy Pracovnej skupiny schválilo Protokol vstupu Ukrajiny do WTO. V súlade s procesom vstupu do WTO Ukrajina mala ratifikovať Protokol o vstupe do WTO do 4. júna 2008. Podľa ods. 7 čl. 9 zákona Ukrajiny o medzinárodných zmluvách Ukrajiny spolu s návrhom zákona o ratifikácii Protokolu o vstupe Ukrajiny do WTO bolo treba predložiť na prerokovanie parlamentu Ukrajiny návrhy zákonov, nevyhnutných na nadobudnutie plnohodnotného členstva vo WTO. Je to nasledovných 10 návrhov zákonov:

- návrh zákona, ktorým sa menia a dopĺňajú zákony Ukrajiny o duševnom vlastníctve (v otázkach vykonania požiadaviek spojených so vstupom Ukrajiny do WTO), ktorého cieľom je harmonizácia ukrajinského právneho poriadku s normami Dohody o obchodných aspektoch práv duševného vlastníctva - Trade Related Intellectual Property Rights (TRIPS)
- návrh zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Ukrajiny o poistení vo veciach odstránenia obmedzení stanovených pre určité druhy právnických osôb alebo spoločných podnikov, prostredníctvom ktorých dodávateľ služieb svoje služby poskytuje

- návrh zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Ukrajiny upravujúci odstránenie nulovej DPH na mliečne a mäsové podniky a rozdiely vo výške spotrebných daní v rámci tovarovej skupiny UKTZED 220820 (Alkoholické nápoje, získané z hroznového vína a z hroznového muštu)
- návrh zákona, ktorým sa mení a dopĺňa čl. 1 zákona Ukrajiny o bezpečnosti a kvalite potravinárskych výrobkov v otázke zosúladienia termínu „štandard“ s Dodatkom 1 „Pojmy a ich definícia“ Dohody o technických prekážkach v obchode
- návrh zákona, ktorým sa menia a dopĺňajú zákony Ukrajiny upravujúce otázky začatia a priebehu antidumpingových, protisubvenčných a špeciálnych konaní, použitia antidumpingových, kompenzačných a špeciálnych prostriedkov
- návrh zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Ukrajiny o štandardoch, technických normách a postupe hodnotenia zodpovednosti, ktorým sa zosúladi postup hodnotenia zodpovednosti výrobkov s požiadavkami čl. 6.1 Dohody o technických prekážkach v obchode, aby sa výsledky ukrajinských konaní o postupe hodnotenia zodpovednosti uznávali v členských štátoch WTO
- návrh zákona, ktorým sa mení a dopĺňa čl. 16 zákona Ukrajiny o zahraničnoobchodnej činnosti
- návrh zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Ukrajiny o rybách, ďalších živočíchoch a z nich vyrobených potravinárskych výrobkoch
- návrh zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Ukrajiny o veterinárnej medicíne, ktorého cieľom je zdokonalenie termínov „znečisťujúci prostriedok“, „maximálny obsah odpadkov“ a ustanovenia o systéme identifikácie živočíchov v súlade s normami a princípmi Dohody o uplatňovaní sanitárnych a fytosanitárnych opatrení a Kódexu Alimentarius
- návrh zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Ukrajiny o colných sadzbách Ukrajiny, ktorý zosúladi výšku dovozného cla s výškou uvedenou v harmonograme povinností Ukrajiny po vstupe do WTO na rok 2008.

ZÁVER

Desiateho apríla 2008 parlament Ukrajiny schválil zákon č. 250 - VI o ratifikácii Protokolu o vstupe Ukrajiny do Svetovej obchodnej organizácie. Predmetný návrh zákona predložil parlamentu Ukrajiny prezident. Za prijatie zákona hlasovalo 411 z 449 prítomných a zaregistrovaných poslancov. Po uplynutí 30 dní odo dňa doručenia WTO správy o ratifikácii, sa Ukrajina automaticky stala 152 členom WTO. Prezident Ukrajiny Viktor Juščenko podpísal zákon o ratifikácii Protokolu o vstupe Ukrajiny do Svetovej obchodnej organizácie 16. apríla 2008. Ukrajine, ako členskému štátu WTO, vzniká povinnosť platiť členských príspevkov, na rok 2008 stanovený na 350 tis. švajčiarskych frankov. Výška ročného príspevku členského štátu do rozpočtu WTO sa stanovuje na základe metodických odporúčaní Komisie z rozpočtových, finančných a riadiacich otázok WTO a závisí od objemu zahraničného obchodu štátu. Okrem ročného príspevku bude musieť Ukrajina uhradiť jednorazový príspevok do pracovného fondu WTO.

Plnoprávnym, 152 členom WTO sa Ukrajina stala 16. mája 2008.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. Ďumulen, I.I.: Medzinárodný obchod so službami. Moskva: „Ekonomika“. 2003. 320 str.
2. Watkins K. Trade hypocrisy: the problem with Robert Zoellick. - <http://www.opendemocracy.net/debates/article-6-30-860.jsp>.
3. Sidenko V.: Ukrajina a Svetová obchodná organizácia: ako zväčšiť plusy a znížiť mínusy? In: Dzerkalo tyždňa. 2002. 13-19 júla, str. 8
4. Maľskij O. M. a Jahol'nik A. M.: Mižnarodne torhivel'ne pravo. Kijev: Znannia. 2005.
5. <http://www.personal-plus.net/108/84>
6. [htmlhttp://newsru.ua/finance/05feb2008/vttoo.html](http://newsru.ua/finance/05feb2008/vttoo.html)
7. <http://eu.prostir.ua/view/11082.html>
8. <http://zakon.rada.gov.ua/>

KONTAKT

JUDr. Halina Martyniv, PhD.
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: martyniv@euba.sk

ÚVOD

Sekundárnymi prameňmi európskeho práva sú jednostranné legislatívne akty orgánov Spoločenstiev, ktorých platnosť je odvodená od pôvodných konštitučných zmlúv. V právnej hierarchii sú zaradované až za primárne pramene, ich platnosť a rozsah musí byť v súlade s kritériami uvedenými Zmluvami. Dôležitosť zákonodarnej právomoci Spoločenstiev musí byť neustále zdôrazňovaná, nakoľko najdôležitejším prostriedkom, ktorým supranacionálna organizácia dosahuje svoje ciele je práve zákonodarná moc²⁷⁰. Zakladajúce zmluvy sa pritom obozretne vyhýbajú pojmu legislatíva a používajú termíny ako smernice, nariadenia a pod., aby sa pri zakladaní Spoločenstiev vyhli nevôli národných parlamentov nad preberaním ich právomocí. Bez ohľadu na rôznosť názvov právne akty Spoločenstiev disponujú všetkými charakteristikami riadnej legislatívy.

Komplexnosť komunitárneho procesu dokumentujú i rôzne druhy jej legislatívnych noriem, ktorých zavedenie je spojené so vznikom Európskeho spoločenstva. Článok 249 (pôvodne článok 189) ZoES z 25. marca 1957 v svojej novelizovanej úprave uvádza:

„S cieľom naplnenia svojho poslania a v súlade s ustanoveniami tejto zmluvy Európsky parlament spoločne s Radou, Rada a Komisia budú prijímať nariadenia a vydávať smernice, prijímať rozhodnutia, robiť odporúčania a poskytovať stanoviská.

Nariadenie bude mať všeobecnú platnosť. Bude záväzná v celom svojom rozsahu a bude priamo uplatňovaná v členských štátoch.

Smernica bude záväzná pre každý členský štát, ktorému je adresovaná. Na štátnych orgánoch však ponechá výber foriem a metód, ktorými bude dosiahnutý požadovaný výsledok.

Rozhodnutie bude záväzná v celom svojom rozsahu pre tých, ktorým bolo určené.

Odporúčania a stanoviská nie sú záväzná“²⁷¹.

Uvedené názvoslovie pôvodne prijaté Zmluvami o EHS a o Euroatome je identické, avšak líši sa od Zmluvy o EZUO, podľa ktorej „rozhodnutia“ v rámci EZUO zodpovedajú „nariadeniam“ EHS a Euroatomu, nakoľko sú „záväzná v celom svojom rozsahu“. ESD z týchto dôvodov rozlišuje medzi „všeobecnými rozhodnutiami“ – ekvivalentmi nariadení a „individuálnymi rozhodnutiami“ – ekvivalentmi rozhodnutí v ponímaní zmlúv o EHS a Euroatome. Podobne „odporúčania“ podľa EZUO zodpovedajú „smerniciam“ podľa EHS a Euroatomu. „Stanoviská“ majú rovnakú – nezáväznú právnu silu podľa všetkých troch zakladajúcich zmlúv.

---

²⁷⁰ Guggenheim, P.: „Organisations économiques supranationales, independence et neutralité de Suisse, Rev. de droit suisse, Vol. 82, 1963, s. 247

²⁷¹ General Sekretariat, Council of the European Union, Intergovernmental Conference, Treaty on the European Union, Treaty establishing the European Community, Consolidated Versions, CONF 4005/97, 1997, s. 243

A. Nariadenia (Regulations)

Z Článku 249 ZoES (pôvodne Článok 189) vyplýva, že nariadenia sú záväzné pre všetky členské štáty, ktoré musia rešpektovať ich priamu účinnosť. Nariadenia sú publikované v Oficiálnom vestníku (Official Journal), ktorý v rámci európskej únie plní úlohu právneho vestníka a zbierky európskej legislatívy. Nariadenia vstupujú do platnosti v termíne, ktorý je v nich stanovený, a v prípade jeho neuvedenia, na dvadsiaty deň po zverejnení v Oficiálnom vestníku.

Nariadenie predstavuje európsku právnu normu najvyššej záväznosti a najširšej účinnosti. Oblasť jej uplatnenia nie sú väčšinou bližšie špecifikované a ponechávajú na normotvorcoch výber druhu legislatívy, ktorou plánujú upraviť právne vzťahy v rámci jednotlivých oblastí. Z týchto dôvodov sa nariadenia zaraďujú k primárnej a sekundárnej legislatíve členských krajín. Podobné zaradenie bolo podporené aj výrokmi Európskeho súdu, ktorý charakterizoval nariadenia ako „abstraktné normatívne opatrenia, ktoré nie sú namierené voči jednotlivým konkrétnym osobám“²⁷². Nie všetky však spĺňajú uvedenú charakteristiku. Nariadenia v poľnohospodárskej oblasti sú napríklad určené len veľmi úzkej skupine osôb a často majú veľmi obmedzenú časovú platnosť. Takéto nariadenia skôr pripomínajú administratívne alebo operatívne vyhlášky prijímané na národnej alebo nižšej úrovni.

Okrem záväznosti sú nariadenia významné a výnimočné aj svojou priamou účinnosťou. Nariadenia sú totiž normami medzinárodnej organizácie – Európskej únie. Podľa všeobecných princípov medzinárodného práva musia byť normy podobného druhu preberané do národnej legislatívy vo forme národného zákona alebo ratifikačným potvrdením ich platnosti. Únia však prijíma tisíce nariadení a v prípade nevyhnutnosti dodržiavania klasickej procedúry transformácie medzinárodnej legislatívy na národnú by sa jej funkčnosť a operatívnosť výrazne obmedzila.

Článok 249 ZoES (pôvodne Článok 189) preto zdôrazňuje, že nariadenia sa stávajú súčasťou národných právnych systémov automaticky bez potrebných vnútroštátnych legislatívnych opatrení. Takéto ponímanie priamej účinnosti potvrdil a rozšíril aj Európsky súdny dvor (ESD), ktorý svojím rozhodnutím v spore *Variola v. Amministrazione delle Finanze* z roku 1973²⁷³ poskytol jednoznačné stanovisko k nejasnostiam spojeným s účinnosťou a transpozíciou noriem do národných zákonodarstiev. V uvedenej kauze bol ESD požiadaný národným súdom o rozhodnutie, či ustanovenia nariadenia môžu byť začlenené do právneho poriadku členského štátu vnútornou legislatívnou procedúrou takým spôsobom, že sa opatrenia nariadení stanú súčasťou národnej legislatívy.

Odpoveď ESD bola jednoznačná: „Priama účinnosť nariadenia znamená, že jej vstup do platnosti a účinnosť sú nezávislé od akéhokoľvek opatrenia zameraného na jeho prijatie do národného zákonodarstva“. ESD zdôraznil, že členské štáty majú povinnosť nebrániť priamej účinnosti nariadení a ďalších aktov komunitárneho práva. Vysvetlil, že prísne dodržiavanie tohto záväzku je nevyhnutnou podmienkou pre jednotné a časovo zladené uplatňovanie nariadení v rámci Spoločenstva. Svoj výrok odôvodnil aj Článkom 234 ZoES (pôvodne Článok 177), kde sa uvádza, že jurisdikcia ESD nie je obmedzovaná ustanoveniami národných

---

²⁷² Craig, P. – G. de Burca: *EC Law – Texts, Cases and Materials*, University of Oxford, New York, 1996, s. 97

²⁷³ *Pozri European Court of Justice, case 34/73, Variola v. Amministrazione delle Finanze, 1973, ECR 981*

legislatív, ktoré by boli namierené na preberanie aktov Spoločenstva do národných právnych poriadkov.

Vzhľadom na veľkú pieraznosť nariadení treba pri vydávaní presne dodržiavať stanovené pravidlá. Nariadenia sa môžu vydávať iba pre oblasti stanovené Zmluvami, v opačnom prípade akt nemôže mať charakter nariadenia. Nariadenia musia byť podložené príslušným článkom Zmluvy a „motivés“, čiže musia obsahovať zdôvodnenie vysvetľujúce vo všeobecnej rovine cieľe sledované nariadením. V praxi preto preambuly nariadení obyčajne obsahujú citát, resp. odvolávku na príslušné ustanovenia Zmluvy, ako aj obsažné zdôvodnenia zámerov. V prípade, že nariadenie neobsahuje všetky náležitosti, môže byť úspešne oponované na Európskom súdnom dvore, ktorý môže rozhodnúť o jeho neplatnosti. V zvlášť závažných prípadoch môže mať rozhodnutie ESD aj retrospektívny efekt²⁷⁴.

Právom vydávať nariadenia disponuje Rada aj Komisia, čiže môže vynoriť otázka pozície nariadenia Rady voči nariadeniu Komisie. Generálny advokát Roemer v takom prípade argumentoval vyššou právnou silou nariadenia Rady nad nariadením Komisie. Avšak v prípade, že každá z inštitúcií bude vydávať nariadenia vo sfére svojich kompetencií, k podobným prípadom by nemalo dochádzať často.

B. Smernice (Directives)

Smernice, ako druhý najvýznamnejší druh legislatívy EÚ, sa od nariadení odlišujú hlavne tým, že môžu byť adresované ako jednému, tak viacerým a prípadne i všetkým členským štátom. Záväznosť smerníc spočíva len v konečnom cieľi, t.j. v stave, ktorý sa má ich uplatnením dosiahnuť. Formy a metódy naplnenia cieľov smerníc zostávajú na rozhodnutí členských štátov – adresátov smerníc. Podľa paragrafu 3 Článku 254 ZoES (pôvodne Článku 191) „smernice a rozhodnutia musia byť oficiálne oznámené tým, ktorým sú určené a vstupujú do platnosti až po takom oznámení“²⁷⁵.

Pred podpisom Maastrichtskej zmluvy (ZoEÚ) nebolo povinnosťou európskych inštitúcií uvádzať smernice v Oficiálnom vestníku. V súčasnosti však všetky smernice, ktoré boli adresované všetkým členským štátom a boli schválené v súlade s procedúrou podľa článku 189b sú vo vestníku publikované. V takýchto prípadoch sa adekvátne upravuje aj ich vstup do platnosti, ktorý sa určuje rovnako ako u nariadení, t.j. stanovením termínu priamo v smernici alebo na dvadsiaty deň po zverejnení vo vestníku.

Európske inštitúcie majú k dispozícii pomerne veľkú voľnosť v rozhodovaní, či danú oblasť budú regulovať formou nariadenia alebo smernice. Niektoré články ZoES však vyslovene stanovujú povinnosť upravovať uvedené oblasti smernicami – napríklad Článok 46(2) ZoES (pôvodne Článok 56(2)) o práve na usadenie sa, Článok 52 ZoES (pôvodne Článok 63) o liberalizácii služieb, Článok 96 ZoES (pôvodne Článok 101) o aproximácii práva a Články 133 a 137 ZoES (pôvodne Články 113(3) a 118(2)) upravujúce oblasť spoločnej obchodnej politiky a daňovej spolupráce.

Možnosť voľby medzi nariadením a smernicou poskytuje euroinštitúciám potrebnú pružnosť v rozvoji politik Európskej únie. Nariadenia majú z európskych legislatívnych

---

²⁷⁴ Pozri Kauzu 309/85: Barra v. Belgium and City of Liege, Re: Education Fes, 1988, CMLR s. 409

²⁷⁵ General Secretariat, Council of the European Union, Intergovernmental conference, Treaty establishing the European Community, Consolidated versions, CONF 4005/97, 1997, s. 249

prostriedkov najbezprostrednejší dopad a vplyv, ktorý nemôže byť na úrovni členského štátu nijako modifikovaný. Táto priraznosť a jednoznačnosť, ktorá je veľkou výhodou nariadení však zároveň limituje možnosti ich používania. Obozretnosť členských štátov pri prerokúvaní nariadení a zložitý schvaľovací proces spôsobuje, že od vypracovania nariadenia k jeho vstupu do platnosti je obvyčajne potrebný pomerne dlhý časový priestor.

Vzhľadom na rôznorodosť právnych systémov a politicko-administratívnych usporiadaní členských štátov je často veľmi zložitá nájsť formu nariadenia, ktoré by rešpektovalo všetky právne systémy a umožňovalo požadovanú okamžitú účinnosť prijatej legislatívy. Z toho vyplýva, že ak by Európska únia využila k svojmu rozvoju len tento druh legislatívnej normy, celý proces by stratil tempo a prebiehal by iba veľmi pomaly.

Smernice sa preto stali veľmi účinným prostriedkom hlavne v oblastiach, kde sa preferuje harmonizácia práva nad jeho uniformitou. Nehľadiac na fakt, že aj smernice sa často vyznačujú veľkou špecifickosťou a stanovovaním detailne rozpracovaných cieľov pre členské štáty, ich pozitívny vplyv na rozvoj európskej legislatívy je jednoznačný. Právna sila smerníc bola demonštrovaná i ESD, ktorý vo viacerých prípadoch potvrdil priamy následok smerníc a právo fyzických i právnických osôb dovolávať sa ich účinnosti u orgánov jednotlivých štátov.

V prípade smerníc je síce výber metódy uplatnenia smernice ponechaný na adresátovi, avšak v určito časovom limite, ktorý je potrebný na transformáciu smernice na príslušný národný zákon alebo vyhlášku. Štáty majú občas problém s dodržaním časového limitu a prípad zdržovania zavedenia dane z pridanej hodnoty v Taliansku podčiarkol väčšiu efektívnosť priamej účinnosti nariadenia nad smernicou. V praxi sa často stáva, že štáty nespĺnia smernicu do dôsledkov a diskutujú o jej oprávnenosti. V takom prípade ZoES stanovuje, že jediným kompetentným orgánom ktorý môže rozhodnúť o platnosti smernice, je ESD. Preto aj štáty, ktoré majú pochybnosti o pripravovanej legislatíve, ktorou plánujú implementovať smernicu, majú právo požiadať ESD o predbežné rozhodnutie.

Smernice sa výrazne líšia svojím rozsahom a podrobnosťou textu. K najprepracovanejším patria smernice určené na harmonizáciu právneho poriadku, ktoré musia často čeliť prepracovanému systému domácich zákonov s vedomím, že v prípade nepokrytia určitej oblasti, platnosť domácich zákonov regulujúcich túto sféru zostáva neporušená na základe pravidla „obsadenej oblasti“. Cieľom smerníc je v takýchto prípadoch dokonalé pokrytie celej problematiky, ktoré nenecháva nedotknuté žiadne relevantné oblasti. Avšak nie vždy je to možné a komplexná implementácia sa dostáva do konfliktov s domácimi zákonmi ako napríklad pri uplatňovaní bezpečnosti hračiek, opatrení na ochranu životného prostredia, zákona o spoločnostiach a verejných prácach, kde sa kompromisnou formou časť problematiky pokrývanej smernicou ponechala na právomoci členských štátov.

Podobne ako nariadenia aj smernice musia obsahovať rozšírenie zdôvodnenie cieľa o odvolávku na príslušné ustanovenia Zmluvy.

C. Rozhodnutia (Decisions)

Tak ako uvádza Článok 249 ZoES (pôvodne Článok 289) rozhodnutia sú individuálnymi aktmi záväznými pre tých, ktorým sú adresované. Rozhodnutia musia byť adresátom oficiálne notifikované a vstupujú do platnosti až po uskutočnení notifikácie. Rozhodnutia, ktoré boli prijaté podľa procedúry Článku 251 ZoES (pôvodne Článok 189b) musia byť zverejnené v Oficiálnom vestníku a vstupujú do platnosti podľa uvedeného termínu alebo na dvadsiaty deň po zverejnení.

Inštitúcie EÚ majú právo vydávať rozhodnutia vo viacerých oblastiach. Rada môže podľa Článku 202 ZoES (pôvodne Článok 145) delegovať svoje právo vydávať rozhodnutia v jednotlivých oblastiach na Komisiu. V súčasnosti sa inštitút rozhodnutí veľmi často používa v realizácii riešení v oblasti spoločnej agrárnej politiky.

ZoES však určuje oblasti, kde sa vydávanie rozhodnutí výslovne požaduje. Jednou z najdôležitejších je oblasť porušovania konkurenčných pravidiel. Podľa Článku 85(2) ZoES (pôvodne Článok 89(2)) má Komisia v prípade zistenia porušovania týchto pravidiel právo vydať odôvodnené rozhodnutie, ktoré ukladá členským štátom prijať opatrenia na odstránenie neželaného stavu.²⁷⁶ Podobne môže Európska únia postupovať v prípade porušovania pravidiel na poskytovanie štátnej pomoci.

D. Odporúčania (recomendations) a stanoviská (opinions)

Článok 248 ZoES (pôvodne Článok 189) jasne stanovuje, že odporúčania a stanoviská nie sú právne záväzné. To však neznamená, že sú právne irelevantné. Národné sudy majú napríklad právo požiadať ESD o ich interpretáciu alebo o vysvetlenie ich významu. Podobný prípad nastal v roku 1989 v súdnom spore Grimaldi v. Fonds des Maladies Professionelles.²⁷⁷

Odporúčania a stanoviská obyčajne obsahujú kvalifikovaný názor Komisie na konkrétny problém spolu s návodom na jeho riešenie v zmysle prehlbovania ďalšej spolupráce členských štátov a s cieľom presadzovania všeobecne prijatých princípov Európskej únie.

Článok 211 ZoES (pôvodne Článok 155) udeľuje Komisii všeobecnú právomoc vydávať odporúčania a stanoviská v oblastiach Zmluvou jednoznačne určených – Článok 77 ZoES (pôvodne článok 81) o stanovení poplatkov za prechod hraníc, Článok 97 ZoES (pôvodne článok 102) o aproximácii práva, Článok 105 ZoES (pôvodne článok 105) o monetárnej politike, Článok 151 ZoES (pôvodne článok 128) o kultúrnej spolupráci alebo za takých okolností, keď to Komisia považuje za potrebné.

E. Akty zmiešanej povahy

V praxi Európskej únie sa vyskytujú aj akty, ktoré sú zároveň aktmi Spoločenstiev i členských štátov. Ide o určitú skupinu medzinárodných zmlúv.²⁷⁸

Medzinárodné zmluvy, ktoré sú súčasťou práva spoločenstiev, môžu byť rozdelené podľa zmluvných strán do dvoch skupín:

- a) Zmluvy medzi Spoločenstvami a tretím štátom,
- b) Zmluvy medzi Spoločenstvami a členskými štátmi na jednej strane a tretím štátom na strane druhej

Druhá kategória zmlúv s tretími štátmi zahŕňa zmluvy, ktoré upravujú otázky, v ktorých bola právomoc delegovaná Spoločenstvám a zároveň otázky, kde si právomoc ponechali členské štáty. Klasickým príkladom takých zmlúv sú asociačné dohody, ktoré boli podpísané s kandidátskymi krajinami na vstup do Európskej únie. Za Slovenskú republiku

---

²⁷⁶ General Secretariat, Council of the European Union, Intergovernmental conference, Treaty on the European Union, Treaty establishing the European Community, Consolidated versions, CONF 4005/97, 1997, s. 115

²⁷⁷ Pozri European Court of Justice, Case C-322/88, Grimaldi v. Fonds des Maladies Professionelles, 1989, ECR 4407

²⁷⁸ Jílek, D. – Týč, V.: Základy práva Evropských spoločenstiev, Masarykova univerzita v Brne, s. 92

podpísal asociačnú dohodu 4. októbra 1993 predseda vlády V. Mečiar. Dohoda nadobudla platnosť 1. februára 1995.

ZÁVER

Rozdeľovanie aktov spoločenstiev však nie je v praxi bez komplikácií, nakoľko ich formálne označenie nie vždy zodpovedá jeho obsahu alebo štruktúre. Navyše okrem aktov vymenovaných v Článku 189 existujú i akty, ktoré do žiadnej z týchto kategórií nezapadajú a ktoré sa označujú za akty *sui generis* (napr. rozhodnutie ESD vo veci Komisia v. Rada – prípad ERTA 22/70).²⁷⁹ V tomto prípade ESD prijal koncept exkluzívnej kompetencie. Rozhodol, že nech Spoločenstvá kedykoľvek pristúpili k implementácii spoločnej politiky na základe Zmluvy, členské štáty nemajú viac pristupovať k vonkajším (zahranično-politickým) krokom v oblasti, ktorá by mohla ovplyvniť túto spoločnú politiku.

Okrem týchto aktov sa však v praxi využívajú aj tzv. „atypické „ akty, ako sú rezolúcie (*communiqué*), akčné programy (*action plans*), stanovené pravidlá (*policy guidelines*) a pod. Tieto akty síce nespádajú pod Článok 249, ale môžu mať veľký význam na výber spôsobov akými Komisia naplní svoj mandát. Podobný druh aktu predstavujú i stále dôležitejšie tzv. „Interinštitucionálne dohody“, ktoré upravujú vzťahy medzi Radou, Komisiou a Európskym parlamentom v tak dôležitých oblastiach ako sú subsidiarita, transparentnosť a právo účasti, či zapájania sa do legislatívneho procesu.

Vyššie uvedené atypické akty spolu s odporúčaniami a stanoviskami predstavujú v porovnaní s oficiálnymi opatreniami (nariadenia, smernice, rozhodnutia) európske tzv. „mäkké právo“ (*soft law*), ktorého vplyv a dôležitosť hlavne v poslednom čase stále stúpa.

POUŽITÁ LITERATURA

1. Barbier, C. and col.: *Analytical Review of the Treaty of Amsterdam*, ETUC, 1997
2. Craig, P. - de Búrca, G.: *EU Law, Texts, Cases and Materials*, Second Edition, Oxford University, New York, 1998
3. Duff: *The Treaty of Amsterdam, Text and Commentary*, Federal Trust, London, 1997
4. Jílek, D. – Týč, V.: *Základy práva Evropských společenství*, Masarykova univerzita v Brne
5. Lipková, L.: *Európska únia*, Bratislava, 2006
6. Strážnická, V.: *Základy práva Európskych společenstiev (Európske právo)*, Vydavateľské oddelenie PF UK, 1992
7. Weiler, M.: *European Models: Policy, People, System, Law Making in the European Union*, Kluwer, 1998

Článok bol spracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/4563/07 – Vzťah medzinárodného práva a európskeho práva.

KONTAKT

JUDr. Ivana Mrázová
Katedra medzinárodného práva
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: mrazova@euba.sk

---

²⁷⁹ Jílek, D. – Týč, V.: *Základy práva Evropských společenství*, Masarykova univerzita v Brne, s.81

Úvod

Od roku 2001 stavebníctvo tvorilo 90% rastu HDP USA a dve z piatich nových pracovných miest boli v stavebnom sektore, hypotekárnom trhu a real estate. Keď v auguste 2007 prepukla v USA hypotekárna kríza, spôsobila krízu likvidity, prepady na akciových trhoch, vysoké straty v bankovom sektore, zníženie hospodárskeho rastu USA a ďalšie negatívne dopady na celosvetové hospodárstvo. Hypotekárna kríza v USA sa tak stala hlavnou témou médií, medzinárodných fór, medzivládnych jednaní a odborných diskusií. Témou však nebola len samotná kríza, ale najmä jej príčiny a zodpovednosť za jej vznik. Spôsobili krízu americkí dlžníci, banky, ratingové agentúry, americká centrálna banka (FED) alebo zlyhal celý systém? V tejto práci sa preto zameriam tak na príčiny ako aj dôsledky tejto krízy na ekonomický vývoj tak USA, ako aj ďalších kľúčových hráčov svetového hospodárstva.

Príčiny

Kríza vznikla v USA najmä v dôsledku nekontrolovateľného poskytovania rizikových úverov klientom s nižšou bonitou, ktorí po zvýšení úrokových sadzieb stratili schopnosť úvery splácať.

Trend tzv. sub-prime hypoték podporoval aj prezident George Bush, ktorý vďaka rozmachu rizikových úverov mohol niekoľkokrát znížovať rozpočet na sociálnu bytovú výstavbu a ľahko dostupné peniaze pritom zvyšovali celkovú spotrebu obyvateľov.

Banky získavali klientov, ktorí by si inak hypotekárny úver nemohli dovoliť, poskytovaním nízkych úrokových sadzieb. Tie však po jednom až dvoch rokoch vzrástli natoľko, že veritelia s nižšími príjmami už nedokázali tieto splátky splácať. Svoju rolu pri problémoch so splácaním zohrala aj ľahkovážnosť pri posudzovaní bonity klientov, keďže mnohé banky si často neoverovali údaje uvedené v žiadosti o úver. Ani pre žiadateľa nebol problém za malý úplatok získať od ratingovej spoločnosti doklad o požadovanej výške príjmu.

Za prvého vinníka možno označiť politiku americkej centrálnej banky, ktorá v záujme oživovania ekonomiky stlačila kľúčové úrokové sadzby v rokoch 2003 a 2004 až na úroveň jedného percenta. Pri takejto úrokovej sadzbe bolo pre banky výhodné poskytovať relatívne lacné hypotekárne úvery a stále si udržiavali vysokú ziskovú maržu.

Problém nastal v máji 2004, keď FED začal v rámci ozdravovania ekonomiky pomaly, ale iste úrokové sadzby zvyšovať. Banky museli zdražiť hypotéky, ale aby si udržali klientov, sprístupnili úvery aj rizikovejším vrstvám obyvateľstva.

Tu možno identifikovať druhého vinníka krízy. Tým sú banky, ktoré v snahe o udržanie ziskovosti nedokázali správne nastaviť rizikový manažment a poskytli priveľa problémových úverov.

Tretím vinníkom sú samotní Američania. Krátkozraké rozhodnutia a túžba mať svoj dom, aj keď si ho mohli dovoliť iba za extrémne výhodných podmienok, ktoré trvali len krátko, priviedli americkú ekonomiku na hranu recesie.

Posledným zodpovedným za vzniknutú situáciu je trh. Na vznik krízy je totiž treba, aby sa veľa ľudí rozhodlo konať rovnako. Práve informácie a panika v konečnej miere dokonali to, k čomu sa schyľovalo už dávnejšie.

Dôsledky

Kríza postihla tak tisíce bežných Američanov, ako aj väčšinu investorov. Nedostatok zdrojov na poskytovanie nových hypoték priviedol ku krachu vyše 50 hypotekárnych ústavov v Spojených štátoch.

Americká ekonomika bola už dlhodobo v stave, keď na jej trhu nebol dostatok likvidity, aby vždy pokryl všetky potreby klientov. Keď sa prejavila hypotekárna kríza, banky začali ešte agresívnejšie predávať založené nehnuteľnosti, čo ďalej znížilo cenu domov a krízu ešte prehĺbilo. Ani reakcia americkej centrálnej banky nebola taká promptná, aby vliala do ekonomiky peniaze a upokojila trh. Táto kríza je špecifická predovšetkým tým, že zasiahla samotné srdce finančného sektora - banky. Aj preto reagovali svetové akciové trhy mimoriadne citlivo a zaznamenali najvýraznejší prepad od marca 2000.

Banky čelili problémom už od leta 2007, keď naplno prepukla kríza na trhu bývania v USA a postihla úverové trhy. Napätie sa vystupňovalo, keď najväčšia maklérska spoločnosť a zároveň renomovaná investičná banka Merrill Lynch oznámila rekordnú stratu v histórii. Z odhadovaných 19,6 miliárd strát predstavovali straty Merrill Lynch 5,5 miliardy. Finančné inštitúty Citigroup, UBS a Deutsche Bank zverejnili, že ich strata spojená s touto krízou celkovo predstavuje 9,8 miliardy USD. Ešte v septembri 2007 Bear Stearns, Lehman Brothers, Goldman Sachs a Morgan Stanley vyčíslili straty celkovo na 4,3 miliardy USD. Straty však budú takmer určite vyššie ako spomínaných 20 miliárd USD, pretože napríklad JPMorganChase ich zatiaľ nevyčíslila.

Úverová kríza a pokles cien nehnuteľností spôsobila zníženie ziskov vo viacerých odvetviach hospodárstva ako napríklad doprava, stavebníctvo, maloobchod. Celkové spomalenie americkej ekonomiky nútilo spotrebiteľov aj podnikateľov, aby znížovali svoje výdavky. Situácia na trhu práce sa neustále zhoršovala, nové pracovné miesta pribúdali len pomaly, zatiaľ čo počet nezamestnaných sa neustále zvyšoval - v apríli 2008 dosiahol 5,1 % a očakáva sa, že do konca roka dosiahne až 6 % hranicu.

Počet bankrotov amerických spotrebiteľov v apríli tohto roka medziročne vyskočil o 47,7 %. Druhého mája 2008 o tom informoval American Bankruptcy Institute. Prudký nárast spotrebiteľských bankrotov odráža zvyšovanie finančného tlaku, ktorému musia čeliť americké rodiny zaťažené úverom a hypotékou. V roku 2008 očakáva, že počet nových spotrebiteľských bankrotov dosiahne 1 milión. V roku 2007 ich celkový počet predstavoval 850.912, čo bolo 38 % viac ako v roku 2006. Štatistické údaje naznačujú, že "ekonomické zdravie" Spojených štátov je krehké. Podľa amerického ministra obchodu Henryho Paulsona si však americká ekonomika v prvom štvrtroku 2008 udržala rast 0,6%.

Podľa analytikov bola hypotekárna kríza skôr spúšťačom ako príčinou recesie. Americká ekonomika mala už dlho problémy s rastúcim deficitom bežného účtu, veľkým schodkom verejných financií a vysokým zadlžením obyvateľstva. Liekom na tieto problémy mali byť vyššie úrokové sadzby, ktoré mali motivovať ľudí viac šetriť, čo by následne prispelo k zníženiu deficitu bežného účtu.

Oneskorené splácanie úverov spolu s poklesom cien nehnuteľností viedlo k zníženiu záujmu investorov poskytovať peniaze do tohto finančného sektora. Paniku na medzinárodnom finančnom trhu spôsobilo najmä oznámenie najväčšej francúzskej banky BNP Paribas, ktorá

informovala, že pozastavuje činnosť troch fondov, z ktorých si americké banky požičiavali peniaze na rizikové hypotéky. Po zastavení ich činnosti Európska centrálna banka (ECB) a ďalšie centrálné banky po celom svete masívne intervenovali na peňažných trhoch, aby dodatočnou likviditou upokojili trhy.

Prvého mája 2008, Federálny rezervný systém (FED) len mierne znížil základnú úrokovú sadzbu o štvrt' percenta na 2 %. To naznačovalo, že išlo o posledný takýto krok v rámci série opatrení, ktorých cieľom bolo stlmiť následky hypotekárnej krízy. FED znižoval úrokové sadzby už od septembra 2007. Zároveň rozšíril lehotu splatnosti diskontných úverov z 30 na 90 dní. Táto séria opatrení by mala priniesť ovocie v druhej polovici roku v podobe zvýšenia ekonomického rastu. Okrem toho vláda vyčlenila 168 miliárd USD na balík hospodárskych stimulov, vrátane daňových úľav, ktoré majú za cieľ napomôcť naštartovanie ekonomickej aktivity.

Napriek neočakávaným intervenciám, napätie na finančných trhoch pretrváva a v súčasnosti je znásobené spomaľovaním ekonomiky, nízkou úrovňou kapitálu finančných spoločností a snahou vyrovnat' dlhy. Medzinárodný menový fond odporúčal štátom zmodernizovať reguláciu finančného sektora, čím by sa malo zabrániť viacnásobnej kontrole bánk a finančných spoločností. Realizácia týchto krokov sa však neočakáva pred prezidentskými voľbami v Spojených štátoch.²⁸⁰

Vplyv americkej hypotekárnej krízy na členské štáty EÚ

Zbavovanie sa rizikových podielov investorov sa okamžite odrazilo na akciových trhoch v Európe a v Ázii, ktoré zaznamenali výrazný prepad. Napätú situáciu sa snažili zmieriňovať centrálné banky v Európe, Kanade a USA, ktoré už niekoľkokrát dodávali do obehu hotovosť na krytie panických výberov.

V pomere k veľkosti jednotlivých inštitútov na základe ich účtovnej hodnoty, kríza najväčšmi zasiahla švajčiarske veľkobanky, ktoré museli odpísať v priemere takmer 40% svojej účtovnej hodnoty. Straty britského bankového sektora sa doteraz držia pod 5%. Nemecké a americké inštitúcie v priemere odpísali 15-20%.

Až do apríla sa zdalo, že Londýn unikol následkom úverovej krízy, ale ťažkosti na trhu s hypotékami v Británii sa postupne rozšírili na celú krajinu a zasiahli aj Londýn. Problémy s likviditou spôsobili, že poskytovatelia pôžičiek ustúpili od lacných úverov a znížili maximálnu sumu, ktorú sú ochotní požičať. Údaje z banky Halifax, ktorá je druhým najväčším poskytovateľom hypoték v Británii, odhalili, že ceny domov v krajine v máji klesli o 2,4 %, čo je viac ako analytici očakávali. Najslabšie výsledky v Londýne zaznamenali v máji nehnuteľnosti do jedného milióna libier (38,372 milióna Sk), ktorých ceny klesli o 2,3 %. Domy za 1 až 2,5 milióna GBP zlacneli o 2,2 %. Ale ceny najdrahších nehnuteľností kríza nezasiahla. Lukratívne sídla za 10 a viac miliónov libier dokonca zdraželi o 40 %.

Nemecko bolo spomedzi európskych štátov najviac postihnuté úverovou krízou, kvôli ktorej skoro skrachovali aj veľké nemecké banky ako IKB či spolková banka SachsenLB. Menšia nemecká banka Weserbank musela 8. apríla 2008 zatvoriť svoje brány a stala sa tak prvou skutočnou obeťou úverovej krízy v Európe. Banku totiž zasiahol dramatický pokles hodnoty úverových nástrojov, ktoré nakúpila.

---

²⁸⁰ MMF Report: Global Financial Stability; 9. apríla 2008

Ekonomika eurozóny bude v roku 2008 čoraz naliehavejšej čeliť finančnej kríze. Hlavnými brzdami vývoja bude spomalenie hospodárstva USA, rastúce ceny ropy a vysoký kurz eura. Ako konštatoval eurokomisár pre otázky ekonomiky a meny Joaquín Almunia: "Eurozóna naďalej čelí silnému protivetru, vrátane pretrvávajúcej neistoty týkajúcej sa trvania a konečných nákladov na finančnú krízu, oslabovania americkej ekonomiky a rastúcich cien komodít". Za posledný rok sa euro oproti doláru posilnilo o 18 percent, čo znevýhodňuje vývoz do USA, ktoré sa potácajú na okraji ekonomickej recesie. Ceny ropy nad 140 dolárov za barel (159 litrov) zvyšujú náklady spoločností a hypotekárna kríza zvyšuje náklady na úvery. Podľa komisie však bude eurozóna ťažiť z vysokého rastu na rozvíjajúcich sa trhoch, čo môže byť čiastočnou protiváhou dosahu amerického spomalenia. Zároveň sa môže spoľahnúť na pevné základy svojej ekonomiky, vrátane dobrej dynamiky trhu práce, zdravej ziskovosti a investícií.

Vplyv americkej hypotekárnej krízy na čínsku ekonomiku

Kríza hypotekárneho trhu v USA mala na čínsku ekonomiku menší dopad. Ako uviedol guvernér čínskej centrálnej banky Zhou Xiaochuan "Negatívny vplyv hypotekárnej krízy v USA sa zdá zatiaľ nižší, ako sme pôvodne očakávali, keďže reštrukturalizácia finančného systému pomohla finančným inštitúciám ľahšie kontrolovať a "stráviť" straty spôsobené krízou v USA". Zhou, ktorý prezentoval svoje názory počas zasadnutia Medzinárodného menového fondu vo Washingtone, ďalej uviedol, že čínska ekonomika čelí mnohým vonkajším neistotám, ktoré sťažujú prijímanie strategických rozhodnutí. Medzi ne patrí problémová situácia na finančných trhoch, inflačné tlaky a protekcionizmus v niektorých rozvinutých krajinách. Zabrániť vysokej inflácii a prehriatiu ekonomiky to sú v súčasnosti dva kľúčové ciele Číny.

Vplyv americkej hypotekárnej krízy na arabské ekonomiky

Arabské trhy a špeciálne krajiny Arabského zálivu patrili medzi tie krajiny, ktoré priamo pocítili spomínanú krízu, keď finančné trhy týchto krajín zaregistrovali prudký pokles. Spočiatku hypotekárna kríza arabské trhy nezasiahla, pretože arabské trhy nemajú veľké finančné prepojenie s medzinárodnými finančnými trhmi, obzvlášť americkými. Koncom minulého roka a v priebehu januára tohto roku začali arabské trhy zaznamenávať pokles.

Príčiny poklesu na finančných trhoch arabských krajín:

- Arabské trhy, rovnako ako všetky novozaložené trhy, sa vyznačujú turbulenciou oveľa väčšou ako je na trhoch v Spojených štátoch amerických alebo v Európe.
- Arabské trhy sa vyznačujú neskúsenosťou subjektov zúčastnených na finančných trhoch v porovnaní s európskymi a americkými trhmi, nakoľko 70 % subjektov zúčastnených na trhu sú jednotlivci, ktorí nemajú investičnú prítomnosť na zahraničných trhoch.

Arabské trhy a špeciálne v krajinách exportujúcich ropu by mali využívať obrovské finančné prostriedky plynúce z predaja ropy a posilňovať ich pozíciu na mieste poklesu, nakoľko stav finančných búrz sa odráža od celkového stavu ekonomiky. V tejto súvislosti vyjadril predseda OPEC-u, ktorý je zároveň ministrom ropného priemyslu Spojených arabských emirátov, obavy z možného pokračovania vplyvu hypotekárnej krízy v Spojených štátoch amerických a jej dopadu na spomalenie výkonnosti ekonomiky USA a svetovej ekonomiky ako celku, a tým následne zníženia dopytu po rope. Arabské trhy však neutrpeli veľké straty na finančných trhoch ani v ekonomike vôbec, vďaka obrovskej mase finančných prostriedkov získaných z predaja ropy. Výnimkou by bol prípad, keby ceny ropy poklesli na menej ako 60 USD za barel.

Vplyv americkej hypotekárnej krízy na ekonomiku SR

Globálna situácia na finančných trhoch sa zmenila vďaka americkej hypotekárnej kríze, ktorá sa začína pomaly importovať aj na Slovensko cez bankový systém. Spoločnosti v sektore stavebníctva očakávajú skomplikovanie financovania a dostupnosti zdrojov na projekty a mierne spomalenie trhu v roku 2008.

Napriek tomu by Slovensko úverovaná kríza nemala výrazne zasiahnuť. I keď spomaleniu sa väčšina podľa správy Medzinárodného menového fondu nevyhne, vysoký hospodársky rast a domáca spotreba dokážu do veľkej miery tlmiť vplyvy finančných turbulencií. Problémy sa však môžu k nám dostať sprostredkovane, cez utlmenie dopytu v eurozóne.

Slovenská republika v posledných rokoch prežíva boom, a to najmä v oblasti realít. Počiatky tohto boomu možno hľadať práve v Bratislave, kde je prirodzený nedostatok bytov, ktorý má svoje korene ešte v minulom režime a tento trend sa preniesol a trvá do dnešných dní. Túžba ľudí po novom, kvalitnejšom bývaní sa presúva aj do iných regiónov Slovenska, či už je to severné Slovensko – najmä región Žiliny, ďalej Banskej Bystrice či východoslovenský región Košíc a Prešova. Boom je podmienený nárastom ekonomiky v podobe vyšších plátov, voľnejších, dostupnejších hypoték a prirodzeným nedostatkom, resp. so starnutím bytového fondu.

Na rozdiel od Američanov obyvatelia Slovenska sú z pohľadu úverového zaťaženia konzervatívnejší. Podľa výskumov je Slovensko na úrovni zadlženosti ostatných krajín V4, pričom úroveň EÚ je ešte vyššia. Možno teda konštatovať, že Slováci majú v tejto oblasti ešte rezervy. Ďalším rozdielom medzi USA a SR je to, že Slovenská republika má pomerne mladý, konsolidovaný bankový trh, kde sa banky mohli poučiť z chýb v okolitých krajinách, a preto v Slovenskej republike funguje medzibankový úverový register, kde sa ukladajú údaje o dlžníkoch a predchádza sa tak kumulovaniu celkového dlhu voči rôznym bankám. Posledným faktorom je aj preventívny mechanizmus, a síce ten, že banky, ktoré poskytujú hypotéky u nás, majú relatívne prísne administratívne kritériá, ktoré je treba splniť, aby bol poskytnutý úver.

Nepokoje na medzinárodných finančných trhoch sa síce odrazili znížením kurzu koruny a poklesom hodnoty akcií, no súčasný vývoj sa neodrazil na cenách nehnuteľností a nezareagoval naň ani realitný fond, ktorý investuje prevažne do tuzemských nehnuteľností. Realitný trh na Slovensku sa v roku 2007 vyvíjal veľmi pozitívne, prudko rástol vo všetkých svojich segmentoch v Bratislave aj regionálnych mestách.

Hypotekárna kríza v USA, podľa Národnej banky Slovenska (NBS) vyplývala zo špecifických problémov financovania domácností, preto je so Slovenskom v podstate neporovnateľná. Vystavenie slovenských bánk voči kreditnému riziku domácností je podľa centrálnej banky odlišné ako v USA. Zásadným rozdielom sú najmä jednoduché úverové produkty na domácom trhu a odlišné postavenie domácich bánk, ktoré sú na Slovensku držiteľom kreditného rizika. Podstatným faktom je, že žiadna banka na Slovensku neuskutočnila sekuritizáciu úverov na bývanie a v najbližšom čase podľa našich informácií banky podobné aktivity ani neplánujú. Preto priame vystavenie finančného sektora kríze bolo iba obmedzené a väčšina bánk zaznamenala iba nepriamy dopad, keď v súvislosti s neistotou na finančných trhoch poklesli ceny niektorých cenných papierov v ich portfóliách.

ZÁVER

Experti medzinárodných finančných inštitúcií sa ešte stále len dohadujú, aké veľké škody hypotekárna kríza vlastne spôsobila a aké dôsledky pre svetovú ekonomiku bude mať. Pôvodné odhady strát amerických finančných inštitúcií hovorili o 100 až 200 miliardách dolárov, súčasné o 945 miliardách, čo je približne sedem percent amerického hrubého domáceho produktu. Číslo je to síce obrovské, ale treba ho vidieť v primeranom medzinárodnom porovnaní a historickej perspektíve. Veľmi podobný krach na trhu nehnuteľností v roku 1989 v Japonsku generoval v nasledujúcich 10 rokoch straty japonských finančných inštitúcií vo výške 15 percent HDP. Finančná kríza v Ázii (1998 – 1999) generovala straty vo výške až 35 percent HDP. Ázijské tigre sa však dokázali poučiť z japonskej skúsenosti a okamžite pristúpili k reforme svojich finančných sektorov. Napriek relatívne vyššej strate sa ázijské tigre z krízy dostali na dva roky, kým Japonsko sa spamätáva dodnes. Americká aj anglická centrálna banka dobre pochopili, aké nebezpečenstvo pre ekonomiku predstavuje finančný systém upchatý nedobytnými úvermi a energicky pristúpili k záchrane najviac postihnutých bánk. Prieskumy a analýzy svetových trhov nehnuteľností poukazujú na to, že zraniteľné sú v tomto smere aj ďalšie krajiny. Najvyššie riziko hrozí ekonomikám, kde sú nadhodnotené ceny bývania a príliš zadĺžené domácnosti. Hypotekárna kríza je preto varovným príkladom toho, ktoré hranice by banky pri poskytovaní úverov nemali prekročiť.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. *A good time for a squeeze.* In: The Economist, číslo 31, 2007, 9 s.
2. *Stepping beyond subprime.* In: The Economist, číslo 02, 2008, 61 s.
3. *Cracks in the edifice.* In: The Economist, číslo 45, 2008, 89 s.
4. *It's rough out there.* In: The Economist, číslo 04, 2008, 9 s.
5. *Buddy, could you spare us \$15 billion?* In: The Economist, číslo 04, 2008, 67 s.
6. *The \$2 bail-out.* In: The Economist, číslo 12, 2008, 75 s.
7. *Briefing securitisation.* In: The Economist, číslo 38, 2008, 76 s.
8. *The game is up.* In: The Economist, číslo 33, 2007, 59 s.
9. *Credit and blame.* In: The Economist, číslo 36, 2007, 72 s.
10. *Briefing Securitisation.* In: The Economist, číslo 07, 2008, 77 s.
11. *Economic focus-Faulty powers.* In: The Economist, číslo 04, 2008, 72 s.
12. *Will the credit crisis trigger a downturn?* In: The Economist, číslo 38, 2007, 15 s.
13. 2008, *A few good machines.* In: The Economist, číslo 11, 2008, 53 s

KONTAKT

Ing. Eva Majerníková
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave

Praha: Vyšehrad, 2008. 304 s. ISBN 978-80-7021-866-2

Globalizácia svetovej ekonomiky v poslednej dekáde 20. storočia výrazným spôsobom zmenila náš svet. Nástup nových technológií pretvoril politiku a hospodárstvo v krajinách po celom svete, zmenil životy miliárd ľudí. Liberálna politika a slobodné trhy si získali bezprecedentnú popularitu, svet sa zmenšil, demokratické voľby sa konali v rekordnom počte krajín. Podobné „rekordy“ vidíme pri pohľade na objem obchodovania s cennými papiermi, medzinárodný obchod s tovarmi a službami, toky medzinárodného kapitálu, počet filmov, kníh, správ a telefonátov, ktoré prekračujú hranice jednotlivých krajín sveta.

„Toto je tá časť histórie, ktorú poznáme“, konštatuje Moisés Naím, a uzatvára tým svoje rozprávanie o mediálne známých výhodách a prínosoch globalizácie. Tá druhá časť sa týka pašovania, resp. zločinu ako takého, ktorý sa v priebehu 90. rokov stal internacionálnejším, mohutnejším a politicky vplyvnejším oveľa viac, ako kedykoľvek predtým. A práve túto odvrátenú stranu globalizácie rozoberá Moisés Naím vo svojej knihe *Černá kniha globalizace*, ktorú v češtine vydalo začiatkom roka 2008 vydavateľstvo Vyšehrad, z anglického originálu *How Smugglers, Traffickers, and Copycats are Hijacking the Global Economy* (2005).

Autor je šéfredaktorom vplyvného časopisu *Foreign Policy*, ktorý vydáva Carnegieho nadácia pre medzinárodný mier. Je držiteľom titulov PhD. a M.S. z Massachusetts Institute of Technology, pôsobil ako minister priemyslu a obchodu vo Venezuele, a okrem iného bol aj výkonným riaditeľom Svetovej banky. *Černá kniha globalizace* vyšla takmer v dvadsiatich jazykoch a *Washington Post* ju zvolil za jednu z najlepších odborných kníh roku 2005.

V trinástich kapitolách čitateľovi postupne odkrýva skutočnosti, ktoré bežne nevnímame a nevenujeme im svoju pozornosť. Množstvom konkrétnych príkladov a udalostí, ktoré prepája do vzájomných súvislostí, búra mnohé ilúzie o dnešnej globálnej ekonomike. Venuje sa obchodu so zbraňami a jadrovým materiálom, obchodu s drogami, nelegálnej migrácii, porušovaniu duševného vlastníctva, praniu špinavých peňazí a prepletaniu týchto nezákonných činností navzájom.

Hneď v prvej kapitole sa autor snaží vyvrátiť tri bežné ilúzie týkajúce sa nezákonného obchodu. Prvou je to, že nejde o nič nového, a že nezákonných obchod je prastarý aspekt a vedľajší produkt trhových ekonomík, alebo obchodu všeobecne. Argumentuje pritom dôležitými zmenami, ku ktorým došlo v 90. rokoch minulého storočia, v politickom a ekonomickom živote, spolu s revolučnými technológiami, ktoré v rukách civilistov rozdrobili tmel, na ktorý sa vlády tradične spoliehali pri zaisťovaní svojich štátnych hraníc. Okrem ochabnutia dozoru štátov, zvýšili ekonomické reformy koncom 20. storočia motiváciu a odmeny pre tých, ktorí boli ochotní porušovať pravidlá. Technológie navyše rozšírili trh a umožnili obchodovať s mnohými komoditami, ktoré dovtedy neexistovali, ako napríklad pirátsky software, či geneticky upravená marihuana. Druhou ilúziou je podľa autora vidieť v nezákonnom obchode iba zločin a nevnímať si pritom, ako globálne kriminálne aktivity transformujú medzinárodný systém, stavajú na hlavu pravidlá, vťahujú nových účastníkov a menia pomer síl v medzinárodnej politike a ekonomike. Treťou ilúziou je predstava, že nezákonný obchod je „podzemný“ jav, ktorý je možné jednoznačne identifikovať, pričom sa opomínajú čoraz väčšie ťažkosti napríklad pri rozlišovaní „čistých“ a „špinavých“ peňazí, ako aj neustále stieranie hraníc medzi legálnym a nelegálnym obchodom.

Od začiatku 90. rokov prešiel globálny nezákonný obchod veľkou zmenou. Podľa autora ide o takú istú zmenu, akou prešli medzinárodné teroristické organizácie typu al-Káida

alebo islamský džihád, ale aj aktivisti za globálne blaho, ekologické hnutie, či Svetové sociálne fórum. Všetci sa odklonili od zafixovaných hierarchií smerom k decentralizovaným sieťam, od riadiacich vodcov k rozmanitým, voľne spojeným a rozptýleným agentom a bunkám, a od prísnych línií kontroly a centrály k transakciám neustále sa presúvajúcim podľa potreby. Ide zmenu, ktorú vlády v 90. rokoch sotva zaregistrovali, a v žiadnom prípade si nemohli činiť nádeje, že ju budú nasledovať. Autor zároveň uvádza mnohé príklady ako sú nezákonné siete tesne prepojené nielen so zákonnými aktivitami súkromného sektora, ale takisto s verejným sektorom a politickým systémom. Rozšírené v legálnych súkromných korporáciách, politických stranách, parlamentoch, miestnych samosprávach, mediálnych skupinách, súdnych dvoroch, armádach a v neziskovom sektore, získavajú siete nezákonného obchodu mocný vplyv na štátne záležitosti.

Za touto politickou nadvládou zločineckých sietí stojí podľa autora hnacia sila globalizácie, ktorá okrem posilnenia zločincov zároveň oslabilá inštitúcie, ktoré mali za úlohu proti nim bojovať. Zločinecké siete ťažia z medzinárodnej mobility a zo svojej schopnosti získavať výhody z príležitostí, ktoré sa naskytajú z odlúčenosti trhov od suverénnych štátov vymedzených hranicami. Pre zločincov vytvárajú hranice obchodné príležitosti, ale pre vládných úradníkov prenasledujúcich zločincov často neprekonateľnú prekážku. Kvôli tejto asymetrii v globálnom stretnutí medzi vládami a zločincami vlády sústavne prehrávajú.

Autor uvádza mnohé príklady obchodovania s ľuďmi, novodobého otroctva a ilegálnej migrácie. Otroctvo v podobe vynucovaného sexu, domácich a poľnohospodárskych prác vykonávaných ilegálnymi imigrantmi, ktorí si odpracovávajú nikdy nekončiace dlhy, sa týka každoročne minimálne 4 miliónov ľudí a jeho hodnota sa odhaduje na 7 až 10 miliárd dolárov. Okrem toho popisuje Moisés Naím nové obchodné trasy spájajúce republiky bývalého Sovietskeho zväzu, južnej a juhovýchodnej Ázie, západnú Afriku, Latinskú Ameriku, západnú Európu a USA do nevídaných sietí agitátorov, vydieračov, prepravcov a online dispečerov, ktorí sú schopní obstarat' „pracujúceho“ akéhokoľvek požadovaného veku či národnosti a dodať ho aj cez celé kontinenty trebárs do štyridsiatich ôsmich hodín.

V kapitole venovanej obchodu s drogami je vysvetlené, ako sa v tzv. „drogových karteloch“ do značnej miery upustilo od silne organizovaných zločineckých operácií a podnikanie v oblasti drog je oveľa nenápadnejšie a rozptýlenejšie. Na konkrétnych číslach dokumentuje, ako sa tento obchod s drogami rozmohol, či už v Afganistane, kde nastal boom v pestovaní ópiového maku pre výrobu heroínu, alebo popisuje jeho produkciu na nových miestach, ako napríklad v Kolumbii. Medzi rokmi 1990-2002 sa množstvo celosvetovo zhabaných drog zdvojnásobilo, pričom podľa autora nič nenasvedčuje tomu, že by boli na ústupe. Na vzostupe je užívanie tanečných drog, metamfetamínov, zvyšujú sa úrovne drogovej závislosti na nových obchodných trasách ako Brazília, Nigéria a Uzbekistan.

Okrem toho sa transformoval aj medzinárodný obchod so zbraňami. Popri ich obchodovaní medzi vládami, dnes rozkvitá súkromný obchod s ručnými a ľahkými zbraňami, pričom na trh prúdi obrovské množstvo prebytkov z čias studenej vojny. Rozmach obchodu s ručnými zbraňami tak dnes živí súkromné armády, neoficiálne milície, guerillovské skupiny a rôzne iné organizácie. Navyše sa rozširuje obchodovanie s vedomosťami, materiálmi a zariadeniami používanými pri výrobe jadrových zbraní.

Napodobneniny rôznych produktov a značiek sa v posledných rokoch vyskytujú na trhoch tiež čoraz častejšie. Ide o nelegálne kópie oblečenia, kozmetiky, kompaktných diskov, motocyklov, áut a množstva iných tovarov. Autor uvádza viaceré príklady, keď napodobneniny liekov viedli namiesto záchrany životov k smrtonosným rizikám a ohrozeniu zdravia.

Finančné aktivity, ktoré v 90. rokoch minulého storočia prudko expandovali, neboli od týchto nelegálnych praktík takisto ušetrené. Bolo to práve naopak, keď sa pranie špinavých peňazí a daňové úniky zvyšovali ešte rýchlejšie ako narastal objem transakcií medzinárodného finančného systému. Pranie špinavých peňazí pritom už nie je iba záležitosťou exotických daňových rajov, ako sú Kajmanské ostrovy alebo ostrov Man, ale prerástlo do sietí celého

finančného systému. Autor upozorňuje na to, ako vysoká rýchlosť, vzájomné prepojenie a globálny dosah transakcií spôsobili, že uskutočňovanie podvodných manipulácií s účtami, vytváranie krycích spoločností, prevádzanie prostriedkov prostredníctvom nepreniknuteľného reťazca sprostredkovateľov a zmiešavanie zákonného a nezákonného použitia sa stalo niečím bežným. Venuje sa aj celému ďalšiemu zoznamu nezákonných obchodov, ktoré naďalej profitujú, ako obchod so slonovinou, ľudskými orgánmi, prastarými iránskymi starožitnosťami, exotickými zvieratami, chemikáliami a pod.

V posledných kapitolách sa snaží načrtnúť nové prístupy k riešeniu uvedených problémov a vysvetľuje príčiny zlyhaní doterajších opatrení, ktoré nereflektujú zmeny, ku ktorým došlo v nezákonnom obchodovaní v posledných rokoch. Musíme podľa neho vychádzať z toho, čo vieme a to napríklad, že pohnútkou k nezákonnému obchodu sú vysoké zisky a nie iba nízka morálka, a že ide o ekonomický jav a zároveň nemôže prosperovať bez pomoci vlád a komplicov v kľúčových štátnych orgánoch. Vyzýva k zvýšenému využitiu a nasadeniu nových technológií, upozorňuje na defragmentáciu vládnych agentúr, ktorá by umožnila dať dohromady rozptýlené úsilie rôznych inštitúcií a viedla by k zvýšenej efektívnosti, ale najmä vyzdvihuje nutnosť bojovať proti globálnemu problému globálnymi riešeniami.

Pre každého, kto sa určitým spôsobom zaujíma o svetovú ekonomiku a zmeny, ktoré v posledných desaťročiach priniesla globalizácia, bude predložená recenzovaná publikácia príležitosťou nahliadnuť do sveta nezákonného obchodu, ktorý prešiel rovnako búrlivými zmenami ako globálna svetová ekonomika.

KONTAKT

Ing. Martin Lábaj, PhD.
Katedra hospodárskej politiky
Národohospodárska fakulta
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: labaj@euba.sk

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave, ročník VI., 1/2008.

Hlavná redaktorka:

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Redakčná rada:

prof. Ing. Vít'azoslav Balhar, CSc.

prof. Dr. Otmar Höll

prof. PhDr. Zuzana Lehmanová, Csc.

Ing. Július Kostolný

JUDr. Ing. Juraj Králik, CSc.

prof. PhDr. Peter Kulašik, CSc.

doc. PhDr. Ján Liďák, CSc.

Ing. Ladislav Lysák, DrSc.

doc. PhDr. Milan Márton, CSc.

Mgr. Boris Mattoš

doc. Ing. Miroslav Mečár, CSc.

prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.

doc. Ing. Pavel Nezval, PhD.

prof. Dr. Joachim Osinski

JUDr. Peter Rusiňák, PhD.

doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

prof. JUDr. Ľudovít Tóth, CSc.

PhDr. Peter Weiss, CSc.

prof. Ing. Dana Zdražilová, CSc.